

Міністерство освіти і науки України
Тернопільський національний економічний університет
Кафедра банківської справи

**ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ГРОШОВОГО ОБІГУ
ТА БАНКІВСЬКОЇ СПРАВИ В УМОВАХ
ГЛОБАЛЬНОЇ ФІНАНСОВОЇ
НЕСТАБІЛЬНОСТІ**

Монографія

*за редакцією
доктора економічних наук, професора
О. В. Дзюблюка*

Тернопіль - 2017

УДК 336.71
ББК 65.9 (4 Укр.) 86
Д 11

Автори:

О. В. Дзюблюк, М. Д. Алексеенко, В. В. Корнєєв, В. І. Міщенко, С. В. Науменкова,
Б. П. Адамик, Г. Р. Балянт, Ю. М. Галіцейська, Г. М. Забчук, О. О. Івашук,
Лібена Кантнерова (Liběna Kantnerová), О. Л. Малахова, О. В. Метлушко, З. К. Сороківська,
Т. Б. Стечишин, Я. І. Чайковський, Л. М. Ониськів, В. Я. Рудан, Л. М. Сегеда

Рецензенти:

Вовчак О. Д. – д.е.н., професор, завідувач кафедри банківської справи Університету банківської справи Національного банку України;
Нікіфоров П. О. – д.е.н., професор, завідувач кафедри фінансів і кредиту Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича;
Ходжаян А. О. - д.е.н., професор кафедри міжнародних економічних відносин Київського національного торговельно-економічного університету.

*Рекомендовано Вченою радою Тернопільського національного економічного університету
(протокол № 3 від 16.11.2016 р.)*

Дзюблюк О. В.

Д 11 Теорія і практика грошового обігу та банківської справи в умовах глобальної фінансової нестабільності: монографія / О. В. Дзюблюк, В. В. Корнєєв, В. І. Міщенко та ін. ; за ред. д.е.н., проф. О. В. Дзюблюка. – Тернопіль : ФОП Осадца Ю.В., 2017. – 298 с.

ISBN 978-617-7516-09-4

У монографії розглянуто теоретичні засади та практичні аспекти організації грошового обігу, кредиту і банківської справи. Проаналізовано особливості грошово-кредитної політики центрального банку в умовах глобальної нестабільності фінансових ринків. Особливу увагу приділено перспективам вибору оптимального монетарного режиму за обставин розгортання економічної і фінансової кризи. Розглянуто основні аспекти монетарного стимулювання економічного розвитку України та інвестиційної активності комерційних банків. Висвітлено актуальні проблеми і перспективи реформування банківської системи, напрями інтеграції банків та небанківських фінансових інститутів. Розроблено пропозиції щодо удосконалення управління фінансовою стійкістю банківської системи, порядку реорганізації банків, підвищення ефективності банківського регулювання та нагляду. Важливе місце у монографії займає висвітлення проблем антикризового управління банківською діяльністю, функціонування державних банків розвитку, а також використання сучасного монетарного інструментарію для посткризового відновлення економіки.

Для наукових працівників, фахівців банківських установ, викладачів, аспірантів і студентів економічних спеціальностей вищих навчальних закладів, а також усіх, хто цікавиться актуальними проблемами теорії і практики грошового обігу та банківської справи.

УДК 336.71
ББК 65.9 (4 Укр.) 86

ISBN 978-617-7516-09-4

© Дзюблюк О. В., 2017
© ФОП Осадца Ю.В., 2017

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ГРОШОВОГО ОБІГУ, КРЕДИТУ ТА БАНКІВСЬКОЇ СПРАВИ.....	9
1.1. Теоретичні засади організації грошового обігу як основи ринкових відносин.....	9
1.2. Роль банків і банківської справи у механізмі функціонування грошового обігу.....	25
1.3. Методологічні підходи до розмежування окремих понять теорії кредиту.....	39
1.4. Сучасний стан готівкового грошового обігу в Україні та напрями його оптимізації.....	46
РОЗДІЛ 2. ГРОШОВО-КРЕДИТНІ ЗАСОБИ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ В УМОВАХ НЕСТАБІЛЬНОСТІ ФІНАНСОВИХ РИНКІВ.....	65
2.1. Аналіз практики реалізації грошово-кредитного регулювання Національного банку України.....	65
2.2. Перспективи вибору оптимального монетарного режиму в умовах фінансової нестабільності.....	77
2.3. Проблеми запровадження режиму інфляційного таргетування в Україні.....	85
2.4. Режим валютного таргетування як напрям макроекономічної стабілізації в Україні.....	104
РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ РЕГУЛЯТОРНОЇ АКТИВНОСТІ ЦЕНТРАЛЬНОГО БАНКУ НА СТАН БАНКІВСЬКОЇ СПРАВИ В КРАЇНІ.....	121
3.1. Проблеми регулювання діяльності банків України в умовах економічної нестабільності.....	121
3.2. Перспективи стимулювання кредитування економічного розвитку України.....	133
3.3. Монетарне стимулювання інвестиційної активності комерційних банків.....	136

3.4. Напрямки реформування регуляторних функцій Національного банку України з урахуванням зарубіжного досвіду	144
РОЗДІЛ 4. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ У ГЛОБАЛЬНОМУ ФІНАНСОВОМУ СЕРЕДОВИЩІ	155
4.1. Оцінка актуальних проблем розвитку банківської системи України та напрямів їх розв'язання.....	155
4.2. Фінансова стійкість банківської системи як індикатор макроекономічної стабілізації.....	182
4.3. Реорганізація банків як напрямок реформування банківської системи	188
4.4. Проблеми інтеграції банків та небанківських компаній в контексті глобалізації фінансових ринків.....	195
4.5. Напрямки підвищення ефективності функціонування банківської системи України.....	207
4.6. Особливості сучасної банківської справи (The Features of Modern Banking).....	212
РОЗДІЛ 5. СВІТОВИЙ ДОСВІД АНТИКРИЗОВОГО УПРАВЛІННЯ БАНКІВСЬКОЮ СИСТЕМОЮ ТА МОЖЛИВОСТІ ЙОГО ЗАПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ	227
5.1. Концептуальні засади побудови системи антикризового управління банківською діяльністю.....	227
5.2. Організація антикризового регулювання банківського сектору в зарубіжних країнах.....	240
5.3. Розвиток державних банків та напрямки діяльності Банку розвитку.....	257
5.4. Монетарний інструментарій посткризового відновлення: нові стимули центральних банків	269
5.5. Формування інструментарію антикризового менеджменту банківської системи в Україні із урахуванням зарубіжного досвіду	280

ВСТУП

Особливою рисою сучасної економіки є істотне підвищення ролі банківських систем в економічному зростанні. Ефективно функціонуючі банки виступають запорукою стабільного розвитку держави, адже вони здатні акумулювати значні фінансові ресурси та здійснювати їх перерозподіл між різними секторами економіки країни, здійснюючи активізацію інвестиційної діяльності, сприяючи економічному зростанню і підвищенню добробуту населення.

Водночас, функціонування банків в сучасних умовах пов'язане із небезпекою підвищеного ризику, що обумовлений специфікою банківської діяльності та прагненням банків як господарюючих суб'єктів, отримати максимум прибутку. Оскільки на банківські установи покладена надзвичайно важлива роль у забезпеченні економічного розвитку держави, то це обумовлює необхідність вирішення нагальних проблем щодо ефективного функціонування банківської системи та організації і функціонування грошового обігу країни. Фінансово-економічна криза, що розгорнулася в Україні, призвела до розбалансування основних макроекономічних пропорцій, дестабілізувала банківську систему, суттєво вплинула на характер і динаміку грошового обігу. У результаті посилились суперечності економічного розвитку, суттєво зросли ризики банківської діяльності, зросли темпи інфляції, зріс відтік депозитів із банківських установ, збільшилася частка готівки в платіжному обороті, підвищився рівень доларизації економіки, ряд банків зазнали банкрутства і були виведені із ринку. Відтак, це вимагає використання нових концепцій та методичних підходів до організації банківського бізнесу, грошово-кредитного регулювання економіки та удосконалення основних засад функціонування грошового обігу в умовах глобальної фінансової і економічної нестабільності.

Актуальність указаних завдань підтверджує той факт, що саме від обсягів, характеру та динаміки показників грошового обігу безпосередньо залежать ефективність економічного розвитку, збалансування попиту та пропозиції товарів і послуг, динаміка інфляційних процесів, рівень життя населення та соціальна стабільність в суспільстві. Більше того, будь-яка теоретична оцінка стану національної економіки, визначення цілей економічної політики та практичних заходів щодо їх реалізації будуть неповними без урахування змін у грошовій сфері. Це очевидно ще і тому, що грошовий обіг є дуже важливим елементом ринкової економіки, а його стійкість має виняткове значення для її нормального функціонування.

У зв'язку з цим надзвичайно актуальними є питання опрацювання і практичного впровадження сучасних новітніх підходів до вирішення проблеми організації грошового обігу в системі Національного банку України, усунення проблем, що виникають при регулюванні діяльності вітчизняних банків, вибору оптимального монетарного режиму, реформування наглядових функцій НБУ, вдосконалення інструментарію антикризового менеджменту банківської системи України, що покликане забезпечити підвищення ефективності функціонування та стійкості вітчизняного банківського сектора та має сприяти створенню передумов для відновлення економіки загалом.

Вітчизняна і зарубіжна економічна думка сформувала значний науковий апарат щодо основних засад функціонування банків та проблем управління грошовим обігом і банківською системою. Разом з тим, у сучасній літературі відсутні інтегровані дослідження, присвячені аналізу теоретичних основ регулювання грошового обігу і банківської справи, адаптації різноманітних зарубіжних підходів до сучасних українських реалій. Відтак багато питань стосовно теоретичних та практичних аспектів організації грошового обігу та вдосконалення грошово-кредитних засобів регулювання економіки в умовах нестабільності фінансових ринків в економічній науці не були розглянуті достатньо глибоко.

У зв'язку із тим, що в історичному контексті розвиток грошових відносин зазнавав суттєвих змін, відповідні значні потрясіння не моли не вплинути на економічний стан країни в цілому, як і, навпаки, стан економіки впливав на розвиток грошового обігу і банківської справи, визначаючи їх найбільш суттєві характеристики. Усе це обумовило існування різноманітних, часто протилежних наукових концепцій та багатьох дискусійних питань щодо теорії грошового обігу і банківської справи. Не випадково теорія грошей та проблеми регулювання грошового обігу відносяться до найбільш складних і найменш відпрацьованих складових економічної науки. Особливо важливого значення набувають проблеми грошового обігу на переломних етапах економічного розвитку, адже стабілізація грошової системи, стійкий курс гривні, адекватна грошово-кредитна політика є важливими передумовами нормалізації економічного стану, забезпечення рівноваги на ринку, створення умов для економічного зростання. І навпаки, розлад грошового обігу та дестабілізація банківської системи, значні темпи інфляції, невизначеність у монетарному орієнтирі ведуть до руйнації ринкових механізмів, сприяють падінню виробництва, загрожують розвалом усієї соціально-

економічної системи. Вивчення особливостей даних процесів є надзвичайно актуальним завданням сучасної економічної науки, яка має теоретичну базу практичних заходів впливу задля ефективної організації грошового обігу і банківської справи в державі. Більше того, для України винятково актуальними є саме проблеми регулювання грошового обігу, а також аналіз ролі банківської системи у відтворювальних процесах, позаяк в умовах глобальної фінансової нестабільності будь-які зміни у грошових відносинах значно випереджають зміни в усіх інших сферах економіки.

У результаті надзвичайно важливим стає завдання пошуку національної моделі організації банківської справи і регулювання грошового обігу, її адаптації до специфічних умов сучасної вітчизняної економіки, яка б відповідала динаміці відповідних економічних змін та була спрямована на зростання ефективності регулювання грошової сфери й удосконалення функціонування банківської системи України.

Саме необхідністю у науковому розробленні цих та багатьох інших проблемних питань у грошово-кредитній сфері зумовлена актуальність даної монографії, спрямованої на висвітлення важливих теоретичних положень, пов'язаних із функціонуванням банківської системи, зокрема перспектив вибору оптимального монетарного режиму і грошово-кредитних важелів стимулювання інвестиційної активності комерційних банків, напрямів реформування наглядових функцій НБУ, аналіз тенденцій змін у сучасній монетарній політиці та її інструментах, глибоке осмислення практичних засад та перспектив розвитку банківської системи у глобальному фінансовому середовищі, розробку науково-обґрунтованих пропозицій щодо підвищення її ефективності та ролі в регулюванні макроекономічних процесів. У монографічному дослідженні визначено основні тенденції розвитку сучасних грошово-кредитних відносин та пропонуються заходи щодо удосконалення найважливіших аспектів організації грошового обігу і банківської справи.

Авторами окремих підрозділів монографії є: д.е.н., професор Дзюблюк О. В. (Тернопільський національний економічний університет, вступ, пп. 1.3; 4.1); д.е.н., професор Алексеєнко М. Д. (ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана», п. 4.4); д.е.н., професор Корнеєв В. В. (Науково-дослідний економічний інститут Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, пп. 3.2; 5.3; 5.4); д.е.н., професор Міщенко В. І. (ДВНЗ «Університет банківської справи», п. 2.3); д.е.н., професор Науменкова С. В. (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, п. 2.3); к.е.н., доцент Адамик Б. П.

(Тернопільський національний економічний університет, п. 3.1); к.е.н., доцент Балянт Г. Р. (Тернопільський національний економічний університет, п. 1.1); к.е.н., доцент Галіцейська Ю. М. (Тернопільський національний економічний університет, п. 1.2); к.е.н., доцент Забчук Г. М. (Тернопільський національний економічний університет, п. 3.3); к.е.н., доцент Іващук О. О. (Тернопільський національний економічний університет, п. 4.2); Ph.D., ст. викладач Лібена Кантнерова (Liběna Kantnerová) (Південночеський університет в Чеському Будейовіце (Чеська Республіка), п. 4.6); к.е.н., доцент Малахова О. Л. (Тернопільський національний економічний університет, п. 2.4); к.е.н., доцент Метлушко О. В. (Тернопільський національний економічний університет, п. 3.4); к.е.н., доцент Сороківська З. К. (Тернопільський національний економічний університет, пп. 1.4; 2.2); к.е.н., доцент Стечишин Т. Б. (Тернопільський національний економічний університет, п. 5.5); к.е.н., доцент Чайковський Я. І. (Тернопільський національний економічний університет, пп. 1.4; 4.3; 4.5); к.е.н., ст. викладач Рудан В. Я. (Тернопільський національний економічний університет, п. 5.1); к.е.н., ст. викладач Ониськів Л. М. (Тернопільський національний економічний університет, п. 5.2); викладач Сегеда Л. М. (Тернопільський національний економічний університет, п. 2.1).

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ГРОШОВОГО ОБІГУ, КРЕДИТУ ТА БАНКІВСЬКОЇ СПРАВИ

1.1. Теоретичні засади організації грошового обігу як основи ринкових відносин

Грошовий обіг є важливою складовою економіки будь-якої держави. Складна взаємодія між різноманітними виробничими, торговими й інвестиційними процесами безпосередньо пов'язана з нагромадженням і вкладенням капіталу, формуванням та використанням кредитних ресурсів, які, в свою чергу, забезпечуються грошовим обігом. Здійснюючи купівлю-продаж товарів, надаючи різноманітні послуги чи виконуючи різні види зобов'язань, економічні суб'єкти здійснюють розрахунки і платежі, які в сукупності утворюють грошовий обіг.

В економічній літературі грошовий обіг трактують як рух грошей у готівковій і безготівковій формах, що обслуговує реалізацію товарів та здійснення нетоварних платежів в економіці.

Для розкриття суті грошового обігу визначають його ознаки, основними серед яких є наступні:

- в основі грошового обігу лежить товарне виробництво. Тобто поява грошового обігу, як і грошей, зумовлена розвитком товарного виробництва та обміну, які виникли як результат суспільного поділу праці;

- перебування грошей в обігу є постійним на відміну від товарів, котрі надходячи у сферу обміну, послідовно вилучаються із неї у міру здійснення економічними суб'єктами актів купівлі-продажу;

- оскільки гроші опосередковують товарообмінні операції, то з ростом обсягів купівлі-продажу товарів і послуг повинен збільшуватися обсяг грошового обігу в країні;

- грошовий обіг бере участь в обслуговуванні створення, розподілу та обміну валового національного продукту, охоплюючи рух капіталів. Тобто грошовий обіг виступає основою балансування національного продукту і національного доходу: з одного боку сукупної ринкової вартості обсягу кінцевого виробництва товарів і послуг (національний продукт), а з іншого – сукупних доходів споживачів у вигляді прибутків, заробітної плати, процентів, дивідендів (національний дохід). При цьому, рух грошей та процес розширеного відтворення є безперервними.

Таким чином, у сучасних умовах ринкової економіки грошовий обіг обслуговує кругообіг капіталу, обмін суспільного продукту, обіг товарів і послуг, рух позичкового капіталу, а також доходи різних верств населення. Тобто грошовий обіг в умовах ринкових відносин вирішує два основні завдання:

1) перерозподіляє гроші між різними секторами економіки, забезпечує перелив капіталу з однієї сфери ринку в іншу;

2) в самому процесі грошового обігу створюються нові гроші, які забезпечують задоволення потреби в них усіх ринкових сегментів [53].

Суб'єктами грошового обігу є всі юридичні та фізичні особи, котрі беруть участь у створенні, розподілі, обміні та споживанні валового національного продукту. Це – всі підприємства (промисловості, сільського господарства, транспорту, зв'язку, будівництва, торгівлі, комунального господарства тощо), усі державні, громадські, комерційні установи та організації, банки та інші фінансово-кредитні установи, все населення, яке самостійно отримує і витрачає грошові кошти.

Зазначимо, що у вузькому розумінні (якщо не брати до уваги процес розширеного відтворення, який грошовий обіг опосередковує), його можна визначити як безперервний процес переміщення грошей у функціях засобів обігу і платежу між окремими його суб'єктами. Це, зокрема, переміщення грошей між:

- підприємствами і організаціями;
- підприємствами, організаціями і населенням;
- окремими фізичними особами;
- комерційними банками, підприємствами й організаціями;
- комерційними банками та населенням;
- окремими комерційними банками;
- комерційними банками і центральним банком;
- небанківськими фінансово-кредитними установами різних видів, з одного боку, і підприємствами, організаціями, установами та населенням – з іншого;
- небанківськими фінансово-кредитними установами різних видів і банками;
- окремими небанківськими фінансово-кредитними установами різних видів [51].

Процес взаємодії між всіма суб'єктами грошового обігу відбувається через механізм функціонування різного роду ринків, які пов'язують між собою продавців і покупців на основі співвідношення попиту і пропозиції.

Ринки функціонують на основі товарних відносин, що відображають як прямі (виробництво-ринок-споживач), так і зворотні господарські зв'язки. Механізм останніх є неодмінною умовою стійкості і ефективності економічної системи (визначають обсяг і структуру виробництва). Відтак, ринок є формою (способом) організації і функціонування економічних зв'язків господарюючих суб'єктів, що ґрунтуються на принципах вільної купівлі-продажу, а також суспільною формою функціонування економіки, яка забезпечує взаємодію виробництва і споживання через обмін з прямими і зворотними зв'язками. Саме грошовий обіг обслуговує всі сфери ринкових відносин. Причому в процесі обігу гроші вільно переходять з однієї частини грошового обігу в іншу, що дозволяє оперативно перекидати їх з однієї сфери ринкових відносин в іншу у відповідності зі сформованою внаслідок дії закону попиту і пропозиції кон'юнктурою ринку.

До основних видів ринків, які опосередковують рух грошей належать:

1. Ринок факторів виробництва (ресурсів), на якому здійснюється купівля підприємствами необхідних для виробництва ресурсів (робочої сили, капіталу і природних ресурсів). Населення та окремі підприємства продають ресурси, що їм належать, за відповідні грошові платежі. Останні є витратами підприємств, і одночасно утворюють потоки заробітної плати, прибутку, процентного доходу, рентних платежів домашніх господарств і підприємств, що поставляють ресурси.

Ефективність функціонування цього ринку впливає на оптимальність використання ресурсів, результативність роботи підприємств, а відтак, і на стійкість та рівновагу економіки.

Оскільки економічні ресурси поділяються на матеріальні ресурси (земля і капітал) і людські (праця і підприємницька здатність), відповідно виокремлюють ринки природних ресурсів (землі), капіталу і праці. В сукупності ці ринки виконують в сучасній ринковій економіці такі важливі функції: по-перше, сприяють ефективнішому виробництву товарів і послуг (при зміні цін підприємства прагнуть удосконалювати свої методи виробництва, впроваджувати енерго- та ресурсо- ефективні технології), по-друге, допомагають визначити кінцевих споживачів товарів та послуг, тому що плата за економічні ресурси є основним доходом більшості людей.

2. Ринок продуктів – це ринок, на якому домашні господарства та підприємства купують вироблені іншими підприємствами товари та

послуги (предмети споживання). Населення витрачає отримані ним доходи від продажу ресурсів на придбання споживчих товарів, а підприємства продають свої продукти населенню та іншим підприємствам з метою одержання виручки, необхідної для продовження процесу виробництва. Таким чином, на ринку продуктів підприємства реалізують створений національний продукт. При чому на ринку факторів виробництва підприємства є покупцями, формуючи попит, а населення, продаючи ресурси, формує пропозицію. На ринку продуктів вони міняються місцями: домашні господарства, як споживачі, стають покупцями, впливаючи на попит, а підприємства – продавцями, опиняючись на боці пропозиції.

3. Фінансовий ринок – це ринок, на якому здійснюється акумулювання та розміщення вільних грошових ресурсів всіх економічних суб'єктів, тобто, певної частини доходу, яка залишилася після сплати всіх обов'язкових платежів, купівлі товарів і послуг, погашення боргових зобов'язань.

Основними учасниками цього ринку є підприємства, які формують попит на кредитні кошти для реалізації довгострокових інвестиційних проектів, і домашні господарства, які формують пропозицію позичкових коштів за рахунок заощаджень. Ціною позичкового капіталу виступає процент – сума грошей, яку повинен сплатити позичальник за можливість тимчасового використання чужих грошей.

Структура фінансового ринку складаються з безлічі різних «каналів», через які грошові кошти переходять від власників заощаджень до позичальників. Ці канали можна розділити на дві основні групи:

1. Канали прямого фінансування, по яких грошові кошти переміщуються безпосередньо від власників заощаджень до позичальників. Виділяють дві підгрупи прямого фінансування:

- 1) капітальне фінансування;
- 2) фінансування шляхом одержання позик.

Капітальне фінансування – це угода, за якою підприємство одержує грошові кошти для здійснення інвестицій в обмін на надання права пайової участі у його власності. Наприклад, продаж підприємствами звичайних акцій.

Фінансування шляхом одержання позик – це будь-яка угода, відповідно до якої підприємство одержує грошові кошти для здійснення інвестицій в обмін на зобов'язання сплатити ці кошти в майбутньому з визначеним процентом, при цьому права на частку власності у

підприємстві кредитор не одержує. Наприклад, продаж облігацій, що представляють собою зобов'язання сплатити борг протягом визначеного терміну з процентами, при цьому зробити це у відповідності до раніше обговореного графіка.

2. Канали непрямого фінансування, по яких грошові кошти переміщуються від домашніх господарств до підприємств (фірм), проходячи через особливі інститути, до яких відносять, банки, різні види фондів, небанківські фінансово-кредитні установи тощо, тобто фінансові посередники.

На фінансовому ринку здійснюється акумулювання, розподіл і перерозподіл позичкового капіталу між сферами економіки. За його допомогою встановлюються взаємозв'язки між підприємствами і домашніми господарствами, що потребують грошових коштів, та підприємствами і домашніми господарствами, які володіють вільними грошовими коштами і можуть їх надати у тимчасове користування на певних умовах. У той же час фінансовий ринок – це синтез ринків різних платіжних засобів.

Слід відмітити, що такий традиційний поділ фінансових ринків на ринок грошей і ринок капіталів у сучасних умовах їх функціонування носить дещо умовний характер. Ця умовність визначається тим, що сучасні ринкові фінансові технології та умови емісії багатьох фінансових інструментів передбачають відносно простий і швидкий спосіб трансформації окремих короткострокових фінансових активів у довгострокові та навпаки.

Характеризуючи окремі види фінансових ринків за вищерозглянутими ознаками, слід відмітити, що вони тісно взаємопов'язані і функціонують в одному ринковому просторі. Так, всі види ринків, які обслуговують обіг різних за спрямованістю фінансових активів (інструментів, послуг), є одночасно складовою частиною як ринку грошей, так і ринку капіталів.

Отже, як було зазначено раніше, грошовий обіг в умовах ринкової моделі економіки обслуговує як відтворювальні, так і розподільчі процеси в економіці. Забезпечення макроекономічної рівноваги між всіма видами ринків – одне з важливих завдань сучасної економічної теорії і практики. Під макроекономічною рівновагою розуміють досягнення таких економічних пропорцій, за яких динаміка економічного розвитку характеризуватиметься бажаною стабільністю: без надлишків нереалізованого суспільного продукту, та без його дефіциту; з повною

зайнятстю усіх наявних виробничих ресурсів, але й без їх нестачі; з незмінними темпами економічного зростання, які б забезпечували стале розширене відтворення суспільного виробництва.

Класична модель макроекономічної рівноваги ґрунтується на кількох гіпотезах:

1. Вихідним у встановленні рівноваги є ринок факторів виробництва.
2. Рівновага встановлюється у результаті взаємодії фінансового ринку, ринку факторів виробництва та ринку товарів і послуг.
3. На ринках факторів виробництва та товарів і послуг встановлюється такий рівень цін, за якого попит і пропозиція врівноважуються.

Економічною основою грошового обігу є процес суспільного відтворення. Суб'єкти цього процесу постійно одержують грошові доходи від реалізації належних їм ресурсів чи виготовлених ними продуктів, які зумовлюють відповідні грошові потоки. Разом з тим потоки руху грошей є не тільки результатом відтворювального процесу, а й важливою передумовою його успішного здійснення. Значні затримки в русі грошей неминуче викликають гальмування товарних потоків, погіршення кон'юнктури ринків, посилення стагнації виробництва.

Внутрішня обумовленість грошового обігу процесом суспільного відтворення визначає його сутнісну єдність і безперервність. Ця його особливість має важливе значення для практики управління грошовим обігом. «У ній не повинно допускатися зведення непереборних перепон на шляху грошових потоків, як і непрохідних кордонів між окремими потоками грошей» [61]. У процесі розширеного відтворення грошові потоки пов'язують між собою не тільки всі групи економічних суб'єктів, а й усі види ринків, забезпечуючи тим самим функціонування єдиного ринкового простору країни.

Відмінності в характері економічних відносин між суб'єктами грошового обігу дають підстави структурувати його на окремі сектори. Залежно від економічних відносин і руху вартості який обслуговує грошовий обіг, він поділяється на такі складові частини:

- грошово-розрахунковий обіг, що має місце при здійсненні товарообмінних операцій, розрахунків за товари і послуги та нетоварні зобов'язання юридичних та фізичних осіб. При цьому відбувається зустрічний еквівалентний безповоротний (односторонній) рух грошей і товарів та послуг. Тобто дана частина грошового обігу обслуговує

створення, реалізацію, обмін і споживання матеріальних цінностей та послуг (при купівлі товарів);

- грошово-кредитний обіг, за якого здійснюється обслуговування кредитних відносин в економіці. Ця частина грошового обігу пов'язана з процесами розподілу вартості валового національного продукту. Рух грошей тут має одну суттєву відмінність від грошового-розрахункового обігу – він здійснюється нееквівалентно, тобто назустріч грошовому платежу платник не одержує реального еквівалента у формі товарів чи послуг. Тобто він має односторонній, нееквівалентний але поворотний характер та обслуговує переміщення вартості між економічними суб'єктами на зворотних та платних засадах (при депозитних і кредитних операціях);

- грошово-фінансовий обіг, який має місце при обслуговуванні фінансових відносин в господарстві. Він передбачає односторонній, безповоротний і нееквівалентний рух грошей, який не супроводжується зустрічним рухом грошей і товарів. Тобто цей сектор грошового обігу обслуговує розподільні відносини між економічними суб'єктами (при сплаті податків та обов'язкових платежів). Частина відносин між суб'єктами цього сектора грошового обігу має характер відчуження, коли встановлена законами частина доходів економічних суб'єктів вилучається у вигляді податків та інших обов'язкових платежів і надходить у розпорядження держави, яка витрачає їх при виконанні своїх функцій. В результаті виникає не тільки нееквівалентний, а й безповоротний рух грошей, тобто одні суб'єкти ці гроші втрачають назавжди і без одержання будь-якого доходу, а інші їх одержують теж безповоротно і без виплати будь-якої ціни за них [62].

Грошово-розрахунковий обіг, грошово-кредитний та грошово-фінансовий обіг як складові сукупного грошового обігу тісно взаємопов'язані, внутрішньо переплітаються і доповнюють один одного, забезпечуючи реалізацію цілей розширеного відтворення. Разом з тим вони – самостійні явища, зі своїм особливим механізмом регулювання і специфічними можливостями впливу на процес відтворення.

Таким чином, можна сформулювати дві основні задачі, які вирішує грошовий обіг, обслуговуючи систему ринкових відносин, що і визначає його роль:

1) грошовий обіг, перерозподіляючи гроші між своїми частинами, забезпечує вільний перелив капіталу з однієї сфери ринкових відносин в іншу, тим самим здійснюючи їх взаємозв'язок;

2) у грошовому обігу створюються нові гроші, забезпечують задоволення потреби в них усіх сфер ринкових відносин [13].

Залежно від особливостей організації руху грошей в економіці та їхньої форми грошовий обіг поділяється на дві складові частини:

1. Готівковий грошовий обіг – це рух готівки у формі банкнот та розмінної монети, що обслуговує реалізацію товарів і послуг та здійснення інших можливих платежів. Сфера використання готівкових грошей в економіці обмежена порівняно з безготівковими розрахунками, і в основному їх використовує населення. Разом з тим багато підприємств також використовують готівкові грошові кошти для здійснення розрахунків та різних платежів. Крім того, підприємства можуть виплачувати заробітну плату своїм працівникам у готівковій формі.

Таким чином, в економіці формується готівково-грошовий обіг, який передбачає розрахунки готівкою. Оскільки емісійним центром країни є центральний банк, то він за допомогою своїх нормативних документів регулює рух готівкових грошей в країні, а комерційні банки виступають в ролі уповноважених агентів по готівково-грошовому (касовому) обслуговуванню господарюючих суб'єктів.

В сучасних умовах країни з розвинутою ринковою економікою прагнуть до скорочення готівкових грошей в обігу. Як свідчить зарубіжний досвід, із розвитком економіки обсяги готівкового грошового обігу зменшується. Перспективи його зменшення пов'язані з:

- зростанням надійності банків, а відтак і зміцненням довіри до них з боку населення;

- запровадженням новітніх банківських технологій у сфері розрахунків, зокрема національної системи електронних масових платежів;

- зменшення обсягу обороту тіньової економіки;

- зменшенням ризиків щодо втрати вартості грошей в умовах інфляції.

Організація обігу готівкових коштів впливає на обсяг грошової маси, від неї залежить швидкість обігу грошей, що характеризує стабільність та стійкість грошового обігу. На підставі показників економічного і соціального розвитку України, а також основних напрямів грошово-кредитної політики Національний банк України, як єдиний емісійний банк і касовий центр держави, організовує та регулює обсяг і структуру готівкової маси в обігу. Загалом правова база готівкового грошового обігу визначається Положенням про ведення касових операцій у національній

валюти в Україні, затвердженим постановою Правління Національного банку України від 15 грудня 2004 р. № 637. Це Положення розроблено відповідно до статті 33 Закону України «Про Національний банк України», визначає вимоги до організації готівкових розрахунків, порядок ведення касових операцій у національній валюті України підприємствами (підприємцями), особливості організації банками роботи з готівкою, а також здійснення контролю за дотриманням порядку ведення операцій з готівкою.

Правильна організація готівково-грошового обігу відіграє особливу роль, безпосередньо впливаючи на розмір грошової маси в обігу, її стабільність та швидкість обігу грошей. Оскільки через каси підприємств, організацій і установ проходить значний обсяг готівкових коштів, Національний банк України використовує ліміт залишку готівки в касах підприємств (організацій, установ) з метою регулювання сфери готівкового обігу. Так, відповідно до чинного «Порядку ведення касових операцій у національній валюті в Україні», усі підприємства та індивідуальні підприємці, які мають рахунки в установах банків, зобов'язані зберігати свої кошти в установах банків.

З метою регулювання та обмеження готівкового грошового обігу Національний банк України встановлює обмеження на готівкові розрахунки. Так, 1 вересня 2013 року набрала чинності постанова Правління Національного банку України від 6 червня 2013 року № 210 «Про встановлення граничної суми розрахунків готівкою», зареєстрована в Міністерстві юстиції України 2 липня 2013 року за № 1109/23641. Згідно з вимогами цієї постанови з 1 вересня 2013 року готівкові розрахунки між фізичною особою та підприємством (підприємцем) за товари (роботи, послуги) не мають перевищувати 150 000 гривень. Крім того, фізичні особи між собою за договорами купівлі-продажу, які підлягають нотаріальному посвідченню, можуть розраховуватися готівкою в розмірі не більше 150 000 гривень [18].

2. Безготівковий грошовий обіг – це рух грошей у формі послідовних записів на рахунках у банківських установах або за зарахуванням взаємних вимог. Оскільки у сфері безготівкового обігу гроші рухаються по рахунках в банках, не виходячи за межі банківської системи, це створює можливість контролювати його, а отже, впливати на відносини відповідних економічних суб'єктів не тільки їм самим, а й третім особам – банкам і органам державного управління. Визначаючи законодавчо права та обов'язки їх щодо здійснення такого контролю, держава може впливати

на весь безготівковий грошовий обіг, а потім і на процес суспільного відтворення в цілому. У цьому головна перевага безготівкового обігу над готівковим.

Головне значення безготівкового грошового обігу полягає у прискоренні руху грошей в економіці і суттєвому скороченні трансакційних витрат усіма суб'єктами ринку.

Переваги безготівкових розрахунків полягають у наступному:

- 1) сприяють зміцненню грошового обігу, тому що зменшують обсяг готівкових коштів, необхідних для здійснення обороту;
- 2) забезпечують легку доказовість проведення розрахунків за рахунок наявності банківських документів;
- 3) унеможливають шахрайство з фальшивими грошима;
- 4) знижують витрати держави, пов'язані з організацією грошового обігу (емісія банкнот, їх перевезення, зберігання, утилізації та ін.);
- 5) прискорюють обіг грошових коштів і в результаті – матеріальних ресурсів;
- 6) забезпечують гнучкість розрахунків, так як можуть обслуговуватися «ланцюжки» угод з різними доплатами;
- 7) готівкові гроші підлягають обов'язковому переведенню в безготівкову форму, тому початковий розрахунок безготівковою дозволить не робити додаткових операцій з банком і заощадити час і гроші;
- 8) сприяють безперервному кругообігу коштів;
- 9) дозволяють збільшувати кредитні ресурси банківської системи, розвивати кредитні відносини.

Недоліки безготівкових розрахунків полягають у наступному:

- 1) існує небезпека зіштовхнутися або потрапити в залежність від «проблем» банку, тобто з труднощами або навіть неможливістю перевести або зняти гроші з рахунку;
- 2) збільшення витрат, пов'язаних з появою різних додаткових виплат банку за виконані операції;
- 3) необхідний регулярний потік грошових коштів, для оплати послуг банку і виплати заробітних плат співробітникам.

В основному, даний вид розрахунку має явні переваги порівняно з готівковими розрахунками, а недоліки можна усунути, якщо ретельно підійти до питання вибору банку і працювати в рамках чинного законодавства.

Безготівкові розрахунки здійснюються відповідно до визначених принципів, дотримання яких сприяє їх своєчасності, надійності і

ефективності. В Україні регулюючими принципами безготівкових розрахунків є:

- правова регламентація порядку здійснення розрахунків;
- здійснення розрахунків переважно по банківському рахунку;
- підтримання ліквідності платника, на рівні, що забезпечує безперебійне здійснення платежів;
- терміновість платежів;
- контроль за правильність здійснення розрахунків;
- майнова відповідальність учасників розрахунків за дотриманням договірних умов;
- безвідкличність, безумовність, остаточність переказу грошових коштів.

Між готівковим і безготівковим обігом існує тісна взаємозалежність: гроші постійно переходять із однієї готівкового грошового обігу у безготівковий і навпаки. Тому обіг готівкових грошових знаків невід’ємний від безготівкового обігу і створює разом ними єдиний грошовий обіг країни.

Співвідношення готівкового грошового обігу до безготівкового в Україні за станом на 01.06.2016р. можна приблизно визначити як 2:1, оскільки в загальній масі грошей (за агрегатом М3) готівка становила 43,4%, а поточні депозити – близько 23%. Порівняно із західними країнами, де це співвідношення становить 20 і 80%, в деяких країнах навіть 5 і 95%, що свідчить про високий рівень розвитку сучасних банківських технологій, в структурі грошового обігу України занадто висока питома вага готівкового обігу. Цей факт розцінюється як недолік грошового обігу та грошової системи, як негативне явище в діяльності банківської системи, зокрема НБУ. Іншими негативними чинниками є економічна та політична нестабільність, недовіра до банківської системи, недосконалість банківських технологій.

Належне виконання грошима своїх функцій як в процесі грошового обігу, так і в економіці загалом забезпечується певним їхнім обсягом. В свою чергу ця величина є однією з важливих характеристик стану грошового обігу і ринкової кон’юнктури в країні. Збільшення або зменшення кількості грошей в обігу в той чи інший спосіб впливає на процес формування платоспроможного попиту населення, інтенсивність обігу грошей, а, відтак, і на розвиток економіки. Саме тому регулювання обсягу грошей в обігу є важливою складовою грошово-кредитної політики центрального банку [19, с.98].

Грошова маса – складна, мінлива і неоднорідна категорія, продукт сучасної кредитно-банківської системи, який перебуває в процесі динамічного розвитку [60, с. 154]. В економічній літературі різні підходи до визначення суті грошей зумовлюють неоднозначне бачення структури грошової маси, а відтак і її тлумачення. «Вона може змінюватися залежно від мети аналізу і використання певного елемента грошового обігу. Тому в грошову масу можуть включатися або виключатися з неї певні елементи залежно від конкретної ситуації» [61, с.68]. Сучасні погляди, базуючись на об'єктивному розумінні суті грошей та грошового обігу, під грошовою масою розуміють всю сукупність запасів грошей і у всіх формах, що перебувають у розпорядженні суб'єктів грошового обігу в даний момент [61, с.68].

Таким чином, грошова маса – це сукупність усіх грошових коштів випущених в обіг у готівковій і безготівковій формах, що перебувають у розпорядженні суб'єктів ринку і виконують функції засобів обігу, платежу і нагромадження.

В залежності від того, яку функцію виконують гроші у процесі обігу, грошова маса поділяється на активну і пасивну.

Активна грошова маса – це грошові кошти, що забезпечують товарообмінні операції в економіці за певний період часу. Гроші із активної грошової маси виконують функції засобів обігу і платежу, і включають готівку в обігу, а також залишки на поточних банківських рахунках, що безпосередньо використовується для розрахунків.

Пасивна грошова маса – це грошові кошти, котрі вилучені з обігу з метою їхнього нагромадження, тобто вони виконують відповідну функцію і потенційно можуть бути використані для платежів. Гроші із пасивної грошової маси включають кошти на строкових банківських рахунках.

Для здійснення аналізу стану та кількісних змін грошового обігу на певну дату і за певний період, а також для розробки відповідних заходів з регулювання темпів зростання та обсягу грошової маси (заходів грошово-кредитного регулювання економіки) у фінансовій статистиці спочатку в економічно розвинутих країнах, а надалі і в нашій країні, використовують показники обсягу і структури грошової маси – грошові агрегати. Вони поділяють грошову масу на певні складові частини в залежності від ступеня ліквідності активів. Структуризація грошової маси за ступенем ліквідності є важливим і складним процесом. Складність полягає у відсутності однозначного розуміння і трактування ступеня ліквідності кожного елемента грошової маси. Крім того, немає чіткості у

розмежуванні між грошима і високоліквідними фінансовими активами, які вже не є грошима. За цим критерієм сучасна наука і практика виокремлюють кілька елементів грошової маси. За комбінацією окремих елементів загальної грошової маси можна визначити і різні за складом та обсягом показники грошової маси. Залежно від складу, обсягу і ступеня ліквідності грошова маса виражається показником, який називається грошовий агрегат. Кількість агрегатів, що використовуються в статистичній практиці окремих країн, неоднакова. Це зумовлено істотними відмінностями складу і обсягу грошової маси, що розглядається як гроші у національній практиці. Так, у Німеччині та Японії використовують 3 грошових агрегати, у США – 4, у Великобританії – 5. У статистичній практиці України визначаються і використовуються 4 грошових агрегати. Це агрегати M0, M1, M2, M3 [61, с.69]. Склад цих агрегатів у різних країнах може суттєво відрізнятись, оскільки грошова маса кожної країни унікальна. Однак основний принцип побудови агрегатів заснований на тому, що всі блага можна ранжувати від абсолютно ліквідних до абсолютно неліквідних.

Грошовий агрегат – це абсолютний показник, що відображає кількість грошової маси певного виду станом на конкретну дату. Тобто в сучасних умовах кількість грошей в обігу вимірюється саме за допомогою грошових агрегатів. В економічній теорії грошовий агрегат трактується як сукупність специфічних економічних одиниць, які розглядаються так, щоб б вони склали одну одиницю.

НБУ грошові агрегати трактує як «зобов'язання депозитних корпорацій перед іншими секторами економіки, крім сектору загального державного управління та інших депозитних корпорацій. Складовими грошових агрегатів є фінансові активи у формі готівкових коштів у національній валюті, переказних депозитів, інших депозитів, коштів за цінними паперами, крім акцій, що емітовані депозитними корпораціями та належать на правах власності іншим фінансовим корпораціям, нефінансовим корпораціям, домашнім господарствам та некомерційним організаціям, що обслуговують домашні господарства» [21].

Грошові агрегати формуються на основі таких принципів:

- ієрархічна побудова, яка передбачає включення кожного наступного агрегату до складу попереднього;
- включення активів до складу агрегатів у міру зниження їхньої ліквідності;

- охоплення агрегатами усіх активів, котрі виконують грошові функції (за винятком товарних).

В Україні починаючи із 1993 року Національний банк визначає структуру грошової маси за чотирма наступними агрегатами:

M_0 = готівкові кошти в обігу поза депозитними корпораціями. Агрегат M_0 включає банкноти і розмінну монету, що перебуває в обігу, тобто – гроші поза банками. До готівкових коштів в обігу належать банкноти та монети, емітовані Національним банком України, за винятком банкнот і монет у сховищах Національного банку України, касах і банкоматах установ Національного банку України.

$M_1 = M_0 +$ переказні депозити в національній валюті. До складу агрегату M_1 входять гроші поза банками та кошти на поточних рахунках у національній валюті (депозити до запитання). Переказні депозити – це фінансові активи, що за першою вимогою власника можуть бути обміняні на готівкові кошти за номіналом та безпосередньо використані для здійснення платежу.

$M_2 = M_1 +$ переказні депозити в іноземній валюті та інші депозити. Тобто цей агрегат складається з елементів, які входять до складу агрегату M_1 , а також зі строкових коштів у національній валюті (строкових депозитів), та валютних коштів (депозитів в іноземній валюті). До його складу ще належать інші депозити – це не переказні депозити, що в короткі терміни можуть бути обміняні на готівкові кошти чи переказні кошти (кошти на вимогу), які безпосередньо не використовуються для здійснення платежу, строкові кошти та ощадні депозити.

$M_3 = M_2 +$ цінні папери, крім акцій. Грошовий агрегат M_3 включає окрім агрегату M_2 , ще й грошові активи у вигляді банківських векселів, депозитних сертифікатів та інших цінних паперів власного боргу банку, а також кошти клієнтів, що перебувають у довірчому управлінні банків. До складу цінних паперів (крім акцій) входять фінансові інструменти, які обертаються на ринку та є підтвердженням зобов'язання, що будуть погашеними готівковими коштами, фінансовим інструментом чи іншим економічно цінним об'єктом (наприклад, облігації, казначейські зобов'язання, векселі, ощадні (депозитні) сертифікати корпорацій).

На сьогодні НБУ регулярно публікує показники всіх вище наведених агрегатів. Вимоги та зобов'язання по відношенню до кожного з підсекторів депозитних корпорацій наводяться окремо в Огляді Національного банку України та Огляді депозитних корпорацій (крім

Національного банку України) і консолідуються в Огляді депозитних корпорацій (включаючи Національний банк України) [21].

Наведені грошові агрегати мають якісні та кількісні відмінності. Так, агрегат M0 реально виконує функції засобу обігу, платежу. Це найліквідніша складова грошової маси. Однак у країнах з розвиненою економікою вона складає 5-7%, тому фінансовою статистикою самостійно не розглядається. Оскільки в Україні питома вага готівки у грошовій масі становить 28%, тому цей агрегат є важливим для статистичного аналізу, розроблення і реалізації заходів регулювання, зменшення його питомої ваги у перспективі. Хоча він має ті ж самі якісні характеристики, що й грошова маса агрегату M1, але обіг готівки здійснюється поза банками і тому регулювання і контроль за ним складніші.

Агрегат M1 виражає масу грошей, яка перебуває безпосередньо в обігу, реально виконуючи функції засобів обігу та платежу, і тому володіє високою ліквідністю. Вона найтісніше пов'язана з товарною масою, що проходить процес реалізації, і безпосередньо впливає на ринкову кон'юнктуру. Саме агрегат M1 обслуговує операції з реалізації валового внутрішнього продукту, розподілу та перерозподілу національного доходу, нагромадження та споживання. Тому цей агрегат перебуває під найпильнішою увагою аналітиків та регулюючих органів.

У США, Франції, Японії в якості основного грошового агрегату, який використовується для розрахунку поточних макроекономічних показників використовується агрегат M2. Активи, які входять до складу цього агрегату є менш ліквідними, бо для того, щоб їх перетворити у готівкові гроші потрібно затратити певний час. Вони “враховують нагромадження грошей у різних формах, слугують своєрідним резервом для високоліквідних активів агрегату M1 і засобом нагромадження купівельної спроможності” [19, с. 100].

У грошовому агрегаті M3 ураховані також запаси грошей у різних формах заощаджень. Ці гроші тимчасово перебувають у стані спокою та виконують для їх власників функцію засобу нагромадження вартості, при цьому здатні переходити від пасивного стану до активного.

Найбільш ліквідними і готовими обслуговувати товарооборот є гроші агрегату M0. Найнижчу ліквідність мають гроші агрегату M3, оскільки значна частина їх не може вступити в обіг без того, щоб власник заздалегідь не попередив про це банк і не зазнав певних фінансових утрат.

Водночас агрегат M0 – найвузчий показник грошової маси, оскільки характеризує лише один її елемент – готівкову масу. Найширшим

агрегатом є МЗ, бо він охоплює всі елементи грошової маси, що перебувають в обігу [61, с.70].

Окремим кількісним показником грошової маси, який характеризує її з точки зору можливостей емісійного процесу є показник грошової бази. На відміну від грошової маси, до складу якої входять всі елементи – від найвужчого агрегату М0 до найширшого показника МЗ, грошова база характеризує грошові кошти з позиції їх прояву на балансі центрального банку. Тобто, грошова база є показником бази фінансування, яка є основою для формування грошових агрегатів, а не самим грошовим агрегатом [21].

Грошова база (*monetary base, high-powered money*) – це сукупний обсяг готівкових грошей випущених в обіг, а також грошових резервів комерційних банків на їх кореспондентських рахунках у центральному банку. Оскільки центральний банк безпосередньо контролює і регулює всі складові, що входять до складу грошової бази та впливає у кінцевому підсумку на грошову масу, тому цей показник ще називають грошима центрального банку або базовими грошима.

Отже, “грошова база – сукупність зобов’язань Національного банку України в національній валюті, що забезпечують зростання грошових агрегатів та кредитування економіки. Грошова база включає готівкові кошти, випущені в обіг Національним банком України, і переказні депозити в національній валюті в Національному банку України. До переказних депозитів належать зобов’язання Національного банку України за коштами на кореспондентських рахунках, коштами обов’язкових резервів та іншими коштами на вимогу інших депозитних корпорацій, а також коштами на рахунках інших фінансових корпорацій, нефінансових корпорацій та домашніх господарств (працівників Національного банку) у національній валюті в Національному банку України” [21]. Готівкові і безготівкові елементи, які входять до складу грошової бази охоплюють якісно і кількісно інші гроші, ніж ті, що входять у структуру грошових агрегатів. Так, готівкова складова грошової бази перевищує готівковий агрегат М0 на суму готівки у касах банків. Безготівкова складова грошової бази складає суму зобов’язань центрального банку перед комерційними банками, то безготівкові елементи грошових агрегатів охоплюють зобов’язання банків перед своїми клієнтами. Відрізняються й джерела їх формування. Безготівкові елементи грошових агрегатів комерційні банки формують, створюючи нові гроші в процесі кредитної діяльності через механізм грошово-

кредитного мультиплікатора, а також за рахунок грошових коштів, одержаних від центрального банку. В результаті безготівкові елементи грошових агрегатів перевищують обсяг грошової бази. Величина перевищення обсягів грошової маси над грошовою базою відображає величину грошово-кредитного мультиплікатора.

Таким чином, грошовий обіг відіграє важливу роль у функціонуванні всіх ринкових структур, сприяє подальшому розвитку процесу суспільного відтворення матеріальних і нематеріальних благ, їх виробництву, обміну, розподілу і споживанню. Тому, від того наскільки правильно буде організовано грошовий обіг в країні, забезпечено нормальне функціонування всіх його структурних елементів, залежатиме стан економіки загалом. Система грошових відносин досить рухома і піддається суттєвим змінам під впливом конкретних умов того чи іншого періоду. Результатом управління грошовою системою має бути чітка її організація та цілеспрямоване функціонування.

1.2. Роль банків і банківської справи у механізмі функціонування грошового обігу

Ринкові перетворення в економіці сьогодні привертають увагу до банківської системи, оскільки саме вона забезпечує рух грошових потоків у економіці, акумулює надлишкові грошові ресурси, що утворилися в одних секторах економіки, та скеровує в інші, де є потреба у додаткових коштах.

Визначальним завданням ринкових перетворень економіки України є формування такого економічного середовища, в якому найоптимальніше будуть поєднані різні напрямки, форми і суб'єкти підприємницької діяльності. Оскільки взаємодія суб'єктів ринку передбачає їх грошові взаємовідносини, при цьому важливим у функціонуванні економіки є її спроможність вчасно реагувати на зміни ділових циклів та адекватно переорієнтовувати сферу грошового обігу.

Особливості організації сучасної системи економічних відносин зумовлюють необхідність функціонування ряду посередницьких структур, що забезпечують життєдіяльність господарського механізму країни. Однак, слід зазначити, що в сучасних умовах розвитку економіки провідну роль у належному функціонуванні грошової системи відіграє банківська система.

Характерною особливістю роботи банківської системи є, як первинне створення, так і подальше оперування найліквіднішими фінансовими активами, що впливає на обсяги і структуру грошової маси у національній економіці та позначається на забезпеченні стабільності вітчизняної валюти.

Світова банківська система формувалась еволюційним шляхом упродовж кількох століть. Перші банки виникли у XVI – XVII ст. для здійснення безготівкових розрахунків, а перший акціонерний банк був відкритий у 1694 р. в Англії й отримав від уряду право на випуск банкнот.

Однак лише в XIX ст., з розвитком капіталізму, банки в сучасному їх розумінні набули справжнього піднесення. Вони справді стали інститутами, необхідними для створення вартості та її обігу, для накопичення капіталу, а також для його розподілу між секторами економіки й підприємствами.

Банківська система – одна з найважливіших і невід’ємних структур ринкової економіки. Це – сукупність різних за організаційно-правовою формою та спеціалізацією банківських установ, що існують у межах спільної фінансової системи та єдиного грошово-кредитного механізму в певний проміжок часу. Розвиток банків, товарного виробництва й обігу історично відбувався паралельно і мав щільний взаємозв’язок. При цьому банки, як посередники в перерозподілі грошових ресурсів та основні розрахункові центри, істотно впливають на сукупну грошову масу в обігу, що може значно прискорити чи стримати економічний розвиток країни; відтак успішність ринкових перетворень в економіці залежить передусім від ефективного розвитку банківської системи.

Ринкова трансформація економіки України зумовлює особливу увагу до банківської системи, оскільки саме банківська система є найважливішою ланкою ринкової інфраструктури і забезпечує рух грошових потоків у економіці, тим самим створюючи базові передумови неперервності виробництва.

Поняття банківської системи може бути визначене через сукупність фінансових посередників, які постійно на професійній основі займаються банківською діяльністю і взаємопов’язані у самостійну економічну структуру.

В Україні побудована дворівнева банківська система, що складається з Національного банку України та інших банків, відносини між банками системи будуються у двох площинах – по вертикалі й по горизонталі, відповідно до положень Закону «Про банки і банківську діяльність» [37].

Перший рівень банківської системи займає Національний банк України, який посідає головне місце в організації грошового обігу, провадженні грошово-кредитної політики, координує роботу комерційних банків, а також відіграє найважливішу роль у регулюванні всієї економіки країни.

Визначну роль у забезпеченні функціонування системи обігу грошей відіграють банки другого рівня. Згідно зі законодавством України вони сукупно виконують три функції:

- 1) залучення на рахунки грошових коштів фізичних і юридичних осіб;
- 2) розміщення залучених коштів від свого імені на власних умовах;
- 3) відкриття і ведення рахунків фізичних та юридичних осіб.

Банки є основною складовою банківської системи держави і належать до особливої категорії ділових підприємств, котрі отримали назву фінансових посередників.

У ринкових умовах господарювання роль банків полягає в їх спроможності залучати тимчасово вільні грошові кошти для подальшого розміщення цих коштів та отримання прибутку. При цьому банки забезпечують не тільки задоволення потреб суб'єктів економіки в додаткових коштах, а й стають основою для безперервного переміщення грошових коштів в економіці. Досягненню ефективного функціонування грошового обігу в країні та внаслідок цього оптимальній взаємодії між суб'єктами ринку сприяє діяльність фінансових посередників, якими є банки.

Фінансові посередники обслуговують практично весь рух грошових потоків у економіці та створюють базові передумови виробництва, а саме всіх стадій процесу суспільного відтворення – розподілу, обміну й споживання. Фінансовим посередникам належить головна роль у ринковій інфраструктурі, оскільки саме вони є необхідним елементом взаємодії у сфері грошових відносин між суб'єктами ринку і забезпечують відтворювальний процес на макро- та мікрорівнях [30].

Серед всіх фінансових посередників ключова, найголовніша роль відводиться комерційним банкам. Таке становище банків на фінансовому ринку пояснюється рядом факторів, зокрема:

- 1) саме банки є головними фінансовими посередниками, які спрямовують кошти, вивільнені в процесі господарської діяльності, від кредиторів до позичальників, надаючи їм у тимчасове користування тим суб'єктам економіки, котрі потребують додаткових коштів. При цьому банки створюють нові вимоги та зобов'язання, що своєю чергою стають

товаром на фінансовому ринку. Так, приймаючи внески клієнтів, комерційний банк створює нові зобов'язання – депозити, а видаючи позики – нові вимоги до позичальників. Такий процес становить сутність фінансового посередництва. Найголовніша функція фінансових посередників полягає у створенні оптимального співвідношення між власними активами й пасивами, з одного боку, і потреб своїх клієнтів – з іншого. При цьому основна частина грошових ресурсів рухається через установи банків, що обумовлює їх головну роль у системі інститутів фінансового ринку;

2) банки в силу виконання ними своїх базових операцій (залучення грошових коштів, розміщення залучених коштів, а також відкриття і ведення рахунків фізичних та юридичних осіб) беруть участь у формуванні пропозиції грошей і мають можливість безпосередньо впливати на ринкову кон'юнктуру, а відтак на перебіг економічних процесів. Що стосується інших посередників фінансового ринку, то вони такої можливості не мають, а їх становище на фінансовому ринку більшою мірою визначається банківськими установами саме тому, що це визначає діяльність банків щодо пропозиції грошей. Цей фактор визначається тим, що в банках розміщуються рахунки інших фінансових установ-посередників, на банківських рахунках формуються їх грошові нагромадження, здійснюється розрахунково-касове і кредитне обслуговування. Така ситуація ставить банки у позицію таких фінансових посередників, які мають можливість впливати на діяльність усіх інших суб'єктів ринку, фінансових посередників в тому числі;

3) на відміну від небанківських фінансових посередників банківські установи мають значно об'ємніші можливості впливу на грошовий обіг в країні та на економіку загалом, оскільки вони надають суб'єктам економіки надзвичайно широкий асортимент послуг, тоді як інші фінансово-кредитні установи обмежені в своїх операціях.

В умовах сучасної економіки масштаби фінансового посередництва набувають значних розмірів. Про це свідчить кількість грошових потоків, наявних у господарстві. Загальноекономічна роль банків як основних фінансових посередників визначається їхніми можливостями залучати тимчасово вільні грошові кошти та ефективно розміщувати їх. Саме від спроможності банківської системи акумулювати необхідні ресурси, що забезпечили б потребу суб'єктів господарювання в додаткових грошових коштах, залежать можливості діяльності цих суб'єктів у всіх секторах

економіки, а також перспектива подолання спаду української економіки та подальший її розвиток.

Отже, враховуючи вищенаведене, можна зробити висновок про те, що банки в ринковій економіці є головними фінансовими посередниками, які покликані забезпечувати акумулювання, перерозподіл та переміщення грошових коштів. Це зумовлює необхідність теоретичного дослідження загальних засад функціонування банків та обґрунтування шляхів покращення організації грошового обігу в країні. Для ефективного проведення грошових розрахунків слід з'ясувати суть банків, як посередницьких структур, які забезпечують нормальну життєдіяльність господарського механізму країни. Для досягнення цієї мети, на наш погляд, необхідно детально зупинитися на розгляді поняття «банк».

У вітчизняній літературі нема єдиного визначення банку. Неодноразово зустрічаються такі поняття, як установа, організація, інститут або фінансовий посередник. Найпоширенішим трактуванням суті комерційного банку є трактування Ю. І. Коробова, котрий розглядає банк як інститут кредитної системи, що не має права емісії банкнот [5, с. 68]. Таке трактування банку, на нашу думку, свідчить про відмінність комерційного банку від центрального, вказуючи на виняткове право останнього на емісію банкнот. Однак інші небанківські інститути кредитної системи також не мають права емісії банкнот, отже, зазначене трактування банку не дає ґрунтового визначення суті комерційного банку. Іншим підходом до визначення суті банку є підхід, згідно з яким поняття банку трактують як установу чи підприємство, що виконує певні операції та надає певні послуги. В «Банківській енциклопедії» під редакцією А.М. Мороза банки розглянуті як «установи, що акумулюють грошові кошти і нагромадження, надають кредити і здійснюють грошові розрахунки, облік векселів, емісію грошей та цінних паперів, операції зі золотом, іноземною валютою та інші функції» [2, с. 21]. Аналогічне визначення запропонував львівський авторський колектив – А. Голуб, Л. Семенюк, Т. Смовженко – в навчальному посібнику «Гроші, кредит, банки» [16, с. 70]. Колектив авторів під керівництвом Л. Дробозіної схиляється до такої самої думки і вважає «комерційний банк – установою, що кредитує суб'єктів господарювання, приватних осіб і виконує розрахунково-касове обслуговування» [70, с. 49]. Поняття «кредитна установа» як синонім слова банк широко використовують німецькі вчені. Це можна простежити в роботах проф. Г. Асхауера [64, с. 7], проф. В. Заутера [38, с. 33]. Визначення банку як кредитної установи дано і у

великому тлумачному словнику С. Ожегова [50, с. 33]. Американський вчений Пітер С. Роуз називає банк фінансовим інститутом, який пропонує широкий спектр послуг, насамперед тих, що стосуються кредитів, заощаджень та платежів і виконує різноманітні фінансові функції щодо будь-якого підприємства в економіці [58, с. 3-5]. Схоже визначення дано і в російському навчальному посібнику Є. Жукова [35, с. 93].

Дещо іншої точки зору щодо визначення суті банку дотримується В. Колесников. Він вважає, що «банки – це кредитні організації, що мають виняткове право здійснювати у сукупності банківські операції: залучення грошових коштів у вклади фізичних та юридичних осіб, розміщення їх від свого імені і за свій рахунок на умовах поверненості, платності та строковості, ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб» [6, с. 17]. Всі ці підходи до визначення суті банку акцентують увагу на здійснюваних банком операціях, що є позитивним і, на нашу думку, дають уявлення про сфери діяльності банку, однак недоліком таких визначень є відсутність єдиного підходу до конкретного кола операцій. Це дає змогу віднести до банківських операцій фінансові послуги, які можуть здійснювати не тільки банки, а й інші небанківські кредитно-фінансові установи, а це ускладнює трактування суті банків.

Відсутність єдності поглядів на поняття, яке розглядається, зумовлена тим, що банк є складним системним утворенням із різноманітними характеристиками, кожна з яких, хоч і відображає окремі суттєві аспекти його діяльності, не може бути повною. Так, німецький економіст Вільгельм Лексіс визначив: «Банками називаємо всякого роду установи для здійснення банківських операцій, незалежно від того, чи виступають вони у формі приватних підприємств, товариств чи у якій-небудь іншій юридичній формі» [44, с. 32]. На його думку специфічною особливістю банківської справи є кредитне посередництво, тобто залучення кредиту, з одного боку, і надання кредиту, з іншого, з метою одержання прибутку [44, с. 34]. Інший німецький учений, Бруно Бухвальд, писав: «Під банком розуміють підприємство, яке займається грошовими, кредитними і тому подібними операціями» [7, с. 6].

Таким чином, банки розглянуті як підприємства чи організації, що здійснюють певний набір операцій, котрі на думку авторів аналізу, слід вважати банківськими. При цьому до такого роду операцій автор відносить, насамперед, прийом вкладів і видачу кредитів. На це вказують і деякі сучасні дослідники, стверджуючи, що головною ознакою банківської діяльності необхідно вважати прийом депозитів і видачу кредитів як

професійне заняття [59, с. 16]. Проте слід врахувати, що професійною діяльністю на ринку кредитних послуг займаються не лише банки, а й численні спеціалізовані кредитно-фінансові інститути.

Загалом підхід до визначення суті банку як установи, що здійснює певний набір операцій, залишається незмінним і в сучасних економічних дослідженнях. Так, Енциклопедія банківської справи визначає поняття «банк» як особливу грошово-кредитну установу, економічну інституцію, що діє на фінансовому ринку, акумулює тимчасово вільні грошові кошти і заощадження, надає кредити, здійснює грошові розрахунки, операції з векселями, іноземною валютою, золотом, коштовним камінням, випускає в обіг (емітує) гроші та цінні папери, надає різноманітні фінансово-економічні послуги, виконує інші функції [33, с. 45].

На думку одного з авторів монографії, банк варто визначити як «інститут ринкової економіки, що виконує три основні операції: приймає депозити, надає кредити та здійснює розрахунки. Усі інші операції – валютні, касові, інвестиційні, трастові, консультаційні, факторингові, з цінними паперами, з дорогоцінними металами і тому подібні – здійснюються банком, виходячи із потреб тієї клієнтури, яку він обслуговує, тобто відповідно до обраного напряму обслуговування того чи іншого сегменту ринку фінансових послуг, а також з урахуванням вимог чинного законодавства та нормативних актів регулюючих органів щодо визначення мінімальних обов'язкових сфер банківської діяльності» [29, с. 54].

Зарубіжні автори Дж. Долан та П. Роуз висловлюють думку про неможливість дати чітке визначення банку, з якого випливало б, чим банк відрізняється від не банку [31, с. 70; 58, с. 366]. Зокрема, в роботі П. Роуза зазначено, що: «...багато фінансових інститутів, включаючи дилерів, які займаються цінними паперами, а також брокерські фірми і страхові компанії, намагаються у відношенні послуг, що вони їх надають, якомога більше наблизитись до банків. У свою чергу банки у боротьбі з небанківськими конкурентами пропонують брокерські послуги в операціях з нерухомістю і цінними паперами, послуги із страхування, вкладають кошти у взаємні фонди і т. п.» [58, с. 2]. Як видно з викладеного зарубіжні автори концентрують надмірну увагу на з'ясуванні спільних та відмінних рис між банками та небанківськими кредитно-фінансовими установами.

Із огляду на перелік операцій, які здійснюють банки, нині у вітчизняних і зарубіжних економічних дослідженнях нема єдиного

підходу до питання про визначення суті банків та їх ролі й місця в економіці загалом і на фінансовому ринку зокрема. Відсутність однозначного розуміння поняття «банк» зумовлене значною різноманітністю як видів банків, так і операцій, що вони здійснюють у процесі фінансового обслуговування суб'єктів економічних відносин. Даються взнаки також відмінності в юридично закріплених переліках операцій, які можуть здійснювати банки у різних країнах, що пов'язано з особливостями історичного розвитку банківської системи у кожній із них. Банки виконують широкий спектр операцій, зокрема приймають вклади, здійснюють розрахункове обслуговування своїх клієнтів, видають кредити, надають консультації з різноманітних фінансових питань, виконують посередницькі операції, випускають цінні папери, управляють майном і багато інших. Однак виокремити суто банківські операції, тобто ті, що їх виконують тільки банки, є проблематичним. Важливо відзначити і світову тенденцію фінансової глобалізації, яка супроводжується значним розширенням традиційних сфер діяльності банків, що призводить до фактичного стирання раніше чітких меж між функціонуванням банківських і небанківських інститутів фінансового ринку. Серед великої різноманітності банківських операцій доцільно виділити на нашу думку, основні, без яких банк не може називатися банком.

Нормами господарського законодавства України визначено, що підприємство – це самостійний суб'єкт господарювання, створений компетентним органом державної влади, або органом місцевого самоврядування, або іншими суб'єктами для задоволення суспільних та особливих потреб шляхом систематичного здійснення виробничої, науково-дослідної, іншої господарської діяльності (ст. 62 ГК України) [17]. Разом із тим, банки визначено, як фінансові установи, функціями яких є залучення у вклади грошових коштів громадян і юридичних осіб та розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах і на власний ризик, відкриття та ведення банківських рахунків громадян та юридичних осіб ч. 2 ст 334 цього ж кодексу [17].

На нашу думку, застосування стосовно банку одного з термінів – підприємство, організація чи установа – є радше конкретизуючим визначенням, адже банки вступають у правові відносини саме як юридичні особи, що наділені цивільною правочинністю і дієздатністю, можуть бути позивачем та відповідачем у суді (ст. 80 ЦК України) [72]. Наявність у юридичної особи статусу банку передбачає встановлення законодавством ряду обмежень в її діяльності порівняно з іншими

суб'єктами. Так, банкам заборонено діяти у сфері матеріального виробництва, торгівлі (за винятком реалізації пам'ятних, ювілейних та інвестиційних монет) і страхування (за винятком виконання функцій страхового посередника), випускати акції на пред'явника, інвестувати кошти в підприємства, статутом яких передбачена повна відповідальність його власників, та інше [72].

Доцільно зауважити, що є різні підходи до визначення поняття «банк» у романо-германській (континентальній) і англосаксонській системах права. Законодавства країн, що належать до першої системи, підтримують загальний підхід до визначення банківської установи, виводячи її дефініцію зі сукупності здійснюваних нею функцій. Так, Законом про банки 1984 р. у Франції всім підприємствам, що займаються банківською діяльністю, надано унікальний статус. Для цього використано родове поняття кредитної установи. Такою ознакою наділені «юридичні особи, які професійно і постійно здійснюють банківські операції» [4, с. 354].

Своєю чергою, в країнах із англосаксонською системою права основний акцент зміщено з поняття «банк» на регулювання банківської діяльності, тобто правил, які застосовують у банківській практиці. Відповідно, актом про банківську діяльність від 1989 р. у Великобританії кредитну установу, визначено, як організацію, котра залучає депозити та інші зворотні внески населення і надає від свого імені кредити. Акт встановив стосовно кредитних організацій низку вимог: наявність власного капіталу не менше встановленого мінімуму, придатність директорів, ревізорів та менеджерів до виконання своїх функцій, ефективного здійснення своєї діяльності, підтримки власних активів та інших фінансових ресурсів на рівні, що відповідає характерові і обсягу здійснюваних операцій та їх меті, забезпечення інтересів вкладників, належну ліквідність, належне проведення бухгалтерського обліку [4, с. 357].

Згідно зі Законом України «Про банки і банківську діяльність» банком називають юридичну особу, яка на підставі банківської ліцензії має виключне право надавати банківські послуги, відомості про яку внесені до Державного реєстру банків. Таке визначення не дає, на нашу думку, вичерпного визначення банку та не вказує на його особливе місце серед інших кредитно-фінансових установ. Більш вдалим, з врахуванням специфічності, банківської діяльності є попередня редакція Закону України «Про банки і банківську діяльність» де зазначалося, що банком

називають юридичну особу, яка має право здійснювати в сукупності наступні операції: залучення грошових коштів юридичних та фізичних осіб і розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах, на власний ризик, відкриття і ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб [37]. При цьому установа, яка здійснює ці операції в сукупності, називається банком. Банки можуть здійснювати широкий спектр операцій, які, своєю чергою можна розмежувати на тільки банківські, тобто ті, які вони виконують на підставі дозволу НБУ, та інші операції. При цьому важливим є те, що лише банки можуть здійснювати в сукупності: 1) депозитні операції, пов'язані зі залученням коштів фізичних та юридичних осіб на вклади на різні терміни; 2) кредитні операції, що полягають у передачі банком власних і залучених ресурсів клієнтам у тимчасове користування від свого імені, на визначений термін та за відповідну плату у вигляді процента; 3) розрахункові операції, що здійснюються за дорученням клієнтів та пов'язані зі здійсненням розрахунків у готівковій та безготівковій формі в процесі їхньої господарської діяльності, а також у зв'язку з їх фінансовими зобов'язаннями. Саме сукупність трьох зазначених операцій є визначальною рисою банку, оскільки окремі з них можуть здійснювати небанківські фінансові інститути фінансового ринку, однак жоден із них не виконує зазначені операції в сукупності. Це дає підстави стверджувати, що сукупність виконання всіх трьох базових операцій свідчить про діяльність саме банківської установи.

На нашу думку, банк є основою ринкових відносин загалом і банківської системи зокрема, оскільки саме банк забезпечує залучення та перерозподіл тимчасово вільних грошових коштів від суб'єктів економічних відносин, які мають їх надлишок, – до суб'єктів, котрі потребують додаткових грошових ресурсів. У сучасних умовах вітчизняної економіки, коли необхідно подолати її спад, забезпечити стійкі темпи зростання, а суб'єкти господарювання найбільшою мірою потребують додаткових грошових ресурсів, поповнення яких неможливе без ефективного акумулювання банківською системою вільних фінансових ресурсів, роль банків зростає, і тому їх доцільно розглядати як фінансових посередників.

Із нашої точки зору, банк потрібно розглядати як фінансового посередника в економіці, який забезпечує акумулювання тимчасово вільних грошових коштів із подальшим їх перерозподілом і наданням суб'єктам ринку для виробничої діяльності й задоволення невиробничих

потреб, підтримуючи тим самим неперервність розширеного відтворення та орієнтуючись на отримання прибутку. При цьому банк підпадає під дію економічних законів, а його робота орієнтована на досягнення певного економічного результату.

Суть банку найдоцільніше визначити через основні його функції в економіці. Проте стосовно загальної кількості функцій банку в економічній літературі не сформовано єдиних поглядів, а також відсутні єдині підходи до визначення змісту банківських функцій.

Колектив російських учених у підручнику «Деньги, кредит, банки» під редакцією О.І. Лаврушина виділив три функції банків: функцію акумуляції коштів; функцію регулювання грошового обороту; посередницьку функцію [26]. Виділяючи функцію посередництва, автори зосередили увагу на посередництві в платежах, оскільки банки здійснюють платежі підприємств, організацій, населення і виступають як посередники, виконуючи такі платежі за дорученням клієнтів. Недоліком запропонованого підходу, є на нашу думку, те, що функція регулювання грошового обороту притаманна також й центральному банкові, як державному органу регулювання економіки.

Дещо схожої думки дотримувався С.В. Мочерний, вважаючи, що банки виконують наступні функції: випуск, купівля і продаж, зберігання, надання в кредит й обмін грошей та цінних паперів; контролювання руху грошових ресурсів, обігу грошей та цінних паперів і внаслідок цього значною мірою здійснення контролю над окремими галузями економіки, їх власністю; надання платіжно-розрахункових послуг підприємствам і населенню та ін. [47]. Такий підхід до визначення функцій банку здається нам дещо необґрунтованим, оскільки характеризує лише певні види діяльності банку, тобто розглядає його функціональне призначення на мікрорівні.

Функція банку, з нашої точки зору, це складніше, глибше явище, ніж операція. Вона має характеризувати банк як економічну структуру з макроекономічних позицій, вказувати на її місце в економічній системі та відображати вплив на все економічне середовище, в якому функціонує банк. Незалежно від того, які операції виконує банківська установа у даний момент чи буде виконувати у майбутньому, функція – це те, що притаманне кожному банкові постійно. Ототожнення функцій із операціями означає, на нашу думку, що те визначення сутності банку зведеться до операційно-технічного прояву його діяльності.

Дещо інший підхід до визначення функцій банку в Є.Ф. Жукова. З його точки зору, слід виділити чотири функції, притаманні банкам: посередництво в кредиті; посередництво у платежах; мобілізація грошових доходів і заощаджень та перетворення їх у капітал; створення кредитних засобів обігу [35]. Подібним є підхід М.П. Денисенко. Виокремивши наступні функції банків, він вважає, що такі функції властиві розвиненим ринковим відносинам: акумуляція і мобілізація грошового капіталу; посередництво в кредиті; проведення розрахунків і платежів у господарстві; створення платіжних засобів; організація випуску та розміщення цінних паперів; консультаційне обслуговування клієнтів [25]. Ряд інших авторів до функцій банку відносить: мобілізацію вільних грошових коштів і перетворення їх у капітал. Суть зводиться до того, що вкладник отримує винагороду у вигляді відсотка або наданих банком послуг. Сконцентровані у вкладах заощадження перетворюються на позиковий капітал, що використовують банки для надання кредитів підприємствам. Користувачі позик вкладають кошти в розширення виробництва, купівлю нерухомості, чим забезпечується розвиток виробничих сил країни; кредитування підприємств, держави, населення; емісія кредитних грошей; забезпечення розрахунково-платіжного механізму; емісійно-засновницька функція. Виконують шляхом випуску та розміщення цінних паперів (акцій, облігацій) [6; 40; 58]. На нашу думку, функція посередництва в кредиті поєднує, з одного боку, акумуляцію тимчасово вільних коштів, а з іншого – розміщення цих коштів у вигляді позичок суб'єктам ринку. Що ж стосується організації випуску і розміщення цінних паперів, консультаційного обслуговування клієнтів, трастових, страхових та інших функцій, то вони відображають, радше, здійснення банками відповідних операцій.

Із нашої точки зору, функції банку мають характеризувати місце банку в економічній системі, його вплив на економічне середовище, в якому банк функціонує, а найоптимальнішим підходом до визначення функцій банку має бути більш узагальнений підхід, згідно з яким банки в умовах ринкової економіки виконують такі основні функції:

– по-перше, це функція фінансового посередництва, яка поєднує акумуляцію грошових ресурсів, трансформаційну роботу банку та розподіл згаданих ресурсів. При цьому ця функція створює необхідні передумови для ефективного виконання наступної банківської функції – посередництва в платежах. Тільки після формування відповідної ресурсної бази, забезпечення її стабільності й безпеки залучені ресурси можна

трансформувати за термінами, обсягами, простором та ризиками і проводити їх розподіл, що в свою чергу, дозволяє певній кількості клієнтів банку, які отримали кредитні кошти в своє тимчасове розпорядження, проводити безготівкові розрахунки зі своїми партнерами;

– по-друге, функція посередництва в платежах, економічний зміст якої полягає у виконанні банками операцій із прийняття грошових коштів від клієнтів, їх зберігання, виплата за дорученням клієнтів, зарахування коштів за переказами на відповідні банківські рахунки, здійснення безготівкових розрахунків, виконання розрахункових операцій із пластиковими картками, дорожніми чеками, оплата боргів та ін. Функція посередництва в платежах є необхідною в економіці країни та вигідною, оскільки перераховані операції дуже поширені в економіці ринкового типу, сприяють зменшенню витрат обігу та прискоренню розрахунків. Значення зазначеної функції зростає в сучасний період, коли частка безготівкового грошового обігу зростає та опосередковує переміщення значної кількості грошових коштів через банківську систему, зокрема через комерційні банківські установи;

– по-третє, емісійна функція або функція випуску кредитних грошей, яка полягає в забезпеченні господарського обороту належною кількістю платіжних засобів. Банки можуть створювати додаткові платіжні засоби і спрямовувати їх в оборот, збільшуючи пропозицію грошей, або вилучати їх із обороту, зменшуючи пропозицію грошей. Цю функцію виконують як центральні банки, які емітують готівкові та депозитні гроші, так і комерційні банки, котрі емітують депозитні гроші через механізм кредитно-розрахункових операцій та грошово-кредитного мультиплікатора.

Виконуючи усі зазначені функції в сукупності, комерційні банки здатні суттєво впливати на пропозицію грошей, що робить економіку вкрай чутливою і вразливою щодо діяльності банків. Саме такі функціональні особливості вимагають здійснення контролю щодо діяльності банківських установ та виваженої грошово-кредитної політики, яку провадить центральний банк країни. Основною метою контролю банківської діяльності має бути:

- недопущення надмірної пропозиції грошей, що може стати наслідком надмірного бажання банків розширювати кредитування суб'єктів ринку та порушувати основи закону грошового обігу руйнуючи рівновагу товарно-грошового співвідношення. Такий контроль покладається на центральний банк країни;

- забезпечити достатню надійність комерційних банків заради захисту інтересів їх вкладників. Для цього створюються спеціальні системи забезпечення стабільності банків, основними елементами яких є централізоване встановлення економічних нормативів діяльності банків та контролю за їх дотриманням.

Завдяки своїм функціональним особливостям комерційні банки мають явні переваги перед іншими фінансовими посередниками у своїй комерційній діяльності, однак, через систему контролю і нагляду комерційні банки ставляться в такі умови, за яких їх становище на ринку вирівнюється з положенням інших його суб'єктів.

Гостра суперечливість між функціональними можливостями банків як комерційних структур та правовою обмеженістю їх діяльності робить надзвичайно актуальним наше представлене вище дослідження самого поняття «банк», позаяк, будь-яка двозначність в його тлумаченні може створити можливість для використання в комерційних цілях функціональних переваг банківської діяльності й уникнути законодавчого її обмеження.

Аналіз світової історії банківської справи дає підстави віднести до банківської діяльності комплекс посередницьких операцій: приймання грошових вкладів; надання клієнтам позичок і створення нових платіжних засобів; здійснення розрахунків між клієнтами. Виконання цього комплексу операцій можна вважати визначальною економічною ознакою як центрального банку, так і комерційного банку. Вказані операції є базовими, вони створюють первинну сферу банківської діяльності [54].

Отже, підсумовуючи вищевикладене, можна зробити наступні узагальнення: грошовий обіг в економіці відбувається за активної участі та провідної ролі банківських установ, які є фінансовими посередниками у взаємних розрахунках між суб'єктами грошового обігу; у процесі проведення розрахунків і платежів гроші проходять через банківські установи, які цілеспрямовано регулюють грошові потоки у господарському обороті та операції банків пов'язані з розрахунково-касовим обслуговуванням своїх клієнтів; банківська система є найважливішим грошово-кредитним інститутом суспільства, оскільки саме банківські установи проводять емісію грошових коштів, їх зберігання, переміщення та перерозподіл; банківська система є вихідним і кінцевим пунктом, через який відбувається кругообіг готівки і безготівкових платежів; банківська система безпосередньо впливає на обсяг грошової маси в обігу та її структуру.

1.3. Методологічні підходи до розмежування окремих понять теорії кредиту

Однією із важливих проблем теорії грошей, кредиту і банківської справи є обґрунтування адекватних методологічних підходів до розмежування окремих категорій і дефініцій, що формують понятійний апарат відповідного розділу економічної науки. Кредитна діяльність банків як основа забезпечення необхідними грошовими ресурсами суб'єктів ринку сприяє неперервності розширеного відтворення, а відтак потребує всебічного наукового обґрунтування, що визначає важливу роль теорії кредиту як наукової бази практичних перетворень і оптимальної організації кредитних відносин між банками та їх клієнтами у всіх сферах економіки.

Генезис наукових пізнань про кредит відображає умови соціально-економічного розвитку суспільства, в якому формуються відповідні погляди на зміст кредитних відносин, їхнє призначення, особливості організації та форми прояву – у вигляді спершу обслуговування руху лихварського, а згодом і промислового та торговельного капіталу. Однак розуміння сутності кредиту як категорії економічної науки передбачає його відображення саме як певної форми суспільних відносин. Адже економічні категорії – це найважливіші поняття економічної науки, які слугують насамперед теоретичним вираженням певних економічних відносин, явищ і процесів. І кредит як одне із фундаментальних економічних понять належить саме до таких категорій, що передбачає розгляд багатьма авторами кредиту саме як форми суспільних відносин.

Так, на думку М.І.Савлука, кредит – це суспільні відносини, що виникають між економічними суб'єктами у зв'язку із переданням один одному в тимчасове користування вільних коштів на засадах зворотності, платності та добровільності [20, с.444]. Подібна позиція міститься і у праці Г.Н.Бєлоглазової: «кредит як економічна категорія являє собою певний вид суспільних відносин, пов'язаних з рухом вартості на засадах повернення» [27, с.185], а також у працях інших авторів [69, с.336]. Разом із тим, потрібно відзначити, що використання терміну «суспільні відносини» надто розмиває об'єкт дослідження, а тому краще вести мову про економічні відносини, що більш предметно характеризують ту сферу взаємозв'язків економічних агентів, яка стосується використання кредиту, адже кредит як категорія перебуває виключно в рамках економічних відносин і поза ними він не існує. При цьому поняття економічних відносин як відносин, що складаються у суспільстві з приводу

виробництва, розподілу, обміну і споживання матеріальних і нематеріальних цінностей в світі обмежених ресурсів, характеризує усі стадії відтворювального процесу, відображаючи його функціональні закономірності у кожному циклі – від створення продукту до його повного споживання. Кредит як один із головних чинників, що забезпечує неперервність цього процесу, є невід’ємною складовою відповідних відносин на всіх стадіях суспільного відтворення.

Потрібно розуміти, що у ринковій системі господарювання унаслідок об’єктивно притаманних їй нерівномірностей розвитку певні диспропорції виникають на всіх стадіях відтворення: виробництві, розподілі, обміні, споживанні. Так, обсяг виробництва і час випуску продукції можуть не відповідати існуючій в даний момент структурі потреб; виробники і споживачі можуть бути роз’єднані територіально; доходи споживачів можуть не забезпечувати достатній рівень платоспроможного попиту; обсяги приватних інвестицій можуть бути менші за необхідні для початку підприємницької діяльності. У всіх цих випадках використання кредиту сприяє усуненню значної частини названих протиріч. Як наслідок, кредит може розширити існуючі в економіці межі для зростання виробництва, обміну і споживання. Таким чином, кредит є фактором прискорення суспільного розвитку і забезпечення неперервності відтворення на усіх його стадіях.

Важливо відзначити, що сутність кредиту відображає не просто економічні відносини, котрі час від часу виникають в міру виникнення потреби в перерозподілі коштів. Неперервність відтворювального процесу, а відтак і постійна потреба в кредиті, означає, що ці відносини мають системний, постійний характер. Отже кредит як економічну категорію доцільніше трактувати саме як систему економічних відносин, як цілком впорядковану послідовність дій його суб’єктів – кредиторів і позичальників, що на постійній основі забезпечують перерозподіл коштів в економіці на умовах повернення в інтересах неперервності суспільного відтворення.

Таким чином, кредит можна визначити як систему економічних відносин, що забезпечують перерозподіл коштів на засадах повернення і платності, створюючи умови неперервності усіх стадій суспільного відтворення. Дане визначення відображає одночасно і якісні параметри кредиту (перерозподільчий характер, поверненість, платність), і його ключову роль у забезпеченні неперервності відтворювальних процесів в економіці. При цьому конкретний практичний механізм виконання даного

завдання визначається безпосередньою, активною участю кредиту у всіх без винятку стадіях суспільного відтворення.

Так, на стадії виробництва кредит відіграє важливу роль у забезпеченні безперервності цього процесу, а також реалізації продукції, що визначається раціональним використанням ресурсів підприємствами, оскільки при систематичних неспівпаданнях поточних грошових надходжень і витрат та виникненні тимчасової нестачі оборотних коштів, необхідних для придбання товарно-матеріальних цінностей і оплати послуг, вони покриваються за рахунок кредиту. Таким чином, роль кредиту у забезпеченні виробничих потреб підприємств необхідними ресурсами визначає саму можливість початкової стадії розширеного відтворення.

Не менш важливим є значення кредиту і на стадії розподілу з огляду на потребу в залучених ресурсах при формуванні різних за призначенням фондів у разі нестачі для цих потреб поточної виручки від реалізації продукції. Особливо необхідною є участь кредиту з огляду на потреби розширення виробництва, коли позичені кошти можуть слугувати важливим джерелом забезпечення інвестиційної діяльності для – збільшення основного капіталу підприємств, у процесі придбання нового обладнання, технологій, механізмів, устаткування.

Ключову роль відіграє кредит і на стадії обміну, забезпечуючи принципову можливість функціонування сфери обігу матеріальних і нематеріальних цінностей, виходячи із розподілу праці і спеціалізації учасників господарського обороту та створюючи необхідні умови для здійснення платежів за реалізовану продукцію, виконані роботи, надані послуги. Таким чином, на стадії обміну роль кредитних відносин визначається необхідністю подолання розриву в платіжному обороті господарюючих суб'єктів.

На стадії споживання кредит є одним із найбільш суттєвих факторів стимулювання сукупного попиту в масштабах всієї економіки, впливаючи на величину грошових доходів домашніх господарств та істотно збільшуючи їхні реальні можливості із придбання необхідних товарів і послуг, що у рамках всієї національної економіки впливає на динаміку виробництва і сукупної пропозиції та є найважливішим чинником економічного зростання.

Таким чином, визначення сутності кредиту як фактора забезпечення неперервності розширеного відтворення є необхідною умовою правильного розуміння не лише його змісту як економічної категорії, а й

специфіки функціонування суб'єктів відповідних відносин. Саме тому визначення сутності і формування на цій основі понятійного апарату теорії кредиту є центральною проблемою, від вирішення якої власне залежить визначення місця і ролі кредиту в економіці. У цьому зв'язку надзвичайно важливе значення має чітке розмежування понять «кредит», «позичка» і «позика», оскільки у багатьох працях ці дефініції нерідко ототожнюються між собою і вживаються як синоніми, що не виправдано з економічної точки зору і потребує більш глибокого аналізу.

Так, у Фінансово-кредитному словнику за ред. В.Ф.Гарбузова зазначається, що кредит – це позичка у грошовій або товарній формі на умовах поверненості і зазвичай із виплатою процента [67, с.103]. Такої ж позиції дотримуються і ряд інших авторів, зокрема, Н.Є.Титова і Ю.П.Кожаєв [65, с.116], А.Г.Загородній [36, с.274], О.М.Островська [51, с.202]. С.В.Мочерний ототожнює кредит із позикою, зазначаючи, що кредит – це позика в грошовій або товарній формі на умовах повернення у певний термін з виплатою відсотка [32, с.93]. Так само у ряді робіт деякими авторами ототожнюються поняття позики і позички [34, с.430-431].

Однак навіть у тому разі коли робляться певні спроби розмежування понять кредиту, позики і позички, пропоновані підходи не завжди адекватно використовують фундаментальні методологічні засади визначення кредиту як економічної категорії та розмежування його із тими дефініціями, які так чи інакше виражають відносини боргу. Так, у праці А.В.Глуценко та А.П.Слепової зазначається, що кредит – це виключно банківська послуга, позика – це відношення з приводу передачі майна із наступним поверненням, як правило, без сплати процентів, а позичка – це договір безплатного користування речами [15, с.20].

Насправді при визначенні економічного змісту зазначених дефініцій потрібно розмежувати підходи до розуміння сутності кредиту саме як економічної категорії, що являє собою певну систему економічних відносин і, звісно, аж ніяк не може зводитись до одного із видів банківських послуг, оскільки існує і поза банками і має цілком об'єктивний характер, незалежний від специфіки діяльності того чи іншого суб'єкта економічних відносин. Що ж стосується змісту інших дефініцій, то вони мають істотно вужчий характер розуміння, аніж кредит, оскільки відображають особливості певних аспектів діяльності економічних агентів, пов'язаних із відносинами боргу між ними.

Так, поняття позики найбільш часто перебуває у рамках юридичної

площини відносин. Зокрема, у статті 1046 Цивільного кодексу України зазначається, що за договором позики одна сторона (позикодавець) передає у власність другій стороні (позичальникові) грошові кошти або інші речі, визначені родовими ознаками, а позичальник зобов'язується повернути позикодавцеві таку ж суму грошових коштів (суму позики) або таку ж кількість речей того ж роду та такої ж якості [71]. У роботі А.Н.Азріліяна, наприклад, чітко вказується на юридичну природу поняття позики, а саме: «позика – у цивільному праві договір, за яким одна сторона (позикодавець) передає іншій стороні (позичальнику) у власність чи оперативне управління гроші або речі, а позичальник зобов'язується повернути позикодавцю таку ж суму грошей або рівну кількість речей» [1, с.173]. У даному відношенні позика характеризує по суті зміст кредитних відносин, оскільки гроші або речі передаються іншій особі із зобов'язанням щодо їх повернення, однак виникає природне питання, чому ж саме у власність?

Очевидно, що такий підхід суперечить, на наш погляд, самій природі кредитних відносин, при яких грошові чи матеріальні цінності, віддані у тимчасове користування, де факто не змінюють свого власника. А так як нас більше цікавить саме економічна, а не юридична сторона справи, то поняття позики слід розглядати передусім у контексті відносин, що призводять до появи боргу між економічними агентами, при чому найбільш доцільно обмежити ці відносини рамками взаємин, що виникають на фондовому ринку. Адже саме на цьому ринку відносини позики набувають найбільш конкретного матеріального втілення у вигляді руху цінних паперів. Його формою є розміщення боргових цінних паперів, які засвідчують відносини позики і передбачають зобов'язання емітента сплатити у визначений строк кошти відповідно до зобов'язання.

Тому позику найбільш доцільно, на нашу думку, визначити як відносини, що виникають у зв'язку із випуском боргових цінних паперів на ринку. Таке вузьке розуміння позики, дозволить відокремити і розмежувати це поняття із великим розмаїттям кредитних відносин, що охоплюють найбільш широкі аспекти перерозподілу коштів в економіці на засадах поверненості і платності. А відносини позики слід обмежити більш чіткими рамками, що визначають умови переміщення капіталів на фондовому ринку, на якому рух коштів відображається фундаментальним поділом цінних паперів на дві основні категорії: 1) цінні папери, що виражають відносини власності і є свідченням про участь у капіталі підприємства (тобто акції); 2) боргові цінні папери, що виражають

відносини позики і відображають зобов'язання емітента виплатити проценти і погасити основну суму боргу в узгоджені строки (тобто облігації).

Характерною особливістю відносин, пов'язаних із позикою, є належність ініціативи у питанні залучення коштів саме позичальнику, тобто тому суб'єкту економічних відносин, який отримує кошти у тимчасове користування і який виконує усю організаційну роботу, пов'язану із її оформленням та обслуговуванням. Саме у такому контексті слід розуміти механізм виникнення державної позики, що здійснюється шляхом випуску і реалізації державних боргових зобов'язань у формі облігацій, а також позики окремих підприємств, якими емітуються корпоративні облігації з метою залучення додаткових фінансових ресурсів.

Таким чином, перевагою запропонованого визначення позики є чітке розуміння конкретного способу та оформлення процесу передачі грошових цінностей у тимчасове користування. До того ж воно більш чітко характеризує поняття державної позики чи корпоративної позики саме як залучення коштів відповідними суб'єктами економічних відносин шляхом розміщення боргових цінних паперів на фондовому ринку.

Що ж стосується характеристики такої дефініції, як позичка, то вона відображає передусім об'єкт передачі вартості у тимчасове користування у вигляді матеріальних чи грошових цінностей. Як бачимо, вона також є вужчим за поняття кредит. Тому неправильно, на наш погляд, характеризувати позичку як передачу речі у безкоштовне користування, як це робиться окремими авторами [68, с.908; 43, с.301; 1, с. 49], оскільки такий підхід взагалі може вивести поняття позички за межі кредитних відносин. Звісно не можна погодитися також із визначенням позички як механізму кредитування, що визначається формою кредиту, кредитними інструментами і сферою застосування кредиту [63, с.438]. Таке поняття позички характеризує її ще ширше, аніж поняття самого кредиту, що неприйнятно.

Тому позичку найбільш доцільно, на нашу думку, визначити як передачу грошей або матеріальних цінностей однією особою іншій на засадах повернення із виплатою процента. У цьому визначенні більшою мірою підкреслюється матеріальний аспект відповідних відносин, характеризуючи передачу в тимчасове користування певних ресурсів – грошових чи товарних. Ці ресурси, будучи переданими на відповідних умовах від однієї особи до іншої, і являють собою власне позичку. Таким

чином, позичка є вужчим за кредит поняттям, характеризуючи не цілу систему відносин із їхніми функціональними особливостями, що утворюють певну економічну категорію, а цілком конкретний предмет (грошовий чи матеріальний), відданий у тимчасове користування. Умови, способи, форми такої передачі, механізм повернення і оплати за користування у власне поняття позички не входять. Ці аспекти охоплює кредит як більш широке поняття, визначаючи систему відповідних відносин.

Отже, якщо вести мову про відмінності між поняттям позички і поняттям кредиту, то потрібно чітко зазначити, що поняття позички має більш предметний характер, який відображає сукупність матеріальних або грошових цінностей, переданих у тимчасове користування на засадах платності і повернення. Кредит – це більш широке поняття, яке охоплює цілий комплекс відносин, пов'язаних із акумуляцією тимчасово вільних ресурсів, їхнім перерозподілом у ті сектори економіки, де відчувається додаткова потреба в коштах, вивченням умов і можливостей надання коштів тому чи іншому суб'єкту ринку на засадах повернення і платності, забезпеченням контролю за своєчасним поверненням наданих ресурсів. Тоді як позичка – це лише передача самих цінностей у тимчасове користування.

Розмежування поняття «кредит», «позичка» і «позика», що у багатьох працях ототожнюються між собою, є необхідною умовою формування адекватного понятійного теорії кредиту і банківської справи. Позику доцільно визначити як відносини, що виникають у зв'язку із випуском боргових цінних паперів на ринку, а позичку – як передачу грошей або матеріальних цінностей однією особою іншій на засадах повернення із виплатою процента. Ці дефініції є вужчими за поняття кредиту.

Таким чином, визначення кредиту як економічної категорії, а також розмежування цієї категорії від інших понять, що характеризують відносини боргу, проте у більш вузькому контексті, надає можливість більш повно визначити сутність такого складного і багатогранного явища як кредит. Водночас будь-яка сутність економічного явища чи процесу обов'язково має певні, цілком конкретні форми зовнішнього прояву і у випадку кредиту такими формами є кредитні відносини. А тому у подальших розділах монографії будуть відображені конкретні аспекти обґрунтування змісту кредитних відносин як форми практичної реалізації кредиту у процесі функціонування банківської системи.

1.4. Сучасний стан готівкового грошового обігу в Україні та напрями його оптимізації

Стан економіки будь-якої країни значною мірою визначається рівнем організації грошового обороту загалом і готівкового грошового обігу зокрема. Стабільний і прогнозований його розвиток є необхідною умовою економічного розвитку держави. На сьогодні у банківській системі України важливе місце посідає готівковий грошовий обіг, який є однією з головних передумов забезпечення стабільності національної грошової одиниці. Проте він є найбільш капіталомістким і трудомістким видом банківської діяльності та у процесі розвитку має потребу постійного удосконалення. Саме тому належна організація грошового обігу є важливою для Національного банку України.

Протягом останніх років майже у всіх країнах спостерігається тенденція зростання обсягів обороту готівки [24, с. 114].

Така тенденція обумовлена значною питомою вагою готівки в структурі платіжних інструментів, що використовуються населенням безпосередньо при здійсненні розрахунків за придбані товари та наданні послуг у сфері роздрібної торгівлі і послуг.

Так питома вага готівки в структурі платіжних інструментів, які використовуються населенням при розрахунках у сфері роздрібної торгівлі, у США становить близько 75%, у країнах Європи – 76-86%, а в Японії – 90%. За оцінкою незалежних експертів, у 2012 році готівка обслуговувала близько 2/3 роздрібних платежів у всьому світі. Хоча в економічно розвинених країнах високо розвинені системи електронних платежів [14; 24, с. 114; 48, с. 318].

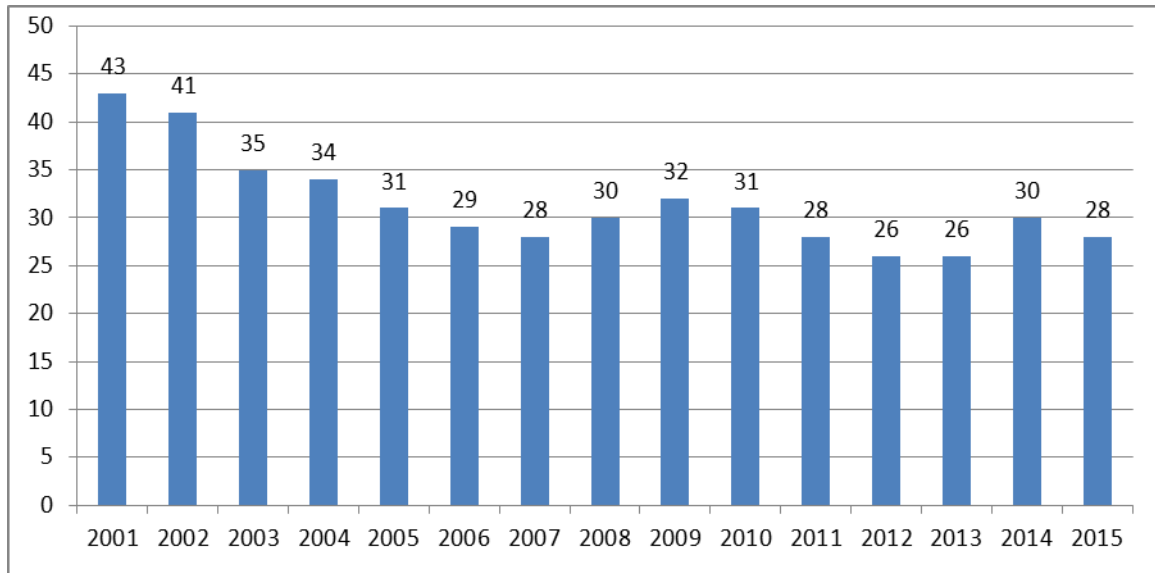
Здійснення розрахунків готівкою має переваги перед проведенням подібних операцій шляхом безготівкових платежів, сума яких дорівнює або нижча за їх собівартість.

До переваг готівкових розрахунків можна віднести:

- абсолютна ліквідність;
- універсальність готівки як платіжного засобу;
- легкість використання;
- обов'язковість до приймання при здійсненні платежів на всій території держави в будь-який час;
- дотримання анонімності при здійсненні розрахунків та ін.

В економічно розвинених країнах частка готівки у загальному обсязі грошової маси не перевищує 5-10 % [24, с. 115]. Безготівковий грошовий оборот становить 90-95% всього грошового обороту. В Україні готівковий

грошовий обіг посідає значне місце. Частка готівки (грошовий агрегат М0) у загальній грошовій масі (грошовий агрегат М3) більше як у 3 рази перевищує рівень економічно розвинених країнах. За станом на 01.01.2016 р. безготівковий грошовий оборот (депозити) становить 71,6%, а готівковий грошовий обіг (готівка) – 28,4% за грошовим агрегатом М0 у загальній грошовій масі (табл. 1.1, рис. 1.1).

Рис. 1.1. Динаміка питомої ваги готівки поза касами банків України у загальній грошовій масі в 2001-2015 рр. [12]

З 2001 р. в Україні спостерігалось постійне зменшення частки готівки у загальному обсязі грошової маси. Якщо у 2001 р. частка готівки у загальному обсязі грошової маси становила 42,5 %, то у 2002 р. 40,8%, у 2003 р. – 34,9%, у 2004 р. – 33,7%, у 2005 р. – 31,0%, у 2006 р. – 28,7%, у 2007 р. – 28,1%. Таким чином, у 2001-2007 рр. питома вага готівкових коштів демонструвала позитивну тенденцію до скорочення – з 42,5% у 2001 р. і до 28,1% у 2007 р. (див. табл. 1.1, рис. 1.1) [55, с. 61]. Це свідчить про покращення структури грошової маси.

У 2007-2009 рр. питома вага готівкових коштів мала негативну тенденцію до зростання. У 2007 р. частка готівки у загальному обсязі грошової маси зросла з 28,0% на початку року до 30,0% на кінець року. У 2008 р. через зменшення загальної грошової маси в обігу, на 28430 млн. грн., з 515728 млн. грн. на початок року до 487298 млн. грн. на кінець року, зросла частка готівки в ньому з 30,0% у 2008 р. до 32,2% у 2009 р. (табл. 1.1, рис. 1.1).

Таблиця 1.1

**Наявна грошова маса в обігу України в 2001-2015 рр.*
(на кінець періоду, млн. грн.)**

Роки	Грошові агрегати							
	Грошова маса (М3)		Гроші поза банками (М0)		Грошова маса (М1)		Грошова маса (М2)	
	Млн. грн.	%	Млн. грн.	%	Млн. грн.	%	Млн. грн.	%
2001	45755	100	19465	42,5	29796	65,1	45186	98,8
2002	64870	100	26434	40,8	40281	62,1	64321	99,2
2003	95043	100	33119	34,9	51541	54,2	94855	99,8
2004	125801	100	42345	33,7	67090	53,3	125483	99,8
2005	194071	100	60231	31,0	98573	50,8	193145	99,9
2006	261063	100	74984	28,7	123276	47,2	259413	99,4
2007	396156	100	111119	28,1	181665	45,9	391272	98,8
2008	515728	100	154759	30,0	225128	44,5	512528	99,4
2009	487298	100	157029	32,2	233748	48,0	484772	99,5
2010	597872	100	182990	30,6	289894	48,5	596842	99,8
2011	685515	100	192665	28,1	311047	45,4	681801	99,5
2012	773199	100	203245	26,3	323225	41,8	771126	99,7
2013	908994	100	237777	26,2	383821	42,2	906237	99,7
2014	956728	100	282947	29,6	435475	45,5	955349	99,9
2015	994062	100	282673	28,4	472217	47,5	993812	99,9

* Джерело: Бюлетень Національного банку України. – 2008. – № 12. – С. 65-66; Бюлетень Національного банку України. – 2015. – № 2. – С. 109; Бюлетень Національного банку України. – 2015. – № 12.; Бюлетень Національного банку України. – 2015. – № 2. – С. 109; Грошово-кредитна та фінансова статистика. – Національний банк України. – Січень 2016. – С. 4.

Таким чином, під час загострення фінансової кризи відбувалося різке зростання частки готівки у грошовому обороті (табл. 1.1, рис. 1.1).

Така динаміка пояснюється зниженням рівня довіри з боку населення до банківської системи, значним рівнем інфляції внаслідок фінансово-економічної кризи. Це призводить до осідання готівки на руках у населення.

У 2010-2013 рр. питома вага готівкових коштів мала позитивну тенденцію до скорочення – з 32,2% у 2009 р. до 30,6% у 2010 р., 28,1% у 2011 р., 26,3% у 2012 р. і до 26,2 % у 2013 р. (табл. 1.1, рис. 1.1).

У 2014 р. частка готівки у загальному обсязі грошової маси знову мала негативну тенденцію до зростання до 29,6% (табл.1.1, рис.1.1). Готівка залишалась основним інструментом роздрібних розрахунків [56, с. 30].

Питома вага готівкових коштів поза банками в структурі грошової маси зменшилася за 2015 р. на 1,2% – до 28,4 % (табл. 1.1, рис. 1.1).

Причинами значної частки готівки у загальному обсязі грошової маси та попиту на неї є [24, с. 116; 48, с. 315; 41]:

- низький рівень розвитку економіки;
- високий рівень тіньової економіки;
- високий податковий тиск на виробників, що впливає на тінізацію економіки;
- низька платіжна дисципліна суб'єктів господарювання, що впливає на широке використання готівки у розрахунках за товари і послуги;
- значні витрати населення на споживання на ринку продуктів, які здебільшого здійснюються в готівковій формі;
- низький рівень розвитку безготівкових платежів, зокрема низька частка безготівкових форм розрахунків населення за придбані товари, виконані роботи і надані послуги;
- нерозвиненість грошового ринку, унаслідок чого населення надає перевагу заощадженням у готівці національної та іноземної валюти, а не на банківських рахунках;
- низький рівень проникнення термінальної мережі;
- нерозвинена культура та низький рівень фінансової грамотності населення та відсутність мотивації;
- невпевненість населення у фінансовій стабільності і недовіра до банківської системи, тому періодично спостерігається вилучення вкладниками депозитів.

Рівень достатності готівки в економіці, який розраховується як відношення готівки поза касами банків до валового внутрішнього продукту (ВВП), в Україні у 2005-2015 рр. був достатньо високим (табл. 1.2). У 2005-2009 рр. співвідношення готівки поза касами банків до ВВП мало негативну тенденцію до зростання – з 13,64% у 2005 р. до 13,78% у 2006 р., 15,42% у 2007 р., 16,32% у 2008р. і до 17,19% у 2009 р. З 2009 р. і до 2012 р. в Україні спостерігалось постійне позитивне скорочення частки рівня достатності готівки в економіці з 17,19% у 2009 р. до 16,90% у 2010 р. до 14,82% у 2011 р. і до 14,47% у 2012 р. У 2013-2014 рр. спостерігалась знову негативна тенденція зростання співвідношення готівки поза касами банків до ВВП – відповідно до 16,23% і 18,06%. У 2015 році відбулося суттєве зменшення частки рівня достатності готівки в економіці до 14,28%.

Під час загострення фінансової кризи темпи приросту готівки в Україні були високими, у 2007 р. – 48,2% і готівка зросла з 74984 на початок року до 111119 млн. грн. на кінець року. У 2008 р. – відповідно 39,3% і на кінець 2008 р. готівка становила 154759 млн. грн. (табл. 1.2).

На відміну від попередніх років, складна економічна ситуація в Україні протягом 2009 р. впливала на показники готівкового обігу і зокрема на обсяг готівки в обігу. За станом на 01.01.2010 р. у позабанківському обігу знаходилося 157029 млн. грн. готівки. За 2009 р. обсяг готівкових коштів в обігу поза банками зріс на 2270 млн. грн., з 154759 млн. грн. до 157029 млн. грн., або всього на 1,9%, що обумовлено зменшенням загальної грошової маси з 948056 млн. грн. на початок року до 913345 млн. грн. на кінець року (див. табл. 1.1, 1.2).

Таблиця 1.2

Рівень достатності готівки (співвідношення готівки поза касами банків до ВВП) в Україні в 2005-2015 рр.*

Роки	Валовий внутрішній продукт, млн. грн.	Гроші поза банками (M0), млн. грн.	Динаміка зростання рівня готівки у позабанківському обороті	Співвідношення M0 до ВВП, %
2005	441452	60231	42,2	13,64
2006	544153	74984	24,5	13,78
2007	720731	111119	48,2	15,42
2008	948056	154759	39,3	16,32
2009	913345	157029	1,9	17,19
2010	1082569	182990	16,5	16,90
2011	1299991	192665	5,3	14,82
2012	1404669	203245	5,3	14,47
2013	1465198	237777	17,0	16,23
2014	1566728	282947	19,0	18,06
2015	1979458	282673	-0,1	14,28

*Джерело: Бюлетень Національного банку України – 2012. – № 4. – С. 44, 74; Бюлетень Національного банку України. – 2015. – № 2. – С. 81, 109; Бюлетень Національного банку України. – 2015. – № 12

Готівкові кошти в обігу поза депозитними корпораціями (M0) за 2010 р. зросли на 16,5%, або на 25961 млн. грн. – до 182990 млн. грн. (табл. 1.1, 1.2).

У 2011 р. готівковий обіг в Україні функціонував в умовах економічного зростання та збільшення грошових доходів населення [45, с. 61]. За станом на 01.01.2012 р. у позабанківському обігу знаходилося 192665 млн. грн. готівки. За 2011 р. обсяг готівкових коштів в обігу поза банками зріс на 9675 млн. грн., або на 5,3% (табл. 1.1, 1.2). За станом на 01.01.2013 р. обсяг готівки поза банками становив 203245 млн. грн. і збільшився за 2012 рік на 10580 млн. грн., або на 5,5%. Станом на 01.01.2014 р. обсяг готівки поза банками становив 237777 млн. грн. і збільшився за 2013 рік на 34532 млн. грн., або на 17,0%.

Основною складовою зростання грошової маси у 2014 р. були готівкові кошти в обігу поза депозитними корпораціями переважно через вплив коштів з депозитних рахунків та їхню трансформацію в готівку [56, с. 30].

Станом на 01.01.2015 р. обсяг готівки поза банками становив 282947 млн. грн. і збільшився за 2014 рік на 45170 млн. грн., або на 19,0% (табл. 1.1, 1.2).

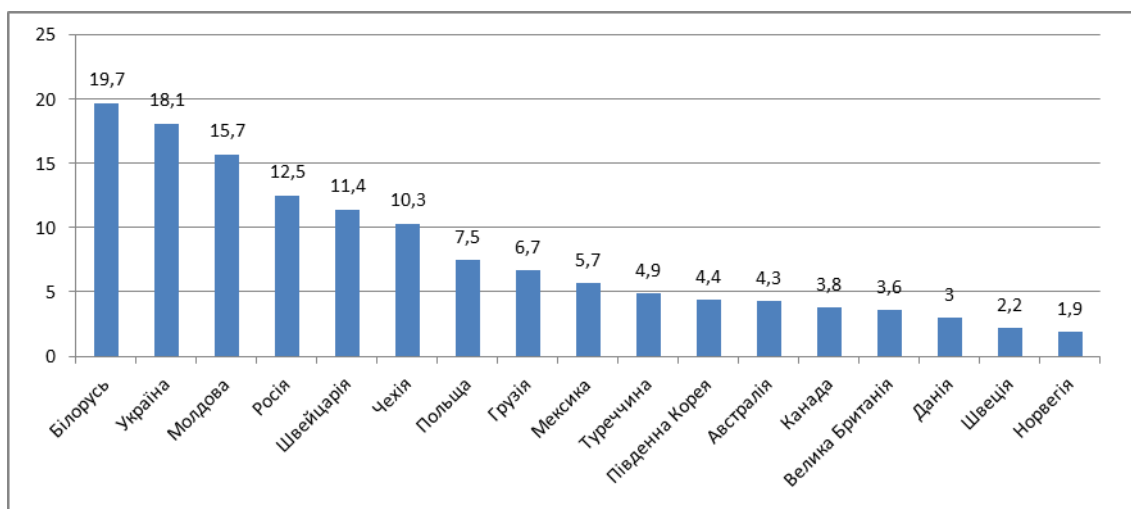
Таким чином, протягом 2005-2014 рр. в Україні спостерігалось чітке зростання обсягу грошей поза банками, тобто грошового агрегату M0.

З поступовим відновленням економіки після фінансової кризи у 2010 р. спостерігалось зростання ВВП, темпи якого компенсували одночасне зростання готівки поза банками (грошового агрегату M0). Протягом 2010-2013 рр. співвідношення грошового агрегату M0 до ВВП отримало спадаючу тенденцію.

У 2015 р. відбувся ріст ВВП, в той час, як обсяг грошового агрегату M0 практично не змінився. Станом на 01.01.2016 р. обсяг готівки поза банками скоротився на 0,3 млрд. грн., або на 0,1% і становив 282,67 млрд. грн.

В економічно розвинених країнах показник відношення готівки поза касами банків до ВВП складає від 2 до 6-8% (рис. 1.2) [41].

В Україні низький рівень проникнення безготівкових розрахунків. Серед більшості розвинутих країн Україна виділяється високим показником співвідношення готівкової маси до ВВП (18,06 % у 2014 р., рис. 1.2).

Рис. 1.2. Співвідношення грошового агрегату M0 до ВВП в окремих країнах світу в 2014 р., % [11]

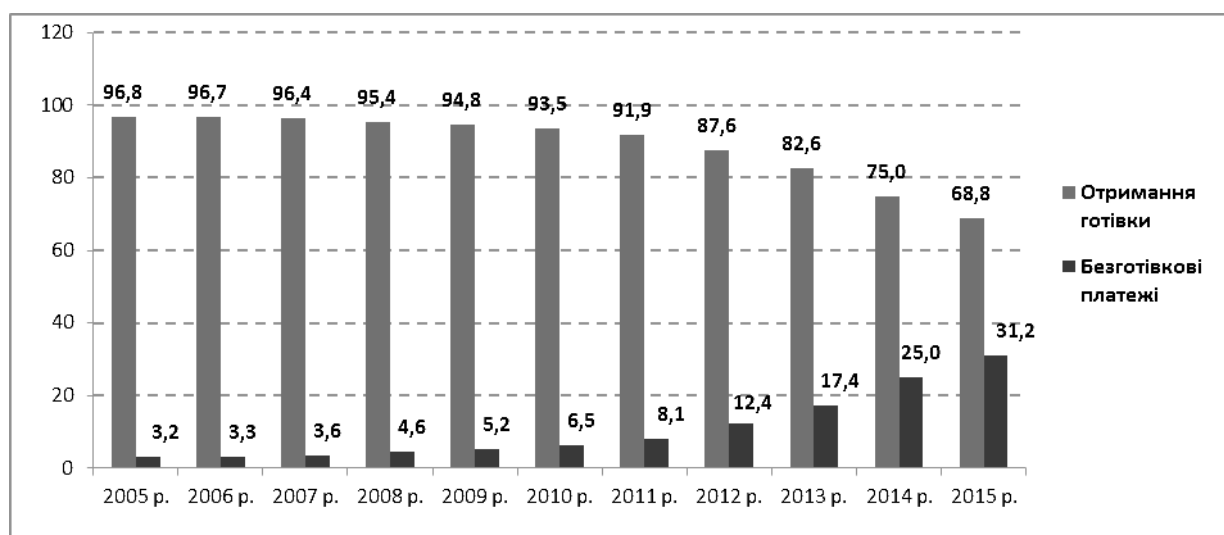
Високий рівень готівки в обігу стримує ріст економіки, знижує рівень прозорості та затримує активний розвиток новітніх сервісів і технологій [41].

В умовах стабілізації і подальшого зростання економіки у 2016 р. і наступних роках збережеться і політика підвищення соціальних стандартів життя населення України. Це впливатиме на динаміку показників грошового обігу.

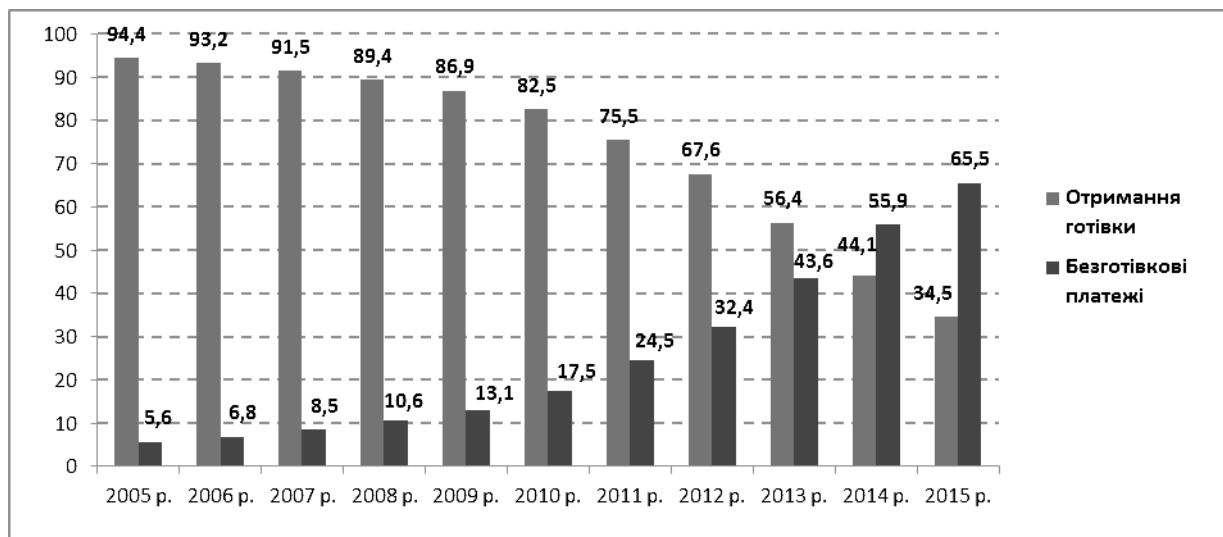
Зменшити динаміку зростання готівки поза банками можна за рахунок розвитку безготівкових форм розрахунків населення за придбані товари, виконані роботи і надані послуги електронними платіжними засобами, зокрема платіжними картками.

В Україні в останні роки дуже стрімкою і позитивною є динаміка зростання суми, кількості та їх частки розрахунків за товари і надані послуги з використанням платіжних карток (рис. 1.3, 1.4).

Обсяг операцій з отримання готівки за 2015 р. порівняно з 2014 р. збільшився на 84160 млн. грн. і на 01.01.2016 р. становив 848001 млн. грн. (68,8% від загальної суми операцій за картками). Сума безготівкових платежів збільшилася на 129601 млн. грн. – до 384795 млн. грн. (31,2% від загальної суми операцій за картками). Порівняно з 2014 роком частка суми отримання готівки з використанням платіжних карток зменшилася, а частка безготівкових операцій платіжними картками збільшилася на 6,2% (рис. 1.3)

Рис. 1.3. Сума операцій з використанням платіжних карток, емітованих українськими банками в 2005-2015 рр. (%) [17]

Рис. 1.4. Кількість операцій з використанням платіжних карток, емітованих українськими банками в 2005-2015 рр., % [17]

Співвідношення кількості безготівкових та готівкових операцій за платіжними картками, емітованими українськими банками, у 2015 р становило відповідно 65,5% і 34,5%. Порівняно з 2014 р частка кількості безготівкових операцій збільшилася на 9,6%, з 55,9% до 65,5% (рис. 1.4).

Позитивна динаміка збільшення безготівкових розрахунків з використанням платіжних карток як за сумою, так і кількістю свідчить про те, що такий платіжний інструмент, як платіжна картка набуває все більшого поширення серед громадян саме як інструмент для розрахунків, а не отримання готівкових коштів [57, с. 92].

Організація безготівкового грошового обороту органічно пов'язана з регулюванням готівкового обігу: лімітування залишків готівки у касах підприємств зумовлює зберігання основної маси грошей суб'єктами підприємницької діяльності на рахунках у банку. Проте дієвішими факторами зменшення готівки в обігу є:

- стимулювання депозитних операцій підприємств і, особливо, населення через виплату банками процентів за вкладками;
- прийняття дієвого законодавства щодо гарантування повернення вкладів населення, оскільки гроші населення – важливий кредитний потенціал розвитку економіки;
- прискорення запровадження розрахунків фізичних осіб у безготівковій формі, створюючи для цього на рівні держави сприятливі умови (наприклад, нарахування процентів за вкладками до запитання фізичних осіб як за строковими вкладками, тобто громадяни були б

зацікавлені зберігати свої заощадження на банківських рахунках з виплатою значних процентів при забезпеченні високого рівня ліквідності);

- перехід до масових безготівкових розрахунків за допомогою пластикових карток. Цей напрям нині розвивається на рівні банківської системи окремими банками (перерахування заробітної плати та інших виплат на особисті рахунки працівників, ведення бази даних цих рахунків, автоматизованої видачі готівки працівникам тощо). Необхідно розширити подібні послуги банків за межі банківської установи у вигляді безготівкових розрахунків за товари і послуги;

- створення на рівні держави національної пластикової картки, яка б була недорогою (чи навіть безкоштовною) для населення і підприємств торгівлі та сфери послуг. Організатором цього перш за все повинен виступити Національний банк, залучивши комерційні банки до фінансування цього проекту.

Зазначені заходи сприяли б зменшенню готівкового грошового обороту і, таким чином, комерційні банки через ефект мультиплікатора змогли б спрямовувати вільні ресурси на кредитування підприємств.

В останні роки відбувалося зростання як надходжень готівки до кас банків, так і її видач.

Найбільші обсяги приросту було забезпечено за рахунок надходжень торговельної виручки і виручки від усіх видів послуг та надходжень до кас банків за платіжними картками.

Найбільше зростали видачі готівки із кас банків з використанням платіжних карток.

Основним чинником такого зростання була позитивна динаміка ринку платіжних карток в Україні, які є одним із основних інструментів населення з отримання заробітної плати та соціальних виплат через банківські рахунки.

У зв'язку зі значною часткою готівки в обігу зростають її надходження до кас банків. Це призводить до відчутного підвищення навантаження на касових працівників і працівників служби перевезень банків, підрозділів грошового обігу в регіонах Національного банку України та Центрального сховища.

За весь час свого існування Національний банк України у повному обсязі безперебійно забезпечує потреби економіки та населення готівковими коштами. Однак, з урахуванням тенденції зростання готівкової маси надалі, постає чимало проблем, невідкладне вирішення

яких дозволить надійно виконувати функції Національного банку України щодо потреби економіки і населення у готівці.

Питання, які потребують ретельного доопрацювання щодо вдосконалення організації грошового обігу в системі Національного банку України:

1. У роботі Центрального сховища і підрозділів грошового обігу в регіонах Національного банку України використовується морально застаріла техніка, яка в багатьох випадках вичерпала свій експлуатаційний ресурс. На сьогодні технічна оснащеність Банкотно-монетного двору, Центрального сховища і підрозділів грошового обігу в регіонах Національного банку України ще не відповідають рівню аналогічних підрозділів центральних банків економічно розвинутих країн.

2. Касетна система пакування і доставки банкнот має як позитивні, так і негативні моменти.

3. Потребує ретельного доопрацювання питання визначення і запровадження єдиної уніфікованої тари Національного банку України, що надало б можливість оптимізувати процеси пакування, перевезення, зберігання та обліку банкнот і монет.

4. Усі резервні фонди готівки Національного банку України зберігаються у Центральному сховищі, що є неефективним і не дозволяє запобігти ризикам.

5. Необхідно забезпечити своєчасне та якісне оброблення, транспортування, зберігання та облік грошових знаків. Це вимагає невідкладного запровадження принципово нової ефективної системи роботи з банкнотами та монетами національної валюти на сучасному організаційному, технологічному і технічному рівнях.

6. Нормативні документи щодо функціонування готівкового обігу в Україні вимагають значного вдосконалення відповідно до сучасного рівня та з урахуванням перспектив роботи з готівкою [3].

На вирішення цих питань постановою Правління Національного банку України від 24 червня 2008 № 177 було схвалено Концепцію вдосконалення організації роботи з готівкою в Україні на 2008-2012 рр. [14; 24; 42; 66].

Метою концепції є визначення оптимальних обсягів готівки, необхідних для потреб економіки, ефективного управління готівковими потоками та впровадження новітніх технологій в організації роботи з готівковими коштами.

Цей важливий документ у розвитку вітчизняної системи організації системи готівкового грошового обігу містить наступні завдання:

- досягнення обґрунтованого прогнозування готівкового обігу з метою своєчасного та безперебійного задоволення потреб економіки в готівці в потрібних обсягах і номіналах з урахуванням можливих ризиків, пов'язаних зі змінами в економіці;

- оптимізація готівкових потоків з метою максимально повного залучення готівки в економічний оборот держави через банківську систему;

- мінімізація ризиків, пов'язаних зі зберіганням готівки у єдиному центрі – Центральному сховищі, шляхом децентралізації резервних фондів;

- побудова для роботи з готівкою сучасної матеріально-технічної бази з використанням єдиної системи «Логістика», що відповідає сучасним вимогам;

- поліпшення якості готівки в обігу, зменшення витрат на його організацію шляхом підвищення обсягів оброблення банкнот з використанням сучасних автоматизованих систем;

- оптимізація перевезення готівки, зменшення ризиків її втрат на всіх етапах транспортування, переміщення, зберігання та передавання;

- мінімізація фізичного контакту працівників безпосередньо з готівкою на всіх етапах її руху в умовах зростання обсягів грошових потоків, які проходять через систему Національного банку України;

- створення в Україні умов для розвитку аутсорсингу у сфері готівкового обігу шляхом передачі певних функцій з оброблення готівкових грошей комерційним структурам – банкам, великим інкасаторським компаніям або спеціально створеним комерційним структурам.

Виконання цих завдань дозволить Національному банку України у відносно короткі терміни одержати сучасну матеріально-технічну базу для організації роботи з готівкою, яка відповідає міжнародним стандартам. Децентралізація зберігання частини резервних фондів наблизить запаси готівки безпосередньо до споживача, суттєво знизить ризики у забезпеченні потреб у готівці у разі виникнення непередбачуваних ситуацій. Використання новітніх технологій сприятиме оптимізації перевезень готівки, мінімізує фізичний контакт відповідальних працівників у процесі зберігання, здійснення операцій з готівкою та її перевезення, забезпечить надійну якість оброблення банкнот і монет

національної валюти на всіх етапах як переміщення, так і зберігання готівкових коштів.

Національний банк України загалом успішно і послідовно реалізовує положення Концепції вдосконалення організації роботи з готівкою в Україні на 2008-2012 рр. та Комплексної програми (компонент А9 – «Cashlesseconomy») від 2016 р. потрібні системні зміни в підходах до роботи з готівкою для своєчасного та безперебійного забезпечення нею потреб економіки країни. Зокрема високою має бути якість готівки.

За 2015 рік перераховано в цілому 2,6 млрд. шт. банкнот, тобто на рівні 2014 року, у тому числі автоматизованими системами оброблення банкнот – 2,4 млрд. шт. Кількість утилізованих, знищених банкнот на автоматизованих системах становила – 0,5 млрд. шт. Протягом 2015 року вилучено з обігу зношених банкнот у кількості 928,3 млн. шт. на суму 41,5 млрд. грн.[57, с. 87].

За результатами досліджень, проведених експертами системи Національного банку України протягом 2015 року, визнано підробленими та вилучено з обігу понад 7 тис. шт. банкнот національної валюти на суму 1,2 млн. грн., що відповідно на 5% менше та на 51% більше, ніж 2014 року [57, с. 87].

Майже всі (99,6%) підроблені банкноти гривні було виготовлено за допомогою комп'ютерної та копіювальної техніки [55, с. 63]

Забезпечити належну якість готівки, яка перебуває в обігу, можливо, шляхом підвищення обсягів її автоматизованого оброблення. Назріла необхідність у вдосконаленні організації праці. При цьому не менш важливим є зменшення витрат Національного банку України, пов'язаних із фінансуванням відповідних робіт. Одним із найефективніших способів досягнення зазначених вище цілей є організація роботи автоматизованих систем оброблення банкнот у дві зміни.

Готівка повинна оброблятися там, де вона використовується. У територіальних управліннях та Центральному сховищі автоматизовані системи оброблення банкнот із модулями знищення зношених банкнот мають змогу забезпечити належні умови щодо зберігання готівки для потреб другої зміни.

За попередніми розрахунками собівартість автоматизованої обробки однієї пачки банкнот обходиться в 10 разів дешевше, ніж вручну. Тому Національному банку України значно знизити вартість оброблення готівки дасть змогу автоматизована обробка банкнот у дві зміни [66, с. 37].

Упровадження в системі Національного банку України роботи автоматизованих систем оброблення банкнот у дві зміни дає змогу економити значні кошти Національного банку України, сприяє ефективному вирішенню завдань, передбачених Законом «Про Національний банк України» щодо забезпечення кількісних та якісних показників готівки в обігу, та визначених Концепцією вдосконалення організації роботи з готівкою в Україні на 2008-2012 рр. і Комплексною програмою (компонент А9 – «Cashlesseconomy») від 2016 р.

Готівковий грошовий обіг, забезпечуючи виконання грошима функцій засобів платежу та обігу, є однією з важливих складових системи економічного обороту ресурсів, а також виробленого та спожитого в національній економіці валового внутрішнього продукту. Від обсягів, характеру та динаміки показників грошового обігу безпосередньо залежать ефективність економічного розвитку, збалансування попиту та пропозиції товарів і послуг, динаміка інфляційних процесів, рівень життя населення та соціальної стабільності в суспільстві.

Фінансово-економічна криза, що розгорнулася в Україні, призвела до розбалансування основних макроекономічних пропорцій, дестабілізувала банківську систему, суттєво вплинула на характер і динаміку готівкового грошового обігу. В результаті цього, як зазначалося вище, збільшилася частка готівки в платіжному обороті, підвищився рівень доларизації економіки.

У зв'язку з цим важливого практичного значення набувають питання вдосконалення його інституційних засад [46, с. 316].

Необхідність удосконалення системи управління економікою і, зокрема, грошово-кредитною сферою досить гостро поставила завдання ґрунтовного дослідження інституційних засад готівкового грошового обігу та забезпечення його відповідності реальним умовам і потребам соціально-економічного розвитку країни. Не дивлячись на досить високий рівень законодавчого та нормативно-правового врегулювання цих питань, ще не розв'язаними частинами проблеми можна вважати необхідність досягнення збалансованості та взаємодії ринкових і державних механізмів інституційного розвитку готівкового грошового обігу на основі посилення нормативного забезпечення цих процесів, взаємної узгодженості дій окремих учасників, а також створення нових інститутів, розробки принципів їхньої діяльності та механізмів інституційної взаємодії.

У сучасній світовій практиці основа організації та регулювання готівкового грошового обігу – використання єдиних принципів, що

ґрунтуються на винятковій ролі центральних банків у реалізації визначених національним законодавством та апробованих міжнародним досвідом цілей і завдань політики держави у сферу грошового обігу.

Як зазначалося вище основними інститутами грошового обігу є: Національний банк України банківські установи, суб'єкти господарювання, фізичні особи та установи, що обслуговують і контролюють процес грошового обігу. В нашій країні регулювання готівкового грошового обігу здійснюється відповідно до Законів України та нормативно-правових актів Національного банку.

Аналіз інституційних засад організації та регулювання готівкового грошового обігу свідчить, що сьогодні в Україні цей процес трьохрівневий.

Перший рівень – це законодавча регламентація основних засад грошового обігу в Конституції та Законах України і визнання грошової системи складовою економічної безпеки держави.

Другий рівень – нормативне врегулювання та встановлення правил Національним банком України безпосередньо для структурних підрозділів НБУ та банківських установ. Інструментами управління та контролю на цьому рівні є: ліцензування, контроль дотримання економічних нормативів, планування та прогнозування основних показників готівкового грошового обігу, звітність, адміністративні та фінансові санкції, інспекційні перевірки банків.

Третій рівень – встановлення банківськими установами правил та контроль за їх дотриманням із боку клієнтів цих банків – суб'єктів господарювання та фізичних осіб. Головні інструменти такого контролю: касові ліміти підприємствам і установам, обмеження на максимальні суми розрахунків і платежів готівкою, безпосередні перевірки ведення касових операцій та дотримання касової дисципліни тощо [23].

Сьогоднішня ситуація в країні насамперед вимагає серйозного перегляду нормативно - правової бази щодо функціонування готівкового обороту в державі. Робота з готівкового обігу, як зазначалося вище, регламентується насамперед такими законодавчими і нормативними актами як: Закон України «Про Національний банк України»; Закон України «Про банки і банківську діяльність»; Інструкція з бухгалтерського обліку операцій з готівковими коштами та банківськими металами в банках України (затверджена постановою Правління НБУ від 20 жовтня 2004 року, №495); Інструкція з організації емісійно-касової роботи в системі Національного банку України (затверджена постановою

Правління Національного банку України від 11.11.2008, №365); Інструкція про касові операції в банках України (затверджена постановою Правління Національного банку України 14.08.2003, №337); Інструкція з організації перевезення цінностей та інкасації коштів у банківських установах України (затверджена постановою Правління Національного банку України від 14.02.2007, № 45).

Незважаючи на неодноразово внесені зміни і доповнення до більшості із діючих, зазначених вище, нормативних документів, вони вже не відповідають вимогам сучасного рівня роботи з готівкою, тим паче з урахуванням перспектив і вимагають значного вдосконалення.

Не дивлячись на велику кількість законодавчих актів нормативно-правового та організаційного врегулювання питань управління готівковим грошовим оборотом, інституційні засади цього процесу потребують подальшого вдосконалення. Зокрема, було б доцільним:

- урахуваючи розпорошеність окремих принципів організації грошового обігу в різних законодавчих актах, прийняття окремого Закону України «Про систему грошового обігу в Україні»;

- на договірних засадах передати частину прав і повноважень у сфері готівкового грошового обігу ринковим суб'єктам – банкам, підприємствам і сервісним організаціям;

- зниження частки готівкового грошового обігу в загальному платіжному обороті;

- урахування в нормативних актах Національного банку можливостей перерозподілу функцій і повноважень окремих суб'єктів щодо грошового обігу;

- стимулювання створення установ і організацій та відповідних умов для провадження їхньої діяльності на ринку послуг з організації готівкового грошового обігу (аутсорсингові компанії, зберігання стратегічних резервів готівки в банківських установах тощо).

Оптимізація сфери готівкового обігу та підвищення ефективності здійснення готівкових операцій має важливе значення для досягнення загальної стабілізації національної економіки України. Робота з готівкою є одним з головних напрямів діяльності Національного банку України і всієї вітчизняної банківської системи в цілому. Правильна політика в галузі готівкових розрахунків – неодмінна передумова оздоровлення грошової системи.

Література

1. Балабанов И.Т., Гончарук О.В., Савинская Н.А. Деньги и финансовые институты. – СПб.: Питер, 2000. – 224 с.
2. Банківська енциклопедія / [під ред. д-ра екон. наук, проф. А. М. Мороза]. – К.: Ельтон, 1993. – 336 с.
3. Банківська система України: становлення і розвиток в умовах глобалізації економічних процесів: Монографія / За ред. д.е.н., проф. О.В. Дзюблюка. – Тернопіль: «Вектор», 2012. – 462 с.
4. Банківське право: українське та європейське: навчальний посібник / [П.Д. Біленчук, О.Г. Диннік, І.О. Лютий, О.В. Скороход]. – К.: Атіка., 1999. – 348 с.
5. Банковский портфель–2 / [под ред. Ю. И. Коробова, Ю. В. Рубина]. – М.: СОМИНТЕК, 1994. – 752 с.
6. Банковское дело: учебник / [под ред. проф. В. И. Колесникова, проф. Л. П. Кроливецкой]. – 4-е изд., перераб. и доп. – М.: Финансы и статистика, 1998. – 464 с.
7. Бухвальд Б. Техника банковского дела. Справочная книга и руководство к изучению банковских и биржевых операций / Б. Бухвальд; пер. с нем. А. М. Каган-Шабшат. – М.: ДИС, 1994. – 234 с.
8. Бюлетень Національного банку України [Електронний ресурс] / Щомісячне аналітично-статистичне видання Національного банку України. – 2015. – № 12. – 153 с. – [<https://www.bank.gov.ua/files/stat.pdf>].
9. Бюлетень Національного банку України [Текст] / Щомісячне аналітично-статистичне видання Національного банку України. – 2008. – № 12. – 166 с.
10. Бюлетень Національного банку України [Текст] / Щомісячне аналітично-статистичне видання Національного банку України. – 2015. – № 2. – 225 с.
11. Бюлетень Національного банку України [Текст]: щомісячне аналітично-статистичне видання Національного банку України. – 2008. – № 4. – 158 с.
12. Бюлетень Національного банку України [Текст]: щомісячне аналітично-статистичне видання Національного банку України. – 2012. – № 4. – 190 с.
13. Взаємозв'язок грошового обігу з системою ринкових відносин [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [<http://um.co.ua/8/8-5/8-53402.html>].
14. Галичин, І. О. Перспективи вдосконалення організації роботи з готівкою в системі Національного банку України [Електронний ресурс] / І. О. Галичин // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: зб. наук. праць / Державний вищий навчальний заклад «Українська академія банківської справи НБУ». – Суми. – 2009. – Вип. 25. – С. 52 – 60. – Режим доступу: [http://dspace.uabs.edu.ua/bitstream/123456789/410/1/PPRBS_25_6.pdf].
15. Глущенко А.В., Слепова А.П.. Заем, кредит и ссуда – категориальный анализ // Финансы и кредит. – 2003. – с.18-21.
16. Голуб А. Гроші, кредит, банки / А. Голуб, Л. Семенюк, Т. Смовженко. – Львів: Центр Європи, 1997. – 208 с.
17. Господарський кодекс України. Закон від 16.01.2003, № 436–IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=436-15>.
18. Гранична сума розрахунків готівкою [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=37725].
19. Гроші та кредит: Навчальний посібник [Текст] / Демківський А.В. – К.: Дакор, 2007. – 528 с.
20. Гроші та кредит: Підручник / За заг. ред. М.І.Савлука. – К.: КНЕУ, 2006. – 744 с.

21. Грошово-кредитна статистика. Методологічний коментар [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=7987504&cat_id=7768143]
22. Грошово-кредитна та фінансова статистика [Електронний ресурс]. – Національний банк України. – Січень 2016. – 14 с. – Режим доступу: [<http://www.bank.gov.ua>].
23. Грошово-кредитне регулювання у механізмі забезпечення макроекономічної стабілізації і ефективності функціонування банківської системи України [Текст]: монографія / За ред. д.е.н., проф. О.В. Дзюблюка. – Тернопіль: ТНЕУ, 2014. – 530 с.
24. Дащенко, О. В. Готівковий обіг в Україні: сучасний стан і перспективи розвитку [Електронний ресурс] / О. В. Дащенко // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України. – 2010. – №29. – С. 113-124. – Режим доступу: [http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pprbsu/2010_29/10_29_12.pdf].
25. Денисенко М. П. Гроші та кредит у банківській справі : навчальний посібник / М. П. Денисенко. – К. : Алерта, 2004. – 478 с.
26. Деньги, кредит, банки : учебник / [под. ред. О. И. Лаврушина]. – М. : Финансы и статистика, 1998. – 448 с.
27. Деньги, кредит, банки: Учебник / Под ред. Г.Н.Белоглазовой. – М.: Юрайт-Издат, 2005. – 620 с.
28. Деньги. Кредит. Банки: Учебник. [Текст] / Под ред. Г. Н. Белоглазовой. – М.: Высшее образование, 2009. – 392 с.
29. Дзюблюк О. В. Організація грошово-кредитних відносин суспільства в умовах ринкового реформування економіки / О. В. Дзюблюк. – К. : Поліграфкнига, 2000. – 512 с.
30. Дзюблюк О.В., Галіцейська Ю.М. Теоретичні та прикладні аспекти реалізації банками ресурсної політики: монографія / О.В. Дзюблюк, Ю.М. Галіцейська. - Тернопіль, Астон, 2012.
31. Доллан Эдвин Дж. Деньги, банковское дело и денежно-кредитная политика / Долан Эдвин Дж., Кэмпбел Конни Д., Кэмпбел Розмари Д. ; пер. с англ. В. Лукашевича и др. ; под общ. ред. В. Лукашевича. – М., 1996. – 448 с.
32. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т.2. / Редкол.: С.В.Мочерний та ін. – К.: Видавничий центр «Академія», 2001. – 848 с.
33. Енциклопедія банківської справи України / редкол. В. С. Стельмах (голова) [та ін.]. – К. : Молодь, Ін Юре, 2001. – 680 с.
34. Енциклопедія банківської справи України / Редкол. В.С.Стельмах та ін. – К.: Молодь, Ін Юре, 2001. – 680 с.
35. Жуков А. И. Менеджмент і маркетинг в банках / А. И. Жуков. – М. : Банки и биржи, ЮНИТИ, 1997. – 191 с.
36. Загородній А.С. та ін. Словник банківських термінів: банківська справа. – К.: Аконт, 2000. – 608 с.
37. Закон України «Про банки і банківську діяльність» №2121– III від 7.12.2000 р. / Верховна Рада України. – Офіц. вид. – К. : Урядовий кур'єр. – 2001. – № 8. – С. 5–13.
38. Заутер В. Банковская система и рынки кредита / [В. Заутер, В. Усоскин, С. Шваб]. – Frankfurt am Main : Bankakademie-Verlag GmbH, 1996. – 178 с.
39. Коваленко Д.І. Гроші та кредит: теорія і практика: Навч. посібник. 3-тє вид. допов. Та перероб. – К.: Центр учбової літератури, 2011.– 352 с.
40. Коммерческие банки / [Э. Рид, Р. Коттер, Э. Гилл и др.] ; пер. з англ. – 2-е изд. – М. : Космополис, 1991. – 480 с.
41. Комплексна програма (компонент А9 – «Cashlesseconomy») [Електронний ресурс] / Національний банк України. – 2016. – Режим доступу : <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=31538042>.

42. Концепція вдосконалення організації роботи з готівкою в Україні на 2008 – 2012 роки : постанова Правління Національного банку України від 24.06.2008 №177 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [<http://www.bank.gov.ua>].
43. Кузнецова Е.И. Деньги, кредит, банки: Учеб. пособие. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2007. – 527 с.
44. Лексис В. Кредит и банки / В. Лексис ; пер.с нем. – М. : Перспектива, 1994. – 120 с.
45. Лехіцька Є. Деякі аспекти розвитку готівково-грошового обігу Київського регіону [Текст] / Є. Лехіцька // Вісник Національного банку України. – 2013. – № 8. – С. 26-31.
46. Міщенко С. В. Проблеми стабілізації грошового обігу в умовах кризи [Текст]/С.В. Міщенко // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України: зб. наук. праць. – Вип. 2 (76). – Львів: Ін-т регіональних досліджень НАН України, 2009. – С. 316–323.
47. Могильницька М. П. Аналіз та оцінка ресурсної бази банків України [Текст] / М. П. Могильницька // Регіональна економіка. – 2007. – № 4. – С. 127–133.
48. Монетарна політика Національного банку України: сучасний стан та перспективи змін [Електронний ресурс]: монографія / За ред. В. С. Стельмаха.– К.: Центр наукових досліджень Національного банку України, УБС НБУ, 2009. – 404 с. – Режим доступу : [<http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=84103>].
49. Новітні технології готівково-грошового обігу [Текст] / Вісник Національного банку України. – 2009. – № 9. – С. 3.
50. Ожегов С. И. Словарь русского языка / С. И. Ожегов. – изд. 4-е, испр. и доп. – М. : Гос. изд-во иностр. и нац. словарей, 1960. – 900 с.
51. Островская О.М. Банковское дело: толковый словарь. – М.: Гелиос АРВ, 1999. – 400 с.
52. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сайту : [<http://www.bank.gov.ua>].
53. Понятие денежного и платежного оборота [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [<http://www.grandars.ru/student/finansy/denezhnyu-oborot.html>]
54. Поняття та функції банківської системи. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://studopedia.com.ua/1_25752_ponyattya-ta-funktsii-bankivskoi-sistemi.html].
55. Річний звіт Національного банку України за 2011. – 186 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // [http://www.bank.gov.ua/Publication/an_rep/A_report_2011.pdf].
56. Річний звіт Національного банку України за 2014. – 212 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // [<https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=17568764>].
57. Річний звіт Національного банку України за 2015. – 220 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // [<https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=31669311>].
58. Роуз Питер С. Банковский менеджмент / Питер С. Роуз ; [пер. с англ. со 2-го изд.] – М. : Дело, 1995. – 768 с.
59. Савлук М. І. Вступ до банківської справи / М. І. Савлук, А. М. Мороз ; відповідальний редактор Савлук М. І. – К. : Лібра, 1998. – 356 с.
60. Селіщев А.С. Деньги. Кредит. Банки. [Текст] / А.С. Селіщев. – СПб.: Питер, 2007. – 432 с.
61. Скоков Б. Г. Гроші і кредит. Конспект лекцій, навчально-методичний матеріал для самостійної роботи та для практичних занять, завдання для контрольної роботи для студентів усіх форм навчання напрямків “Економіка і підприємництво” та “Менеджмент”. [Текст] / Б. Г. Скоков, І. А. Краївська. – Харків, ХНАМГ, 2009. – 244 с.
62. Совокупный денежный оборот и оборот денег [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [<http://kredithelper.ru/oborot-denezhnyj2.html>].

63. Современный финансово-кредитный словарь / Под общ. ред. М.Г.Лапуста, П.С.Никольского. – М.: ИНФРА-М, 2002. – 567 с.
64. Структура банковского дела / под ред. Г. Асхауера. – М. : Научная книга, 1996. – 640 с.
65. Титова Н.Е., Кожаев Ю.П. Деньги, кредит, банки: Учеб. пособие. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2003. – 368 с.
66. Удосконалення організації роботи автоматизованих систем оброблення банкнот [Текст] // Вісник Національного банку України. – 2010. – № 5. – С. 36-37.
67. Финансово-кредитный словарь: В 3-х т. Т.П. / Гл. ред. В.Ф. Гарбузов. – М.: Финансы и статистика, 1986. – 511 с.
68. Финансово-кредитный энциклопедический словарь / Под общ. ред. А.Г.Грязновой. – М.: Финансы и статистика, 2002. – 1168 с.
69. Финансы, денежное обращение и кредит: Учебник / Под ред. М.В.Романовского, О.В.Врублевской. – М.: Юрайт-М, 2001. – 543 с.
70. Финансы. Денежное обращение. Кредит : учебник для вузов / [Л. А. Дробозина, Л. Г. Окунева, Л. Д. Андросова и др.] ; под ред. проф. Л. А. Дробозиной. – М. : Финансы, ЮНИТИ, 2000. – 479 с.
71. Цивільний кодекс України // Закон України від 16 січня 2003 року №435-IV.
72. Цивільний кодекс України. Закон від 10.01.2003 р. №435 –IV. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [<http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=435-15>].
73. Чайковський, Я. Сучасний стан готівкового обігу в Україні та система заходів щодо поліпшення організації роботи з готівкою в системі Національного банку України [Текст] / Ярослав Чайковський // Економічний аналіз. – 2012. – Вип. 11, ч. 1. – С. 428-433.

РОЗДІЛ 2.

ГРОШОВО-КРЕДИТНІ ЗАСОБИ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ В УМОВАХ НЕСТАБІЛЬНОСТІ ФІНАНСОВИХ РИНКІВ

2.1. Аналіз практики реалізації грошово-кредитного регулювання Національного банку України

Світові тенденції розвитку економік окремих країн та економічні, політичні та воєнні зрушення в Україні призвели й до суттєвих змін у здійсненні грошово-кредитного регулювання Національним банком України. Зокрема суттєвими чинниками на міжнародному рівні, які посприяли таким змінам, є зміни у визначенні та формуванні валютних курсів, лібералізація процесу міжнародного переміщення грошових ресурсів, виникнення нових фінансових інструментів. На національному рівні слід відмітити недолуге керівництво грошово-кредитною системою Голови НБУ, невчасні та недоречні зміни умов діяльності вітчизняних банківських установ, незрозуміла курсова політика регулятора, що спричиняє суттєві інфляційні процеси у країні тощо.

Водночас, саме банківський сектор мав би виступати тим основним локатором, що б мав «запустити» економіку України, відновити реальний сектор та стабілізувати економічну, а через неї й соціальну ситуацію. В цьому контексті особливої актуальності набуває питання ефективного грошово-кредитного регулювання, яке здатне не лише протистояти глобальним ризикам, а й через внутрішні механізми забезпечити нормальні умови функціонування як банківських установ, так і суб'єктів господарювання й населення.

Розпочнемо наше дослідження із порівняння стратегічної цілі монетарної політики НБУ, а також визначимо, чи дотримався НБУ задекларованої стратегічної цілі своєї діяльності.

Так, парадоксом для вітчизняної банківської системи є відсутність офіційного документу, який би містив основні засади грошово-кредитної політики на 2016 рік. Наразі діють лише пропозиції до такої діяльності, де, зокрема відзначено, що «Національний банк досягатиме цінової стабільності шляхом дотримання кількісних цілей щодо інфляції» [13].

Водночас, в Основних засадах грошово-кредитної політики на 2015 рік вказано, що «...Національний банк має виходити із пріоритетності досягнення та підтримки цінової стабільності в державі. Це передбачає збереження купівельної спроможності національної валюти шляхом

підтримання у середньостроковій перспективі (від 3 до 5 років) низьких, стабільних темпів інфляції, забезпечення цінової передбачуваності у здійсненні довгострокового планування та прийнятті управлінських рішень щодо економічного та соціального розвитку. Завданням грошово-кредитної політики у середньостроковій перспективі є зниження темпів інфляції до 5% на рік із допустимим відхиленням ± 1 процентний пункт» [17].

Якщо ж проаналізувати рівень інфляції в Україні та показник знецінення національної валюти, стає очевидним не лише недотримання цілі діяльності українським регулятором, а й здійснення ряду заходів, які й спричинила власне таку ситуацію.

Аналізуючи зарубіжний досвід, слід відмітити, що, до прикладу, в США на 2016 рік передбачені наступні основні цілі грошово-кредитної політики - сприяння підтримки максимальної зайнятості, стабільності цін та помірних довгострокових процентних ставок [18]. У Канаді - сприяння сталого створення робочих місць і підвищенню рівня життя населення через збереження вартості грошей за рахунок низької, стабільної і передбачуваної інфляції [19]; в ЄС - підтримка цінової стабільності та збереження темпів інфляції до 2% в середньостроковій перспективі [14].

Отже цінова стабільність виступає основною ціллю центральних банків провідних країн світу, що, водночас, не може бути прийнятним в Україні в силу нестійкості економічного розвитку держави. Звичайно, якщо в країні стійка політично-економічна ситуація то центральний банк цілком може підтримувати цінову стабільність та тим самим стимулювати активність господарюючих суб'єктів.

Таким чином в кризових умовах підтримка цінової стабільності є не настільки актуальним та ефективним параметром, адже в такий період набагато важливіше стримати рівень безробіття та стимулювати економічний розвиток. Зазвичай це досягається проведенням експансійної грошово-кредитної політики з метою підвищення кількості грошей в обігу та втриманні процентних ставок.

Однак, основною проблемою центрального банку України є те, що він не має змоги в повній мірі впливати на задекларовані ним стратегічні цілі наявними інструментами грошово-кредитної політики. Це зумовлено і тим, що інфляція в Україні має здебільшого немонетарний характер, а відтак НБУ не в значній мірі може сприяти ціновій стабілізації. Таким чином, доцільним виступає перегляд стратегічних цілей монетарної політики на ті, які можуть бути досягнуті центробанком України.

Загалом НБУ має в своєму арсеналі наступні інструменти для досягнення своїх цілей: операції на відкритому ринку, зміна норми обов'язкового резервування, збільшення чи зниження облікової ставки, операції на валютному ринку (міжбанківському), а відтак актуальним постає питання обрання адекватного показника, на який мав би найбільший вплив НБУ.

Виділяють наступні види таких показників: монетарне, інфляційне та валютне таргетування. Слід зазначити що в більшості країн світу перевагу надають саме інфляційному таргетуванню, що було обрано й в Україні. Проте на наш погляд доцільнішим було б обрання валютного таргетування в силу того, що економіка України є надто залежною від експортно-імпортних операцій та від курсу іноземної валюти. І хоча НБУ уже давно не впливає на інфляцію, він водночас перестав і впливати на валютний курс. Крім того, нестабільність валютного курсу та значна девальвація гривні ставлять в критичні умови як банківську систему країни так і її економіку.

Таким чином НБУ доцільно було збільшити свої операції на міжбанківському валютному ринку з метою зниження спекулятивних операцій комерційними банками, що значною мірою впливає на курс національної валюти. Крім того, слід було посилити відповідальність за цільове використання ними кредитів рефінансування, які використовувались банками для купівлі іноземної валюти та знову ж таки сприяло девальвації гривні.

Отже, перехід до гнучкого курсоутворення було передчасним та не до кінця продуманим рішенням, що спричинило значні негативні наслідки для економіки України.

Зазначимо, що через значні інфляційні очікування господарюючих суб'єктів, зумовлених значною нестабільністю курсу гривні не дає можливості центральному банку України досягати стабільності цін за допомогою процентної політики, а саме за допомогою короткострокової процентної ставки, адже існує велика невизначеність у майбутньому.

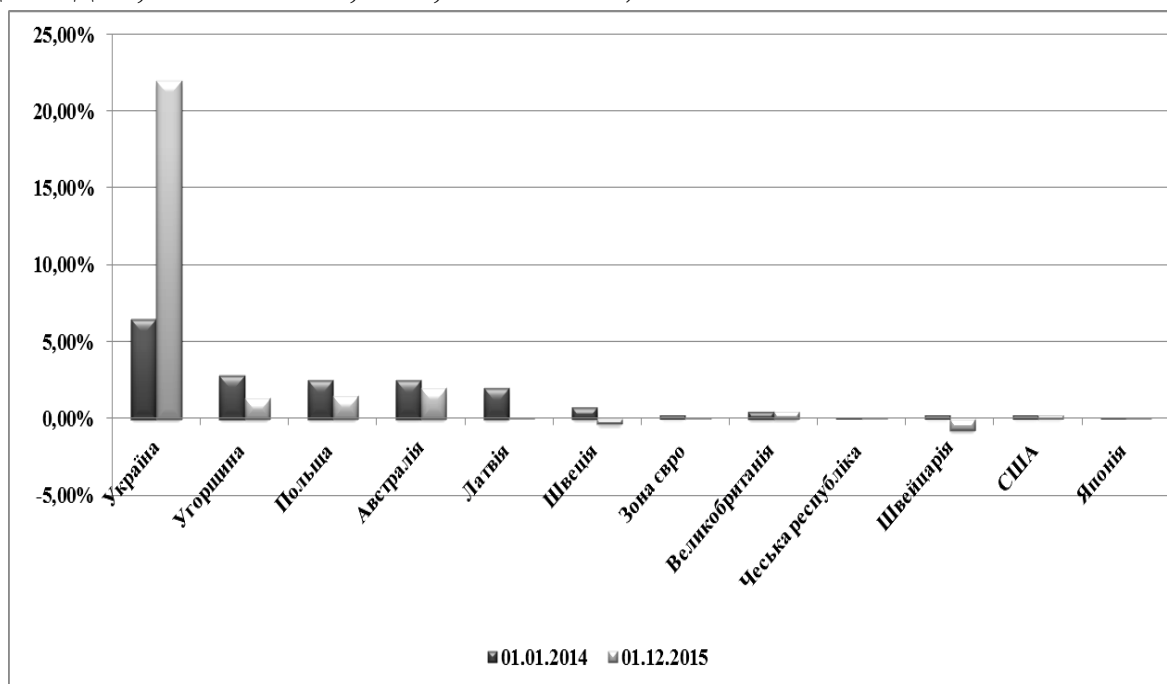
В глосарії банківської термінології можемо знайти наступне визначення процентної політики НБУ - один із інструментів грошово-кредитної політики Національного банку України, який використовується з метою регулювання попиту та пропозиції на грошові кошти шляхом зміни процентних ставок за своїми операціями та шляхом надання рекомендацій щодо встановлення процентних ставок за активними та пасивними операціями банків (індикативні ставки) з метою впливу на

процентні ставки суб'єктів грошово-кредитного ринку та дохідність фінансових операцій [17].

Власне зміна процентної ставки впливає на ціну грошей, на кредитні можливості банків та на ціни кредитних продуктів, значну роль в чому відіграє облікова ставка, яка виступає індикатором грошово-кредитного ринку, своєрідним сигналом зміни інших процентних ставок банків [20].

Зазначимо, що облікова ставка виступає одним із найбільш застосовуваних інструментів грошово-кредитної політики розвинутих країн світу, що, на наш погляд, здебільшого обумовлене легкістю виміру ефекту від її зміни (шляхом аналізу показників процентних ставок за кредитами та депозитами комерційних банків, а також простотою та оперативністю застосування).

В більшості країн станом на початок 2014 року показник облікової ставки коливався в межах 0-3 % (рис. 2.1), тоді як в Україні - 6,5%. Слід зазначити, що в таких країнах як Швейцарія та Швеція показник є мінусовим та становив станом на 01.12. 2015 р. -0,75% та -0,35% відповідно, в Латвії – 0,05%, Японії – 0,1%.

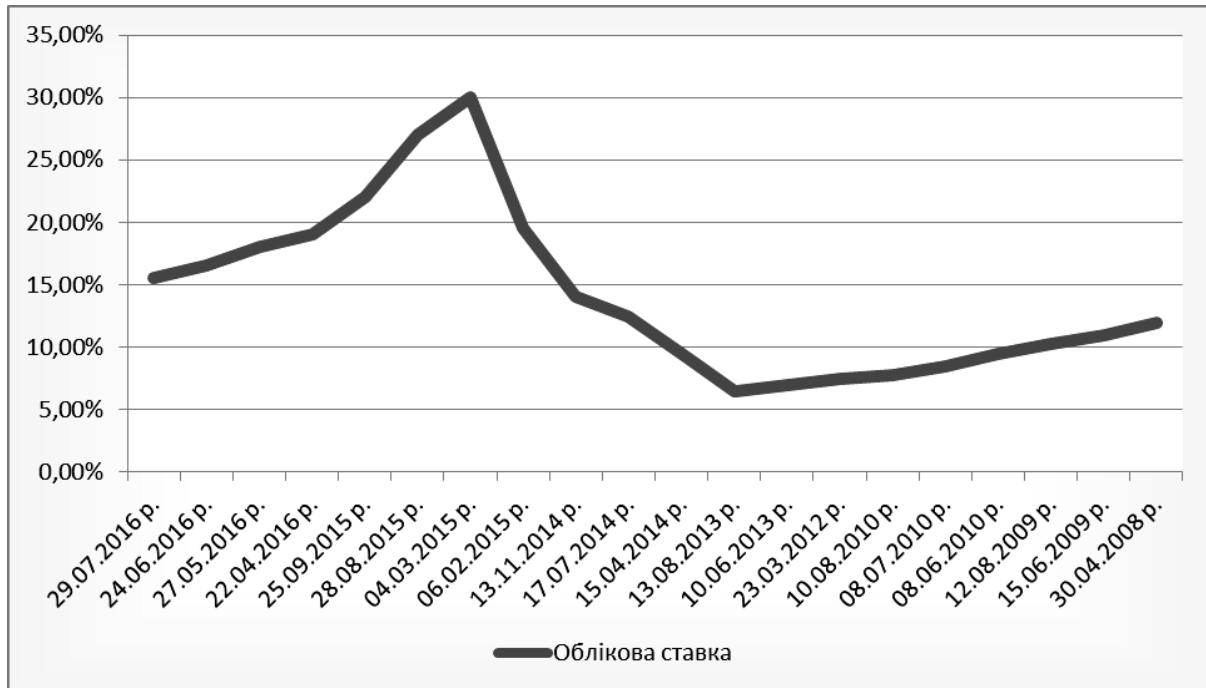

Рис. 2.1. Облікова ставка країн світу за 2014-2015 рр. [14]

Зараз рівень облікової ставки є порівняно досить високим – 15,5% (липень 2016 р.), що виступає одним із найвищих показників у Європі.

Аналіз даного показника в окремих країнах світу дав змогу констатувати, що в основному зміна облікової ставки коливалася в них в межах 0,1-3%, тоді коли в Україні розрив міг становити й 22% (рис. 2.2).

Відмітимо, що саме в 2015 році її рівень значно зріс – до 30% (станом на березень 2015 р.), з поступовим зниженням до 22% у вересні 2015 р. Таке підвищення було зумовлене необхідністю стабілізації ситуації на грошово-кредитному ринку, проте наслідки були кардинально протилежними.

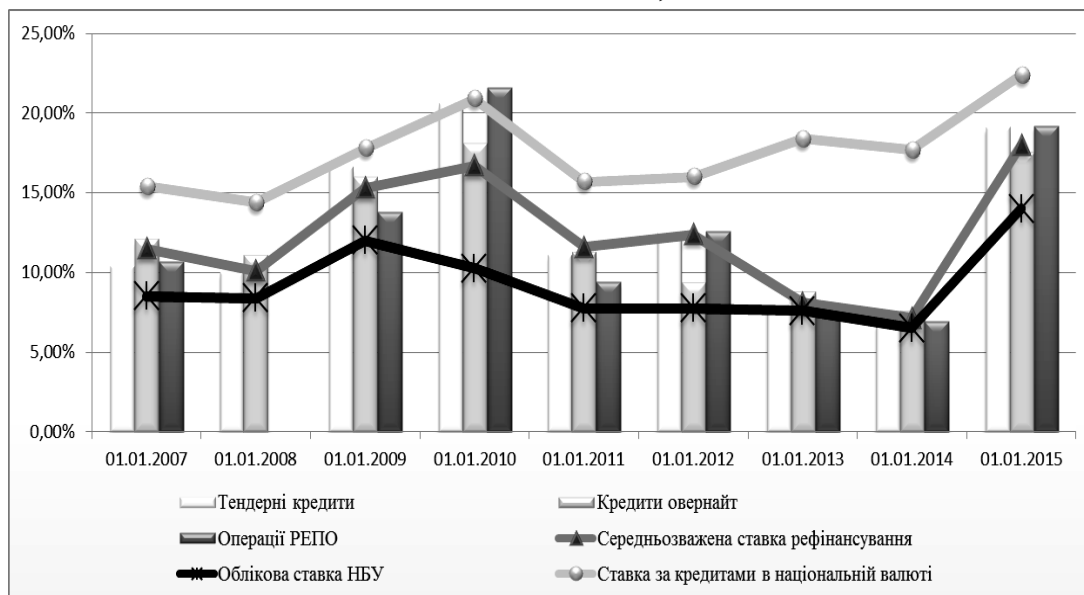
Рис. 2.2. Зміна облікової ставки НБУ за 2008-2015 рр. [17]

Зауважимо, що такий значний рівень облікової ставки негативно впливає на кредитну діяльність банків, а відтак і на забезпечення фінансовими ресурсами суб'єктів господарювання, що негативно впливає й на економічний розвиток країни, суттєво нівелюючи дію процентного каналу. Таке значне зростання ключового процентного показника є надзвичайно жорстким методом регулювання, який абсолютно не направлений на стабілізацію економічної ситуації в країні та на зняття панічних настроїв суб'єктів економіки.

На думку Шелудько С. таке підвищення облікової ставки та високий рівень її показника обумовлений необхідністю компенсації НБУ втрат за операціями рефінансування, що був обумовлений значним рівнем інфляції в Україні [1] з чим важко не погодитись. Однак така політика НБУ сприяє зниженню економічного розвитку країни, що є неприпустимим в умовах сьогодення.

Водночас, в 2011-2014 рр. в Україні простежувалась динаміка зменшення рівня ціни на кредити рефінансування (рис. 2.3). До прикладу, середньозважена ставка рефінансування з 16,7% у 2010 р. знизилась до

7,1% у 2014 р., тобто на 9,6%, за тендерними кредитами ставка зменшилась на 13,8% - з 20,6% до 6,8%, кредити овернайт здешевіли на 10,5% - з 18,1% до 7,6%, що, однак не в значній мірі позначилось на ставках кредитування банків. Так, якщо в 2010 р. ціна банківського кредиту коливалась в межах 20,9%, то вже у 2014 р. – 17,7%, що, порівняно із змінами ставок рефінансування є досить невеликим показником – зниження становило всього 3,2%.

Рис.2.3. Динаміка процентних ставок рефінансування НБУ та відсотка за банківськими кредитами за 2007-2015 рр. [17]

Аналіз ситуації 2015 року вказує на різке підвищення як ставок рефінансування, так і та проценту за банківський кредит, що безумовно було обумовлено з одного боку суттєвим підвищенням рівня облікової ставки, а з іншого – проблемами в банківській системі України й суттєвими ризиками, які несли банківські установи внаслідок діяльності НБУ. Так, станом на 01.01.2015 р. середньозважена ставка рефінансування становила 18,0%, а ставка кредитування в національній валюті – 22,4%.

Здійснений аналіз зміни проценту за банківськими кредитами, а також простеження процентних ставок за кредитами рефінансування, наданих НБУ, дав змогу стверджувати, що відбувалось суттєве завищення цін на кредитні операції баків відносно динаміки зміни кредитів рефінансування.

Таку ситуацію, на нашу думку, можна пояснити тим, що банківські установи несли значні ризики, пов'язані із кредитною діяльністю внаслідок неплатоспроможності багатьох позичальників, що спричинило включення в процентну ставку за кредит й компенсацію таких ризиків. Це

обумовлює необхідність в підвищенні взаємозв'язку процентної політики НБУ та відсотків за банківськими кредитами й інших ключових показників, що має здійснюватись в площині зменшення неринкових чинників впливу на ставки [4].

Наступним інструментом виступає проведення валютної політики. Власне на сайті НБУ подано досить вичерпне та комплексне трактування даного визначення й зазначено мету реалізації валютної політики - сукупність економічних, правових та організаційних заходів, що здійснюються центральним банком та іншими органами державного регулювання щодо діючих у державі валютних взаємовідносин між суб'єктами господарювання, домашніми господарствами та органами державного управління. Метою розробки та реалізації валютної політики є підтримка макроекономічної рівноваги в країні, забезпечення стійкого економічного зростання, підтримка цінової стабільності, рівноваги платіжного балансу тощо [17].

Очевидно, взявши за основу таке визначення та вказуючи мету здійснення валютної політики, центральний банк мав би цього дотримуватись. Проте, як показує економічна ситуація в нашій державі, ні макроекономічної рівноваги, ні стійкого економічного зростання, ні підтримки цінової стабільності, ні рівноваги платіжного балансу в Україні уже як пару років не спостерігається.

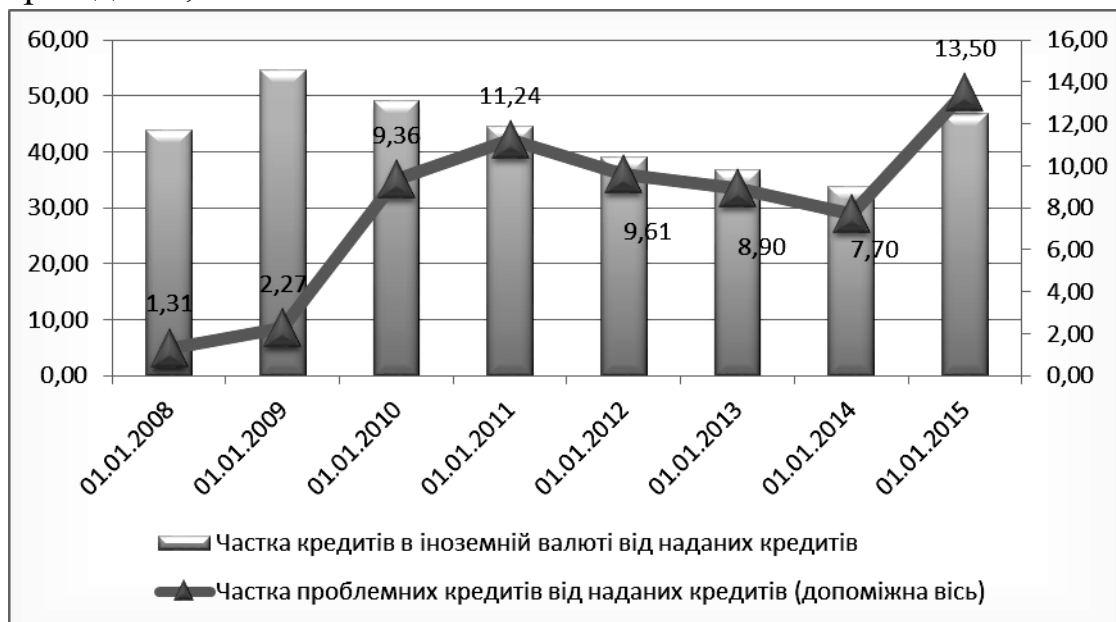
Так, проводячи валютну політику, центральний банк, в основному, зобов'язаний регулювати курс гривні до інших валют. Проте слід зауважити, що на сьогодні це НБУ не дуже вдається, про що яскраво засвідчує значна девальвація гривні.

Неефективною ця політика була і скоріше, адже саме центробанк в свій час створив передумови для доларизації вітчизняної економіки, що спричинило розвиток валютного кредитування, та спричинило ситуацію, коли майже половина виданих кредитів в докризовий період були у валюті, що в умовах значної девальвації гривні призвело до неможливості більшості підприємств погасити кредити, значна частка яких стала проблемними (рис. 2.4).

Так, в докризові 2006-2008 рр. частка кредитів в іноземній валюті від наданих банківською системою кредитів складала 40-55%. Лише з 2009 р. вона набула тенденцію до зниження – з 54,7% в 2009 р. до 33,8% в 2014 р. Однак вже станом на початок 2015 р. різко підвищилась до 47%.

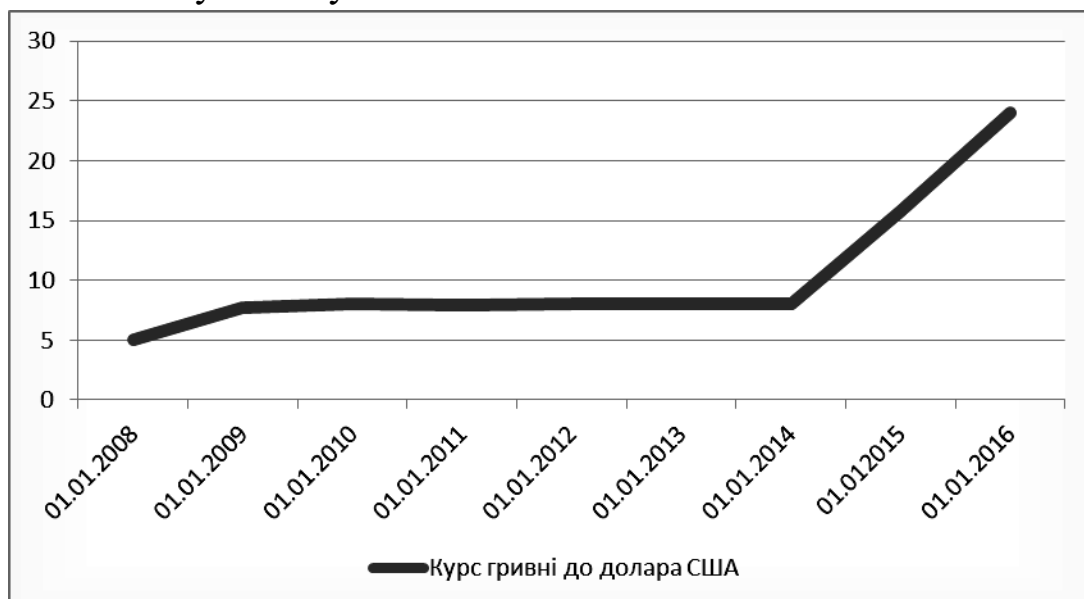
Водночас частка кредитів в іноземній валюті наданих банками недепозитним корпораціям від загального обсягу наданих кредитів в

іноземній валюті з початку 2010р. з 51,7% зростає практично на 26% - до 77,4% в 2015р. При цьому якщо частка проблемних кредитів від наданих кредитів 2008 р. становила 1,3-2,3%, то з 2009р. різко піднялась до 9,3%, а у 2015р. – до 13,5%.

Рис. 2.4 Динаміка частки кредитів в іноземній валюті до проблемних кредитів [17]

В першу чергу такий стан речей був обумовлений неготовністю та неможливістю позичальників банківських установ покривати наявні курсові ризики, зумовлені значною девальвацією національної валюти (рис. 2.5). Адже практична відсутність доходів в іноземній валюті обумовила необхідність погашення таких кредитів методом конвертації гривні в іноземну валюту.

Рис. 2.5. Офіційний курс гривні до долара США за 2008-2016 рр. [17]

Значна девальвація гривні в 2014 році була обумовлена в основному через перехід до механізму вільного курсоутворення, адже маючи зобов'язання перед МВФ центральний банк країни не зміг відстояти недоцільність зміни політики курсоутворення в Україні, яка знаходилась в умовах кризи. Слід підкреслити, що знецінення гривні в значній мірі знаходиться на відповідальності НБУ, адже саме він в 2013-2014 рр. не лише почав здійснювати адресні інтервенції за пільговим курсом, а й значно спростив доступ до кредитів рефінансування, які надавались в значних обсягах в цей період, кошти від яких спрямовувались на валютний ринок (вкінець 2013 р. – 39,1 млрд. дол., січень 2014 р. – 45,1 млрд. дол.). Лише у лютому 2015 року курс національної валюти до долара США знизився на 71,8%.

В цей період внаслідок непродуманих дій НБУ, який намагався наслідки своєї політики перенести на плечі населення, суб'єктів господарювання та банки, були встановлені жорсткі обмежувальні заходи щодо купівлі-продажу іноземної валюти – обов'язків продаж валютної виручки, добові ліміти на продаж іноземної валюти громадянам та на її отримання через каси банків тощо.

Така ситуація зумовила значний вплив вкладень з банківських установ (лише в 2014 році відтік валютних депозитів з банків склав 2,4 млрд. грн.), «втечу» інвестиційного капіталу за межі країни (за даними Державної служби статистики України 13 млрд. дол.), значне скорочення ліквідності банків та значну втрату довіри до банківської системи.

НБУ кинувся рятувати комерційні банки, активно роздаючи кредити рефінансування – так, якщо в 2013 році їх обсяг становив 71,5 млрд. грн., то вже у 2014 р. – 222,3 млрд. грн., тобто обсяг наданих кредитів зріс практично в 3 рази. Водночас, не контролюючи цільове направлення наданих кредитів, кошти від яких спрямовувались на валютний ринок (про що свідчать відповідні падіння курсу національної валюти), НБУ ще більше загострив економічну ситуацію країни, адже ці фінансові ресурси мали б потрапити у реальний сектор, що надало значну підтримку суб'єктам господарювання.

Наступним інструментом в арсеналі НБУ є встановлення норм резервування, метою яких є вплив на обсяг залучених ресурсів комерційних банків. Встановлення норми резервування відбувається у відповідності до економічної ситуації, стану банківської системи та валютного ринку. Аналізуючи зарубіжний досвід, зазначимо, що даний вид інструменту грошово-кредитної політики застосовується досить у

рідких випадках, адже він виступає достатньо жорстким методом впливу. А до прикладу, в таких країнах як Австралія, Китай, Великобританія, Канада тощо, його не використовують взагалі. В Польщі його показник встановлений на рівні 3,5% [15], в США – залежно від залученої депозитними корпораціями суми - від 12,4-79,5 млн. дол. відрахування становлять 3%, більше 79,5 млн. – 10% [18]. Центральний банк Молдови від вкладів в національній валюті стягує 1,5%, від вкладів в неконвертованій валюті - 14%. В Казахстані по внутрішніх зобов'язаннях до 1 року – 2,5%, більше 1 року – 0%, по зовнішніх короткострокових вкладах – 6%, довгострокових – 2,5% [16].

Таким чином, незалежно від мети та цілей використання норми резервування, найбільш ефективним є диференційований підхід. Ціллю його застосування є обмеження притоку короткострокового спекулятивного капіталу, розвиток ринку довгострокових банківських інструментів та зниження тиску на валютний ринок.

Якщо проаналізувати динаміку зміни даного інструменту, то в цілому його регулювання було спрямоване на зменшення ризиків банківських установ, а також спекулятивних операцій з валютою, оскільки починаючи з 2008 року НБУ залишив вимогу щодо резервування лише із залучених коштів в іноземній валюті, вплинувши таким чином на валютне кредитування, яке було досить ризиковим, а відтак обмежив вихід банків на міжнародні фінансові ринки.

В Україні до кінця 2014 року встановлені норми резервування диференціювались відповідно до валюти та терміну вкладу. Так, станом на кінець 2014 р. за короткостроковими вкладами юридичних та фізичних осіб в іноземній валюті відрахування становили 10%, за довгостроковими – 7%; за поточними коштами домогосподарств – 15%, нефінансових корпорацій – 10%; від коштів, залучених від банків-нерезидентів – 5% (табл. 2.1). Однак уже з 01.01.2015 р. НБУ суттєво переформатував диференціацію норм резервування – тепер за строковими депозитами відрахування становлять 3%, за коштами на поточних рахунках – 6,5%. Слід зауважити, що часта зміна норми резервування негативно впливає на банківську діяльність, адже не дозволяє здійснювати продуману довгострокову стратегію функціонування. Так, підвищення в 2011р. резервних вимог до депозитів в іноземній валюті в Україні призвело до зниження ставки за кредитами на 2,2% та депозитами 3,7% в іноземній валюті. Водночас, ставка за депозитами в національній валюті, які виявились для банків більш дешевшими, мала тенденцію до зростання. Це

призвело до підвищення ставки за кредитами, наданими в національній валюті, що, відповідно збільшило частку проблемної заборгованості, адже позичальники стали не в змозі оплатити таку значну вартість запозичених коштів.

Таблиця 2.1

Зміна нормативів обов'язкового резервування для формування банками обов'язкових резервів [17]

Період дії	Нормативи обов'язкового резервування для формування банками обов'язкових резервів, %								
	за строковими депозитами нефінансових корпорацій та домашніх господарств			за коштами на поточних рахунках та депозитами на вимогу нефінансових корпорацій та домашніх господарств			за коштами, залученими іншими депозитними корпораціями від депозитних корпорацій-нерезидентів		
	у національній валюті	в іноземній валюті		У національній валюті	В іноземній валюті		у національній валюті	в іноземній валюті (крім рос. рублів)	у російських рублях
Коротко-строкові		довгострокові	Нефінансові корпорації		домашні господарства				
01.07.2013-29.09.2013	0	10	5	0	10	15	0	5	0
30.09.2013-18.08.2014	0	10	7	0	10	15	0	5	0
19.08.2014-30.12.2014	0	10	7	0	10	15	0	5	5
З 31.12.2014	за строковими депозитами			за коштами на поточних рахунках					
	3			6,5					

Здійснюючи операції на відкритому ринку, НБУ впливає на ліквідність банків та їх кредитний потенціал шляхом зміни проценту на купівлю-продаж цінних паперів. Аналіз застосування даного інструменту в Україні дає змогу стверджувати, що на відкритому ринку переважають операції з ОВДП, які, починаючи з 2012 року номінуються ще й в доларах США.

Втім, спрямування коштів в більш дохідні облігації держави обмежує їх вкладення в реальний сектор економіки. Саме тому доцільно обмежити участь НБУ в купівлі-продажі ОВДП (динаміка розподілу ОВДП, що знаходяться в обігу розглянута в табл. 2.2, зменшити дохідність таких облігації (динаміку процентних ставок за ОВДП, міжбанківських та банківських кредитів й депозитів подано на рис. 2.6) та залучати інших учасників до операцій з ними.

Так, якщо проаналізувати розподіл ОВДП, що знаходяться в обігу, то можна помітити чітку тенденцію до збільшення частки НБУ та

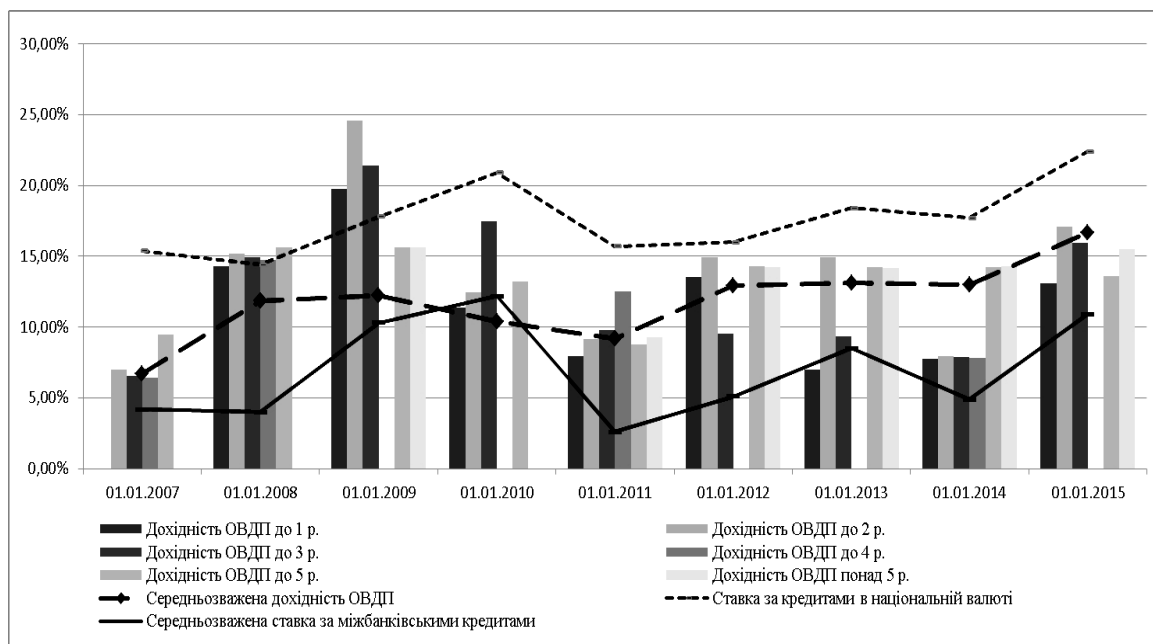
зниження частки банківських установ в їх утриманні. Якщо в 2009 р. у розпорядженні регулятора знаходилось 48,5% від загальної суми випущених ОВДП, то вже в 2015 р. – 69,5%, тобто збільшення становило 21%. Тоді як комерційні банки знизили частку їх купівлі з майже 60% у 2008 р. до 20,4% в 2015 р., тобто скоротили практично на 40%.

Таблиця 2.2

Розподіл ОВДП, що знаходяться в обігу за 2008-2015 рр., % [17]

Рік\показник	НБУ	Банки	Інші	Нерезиденти	Всього
01.01.2008	0,00	59,88	16,52	23,61	100%
01.01.2009	48,55	30,51	18,06	2,89	100%
01.01.2010	59,69	27,05	12,56	0,70	100%
01.01.2011	46,50	40,16	5,07	8,27	100%
01.01.2012	53,77	36,63	6,78	2,83	100%
01.01.2013	56,81	35,55	4,71	2,93	100%
01.01.2014	58,27	32,11	4,88	4,74	100%
01.01.2015	69,51	20,42	5,36	4,71	100%

Загалом же, лише за 2014 р. НБУ придбав ОВДП на суму 149 млрд. грн., водночас 97 млрд. грн. – ОВДП, призначене для покриття дефіциту НАК «Нафтогаз». Така значна сума емісії свідчить, на наш погляд, про суттєве зниження незалежності Національного банку України, адже гроші були випущені в обіг на покриття урядових витрат.

Рис. 2.6. Динаміка процентних ставок за ОВДП в розрізі термінів, міжбанківських кредитів та банківських кредитах за 2007-2015 рр. [17]

Проаналізувавши дані рис. 2.6 можна констатувати, що процентна ставка по ОВДП майже за всі аналізовані роки (крім 2010 р.) є вищою за дохідність міжбанківських кредитів. Так, різниця між ними складала від 2% до 8%. Природно, що банківські установи спрямовуватимуть ресурси туди, де існує більша вигода. Тому склалась така ситуація, що комерційним банкам було більш вигідні операції з ОВДП, аніж спрямування ресурсів на міжбанківський ринок.

Загалом, аналіз дохідності ОВДП та проценту за надані банками кредити дав змогу виявити, що процент за банківські кредитні операції є вищим – розрив становив від 2,5% у 2008 р. до 10,5% у 2010 р. В 2011-2014 рр. різниця складала 3,0-6,5% та станом на початок 2015 р. – 5,7%. Водночас, в Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні державними цінними паперами присвоєно нульовий рівень ризику, на відміну від кредитування юридичних чи фізичних осіб. Вочевидь, за таких обставин Національний банк України ставить комерційні банки в такі умови, що їм вигідніше вкладати грошові кошти у ОВДП, ніж в розвиток реального сектору економіки.

Відтак, з метою забезпечення більшого ефекту від операцій з державними цінними паперами для економічного розвитку країни слід налагодити механізм випуску ОВДП під цільові інвестиційні програми, що сприятиме розвитку стратегічних галузей промисловості та ключових секторів економіки.

Таким чином, для підвищення впливу грошово-кредитного регулювання на економічні процеси та на банківську систему України, слід здійснити ряд заходів, зокрема: налагодити ефективний механізм взаємодії процентної політики НБУ та грошово-кредитного ринку, встановити адекватний можливостям НБУ цільовий орієнтир грошово-кредитної політики, впровадити цілеспрямований курс на зниження реальної інфляції, а також встановити чіткі межі коливання курсу національної валюти тощо.

2.2. Перспективи вибору оптимального монетарного режиму в умовах фінансової нестабільності

Подолання економічних криз, зниження довгострокових ризиків для фінансової стабільності, досягнення посткризового відновлення економіки можливе за рахунок істотного зростання ролі монетарної політики, яку проводить центральний банк. Монетарну політику слід розглядати як один

із найбільш дієвих засобів макроекономічного регулювання, оскільки її вивчення дає можливість пояснити закономірності взаємодії і протікання макроекономічних процесів національного та міжнародного рівнів. На сьогоднішній день одним із найбільш важливих і актуальних завдань в Україні є розробка і запровадження нових підходів та інструментів для підвищення ефективності грошово-кредитної політики з метою подолання макроекономічної нестабільності. За таких обставин важливого значення набуває вибір адекватних цілей монетарного регулювання, що здійснюється через механізм таргетування.

Монетарна політика є складовою частиною економічної політики держави, яка сприяє досягненню прогнозованих соціально-економічних показників шляхом реалізації монетарних цілей і завдань, користуючись інструментами грошово-кредитного і валютного регулювання. Позитивний вплив даної політики на розвиток держави визначає ефективність всієї грошової системи. У сучасній ринковій економіці монетарна політика є одним з найвагоміших важелів впливу держави в особі центрального банку на перебіг економічних процесів в цілому та на конкурентоспроможність країни зокрема.

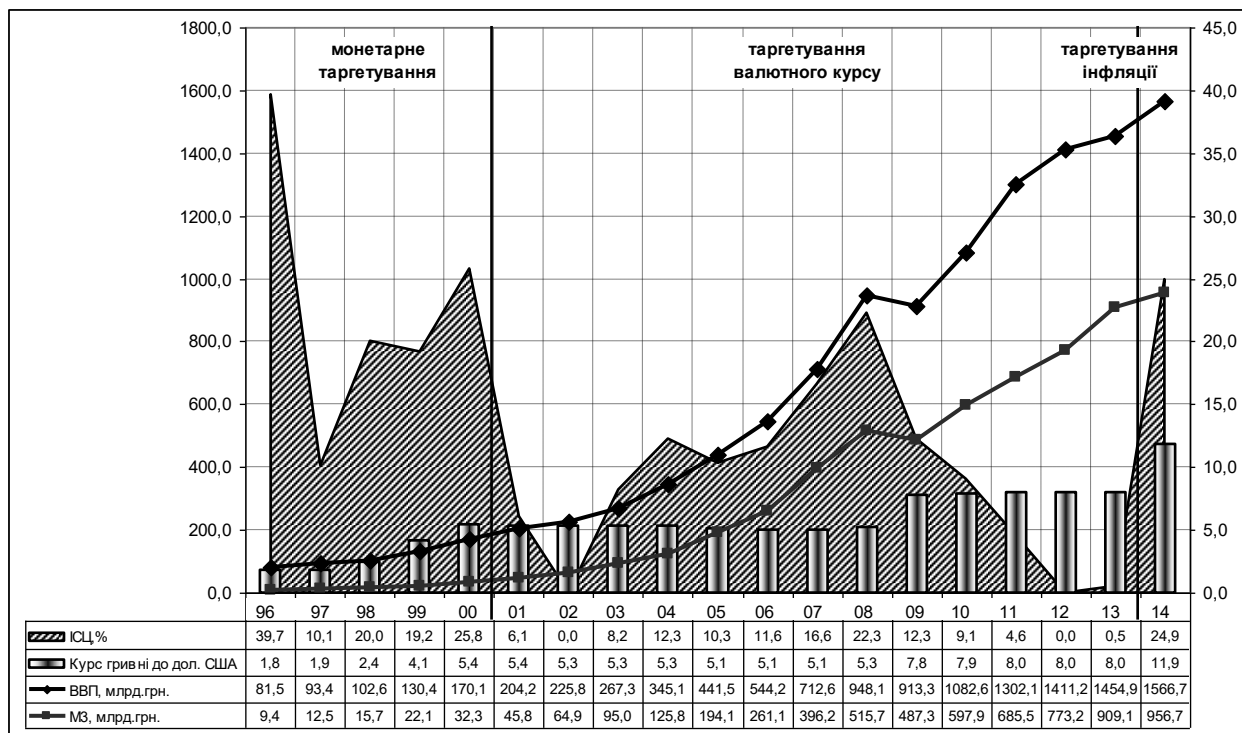
Останнім часом у більшості центральних банків розвинених країн і у країн з ринками, що розвиваються, існували істотні відмінності як у виборі цілей монетарної політики, так і у організації та структурі їх діяльності.

Свідченням чого є застосування центральними банками на практиці теоретичних концепцій монетарної політики, які реалізовувались через вибір певних стратегічних орієнтирів, зокрема:

- 1) монетарне таргетування, яке направлене на контроль грошових агрегатів;
- 2) таргетування обмінного курсу, яке спрямоване на досягнення курсової стабільності;
- 3) інфляційне таргетування, яке має на меті підтримання макроекономічної стабільності цін.

Дослідження особливостей становлення та розвитку монетарного устрою України дозволяє виділити етапи, що характеризувалися відсутністю чітко вираженої монетарної стратегії: перший – 1992-1995 рр., що характеризуються як період м'якої монетарної політики; другий – 1996-1999 рр. характеризувався відносно жорсткою монетарною політикою; третій етап – 2000-2013 рр. характеризувався поєднанням як жорсткої монетарної так і жорсткої фіскальної політики. Даний період характеризувався як «розгорнуте таргетування», де поруч співіснували дві

мети грошово-кредитної політики – підтримання стабільності цін та обмінного курсу. Четвертий етап монетарного регулювання економіки, по суті, розпочався у 2014 році, коли Національним банком України було не тільки оголошено, а й вжито конкретних заходів щодо переходу до монетарного режиму таргетування інфляції (рис. 2.7).

Рис. 2.7. Динаміка деяких показників розвитку економіки України та режимів монетарної політики у 1996-2014 роках [5]

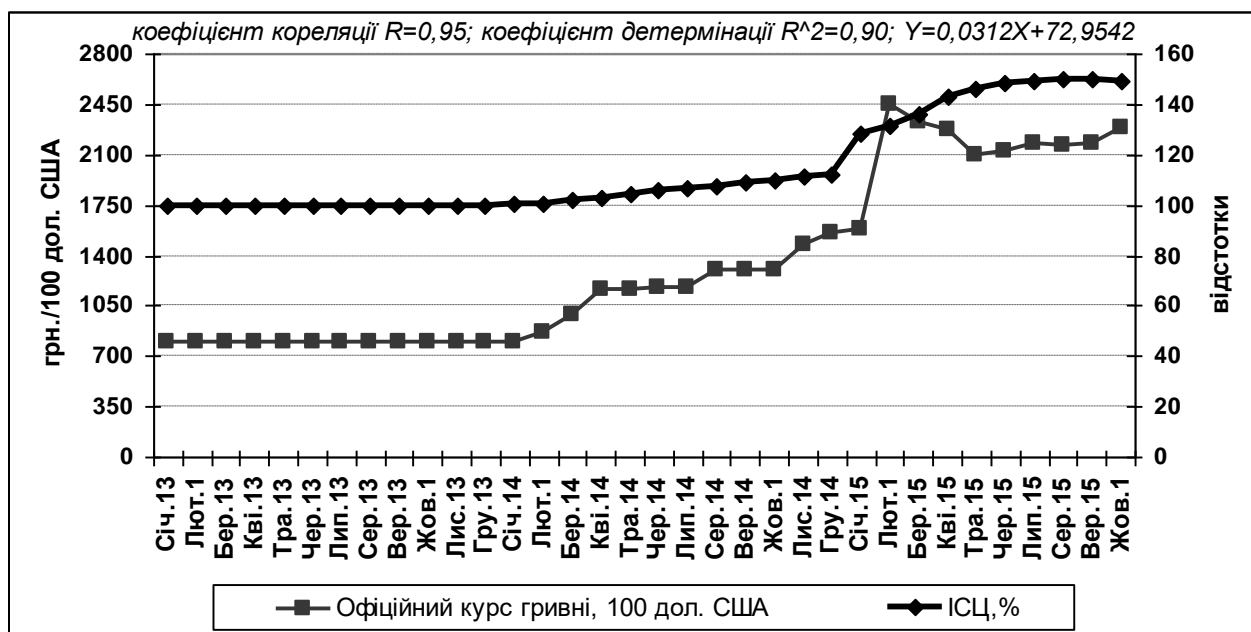
В Україні режим таргетування грошової маси базувався на концепції, яка полягала у наявності тісного зв'язку між збільшенням грошової маси і валового внутрішнього продукту. Здійснюючи таргетування грошової маси, Національний банк України регулював приріст грошової пропозиції в економіці.

Причинами, що зумовили відмову від режиму монетарного таргетування стали наступні: невизначеність щодо стану майбутньої інфляції; недостатня інформованість суспільства; неможливість контролю грошової маси при надлишковій ліквідності; недовіра у разі коливань попиту на гроші.

В умовах валютного режиму фіксованого курсу періодичні загрози валютних криз (тобто різких девальвацій) були невід'ємною характеристикою економіки України внаслідок системної нестійкості платіжного балансу. Це обумовлено наступними причинами: низькою додатковою вартістю товарів, що експортуються, тобто високою

залежністю експортних доходів від світових цін; переважно споживчим характером імпорту, що не сприяє розвитку високотехнологічного виробництва, зокрема експортного, і створенню робочих місць на внутрішньому ринку; високим рівнем відкритості економіки; значними перешкодами для притоку капіталу; високим борговим навантаженням і недостатньо ефективним витрачанням позикових коштів.

Впродовж минулих років режим таргетування валютного курсу сприяв збільшенню в Україні дисбалансів в макроекономічній сфері. Ключовим фактом є те, що режим саме сприяв, а не зумовлював ці дисбаланси (рис. 2.8).

Рис. 2.8. Динаміка обмінного курсу гривні та індексу споживчих цін [21, с.94]

На графіку спостерігається високий кореляційний зв'язок між індексом споживчих цін та обмінним курсом гривні. Стабільність валютного курсу забезпечувалася завдяки режиму валютного таргетування, який провокував накопичення дисбалансів в економіці, які спочатку вилилися в девальвацію гривні у 2008 році до 8 грн./дол. та на початку 2014 року до 11,8 грн./дол., що, в свою чергу, призвело до росту цін. Залежність цінової стабільності в Україні від валютного курсу пояснюється значною часткою імпорту енергоносіїв як в торговому балансі, так і в собівартості вітчизняної продукції, що, при девальвації гривні автоматично призводить до зростання цін на товари першої необхідності, комунальні послуги, паливо, техніку тощо. Зважаючи на такий стан речей, військовий конфлікт на території крани не може

вважатися першочерговою причиною такої ситуації, адже у майбутньому різке зростання курсу призвело б до аналогічних інфляційних тенденцій [2, с. 25]. Політика фіксованого обмінного курсу вичерпала себе та є тим фактором, що обмежує темпи росту економіки в Україні.

В Основних засадах грошово-кредитної політики на 2016 р. зазначено, що стратегічна мета монетарної політики полягає у досягненні і підтриманні у середньостроковій перспективі низьких стабільних темпів інфляції (5% на рік із допустимим відхиленням ± 1 процентний пункт) та стійкої динаміки курсу національної валюти з врахуванням необхідності подолання стагнаційних процесів в економіці і поступовому переході до інфляційного таргетування [3].

Стагнація економічного розвитку – це одна із проблем, які постали перед Україною. На сьогоднішній день перед Україною стоїть завдання уникнути дефолту, та надалі докладати зусиль щоб відбулося економічне зростання. Причому, важливим є не лише зростання ВВП, але й зростання темпів його приросту, що у свою чергу, потребує збільшення грошової маси в обороті та, відповідно, буде провокувати зростання цін у країні.

Крім зазначеної загрози, під час запровадження інфляційного таргетування та вільного курсоутворення суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності зіткнуться з ризиками можливих втрат через курсові коливання та будуть змушені перекладати свої цінові ризики на кінцевого споживача шляхом підвищення цін на власні товари і послуги. Такі дії провокуватимуть інфляцію витрат у економіці України, що нівелюватиме результати режиму таргетування інфляції.

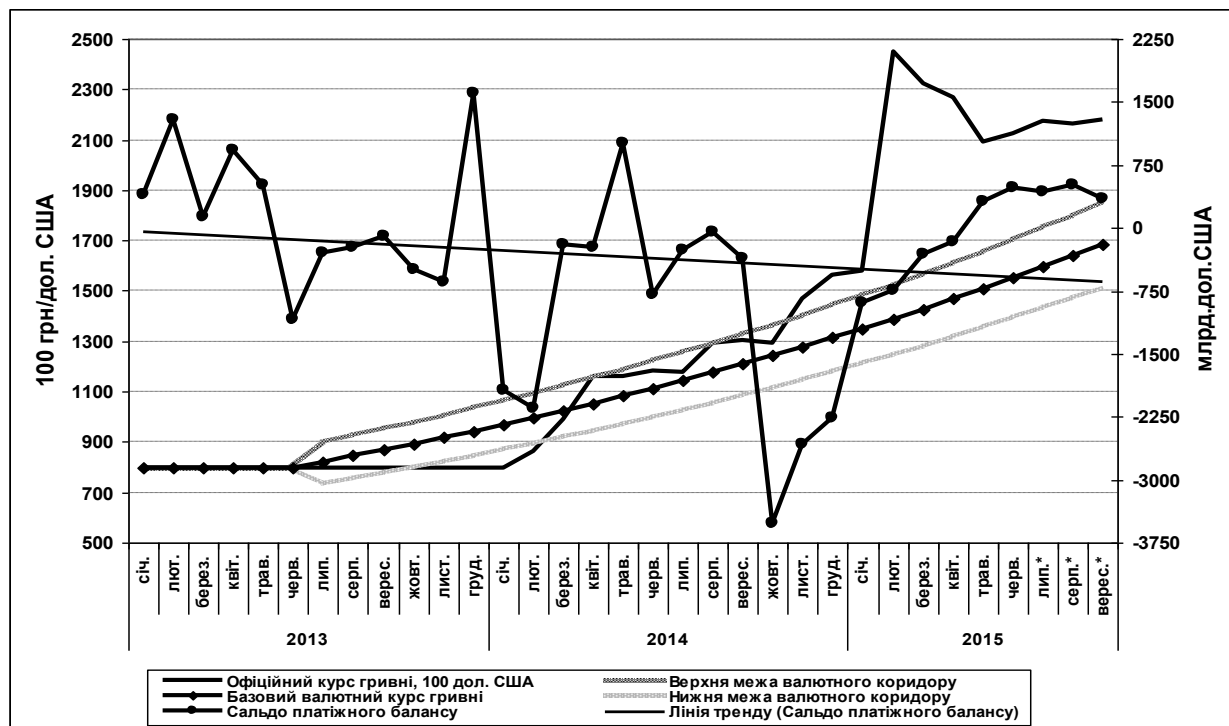
Також слід зазначити, що запровадження вільного курсоутворення може спровокувати активізацію спекуляцій на валютному ринку, що у свою чергу, буде сприяти ще більшим коливанням валютних курсів та порушенню цінової стабільності в усіх секторах економіки, зменшуючи при цьому результати стратегії таргетування інфляції.

Національному банку України, на нашу думку, варто тимчасово відмовитися від намірів застосування монетарного режиму інфляційного таргетування до часу створення належних передумов для ефективного інфляційного таргетування, зокрема: забезпечення високого рівня фінансової стійкості банківської системи; досягнення стабільних темпів економічного зростання; демонополізація економіки і відмова від адміністративного контролю цін; забезпечення збалансованих доходів і витрат бюджету; розвиток внутрішнього споживання та імпортозаміщення; підвищення конкурентних переваг національного виробництва на

зовнішніх ринках; забезпечення низького рівня доларизації економіки; забезпечення високого рівня незалежності центрального банку. Проте це не означає, що економічний розвиток на основі контролю за інфляцією неможливий у принципі. Майбутня монетарна політика повинна будуватися на принципах переходу до вільного курсоутворення, яке може бути забезпечене відмовою від фіксованої прив'язки гривні до американського долара та поступового розширення валютного коридору.

Необхідною умовою ефективного функціонування національної економіки є обрання оптимального монетарного режиму, що може передбачати відсутність чіткого правила (монетарний режим без явного номінального якоря).

Для узгодження руху внутрішньої (інфляція) та зовнішньої (динаміка обмінного курсу) складових стабільності грошової одиниці, межі інфляційного та курсового коридорів, як курсовий та цільовий орієнтири повинні скоординовано змінюватися в протилежних напрямках: інфляційний коридор буде звужуватися від 3-4% до 2% зі зменшенням значення інфляційного таргету, а валютний коридор – розширюватися, що дозволить поступово перейти до режиму плаваючого курсу і забезпечить поступовість перенесення акцентів у прив'язці інфляційних очікувань з обмінного курсу до інфляційних орієнтирів (рис. 2.9).

Рис. 2.9. Динаміка сальдо платіжного балансу, офіційного валютного курсу гривні та розрахункових значень повзучої девальвації із валютним коридором [5, с. 261]

Різка відмова від таргетування валютного курсу та відсутність ефективної політики валютних обмежень, а також комунікаційної політики НБУ, призвело до виникнення панічних настроїв в суспільстві та формування ажіотажного попиту на гроші, а це в свою чергу спричинило відтік депозитів з банків та зростання операцій на «чорному» валютному ринку.

Такий стан речей спровокував неконтрольовану девальвацію гривні, наслідком чого стали колосальні втрати населення, підприємств та банків, що потребуватимуть десятиліття для досягнення тих економічних показників, які були у 2013 р. Тобто, як показує практика, передчасний перехід до режиму таргетування інфляції та його можливі вигоди є неспівмірними із тими втратами, які понесла вітчизняна економіка за 2014-2015 роки. На нашу думку, якщо б Національний банк застосував політику повзучої девальвації курсу гривні починаючи з 2013 р. з метою зменшення негативного сальдо платіжного балансу та зміцнення конкурентних позицій українських експортерів, то таких значних втрат від девальвації можна було б уникнути. Більше того, застосування валютного коридору поряд із жорсткою боротьбою із тіньовим валютним ринком дозволило б створити передумови для інфляційного таргетування та зменшити негативні очікування в суспільстві.

Таким чином, враховуючи поточну ситуацію в економіці та наявні структурні дисбаланси, на наш погляд, найбільш оптимальним монетарним режимом для України буде режим «без номінального якоря», що передбачатиме дотримання національним банком двох проміжних цілей монетарної політики: стабільного валютного курсу та мінімальної інфляції. При цьому, для забезпечення гнучкості монетарної політики необхідно розглянути можливість впровадження як валютного так і інфляційного коридорів. Валютний коридор дозволить обмежити надмірні темпи витрачання золотовалютних резервів країни та зменшити психологічні чинники впливу на валютний курс, а інфляційний – дозволить врахувати негативні зовнішні та внутрішні економічні і політичні чинники. Також, варто зазначити, що основною стратегічною метою Національного банку України в ході реалізації монетарного режиму без номінального якоря повинна бути динаміка приросту ВВП та зниження безробіття.

Переваги використання запропонованого монетарного режиму полягають у можливості проводити політику, спрямовану на «тонке» настроювання обмінного курсу, що сприятиме підтриманню конкурентоспроможності української економіки за збереження балансу між

темпами інфляції, реальної грошової пропозиції і динамікою економічного зростання; забезпеченню еволюційного характеру трансформації монетарного режиму у відповідності з розвитком реальної економіки.

Необхідним для реалізації переходу до «м'якого» інфляційного таргетування є вирішення низки завдань, що забезпечать єдність усіх складових монетарної системи та переорієнтацію макроекономічної політики на підтримання низьких темпів інфляції, а саме:

- підвищення ефективності трансмісійного механізму грошово-кредитної політики за рахунок розвитку фінансових ринків, покращення управління грошовою масою в обігу, передусім, за рахунок підвищення впливу облікової ставки НБУ, розширення кола дії операції прямого і зворотного РЕПО;

- активізація ринкових засад процесу курсоутворення та механізмів попередження спекулятивних валютних атак, розвиток інструментів страхування валютних ризиків, зокрема, поетапне поширення в обігу валютних деривативів;

- обмеження, у тому числі, за рахунок випуску НБУ з метою зв'язування надлишкової ліквідності цінних паперів з прийнятним рівнем прибутковості (депозитних сертифікатів тощо), поліпшення спекулятивного та інституційного аспектів функціонування строкового ринку, пришвидшення темпів розвитку Національної депозитарної системи для підвищення ефективності обслуговування операцій з цінними паперами;

- поміркована лібералізація руху капіталів та регулювання поточних операцій із дотриманням визначених принципів її послідовності (спочатку знімаються обмеження на приплив капіталів, на довгострокові інвестиції і щодо операцій юридичних осіб, а вже потім – на відплив капіталів, здійснення короткострокових інвестицій та валютні операції фізичних осіб);

- зміцнення фінансової системи, у т.ч. за рахунок поширення стандартів пруденційного нагляду і контролю за банківською системою, а із розвитком інших фінансових інститутів – охоплення відповідними нормами їхньої діяльності;

- вирішення низки інституціональних та операційних питань щодо підвищення прозорості у сфері грошово-кредитних і валютообмінних операцій, удосконалення комунікативної системи центрального банку, налагодження регулярного процесу звітування та публічного роз'яснення причин тих чи інших рішень;

- створення інформаційної бази для системи моніторингу Нацбанку України руху іноземних капіталів шляхом поступового перетворення системи нагляду і контролю в адекватну інфраструктуру звітування суб'єктів валютно-фінансових відносин, передусім, фінансових посередників, щодо обсягу, терміну та напрямку їх валютних операцій;

- концентрація зусиль Нацбанку на переконанні населення та бізнесу в реалістичності оголошуваних інфляційних орієнтирів, що значною мірою залежить від швидкого підписання меморандуму між головою НБУ та прем'єр-міністром про спільні заходи щодо стримування інфляції.

Перспектива успішної реалізації запропонованої монетарної стратегії та й у цілому макроекономічної політики держави залежить від злагоджених і скоординованих дій всіх ланок виконавчої влади, певних міністерств та відомств, що відповідають за розробку і впровадження фіскальної та грошово-кредитної політики. Внаслідок цього, одним з пріоритетних завдань, що стоїть перед Україною сьогодні має бути питання визначення варіантів координації дій уряду та НБУ в процесі переходу до новітнього монетарного режиму шляхом поєднання України гнучкого режиму інфляційного таргетування з похилим валютним коридором.

2.3. Проблеми запровадження режиму інфляційного таргетування в Україні

Інфляційне таргетування традиційно сприймається як найбільш ефективний монетарний режим для країн з перехідними економіками та країн, що розвиваються. Відомо, що загальними характеристиками в режимі інфляційного таргетування є цільові рівні інфляції, управління якими здійснюється на основі використання зміни процентних ставок та інших монетарних інструментів.

Національний банк України офіційно оголосив про перехід до інфляційного таргетування, починаючи з 2016 р. [6]. Упродовж останніх років тривають дискусії з приводу наявності необхідних передумов та наслідків запровадження цього режиму в країнах з перехідною економікою [23; 31]. Актуальним це питання є і для України, фінансова система якої є ослабленою в умовах потужних геополітичних викликів, девальваційних ефектів, спаду виробництва та загострення структурних дисбалансів [7; 32]. Як забезпечити впорядковане та системне використання монетарних інструментів для утримання цільового

показника інфляції з урахуванням розбалансованості грошового ринку України та можливих зовнішніх і внутрішніх шоків?

У Дорожній карті Національного банку України з переходу до інфляційного таргетування [6, с. 6-7]. Огляд передумов запровадження цього режиму в різних країнах світу представлено за такими категоріями: технічна інфраструктура, здорова фінансова система, інституційна незалежність, структура економіки (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Зміна умов, необхідних для успішного функціонування режиму інфляційного таргетування, до та після його запровадження

Основні умови	Країни, що розвиваються		Розвинені країни	
	До ІТ	Після ІТ	До ІТ	Після ІТ
<i>Технічна інфраструктура</i>	0,29	0,97	0,74	0,98
Наявність даних	0,63	0,92	0,84	0,94
Систематичний процес прогнозування	0,10	1,00	1,00	1,00
Моделі, придатні для умовних прогнозів	0,13	1,00	0,38	1,00
<i>Стан фінансової системи</i>	0,41	0,48	0,53	0,60
Регулятивний капітал банків до зважених на ризик активів	0,75	1,00	0,75	1,00
Капіталізація фондового ринку до ВВП	0,16	0,21	0,28	0,44
Капіталізація ринку приватних облігацій до ВВП	0,1	0,07	0,40	0,31
Обсяг операцій на фондовому ринку до ВВП	0,29	0,22	0,28	0,35
Валютні дисбаланси банків	0,92	0,96	1,00	1,00
Термін погашення облігацій	0,23	0,43	0,46	0,52
<i>Інституційна незалежність</i>	0,59	0,72	0,56	0,78
Фіскальне домінування	0,77	1,00	0,75	1,00
Операційна незалежність	0,81	0,96	0,63	1,00
Мандат центрального банку	0,50	0,62	0,16	0,44
Особиста незалежність голови центрального банку	0,85	0,85	1,00	1,00
Фіскальний баланс (% до ВВП)	0,48	0,47	0,45	0,78
Державний борг (% до ВВП)	0,47	0,47	0,53	0,54
Незалежність центрального банку	0,26	0,64	0,44	0,72
<i>Структура економіки</i>	0,36	0,46	0,47	0,55
Pass-through валютного курсу	0,23	0,44	0,31	0,50
Чутливість до цін на сировину	0,35	0,42	0,44	0,56
Рівень доларизації	0,69	0,75	1,00	1,00
Відкритість торгівлі	0,18	0,21	0,13	0,16

1 – найкращі з наявних умов

Джерело: за даними НБУ [17]

За наведеними даними, запровадження режиму інфляційного таргетування в країнах, що розвиваються, сприяє зниженню рівня інфляції в економіці; посиленню фактичної незалежності центрального банку, підвищенню прозорості та довіри грошово-кредитної політики, яку він реалізує. Найкращі з наявних умов успішного функціонування режиму

інфляційного таргетування спостерігаються за такими позиціями як операційна незалежність центрального банку та особиста незалежність голови центрального банку, належний рівень достатності капіталу банків, фіскальне домінування, рівень доларизації, валютні дисбаланси, систематичне прогнозування та застосування моделей, придатних для умовних прогнозів.

На жаль, інформація щодо попереднього оцінювання умов запровадження режиму інфляційного таргетування в Україні відсутня в Дорожній карті. Крім того, умови та передумови іноді ототожнюються [6, с. 5-7], що ускладнює сприйняття результатів наведеного аналізу.

На наш погляд, при дослідженні запровадження інфляційного таргетування в Україні слід звернути увагу на низку несприятливих чинників, до яких віднесено:

- збільшення зовнішнього боргу на фоні зменшення обсягу міжнародних резервів, що зумовлено монетарною політикою, спрямованою на утримання фіксованого курсу національної валюти, яку проводив Національний банк упродовж останніх років;

- суттєве збільшення обсягів рефінансування комерційних банків для підтримання ліквідності банківської системи;

- стрімке збільшення приватного боргу України в іноземній валюті у зв'язку з різницею у ставках запозичень на внутрішньому та зовнішньому ринках;

- відсутність компліментарності інструментів і методів управління рівнем інфляції, дефіцитом державного бюджету та стійкістю державного боргу; використання емісійних коштів для фінансування фіскальних та квазіфіскальних потреб. Так, НБУ викупує на вторинному ринку значні обсяги урядових цінних паперів (наприклад, внесених урядом у статутні капітали державних банків, НАК «Нафтогаз України»). Таке явище представники центрального банку називають «квзимонетизацією», а представники уряду – «квазіфіскальними» операціями;

- недостатній рівень операційної незалежності НБУ щодо вибору інструментів для досягнення цільових показників; неможливість повної відмови від принципу фіскального домінування за умов збільшення урядових запозичень та нерозвиненості внутрішнього фінансового ринку, здатного поглинути додаткові обсяги цінних паперів уряду;

- непрозорість фінансового ринку в Україні, який недостатньо ефективно виконує функції перерозподілу фінансових ресурсів у

національній економіці. Так, за показником доступу до фінансів, Україна впродовж 2009-2012 рр. опустилася з 45 на 56 позицію серед 62 країн в оцінках Давоського економічного форуму [11, с. 37];

– відсутність адекватної моделі, яка б описувала механізм впливу процентного каналу на інфляційні очікування ринку. Складність ситуації пояснюється нелінійністю макроекономічних процесів, коли на один і той самий регуляторний захід система може дати абсолютно непропорційну несподівану реакцію залежно від моменту часу та дисбалансів [7, с. 26]. Це посилює актуальність пошуку нових інструментів для розвитку операційної структури монетарної політики та підвищення ефективності основних каналів трансмісійного механізму.

Застереження щодо переходу до режиму інфляційного таргетування висловлює Е. Наймана: «В період циклічного спаду сировинних ринків ... ми отримаємо посилення зовнішнього негативу власною помилковою монетарною політикою: сировинні ринки йдуть вниз, приплив валюти скорочується, гривня девальвує, а інфляція і процентні ставки злітають вгору. Отримуємо подвійну кризу, коли на тлі поганої зовнішньої кон'юнктури Нацбанк знищує ще і внутрішню економіку» [9].

На нашу думку, в умовах зростання фінансової нестабільності, розбалансованості економічних процесів в Україні, особливу увагу доцільно приділити:

по-перше, оцінюванню впливу монетарних і немонетарних факторів на рівень інфляції;

по-друге, уточненню підходів центрального банку до формування орієнтирів грошово-кредитної політики в умовах розбалансованості грошового ринку;

по-третє, визначенню тих монетарних інструментів Національного банку України, застосування яких більш повно відповідає умовам перехідного періоду.

Нами здійснено порівняльний аналіз розвитку банківських систем України, а також Польщі та Угорщини у період переходу до повного інфляційного таргетування (див. табл. 2.4) [32, с. 32]. Отримані результати свідчать про те, що упродовж певного періоду часу розвиток банківської системи України був співставним із розвитком банківської системи Польщі в момент переходу до інфляційного таргетування, яке було розпочато у цій країні у 1998 р. Разом з тим доцільно звернути увагу на високий рівень фінансової доларизації вітчизняної економіки: загальний обсяг виданих кредитів та вкладів у іноземній валюті перевищував

аналогічні показники в банківських системах Угорщини та Польщі на етапі переходу до інфляційного таргетування.

Таблиця 2.4

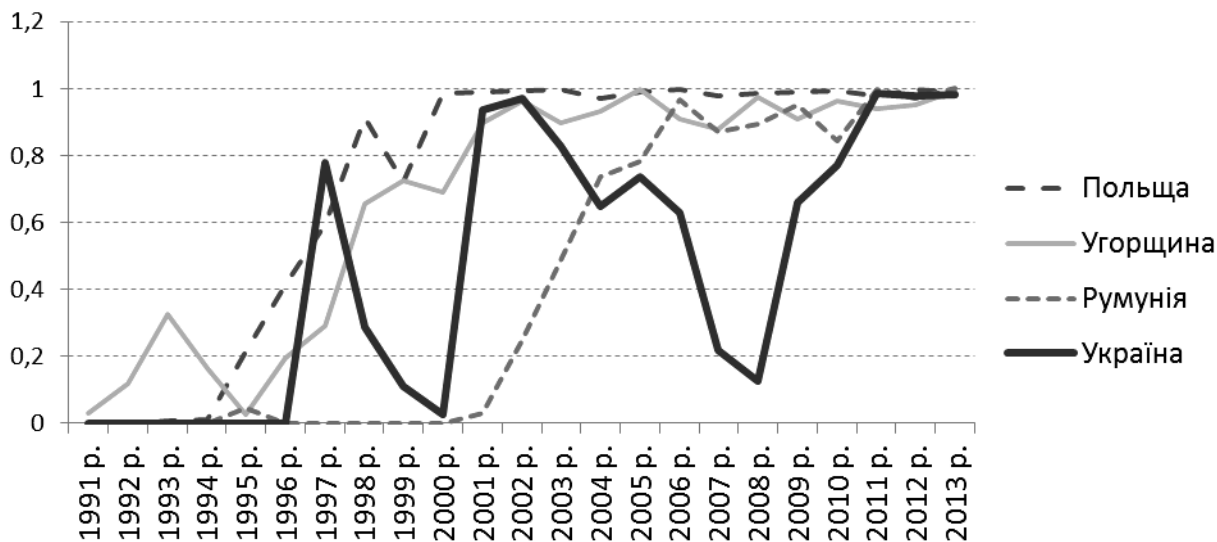
Окремі показники розвитку банківських систем Польщі, Угорщини та України перед запровадженням режиму інфляційного таргетування, %

Показник	Трирічний період до запровадження інфляційного таргетування						Україна		
	Польща			Угорщина			2011	2012	2013
	1996	1997	1998	1999	2000	2001			
Обсяг активів банківського сектору до ВВП	80,6	77,49	92,98	67,09	67,0	66,35	94,39	88,62	99,92
Сукупний обсяг кредитів до ВВП	53,78	54,62	66,13	43,06	45,81	42,81	65,82	58,83	65,11
Обсяг кредитування уряду центральним банком до дефіциту бюджету	16,69	19,6	11,63	71,7	68,6	34,08	13,47	5,69	4,58
Частка кредитів в іноземній валюті в загальному обсязі кредитування	38,08	40,34	37,06	28,54	32,29	29,27	38,24	35,65	33,47
Частка вкладів в іноземній валюті в загальному обсязі депозитів	20,92	20,72	17,48	21,87	23,29	22,09	42,97	44,04	38,37
Обсяг міжнародних резервів до зовнішнього боргу країни	21,76	20,69	27,63	37,32	43,38	38,84	58,1	35,1	26,4
Облікова ставка центрального банку	22	24,5	18,25	16	13,25	11	7,75	7,5	7,5
Темп приросту рефінансування центральним банком комерційних банків	5,38	13,74	-7,75	-29,02	-25,9	-50,05	458,5	238,4	-26,7
Темп приросту грошової маси M2	29,29	30,85	25,16	15,75	12,09	16,78	14,23	13,10	13,74
Темп збільшення операцій на відкритому ринку з короткостроковими урядовими зобов'язаннями	11,22	27,25	13,85	-8,27	-0,13	-52,6	49,69	55,08	-12,11

Джерело: розраховано авторами за даними Національного банку України, Національного банку Польщі, Угорського національного банку [32, с. 32]

Проведений аналіз свідчить, що режим інфляційного таргетування характеризується більшою впливовістю монетарної політики на економіку, навіть в умовах кризи. Це підтверджує динаміка індексів

грошово-кредитної політики України та сусідніх країн, які використовували інфляційне таргетування (рис. 2.10)¹.

Рис. 2.10. Індекс грошово-кредитної політики України та країн-сусідів, де запроваджено інфляційне таргетування у 1991-2013 рр.

Джерело: розрахунки авторів [32, с.32]

Отже, ефективність грошово-кредитної політики в країнах, що здійснюють таргетування інфляції, порівняно з іншими країнами, є незаперечною. Разом з цим Л. Свенсон акцентує увагу на важливості забезпечення фінансової стабільності при інфляційному таргетуванні [38]. Основні заходи щодо забезпечення належного рівня узгодженості грошово-кредитної та бюджетно-податкової політики для умов України розглянуто нами в окремій публікації на цю тему [10]. Це є важливим з огляду на те, що при спільному регулюванні та встановленні інфляційного таргету урядом і центральним банком спостерігається найменша кількість відхилень від цільового показника.

При погіршенні ситуації на валютному ринку, центральні банки країн з ринками, що розвиваються, часто опиняються перед вибором: підтримувати фіксований курс та відмовитися від інфляційної цілі, чи продовжувати дотримуватися цільового рівня інфляції, нехтуючи фіксованим курсом.

Так, точність досягнення встановленого інфляційного таргету визначається екзогенними факторами, що формуються під впливом світових цін на основні ресурси, а також з огляду на внутрішній попит та

¹ Індекс грошово-кредитної політики використовується в дослідженнях Міжнародного валютного фонду. Приймає максимальне значення «1». Розраховується як $\exp[-0,05 \cdot (\text{інфляція} - 2\%)^2]$ (Прим. авт.)

пропозицію на товарних ринках [24; 39]. Зважаючи на це, зарубіжні науковці обережно висловлюються щодо ефективності використання режиму інфляційного таргетування в країнах, що розвиваються. Так, Х.Вагнер навіть дійшов висновку про неефективність застосування стратегії прямого інфляційного таргетування в країнах, що розвиваються, на сучасному етапі їхнього розвитку [40]. Більш оптимістичні висновки щодо можливостей запровадження режиму інфляційного таргетування в країнах з транзитивною економікою містяться в науково-дослідних роботах Чеського національного банку [29].

В публікаціях Е. Файя і Т. Моначеллі обґрунтовано висновок щодо необхідності використання центральним банком на етапах переходу до інфляційного таргетування двох основних каналів трансмісійного механізму: валютного та процентного [25]. На нашу думку, в країнах, що розвиваються, для запобігання економічним потрясінням центральний банк повинен постійно відслідковувати динаміку обмінного валютного курсу з метою можливого згладжування коливань, здатних дестабілізувати економічну ситуацію.

Підтвердженням цьому є висновки Е. Паррадо про необхідність дотримання центральним банком політики вільного курсоутворення при реальних економічних шоках, або керованого плавання – при номінальних шоках [35]. Така позиція, безумовно, є виправданою для країн з відкритою економікою, де реальна процентна ставка повинна встановлюватися, виходячи зі значень темпу інфляції та реального валютного курсу, що підтверджується результатами, отриманими Дж. Боусріх [23].

В окремих публікаціях [26, 33, 36, 22] наголошується на необхідності контролю валютного курсу при запровадженні режиму інфляційного таргетування в країнах, що розвиваються. Акцентовано увагу на необхідності конкретизації монетарної політики у сфері гнучкості обмінного валютного курсу в країнах, що розвиваються, та важливості його сприйняття не лише як інструменту, але й проміжної цілі з визнанням важливості валютного каналу при запровадженні режиму інфляційного таргетування в країнах, що розвиваються [30].

Огляд наукової літератури свідчить про відсутність єдності позицій в питаннях можливості застосування такого інструменту, як валютний курс, при запровадженні інфляційного таргетування. Причиною цього є складність розробки адекватних макроекономічних моделей, які враховують одночасне використання процентної ставки та валютного курсу.

Разом з тим актуальність питань формування рівноважного ринкового валютного курсу зростає, що підтверджується появою робіт, присвячених дослідженню цих питань.

Режим інфляційного таргетування передбачає, що дії центрального банку повинні ґрунтуватись на кількісних оцінках впливу на рівень інфляції процентних ставок, які є головним інструментом утримання інфляційного таргету. На нашу думку, Національному банку України доцільно уточнити орієнтири грошово-кредитної політики в умовах розбалансованості грошового ринку. За таких умов заслуговує на увагу підхід, орієнтований на забезпечення низької волатильності валютного курсу та підтримання встановленого цільового рівня інфляції, що дозволяє сформулювати гіпотезу про необхідність встановлення в якості операційної цілі грошово-кредитної політики індексу грошово-кредитних умов, який враховує зміну процентної ставки та валютного курсу.

Принципи побудови індексу грошово-кредитних умов та його запровадження з метою регулювання монетарного ринку ґрунтовно висвітлені в наукових працях Х. Рунгсана [37], А. Гюндера [27], Дж. Осборн-Кінч і С. Холтон [34] та ін. Грошово-кредитні умови – це комбінований ефект рівня процентної ставки та валютного курсу. Цей Індекс був розроблений спеціалістами Банку Канади наприкінці 1980-х років.

Індекс грошово-кредитних умов, або індекс грошово-кредитної кон'юнктури, який характеризує стан грошового ринку, може використовуватися Національним банком України при переході до режиму інфляційного таргетування. Цей індекс широко використовується в практиці центральних банків Канади, Нової Зеландії, Норвегії, Швеції та ін.

Практичне використання індексу грошово-кредитних умов буде характеризуватися обмеженнями, які полягають у особливостях зв'язків між грошово-кредитними умовами та монетарними інструментами, а також у можливих змінах співвідношення процентної ставки та валютного курсу в часі. Запровадження індексу грошово-кредитних умов у вітчизняній практиці дозволить переконати учасників фінансового ринку в тому, що діяльність Національного банку України зосереджена саме на інфляційному таргетуванні.

Розрахунок індексу грошово-кредитних умов для України здійснюється на основі врахування валютного курсу та ключової процентної ставки. Необхідність врахування валютного курсу обумовлена його важливістю в реалізації монетарної політики для країн з ринками, що

розвиваються. Процентна складова індексу є інструментом впливу на обсяги грошової маси через рівень ставки за кредитами рефінансування. З іншого боку, процентна ставка виконує роль інформативного показника щодо стану ліквідності банківської системи. Отже, обидві складові запропонованого індексу мають важливе значення для оцінки впливу на інфляційний тиск.

У загальному вигляді індекс представлений рівнянням (1):

$$MCI_t = A_r(r_t - r_b) + A_s(q_t - q_b), \quad (1)$$

де MCI_t – індекс грошово-кредитних умов в момент часу t ; A_r та A_s – частки впливу складових Індексу; r_t – короткострокова процентна ставка в момент часу t ; q_t – логарифм валютного курсу в момент часу t ; r_b та q_b – значення змінних процентної ставки та валютного курсу в базовому періоді.

У науковій літературі можна виділити загальні підходи щодо формування такого індексу, які передбачають оцінку часток впливу зміни валютного курсу та процентної ставки на рівень інфляції, що в сумі дорівнюють «1», а також розрахунок на основі середньозваженої зміни короткострокових процентних ставок і валютного курсу.

У проведеному дослідженні нами було здійснено емпіричний аналіз на щорічній основі, починаючи з 2008 р., коли українська економіка знаходилась в кризових умовах свого розвитку. Результати розрахунків (табл. 2.5) свідчить про переважний вклад монетарних факторів у загальний рівень інфляції в Україні до 2011 р. До монетарних факторів впливу на рівень інфляції належать динаміка монетарної бази та валютного курсу. У 2013 р. цей вклад суттєво зменшився та становив всього 20%.

Таблиця 2.5

Інфляція в Україні та вклад в неї монетарних і немонетарних факторів у 2008-2013 рр., %

Показники	Роки					
	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Рівень інфляції, грудень до грудня попереднього року	22,3	12,3	9,1	4,6	-0,2	0,5
Монетарні фактори	95,5	85,1	86,8	75,0	44,4	20,0
Немонетарні фактори	4,5	14,9	13,2	25,0	55,6	80,0

Джерело: розраховано за даними Національного банку України

Національний банк України ефективно використовував грошово-кредитні інструменти, що сприяло запобіганню втрат від дефляції. Вважається, що діапазон інфляції для розвинутих країн повинен складати 1-3%, а для країн з ринками, що розвиваються, – бути більшим цього значення [28]. Лише такий рівень інфляції не є обтяжливим для економічного розвитку та має переваги перед ймовірним виграшем від інфляції, нижчої за 2%.

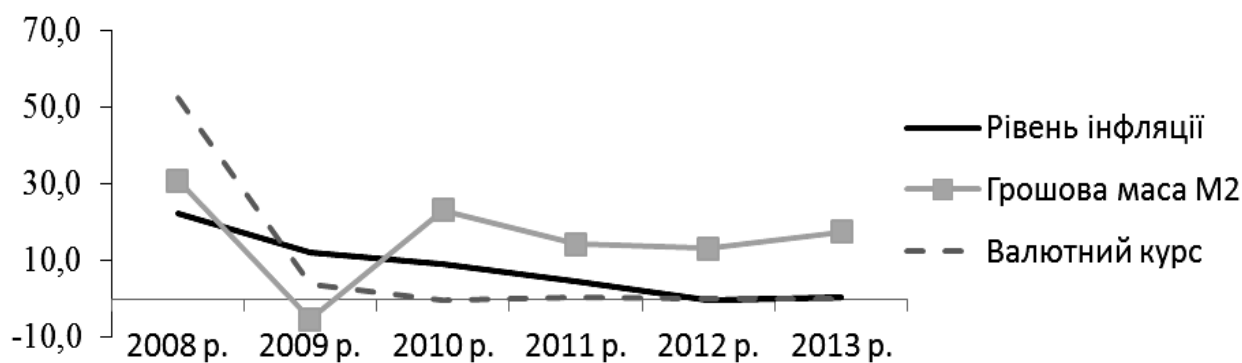
Основним інструментом утримання оптимального рівня інфляції є процентні ставки. Сьогодні в Україні через відсутність достовірних кількісних оцінок впливу процентної політики на інфляційні процеси ще не сформована модель, яка б адекватно описувала таку причинно-наслідкову залежність.

У наукових роботах, присвячених питанням формування процентного каналу трансмісійного механізму в Україні, постійно звертають увагу на його недостатню ефективність, а також на обмеженість можливостей Національного банку України впливати на інфляцію шляхом використання інструментів процентної політики [8].

За таких умов проміжним орієнтиром для досягнення головної цілі – утримання інфляційного діапазону – може бути рівень ліквідності банківської системи. Національний банк України, залежно від ситуації, для регулювання ліквідності може застосовувати операції рефінансування, операції РЕПО, операції з власними борговими зобов'язаннями та операції з державними облігаціями України.

Непрогнозоване збільшення ліквідності на ринку без належних дій з боку регулятора може спровокувати інфляційні процеси в економіці. Тому Національному банку України доцільно застосовувати заходи, спрямовані на регулювання частки обов'язкових резервів, а також на упорядкування звернень банків за кредитами рефінансування. Запровадження цих механізмів дозволить Національному банку України сформувати додатковий буфер ліквідності для банківської системи та стимулювання економічного зростання при дотриманні встановленого рівня інфляції.

У 2015 р. в Україні було передбачено приріст монетарної бази до 20% [12]. Згідно теорії та практики грошового обігу, прискорення темпів зростання грошової бази призводить з відповідним лагом до прискорення зростання товарних цін, що, безумовно, відобразиться на темпах інфляції. Графічно розриви у часі між збільшенням грошової маси та цінами простежуються не досить чітко, чого не можна сказати про валютний курс та ціни (рис. 2.11).

Рис. 2.11. Приріст грошової маси М2, валютного курсу та інфляції в Україні в 2008-2013 рр., %

Джерело: побудовано за даними Національного банку України

За результатами проведеного кореляційного аналізу, ми отримали підтвердження того, що монетарна маса М2 чинить найбільший вплив на інфляцію з розривом у часі в 5 місяців (табл. 2.6). Зміна валютного курсу упродовж досліджуваного періоду мала миттєвий прямий вплив на інфляцію, найбільший прояв якого спостерігався із запізненням у 2-3 місяці.

Таблиця 2.6

Коефіцієнти кореляції монетарної маси М2 та валютного курсу з індексом споживчих цін в Україні у 2008-2013 рр.

Часовий лаг, місяців	Монетарна маса, М2	Валютний курс
1	0,015193767	0,336453
2	0,077551424	0,436694
3	0,064414422	0,420032
4	-0,112429356	0,215889
5	0,218961537	0,133253
6	0,029273144	0,092024
7	-0,193447522	-0,0135
8	-0,023248937	-0,15474
9	-0,035093624	-0,15474
10	0,029484856	-0,05932
11	-0,182897496	0,110366
12	-0,029801281	0,204736

Джерело: розраховано за даними Національного банку України

На нашу думку, індекс грошово-кредитних умов для України повинен визначатися з врахуванням валютного курсу та процентних ставок. Валютний курс, як свідчить проведений аналіз, повинен бути включений в цей індикатор у зв'язку із його значущістю як головного інструмента монетарної політики Національного банку України упродовж останніх років. Процентна ж складова індексу буде являти собою інструмент впливу на обсяг грошової маси через рівень ставки рефінансування. Отже, обидві складові запропонованого індексу для українських реалій, як і для запроваджених світових індексів, мають важливе значення з позиції оцінки впливу на інфляційний тиск.

Таким чином, у процесі використання індексу грошово-кредитних умов спочатку потрібно з'ясувати підходи до включення до розрахунку індексу валютної та процентної складових.

По-перше, щодо валютної складової. Для цього пропонуємо використовувати номінальний зважений індекс курсу національної валюти (NWERI), що враховує номінальний курс гривні до валют країн, які є основними торговельними партнерами України.

Базовим періодом для NWERI в Україні може бути травень 2008 р. як дата вступу країни до Світової організації торгівлі, що стало початком забезпечення стабільного функціонування системи міжнародних торговельних зв'язків, лібералізації та прозорості торговельних процедур.

Виходячи з обсягів товарообігу України з країнами світу, вважаємо, що номінальний зважений індекс курсу гривні повинен включати в себе наступні валюти: долар США, євро, польський злотий, білоруський рубль, російський рубль, турецьку ліру, китайський юань, казахстанський тенге (табл. 2.7).

Для розрахунку номінального зваженого індексу курсу національної валюти NWERI можна використати формулу середньгеометричної зваженої вищезазначених індексів. Вагомість кожного із валютних курсів у складі NWERI визначається залежно від частки відповідної країни в структурі зовнішньої торгівлі України. Зміну NWERI упродовж 2009-2013 рр. наведено на рис. 2.12.

Таблиця 2.7

Вихідні дані для розрахунку номінального зваженого індексу курсу гривні в 2008-2013 рр.

	Росія	США	Китай	Казахстан	Білорусь	Польща	Туреччина	Єврозона
2008 рік	Зовнішньоторговельний оборот, млн. дол. США	4757,4	6149,1	4951,4	4915,2	6618,6	6583,4	27468,9
	Експорт, млн. дол. США	15735,6	1949,2	547,6	1832,6	2338,3	4633,3	10151,9
	Імпорт, млн. дол. США	19414,2	2808,3	5601,6	3118,9	2809,7	1950,1	17317,1
	Валютний курс*, грн....	20,5	485,2	69,9	4,0	0,20	222,9	754,5
Частка в загальному зовнішньоторговельному обороті	0,3639	0,0493	0,0637	0,0513	0,0509	0,0685	0,0686	0,2844
2009 рік	Зовнішньоторговельний оборот, млн. дол. США	21730,9	1536,9	4168,7	3452,4	2951,8	3078,8	15132,1
	Експорт, млн. дол. США	8495,1	250,7	1434,4	1418,5	1258,9	2126,5	5631,3
	Імпорт, млн. дол. США	13235,8	1286,3	2734,3	2033,9	1692,9	952,3	9500,8
	Валютний курс*, грн..	20,6	784,2	114,8	5,8	0,30	269,6	1115,2
Частка в загальному зовнішньоторговельному обороті	0,2553	0,0181	0,0489	0,0406	0,0347	0,0397	0,03616	0,1777
2010 рік	Зовнішньоторговельний оборот, млн. дол. США	35629,9	2578,9	6016,9	2066,8	4466,8	4324,9	18781,6
	Експорт, млн. дол. США	13431,9	812,2	1316,6	1300,6	1899,2	3026,7	7482,6
	Імпорт, млн. дол. США	22198,1	1766,8	4700,4	766,2	2567,6	1298,3	11299,1
	Валютний курс*, грн..	20,6	797,3	118,8	5,3	0,20	272,1	1101,1
Частка в загальному зовнішньоторговельному обороті	0,3177	0,0229	0,0537	0,0184	0,0399	0,0408	0,0386	0,1674

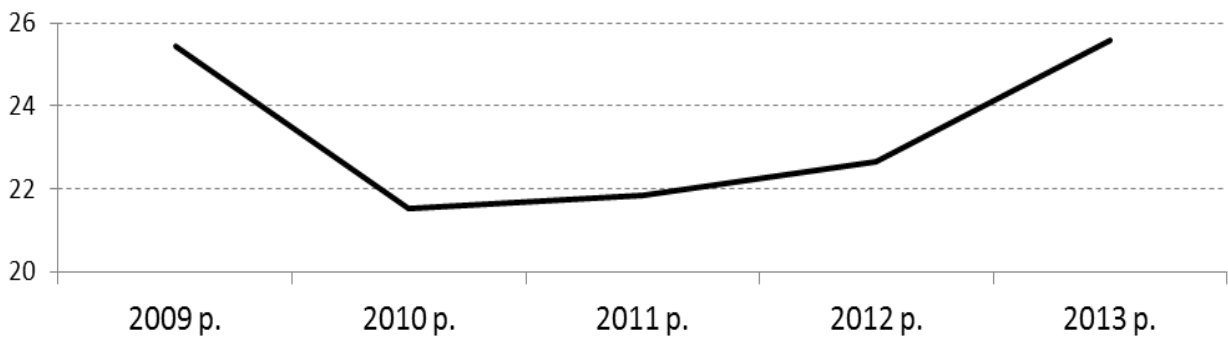
Продовження табл. 2.7

	Росія	США	Китай	Казахстан	Білорусь	Польща	Туреччина	Єврозона
2011 рік	Зовнішньоторговельний оборот, млн. дол. США	48951,9	3704,9	8448,4	3533,5	5977,5	5229,9	25660,5
	Експорт, млн. дол. США	19819,6	1113,8	2180,1	1857,6	2794,1	3748,6	10071,4
	Імпорт, млн. дол. США	29132,2	2591,2	6268,3	1675,9	3183,4	1481,3	15589,1
	Валютний курс*, грн.	22,7	797,5	123,5	5,4	0,10	249,2	465,0
Частка в загальному зовнішньоторговельному обороті	0,3242	0,0246	0,0556	0,0234	0,0406	0,0396	0,0347	0,1699
2012 рік	Зовнішньоторговельний оборот, млн. дол. США	45050,1	3919,9	9676,8	3954,1	6143,3	5636,9	25964,9
	Експорт, млн. дол. США	17631,8	1014,7	1777,2	2459,2	2576,2	3685,1	9959,8
	Імпорт, млн. дол. США	27418,3	2905,2	7899,7	1494,9	3567,1	1951,9	16005,8
	Валютний курс*, грн.	25,6	799,1	127,3	5,3	0,10	245,0	432,2
Частка в загальному зовнішньоторговельному обороті	0,2936	0,0256	0,0631	0,0258	0,0477	0,0401	0,0367	0,1692
2013 рік	Зовнішньоторговельний оборот, млн. дол. США	38299,3	3647,7	10627,4	2803,1	6616,5	5658,2	25746,8
	Експорт, млн. дол. США	15065,1	888,3	2726,7	2120,1	2547,9	3805,5	9376,5
	Імпорт, млн. дол. США	23234,2	2759,4	7900,8	683,1	4068,7	1852,7	16370,3
	Валютний курс*, грн.	25,4	799,3	129,9	5,2	0,08	262,08	408,3
Частка в загальному зовнішньоторговельному обороті	0,2731	0,0260	0,0758	0,0199	0,0399	0,0472	0,0404	0,1836

Note.

*за 100 національних грошових одиниць

Джерело: розраховано за даними Національного банку України та Державної служби статистики України

Рис. 2.12. Номінальний зважений індекс курсу гривні в 2009-2013 рр., %

Джерело: побудовано за власними розрахунками

П'ятирічне спостереження свідчить, що зміна номінального зваженого індексу курсу гривні на 1% призводить до зміни індексу споживчих цін на 0,125% (табл. 2.8).

Таблиця 2.8

Динаміка зміни номінального зваженого індексу курсу гривні та індексу споживчих цін в 2009-2013 рр.

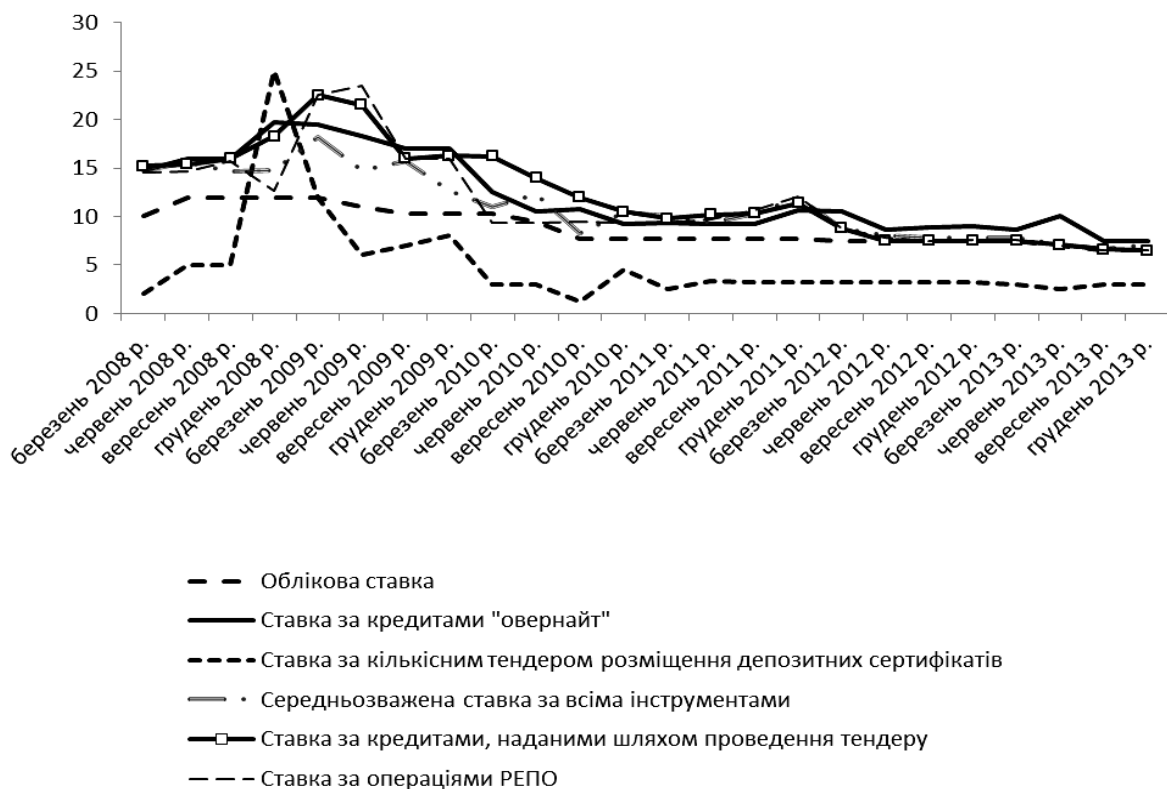
Показник	2009	2010	2011	2012	2013
NWERI	25,4	21,5	21,8	22,6	25,5
ІСЦ	112,3	109,1	104,6	99,8	100,5

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України

По-друге, з'ясуємо підходи до врахування процентної складової при обчисленні індексу грошово-кредитних умов.

Слід зауважити, що в Україні при запровадженні режиму інфляційного таргетування більш активно можна використовувати коридор процентних ставок, який формує обмеження на мінімальні та максимальні короткострокові ставки, за допомогою яких центральний банк змінює величину монетарної бази, а також надає або поглинає надлишкову ліквідність у відповідних обсягах.

В Україні коридор процентних ставок лише набуває свого прояву. Починаючи з 2010 р. ставка за кредитами «овернайт» виконує роль максимальної ціни ресурсів на міжбанківському ринку, а використання ставки за кількісним тендером розміщення депозитних сертифікатів дозволяє обмежити нижній рівень коливання ставки грошового ринку (рис. 2.13).

Рис. 2.13. Динаміка процентних ставок за активними та пасивними операціями НБУ в 2008-2013 рр., %

Джерело: побудовано за даними Національного банку України

За допомогою симетричної зміни меж коридору ставок Національний банк України має можливість проводити більш жорстку або м'яку грошово-кредитну політику. За отриманими даними (рис. 2.15) зроблено висновок, що різниця між максимальною та мінімальною межею коридору складає близько 5%, а на початку 2014 р. це розрив складав близько 9%. Безумовно, різниця між ставками в межах коридору є достатньо великою для повноцінного управління грошовим ринком. Досвід фінансово стабільних країн свідчить, що такий розрив не повинен перевищувати 2%, оскільки при досить широкому коридорі процентних ставок, який спостерігається в Україні, банки будуть накопичувати надлишкову ліквідність.

Помилки у формуванні процентного коридору при активному поглинанні центральним банком надлишкової ліквідності, з огляду на відсотки зовнішнього ринку, можуть призвести до процентного арбітражу, а при активному рефінансуванні – до підвищення кредитних ризиків на міжбанківському ринку.

З цією метою проаналізуємо використання можливих ставок (рис. 2.15). Так, ставка РЕПО є найбільш репрезентативною, але не може використовуватися в механізмі підтримки ліквідності банківського сектору. Це обумовлено відмовою Національного банку України від здійснення операцій РЕПО в березні 2014 р. та переходом до щотижневих тендерів з рефінансування. Ми вважаємо, що при розрахунку індексу повинна бути врахована ставка за кредитами, наданими шляхом проведення тендеру. За умови проведення Національним банком тендеру банки самостійно формують величину ставки, за якою вони погоджуються отримати кредит рефінансування. Тому таку ставку можна вважати найбільш репрезентативною для використання у монетарній політиці в Україні.

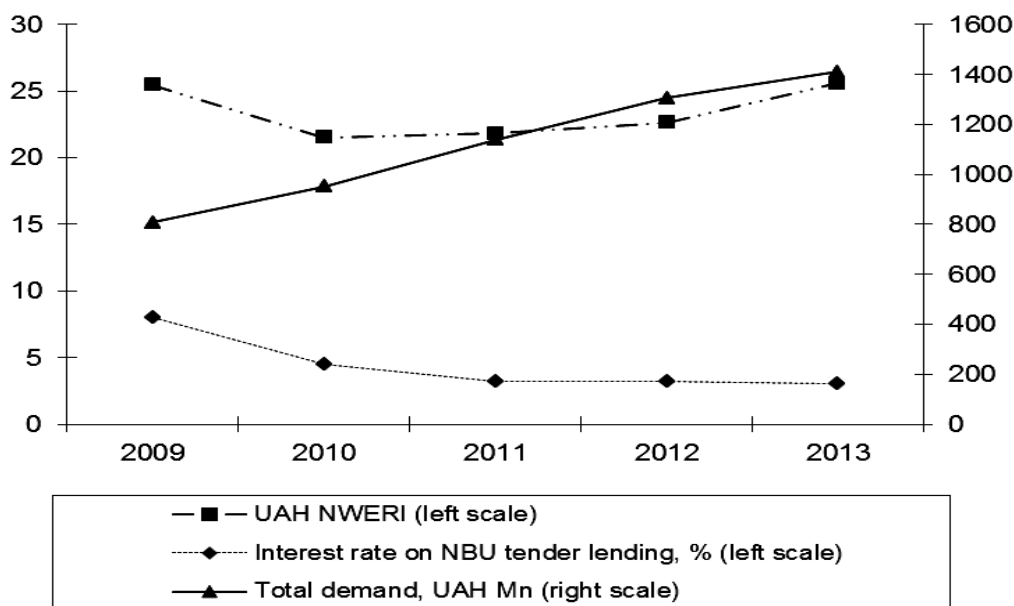
Ця закономірність може бути використана при переході до режиму інфляційного таргетування, поки не будуть напрацьовані більш ефективні важелі процентної політики. Отже, основними інструментами досягнення цільових показників інфляції можуть бути обсяги банківської ліквідності та визначена нами «зона комфорту» валютного курсу. Світовий досвід свідчить, що в країнах, де запроваджено інфляційне таргетування, в подальшому спостерігається послаблення взаємозв'язку валютного курсу та рівня інфляції, що потребує відповідного оновлення науково-методичних підходів.

Далі, в процесі практичного використання індексу грошово-кредитних умов потрібно визначити вагу кожного з інструментів (процентної ставки та валютного курсу) для досягнення очікуваних результатів своєї операційної цілі.

Значення A_r та A_s у формулі (1) відображують відносний вплив реальної процентної ставки і валютного курсу на сукупний попит. Обидва параметри (процентна ставка та валютний курс) є важливими складовими при побудові індексу грошово-кредитних умов для української економіки:

$$ukrMCI_t = (r_t - r_b) + \frac{A_s}{A_r} (q_t - q_b), \quad (2)$$

Вагу валютного курсу та процентної ставки у запропонованому індексі можна розрахувати на основі регресійного рівняння впливу цих двох показників на сукупний попит в Україні. Спостереження, проведені нами за 2008-2013 рр., виявили, що на сукупний попит в Україні більший вплив чинить зміна процентної ставки (рис. 2.14).

Рис. 2.14. Сукупний попит, процентна ставка за кредитами рефінансування та номінальний зважений індекс валютного курсу в Україні в 2009-2013 рр.

Джерело: побудовано за даними НБУ та власними розрахунками

Результати оцінки впливу процентної ставки та валютного курсу на сукупний попит представлено такими регресійними рівняннями:

$$y = 9293,933098 q + 905531,6097, \quad (3)$$

$$y = -100631,8831 r + 1563850,608, \quad (4)$$

де y – сукупний попит, млрд. грн.

Аналіз коефіцієнтів при змінних в формулах (3) та (4) свідчить про те, що загальна величина сукупного попиту в Україні на 65% буде визначатися впливом процентної ставки і на 35% – впливом валютного курсу. Тому можна вважати, що зміна процентної ставки на 1% спричинить такий саме ефект, що й зміна валютного курсу на 1,93%. З огляду на це: $\frac{As}{Ar} = \frac{1}{1,93} = 0,518$.

Таким чином, рівняння індексу грошово-кредитних умов для українських реалій матиме такий вигляд:

$$ukrMCI_t = (IRCT - 6,5) + 0,518 (\log_n NWERI - \log_n 25,5857) * 100, \quad (5)$$

де: $ukrMCI_t$ – український індекс грошово-кредитних умов в Україні в момент часу t ; $IRCT$ – короткострокова процентна ставка за кредитами наданими шляхом проведення тендеру; 6,5 – ставка за кредитами наданими шляхом проведення тендеру на грудень 2013 р.; $NWERI$ –

номінальний зважений індекс курсу гривні; 25,5857 – значення номінального зваженого індексу курсу гривні у грудні 2013 р.; 0,518 – коефіцієнт, що компенсує вплив валютного курсу при зміні процентної ставки.

Отже, проведені дослідження дозволили виокремити перелік чинників, які характеризують умови переходу до режиму інфляційного таргетування в Україні. Визначено, що вклад монетарних факторів у загальний рівень інфляції в Україні до 2011 р. був переважаючим і сягав упродовж 2008-2011 рр. близько 75-95%. Це свідчить про доцільність більш інтенсивного використання Національним банком України на етапах переходу до інфляційного таргетування двох каналів трансмісійного механізму: процентного та валютного. Зміна валютного курсу упродовж 2008-2013 рр. мала миттєвий прямий вплив на інфляцію, найбільший прояв якого спостерігався із запізненням у 2-3 місяці. Необхідність врахування валютного курсу обумовлена його важливістю в процесі реалізації монетарної політики для країн з ринками, що розвиваються.

Для умов України найбільш прийнятним є підхід, орієнтований на забезпечення низької волатильності валютного курсу та підтримання встановленого цільового рівня інфляції. З'ясовано підходи до врахування процентної та валютної складових і запропоновано обчислення українського індексу грошово-кредитних умов, який враховує зміну процентної ставки та валютного курсу. Здійснено розрахунок окремих складових такого індексу, побудовано коридор процентних ставок, що дозволило конкретизувати дані щодо верхнього та нижнього рівнів коливань ставки грошового ринку України в 2008-2013 рр. За результатами аналізу визначено, що, починаючи з 2010 р., ставка за кредитами «овернайт» формує максимальну ціну ресурсів на міжбанківському ринку, а ставка за тендером розміщення депозитних сертифікатів обмежує нижній рівень коливання ставки грошового ринку.

Запропоновано формулу для розрахунку індексу грошово-кредитних умов України (*ukrMCI_t*), який характеризує стан грошового ринку та може використовуватися Національним банком України при переході до режиму інфляційного таргетування. З використанням цієї формули пораховано, що у 2013 р. зміна процентної ставки на 1% мала такий саме ефект, що й зміна валютного курсу на 1,93%, а зміна загальної величина сукупного попиту у цей період на 65% була спричинена впливом процентної ставки і на 35% – впливом динаміки валютного курсу.

2.4. Режим валютного таргетування як напрям макроекономічної стабілізації в Україні

Як засвідчує історичний досвід розгортання попередніх криз, в Україні кожен валютний шок (2008 р., 2014-2015 рр.) провокував стрімке розкручування інфляційних тенденцій у середньостроковій перспективі, причому рівень інфляції виявився помітно вищим порівняно з рівнем знецінення гривні. Тобто Україна має високу інфляційну вразливість до курсових шоків. Саме такі диспропорції ставали додатковим чинником посилення доларизації української економіки, оскільки саме в купівлі іноземної валюти населення вбачало відносно надійний засіб збереження власних заощаджень. За таких обставин, навіть в умовах реалізації політики інфляційного таргетування, центральний банк має бути готовим вживати першочергових заходів, спрямованих на приборкання девальвації, і вже на цій основі запроваджувати антиінфляційні монетарні заходи.

Сучасна економічна думка незалежно від її конкретного теоретичного спрямування визнає відповідальність держави за стан розвитку економіки країни, а отже, і її право впливати на економічне життя суспільства. Сьогодні всі визнають, що для реалізації свого впливу на економіку держава має розробляти відповідну грошово-кредитну політику на конкретний період. Так, в Постанові НБУ від 18.08.2015 р. № 541 «Про основні засади грошово-кредитної політики на 2016-2020 роки» чітко обґрунтовується бажання українського центрального банку перейти до режиму інфляційного таргетування з метою стабілізації інфляції на рівні 5%, що викликало неоднозначні думки. При цьому такий перехід повинен ґрунтуватися на безумовній пріоритетності цілі цінової стабільності та підпорядкування їй усіх інших цілей грошово-кредитної політики, а також використанні режиму гнучкого обмінного курсу. Тому, розуміємо, що режим монетарного таргетування як стратегію монетарної політики було відкинуто зразу, але чомусь, аналізуючи міжнародний досвід, було заявлено про перехід до режиму інфляційного, а не валютного таргетування, що було б доцільніше на сьогоднішній час.

Варто відзначити, що режим таргетування інфляції вже фактично здійснюється в Україні, проте ефективних результатів він не приніс, адже, починаючи з 2014 року інфляційні процеси почали виходити з під контроль і уже в березні 2015 року рівень інфляції становив 45,8%. У квітні 2016 року, як і прогнозував НБУ, споживча інфляція в річному вимірі сповільнилася до однознакового рівня (9,8% з 20,9% у березні). У

місячному вимірі вона становила 3,5%. Про це свідчать дані, опубліковані Державною службою статистики України. Окрім того, щоб проілюструвати недовіру заходів в межах попереднього режиму таргетування, необхідно розглянути загальні показники грошово-кредитної політики, які безпосередньо характеризують загальний стан економіки (табл. 2.9).

Таблиця 2.9

Показники грошово-кредитної політики України

(побудовано автором за даними [19; 20])

№	Показник	2010	2011	2012	2013	2014	2015
1	Річний індекс інфляції, %	109,1	104,6	99,8	100,5	124,9	143,3
2	Грошова маса (МЗ), млн. грн.	597871,6	685514,6	773198,6	908994,3	956727,7	994062,3
3	ВВП, млн. грн.	1082569	1316600	1408889	1454931	1566728	1430290
5	ВВП на душу населення, грн.	23648,0	28851,5	30928,6	32028,5	36495,9	46210,2
6	Фінансування державного бюджету, млн. грн.*	64265,5	23557,6	53445,2	64706,7	78052,8	-8200,5
7	Валовий зовнішній борг України, млн. дол.	103413	117346	126 236	134 625	142 079	118729
8	Індекс реальної заробітної плати**, %	110,5	111,0	111,1	106,7	86,4	90,1
9	Номінальна середня з/пл., грн.	2250	2648	3041	3282	3480	4362
10	Чиста міжнародна інвестиційна позиція***, млн. дол.	-39545	-43588	-54330	-70624	-66796	-52169

* за методологією МВФ на 01.01

** до відповідного місяця попереднього року

***за методологією КРБ 5 на 01.10

Варто зазначити, що протягом досліджуваного періоду спостерігається поступове збільшення грошової маси, проте загальний грошовий агрегат зменшився. Це свідчить про те, що НБУ намагався створити «гривневий голод» і цим підвищити курс національної валюти,

що частково і вдалось. В окремі періоди це сприяло тимчасовому зміцненню гривні, адже по-перше, населення позбувалося гривні, переводячи її в товарну форму, і для прожиття вимушене було продавати валюту; по-друге, компанії-імпортери притримували гривню, тому що не вірили в курс долара за 20-22 грн., і в своїх розрахунках кінцевих цін використовували курс 29-30 грн./дол. США і 34-36 грн./євро.

Позитивним вважаємо значне збільшення ВВП на душу населення, проте Кабмін прогнозує на 2016 рік два сценарії: його падіння в 0,3% до зростання в 2%. Про це йдеться у постанові уряду від 5 серпня, в якій не виключають падіння ВВП у 2016 році на 0,3% при інфляції 14,7%. Виникнення цінових та девальваційних шоків, формування перманентних дисбалансів у фіскальній та банківській сферах, у відносинах із зовнішнім світом призведе до подальшого уповільнення зростання ВВП з 1,6% в середньому у 2004-2014 роках до 0,9% у 2015-2025 роках. При цьому відбудеться чергове скорочення потенціалу зростання ВВП з 5% до 3% [17].

Одним із найвпливовіших факторів, що виражає дійсний стан економіки, і який при цьому є, на думку багатьох аналітиків, ключовою причиною знецінення гривні є платіжний баланс країн та обсяги зовнішнього державного боргу. Адже протягом 2003 – початку 2014 років курс гривні, незважаючи на значну динаміку міжнародних резервів, був відносно стабільним (що свідчить про наявність лагів між темпами зміни курсу гривні та динамікою резервів). Важливо відзначити, що на початку 2000-х років НБУ підтримував стабільність валютного курсу на основі торгів на міжбанківському ринку. Проте, через «виходи» курсу за межі встановленого коридору, НБУ здійснював валютні інтервенції, тим самим фіксує його. Тобто, можна вважати, що відбулися перші спроби валютного таргетування, що офіційно не затверджувалося.

Ще у 2004 р. Національний банк України зробив першу спробу впровадження режиму плаваючого валютного курсу. Однак така політика тривала менше року, і вже з 2005 р. НБУ повернувся до політики фактичного таргетування валютного курсу з метою забезпечення стабільності грошової одиниці та запобігання негативним ефектам девальвації на рівень цін. Незважаючи на політику фіксованого курсу, українська економіка страждала від хронічного дефіциту бюджету та стрімких темпів інфляції, які, своєю чергою, мали негативний ефект на експортне виробництво та сприяли збільшенню обсягу імпорту. Хронічний дефіцит поточного рахунку платіжного балансу, нестабільні

капітальні та фінансові валютні потоки разом з екзогенними шоками призвели до утворення надлишкового попиту на валютному ринку та, як наслідок, двох етапів девальвації національної грошової одиниці в 2008 р. та 2014 р.

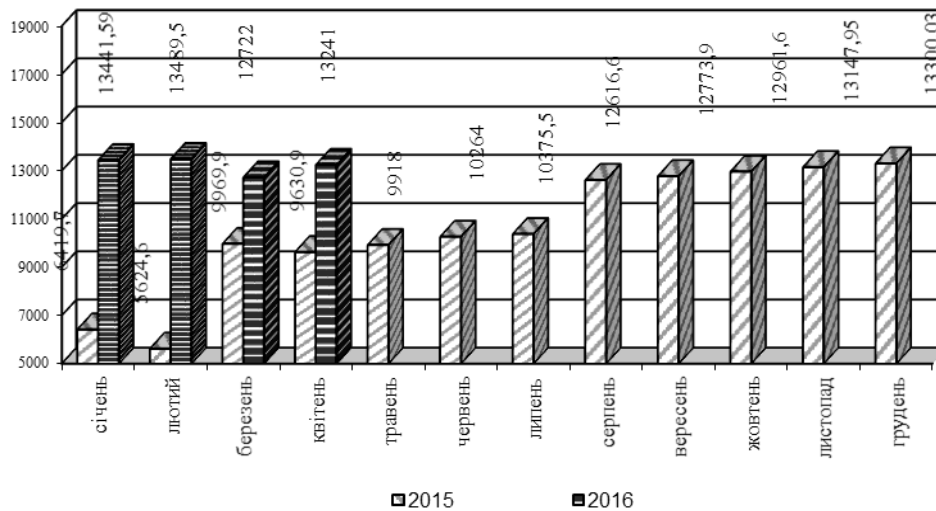
На протязі 2008-2009 років спостерігається ріст волатильності валютного курсу, що було пов'язано із значними втратами української економіки внаслідок світової фінансової кризи. Тоді уряд робив значні валютні інтервенції (через падіння в кілька разів світових цін на основні експортно-орієнтовані товари – сільськогосподарську продукцію і металопродукцію – валютні надходження в країну значно знизились), щоб підтримати національну валюту. Але потім резерви знов почали зростати за рахунок значних зовнішніх запозичень (особливо активно в період 2010-2011 рр.). Найвище значення золотовалютних запасів країни було у травні 2011 року, після чого воно перманентно зменшувалося (через витрачання коштів на підтримання платіжного балансу та виведення коштів через офшорні зони), досягнувши еквіваленту 5,6 млрд. дол. США на кінець лютого 2015 року [17].

Уже на початку 2014 р., після довгих років застосування режиму фіксованого валютного курсу та використання міжнародних резервів для задоволення попиту на валютному ринку – разом з політичними та геополітичними шоками в економіці країни – НБУ зіткнувся з проблемою нової валютної кризи, коли наприкінці першого кварталу 2014 р. міжнародні резерви досягли рівня, нижчого за 3 місяці імпорту, що було негативним сигналом для інвесторів та населення, створюючи панічні настрої та, як наслідок, ще більший вплив іноземної валюти з банківської системи.

Низький рівень міжнародних резервів зробив неможливим використання політики валютних інтервенцій, що зазвичай застосовується центральним банком для стабілізації валютного попиту. За таких умов, без підтримки валютними інтервенціями, національна грошова одиниця девальвувала більш як на 300% з початку 2014 р. Згодом ситуація на валютному ринку стабілізувалася, що пов'язано з діями НБУ, який адміністративними заходами намагався зупинити валютну паніку та обмежити вплив іноземної валюти.

Уже станом на 1 січня 2016 року міжнародні резерви України становили 13 млрд. 300 млн. дол. США в еквіваленті. Слід також наголосити, що лише за 2015 рік обсяг резервів збільшився на 77% або на 5 млрд. 767 млн. дол. США. Втім, значну роль у збільшенні резервів за

минулий рік відіграло надходження фінансової підтримки від Міжнародного валютного фонду та пов'язаного офіційного фінансування. Крім того, для поповнення резервів Національний банк України купував іноземну валюту безпосередньо на міжбанківському валютному ринку та під час валютних аукціонів, запроваджених у вересні 2015 року (рис. 2.15).

Рис. 2.15. Обсяги міжнародних резервів, млн. дол. США [17]

Надзвичайно важливим показником, що засвідчує значні зміни в економіці протягом останнього періоду є платіжний баланс, хоча в аналітичних джерелах він використовується не часто. Він є визначальним для курсу гривні, а отже може засвідчити про необхідність чи навпаки, відсутність потреби у зміні режиму грошово-кредитної політики.

Структура і динаміка платіжного балансу базується на двох основних складових: на стані економіки і розмірі державного боргу, при чому величина останнього фактично прямо пропорційно залежить від першого (чим більш розвинута економіка, тим менша необхідність у зовнішніх запозиченнях по відношенню до ВВП). Протягом 2010-2015 років експорт та імпорт товарів і послуг мають тенденцію до зменшення, проте по відношенню до ВВП збільшувався.

Негативним моментом можна вважати великий обсяг валового зовнішнього боргу, що свідчить про фінансову залежність країни. За даними Державної служби статистики, сукупна сума імпорту за січень-червень 2015 року відповідає 17283,76 млн. дол. США. Таким чином, сума середнього тримісячного імпорту складає 8641,88 млн. дол. США, що в повному обсязі покривається наявним валовим обсягом золотовалютних резервів.

Як це не прикро, але збільшення розміру державного боргу (перед МВФ та іншими міжнародними фінансовими інституціями) дещо сприяло стабільності курсу гривні, адже ці кошти частково використовувались на валютні інтервенції. Зокрема, за офіційною позицією регулятора, до кінця року Національний банк України розраховує на зростання золотовалютних резервів країни до 17 млрд. дол. США в еквіваленті за рахунок реалізації програми реформ і отримання міжнародної фінансової допомоги. В квітні 2014 року Україна і МВФ розпочали реалізацію дворічної програми «Stand-by» обсягом 17 млрд. дол. США, метою якої є підтримка макроекономічної стабільності країни та посилення механізмів економічного розвитку, спрямованих на забезпечення стійкого економічного зростання. Сукупно, в 2014 році Україна отримала від МВФ два кредитних траншу обсягом 4,6 млрд. дол. США. Проте, ці фінансові ресурси не сприяли зміцненню економіки, адже у найбільшій частці витрачались на покриття дефіциту бюджету, звідки «перекочували» через тендери на державні закупівлі в руки олігархічних структур; інша частина спрямовувалася на підтримку курсу та кредитно-фінансового становища банків (рефінансування і т. д.).

Окрім того, розкручування кризових явищ в економіці може бути спровоковане борговими проблемами. Рефінансування заборгованості через отримання нових кредитів не вирішує питання неплатоспроможності країни, а переносить тягар виплат на наступні періоди. Враховуючи, що за цим сценарієм решта трансформаційних процесів, так само, як і у минулі періоди, відбуватимуться непослідовно і фрагментарно, боргова криза у черговий раз спіткає Україну у період найбільших виплат. Наслідки будуть аналогічні до тих, які вже спостерігались в Україні. Це – розгортання девальваційно-інфляційної спіралі, посилення впливу капіталу, падіння інвестицій та споживчого попиту, скорочення виробництва.

Варто зазначити, що через значну девальвацію гривні, виконання боргових зобов'язань стає фактично неможливим у довгостроковій перспективі - станом на кінець грудня 2014 року (коли офіційний курс ще був 15,77 грн./дол. США) державний борг фактично вдвічі перевищував суму запланованих на 2015 рік доходів держбюджету (502 млрд. грн.). Якщо перерахувати показники внутрішнього боргу станом на 01.01.2015 року за курсом 21,015 грн./дол. США, його обсяг станом на вказану дату буде відповідати вже не 31,0 млрд. дол. США. в еквіваленті, а 23,26 млрд. дол. США, що на 1,21 млрд. дол. США менше від показника, відображеного у звіті Мінфіну на 01.07.2015 року. Виходячи з цього, можна зробити висновки, що без зміцнення національної валюти, що є одним із

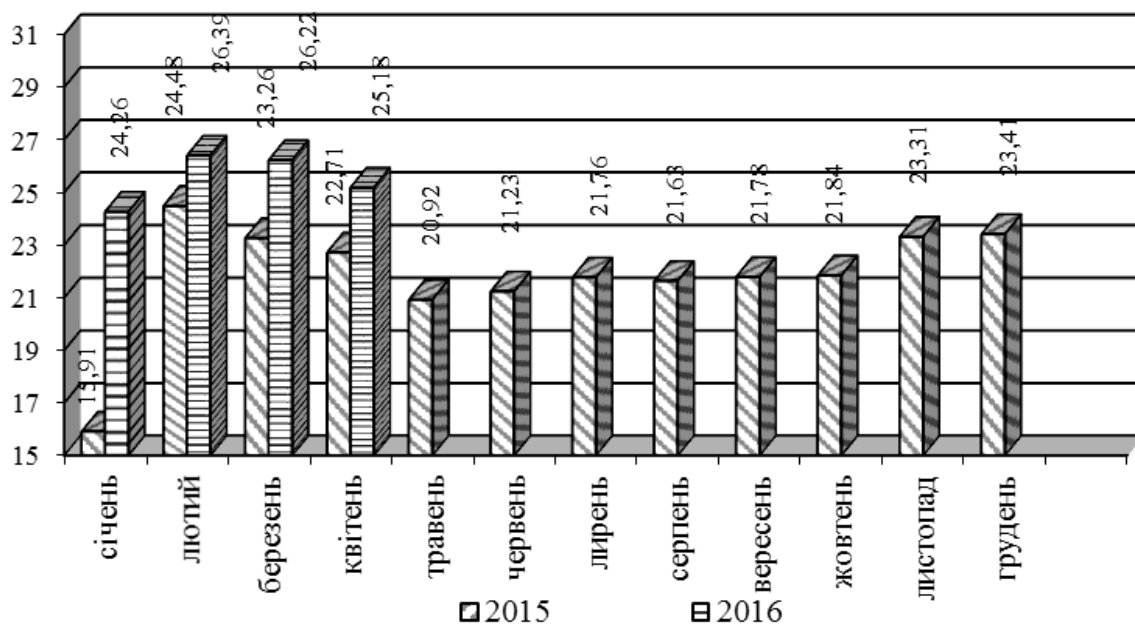
основних цілей валютного таргетування, обслуговування державного боргу може виявитися неможливим вже у найближчому періоді, не виключаючи 2016 рік [17].

Важливим є і той момент, що в бюджеті України на 2015 рік було прописано «Визначити на 31 грудня 2015 року граничний обсяг державного боргу в сумі 1,394 трлн. гривень». І тут ще потрібно враховувати, що ця сума була розрахована на основі курсу 21,7, тоді як економіка вже працює, використовуючи значно вищий курс. Згідно з аналітичними матеріалами Міністерства фінансів, середній строк до погашення боргу — 4,8 років, що є занадто оптимістичним розрахунком, враховуючи поточний стан економіки. Якщо кредитори не будуть надавати нові запозичення для рефінансування попередніх (по суті відтермінуючи строк погашення, адже відсотки за користування символічні для українських реалій), то Україну, швидше за все, чекатиме дефолт [17].

Що стосується банківської системи, то можна вважати, що з одного боку вона лише стала заручником несприятливої ситуації, проте протягом останнього періоду мало хто не критикував її за несвоєчасні та неефективні дії на валютному ринку. Навіть сам НБУ сам себе розкритикував наприкінці 2014 року (нагадаймо рішення Ради НБУ від 17 грудня 2014 р. № 30, в якому керівництво визнало «ситуативне прийняття рішень у здійсненні монетарної політики, що стало одним із факторів створення надмірного попиту на іноземну валюту на міжбанківському ринку та значною мірою призвело до різкого знецінення гривні»).

Дестабілізація валютного ринку України, що відбулась з початку 2014 року внаслідок сукупності політичних та соціально-економічних чинників, зумовила необхідність розробки та реалізації НБУ низки заходів, спрямованих на його врівноваження. Результати таких дій важко оцінити однозначно. Адже, зокрема, за період 2014 р. - I півріччя 2015 р. офіційний курс національної валюти зменшився з 799,3 грн./100 дол. США станом на 01.01.2014 р. до 2100,5 грн./100 дол. США станом на 01.07.2015 р. Протягом вказаного проміжку часу пікове значення офіційного курсу було зареєстроване 26 лютого 2015 року 3001,01 грн. за 100 дол. США. В I пів. 2015 року сукупний обсяг інтервенцій НБУ на міжбанківському валютному ринку (3203,6 млн. дол. США) був значно меншим, ніж показник за аналогічний період 2014 року (6264,7 млн. дол. США). Протягом 2014 року обсяг інтервенцій з продажу НБУ іноземної валюти міжбанківському валютному ринку (10146,1 млн. грн. в гривневому еквіваленті) значно перевищив обсяг купівлі іноземної валюти (980,9 млн. грн. в гривневому

еквіваленті). Не покращилася і ситуація на валютному ринку за підсумками 2015 року (рис. 2.16).

Рис. 2.16. Офіційний курс UAN / USD [17]

Окрім того, лише за I півріччя 2015 р. обсяг депозитів, залучених в національній валюті, скоротився на 1,4% (5,1 млрд. грн.), склавши 359,4 млрд. грн. станом на 01.07.2015 р. Обсяг депозитів, залучених іноземній валюті, за цей же період зменшився на 19,6% (3,8 млрд. дол. США в еквіваленті) до 15,6 млрд. дол. США станом на 01.07.2015 р. Варто зазначити, що тенденцією останніх місяців є збільшення обсягу депозитів, залучених в національній валюті. В той же час така ситуація може бути пов'язана з невивплатою нарахованих відсотків за депозитними вкладками.

Тобто, можна вважати, що дефіцит готівкової іноземної валюти за одночасно високого рівня попиту, а також значна кількість адміністративних обмежень, обумовила виникнення незадоволеного валютного попиту та появу «чорного валютного ринку». Курси купівлі/продажу на «чорному ринку» відрізняються від значень обмінних курсів, встановлених комерційними банками, зазвичай, на 2-3 грн. в бік збільшення.

Важливо відзначити, що за різними джерелами у банківському секторі за три квартали 2015 р. отримано збитків від 52 млрд. грн. до 100 млрд. грн. Причинами цього можна назвати майже чотирикратну девальвацію валютного курсу гривні за 11 місяців 2015 р., яка є наслідком, головним чином, надлишкового емісійного грошового наповнення банківської системи, а також впливу валюти за межі країни. За

девальвованої гривні зупинилося повернення банкам інвалютних позичок від внутрішніх боржників. Банки стали валютними, тобто реальними банкрутами. Іншою причиною можна назвати ріст збитковості реального сектора. Збиткові суб'єкти стали безнадійними боржниками банків, що розірвало і гривневі баланси останніх. Важливим є той факт, що лише до жовтня 2015 року 22 банки знаходилися в режимі ліквідації, а в 33 відкликано ліцензії, що поєднувалося із значним спадом результатів їх діяльності (табл. 2.10).

Таблиця 2.10

Динаміка обмінного курсу і функціонування банківського сектора*[17]

	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Офіційний обмінний курс гривні до долара США, грн. за 100 доларів США*	796,17	798,98	799,3	799,30	1576,86	2290,40
Величина девальвації, %	0,29	-0,35	-0,04	0,00	-97,28	-
Офіційні золотовалютні резерви, млн. дол. США	34576,0	31794,6	24546,2	20415,7	7533,3	12616,7**
Загальний обсяг кредитів рефінансування, млрд. грн.	5,2	28,8	97,6	71,5	222,3	-
Кредити, надані комерційними банками, млн. грн.	755030	825320	815327	911402	1006358	934539
Частка простроченої заборгованості за кредитами у загальній сумі кредитів, %	11,2	9,6	8,9	7,7	13,5	20,4
Результат діяльності, млн. грн.	-13027	-7708	4899	1436	-52966	-56251
Облікова ставка НБУ	7,75	7,75	7,5	6,5	14,0	22,0
Кількість банків в режимі ліквідації	18	21	22	23	22	22
Кількість банків, у яких відкликано ліцензії	9	4	4	4	19	33

*на кінець періоду

**на 31.08.2015

Варто тут згадати і рішення НБУ щодо скасування індикативного курсу, яке з багатьох причин можна вважати правильним, але невчасним. Адже подальша девальвація національної валюти може завдати економіці лише шкоди.

Отож, тут знову ж таки постає питання: чи було рішення щодо зміни режиму валютного курсу правильним? Звичайно, що так, тільки не в той час. Адже множинні обмінні курси шкодять, оскільки вони створюють сприятливі умови для нечесного арбітражу і збагачення тих, хто має доступ одночасно до формального і неформального ринку. Тому у НБУ не

було іншого вибору, як ввести єдиний обмінний курс, в іншому випадку чорний ринок продовжував би збільшуватися, створюючи можливості для арбітражу для декількох гравців і, врешті-решт, вийшов би з-під контролю і моніторингу НБУ.

Крім того, уніфікація обмінних курсів, можливо, була заздалегідь зумовлена з МВФ, який неодноразово виступав за режим гнучкого обмінного курсу для України.

Основними причинами невчасного прийняття такого рішення є наступні.

По-перше, виходячи із існуючої ситуації, можна стверджувати, що обмінний курс гривні зараз визначається не фундаментальними факторами, такими як обсяги експорту та імпорту, а очікуваннями і настроями населення і бізнесу. А вони з багатьох причин (включаючи воєнні дії на Сході, недовіра НБУ) є категорично негативними.

По-друге, у розпорядженні НБУ недостатньо резервів, щоб заспокоїти можливу паніку на валютному ринку. Їх достатньо тільки для обслуговування зовнішнього боргу та сплати газових рахунків, і то протягом лише короткого періоду (4-6 місяців).

По-третє, щоб утримувати прив'язку, приміром, до долара США, Національний банк України повинен мати значний обсяг міжнародних резервів. А цієї передумови, на жаль, немає. Тому такий режим приречений на провал.

Особливе значення для розробки адекватної українським реаліям грошово-кредитної політики є узагальнення міжнародного досвіду. Так, нині важко визначити точну кількість країн, що використовують інфляційне таргетування, адже цей режим вплинув і на діяльність центральних банків країн, що використовують інші монетарні режими. Своє ефективне застосування він знаходить у країнах з розвинутою ринковою економікою і, менш успішно, країнах з перехідною економікою. В свою чергу, країни із високим рівнем відкритості національної економіки, де експорт-імпорт та рух капіталу визначають стан внутрішнього ринку, використовують саме валютне таргетування.

Окрім того складно судити про те, чи дійсно застосування інфляційного таргетування дозволяє країнам покращити свою економічну ситуацію. Різні вчені, проводячи свої дослідження, приходять до суперечливих результатів. Адже не зважаючи на те, що жодна з країн, яка впровадила даний режим не відмовилась від цієї монетарної стратегії,

більшість з них відчуває суттєві проблеми у дотриманні цільового показника. Так, зокрема [14]:

- Чехія (1998 р.): цільовий показник інфляції знаходився в рамках заданого коридору лише протягом одного тривалого періоду (вересень 2001-травень 2002р.);

- Польща (1999 р.): цільовий показник інфляції знаходився в межах «коридору» лише 3 рази (серпень 1999 р., січень-червень 2001 р., січень-травень 2004 р.);

- Угорщина (2001 р.): цільовий показник знаходився в межах встановленого «коридору» протягом періоду з червня 2002 р. по листопад 2003р.

Як бачимо, зважаючи на світові тенденції, кількість країн, які використовують режим інфляційного таргетування, щорічно збільшується саме в Східній Європі, що мало неоднозначні наслідки.

Більшість країн із досліджених нами (табл. 2.11) запровадили режим інфляційного таргетування у певній формі, виходячи з негативного досвіду застосування попередніх режимів грошово-кредитної політики, які передбачали застосування і грошових агрегатів, і валютного курсу в ролі проміжних та операційних цільових орієнтирів.

Таблиця 2.11

Показники впровадження режиму інфляційного таргетування в країнах Східної Європи

Країна	Рік впровадження інфляційного таргетування	Рівень інфляції при впровадженні інфляційного таргетування, %	Рівень інфляції у 2014 р., %
Чехія	1997	6,8	0,5
Польща	1998	10,6	0,7
Сербія	2006	10,8	2,3
Вірменія	2006	5,2	4,6
Албанія	2009	3,7	1,7
Грузія	2009	1,7	2,0
Молдова	2010	7,4	4,7

Ці країни обрали інфляцію як номінальний якір, при цьому валютний курс, як і раніше, відігравав важливу роль. Адже, багато з них, перейшовши до режиму інфляційного таргетування тільки посилювали контроль над валютним курсом, тому в них важко визначити єдиний існуючий номінальний якір. До таких країн ми можемо віднести Болгарію, Латвію, Литву і Македонію. Наслідком таких дій стало виникнення безлічі

проблем, пов'язаних з особливостями комунікаційної політики, встановленням довіри до нового режиму, функціонуванням трансмісійних механізмів політики та наявністю фіскального домінування.

На жаль, досвід країн, де діє режим інфляційного таргетування, свідчить про тривалу боротьбу за фіксацію очікувань, навіть коли низький рівень інфляції утримується впродовж багатьох років. Через двадцять п'ять років після запровадження інфляційного таргетування домогосподарства та фірми в Новій Зеландії все ще передбачають інфляцію вищу від цільового показника. Цей процес може бути ще складнішим для України, яка має історію нещодавньої гіперінфляції.

Для країн, яких можлива небезпека гіперінфляції (не виключаємо Україну) єдиним способом стабілізувати економіку і зруйнувати стійкість інфляційних процесів є запровадження режиму валютного таргетування. Адже у такому випадку валютний курс стає єдиним «стабілізаційним ресурсом», який необхідно використати. Наслідком цього можуть стати значні покращення, зокрема прозорість грошової політики, забезпечена автоматичними діями центрального банку і підвищенням довіри з боку населення, що є надзвичайно позитивним фактором.

Адже сьогодні для української банківської системи характерними є неефективність комунікацій та недовіра до її напрямків діяльності. Адже, згідно із опитуваннями, які регулярно проводяться НБУ, перед самим початком глобальної фінансової кризи у 2008 р. за його діяльністю стежили приблизно 10 відсотків фірм. У розпал кризи їхня частка зросла до 25 відсотків. На кінець 2012 р. частка фірм, обізнаних із діяльністю НБУ, знову зменшилася до 10 відсотків і почала зростати в 2013 р., коли українська економіка впала в рецесію, а в 2015 р., коли інфляція досягла максимуму, – знову перевищила 25 відсотків. Єдиним можливим поясненням цього є недоліки комунікації з боку НБУ: його повідомлення не досить інформативні, щоб впливати на очікування агентів. Незмінність очікувань агентів, які отримують новини з НБУ, різко контрастує з даними, отриманими в країнах, де діє режим інфляційного таргетування (задекларований в Україні) і де центральні банки користуються високою довірою. Наприклад, отримання керівниками фірм інформації центрального банку про цільовий показник інфляції в Новій Зеландії приводить до суттєвого перегляду прогнозів інфляції, особливо коли спочатку не було визначеності щодо майбутньої інфляції. Це свідчить про велику роботу з вибудовування довіри, яка чекає на НБУ, і ця робота, ймовірно, триватиме не один рік.

Протягом процесу переходу до нового режиму майже всі країни, що розвиваються, пройшли період проголошення двох чітко заданих проміжних цільових орієнтирів: таргету інфляції і таргету валютного курсу (Польща, Ізраїль, Чилі, Угорщина). Така практика, зрештою, призвела до того, що ці таргети вступили у взаємне протиріччя. Країни, які одразу вирішили цю проблему на користь таргету інфляції (наприклад, Ізраїль та Польща), поступово відійшли від встановлення чітко заданих таргетів валютного курсу, і цей процес був відносно плавним. Країни, в яких пріоритетність таргету інфляції не була чітко встановлена або змінювалася із часом (наприклад, Угорщина або Чилі на ранньому етапі переходу), постали перед проблемами, пов'язаними зі встановленням довіри до нового режиму. Наприклад, у Чилі від самого початку застосовувалася мінута інфляція (а не таргет інфляції) при встановленні режиму прив'язки валютного курсу, а це практично унеможливило досягнення таргетів інфляції у довгостроковій перспективі. В Угорщині грошово-кредитна політика була політикою послаблення і мала на меті захист режиму валютного курсу в заданому інтервалі, тоді як інфляція значно перевищувала таргет інфляції, із часом призводячи до відмови від практики застосування інтервалів валютного курсу.

Саме тому, ми вважаємо, що задекларований в Україні режим таргетування інфляції повинне розглядатися лише як один із засобів її зниження, а не як самоціль грошово-кредитної політики. А доречним і найбільш ефективним все таки буде таргетування валютного курсу. По-перше, номінальний якір цільового показника валютного курсу фіксує темп інфляції для торгових товарів і таким чином сприяє безпосередньому контролю над інфляцією. По-друге, якщо існує довіра до цільового показника валютного курсу, це прив'язує інфляційні очікування до темпу інфляції в тій країні, до валюти якої прив'язана національна валюта. По-третє, таргетування валютного курсу забезпечує автоматичне правило для проведення грошової політики. В свою чергу, основними причинами для введення режиму валютного таргетування як напрямку макроекономічної стабілізації в Україні є наступні:

- відкритість економіки та її інтегрованість у зовнішньоекономічне глобальне середовище, для якої характерна значна частка імпорту товарів внутрішнього ринку, що пояснює значний вплив валюти на учасників торгівлі, і на економіку в цілому;

- НБУ не може контролювати інфляцію наявними в нього інструментами через їх недостатню дієвість (наприклад, процентна ставка) і монополізм ринку;

- валютний курс є найбільш доступним та зрозумілим орієнтиром серед усіх цілей грошової політики НБУ для підприємств та домашніх господарств, тому вони орієнтуються на нього, а не на величину інфляції;

- значна частка активів і пасивів банківських установ, номінована в іноземній валюті, а тому забезпечення стабілізації валютного курсу є умовою фінансовою стійкості і стабільності банківської системи.

Важливою передумовою для запровадження даного режиму в Україні є і те, що незважаючи на проблеми валютного регулювання, які ми маємо сьогодні, саме валютне таргетування є одним із найкращих способів зламати сформовану в суспільстві «інфляційну» психологію таким чином, щоб ми не поверталися до нових кіл інфляції. Саме такі дії можуть стати «дисциплінуючими» для уряду і НБУ, що сьогодні вкрай необхідно. Відповідно грошова політика стає більш жорсткою, коли виникає тенденція до знецінення національної валюти, або, навпаки, послаблюється, коли виникає тенденція до підвищення курсу національної валюти. Таким чином, центральний банк позбавляється надмірної свободи у власних діях, які в подальшому характеризуватимуться ясністю і прозорістю, що робить даний режим цілком зрозумілим для людей.

Саме тому, на нашу думку, для підтримки стабільності валютного курсу необхідно забезпечити прив'язку не до долара, а до валютного кошика. Цей спосіб є найбільш м'який і безболісний для української економіки, адже він допоможе згладити несприятливий вплив коливань зовнішніх ринків, а також позбавить залежності від однієї валюти. Проте, щоб такий метод стабілізації валютного курсу був ефективним, необхідно насамперед створити прозору, адекватну вимогам українського ринку схему розрахунку валютного курсу, забезпечити наявність золотовалютних резервів у відповідних валютах і розробити дієву схему таргетування валютного курсу. Якщо українська економіка не відійде від поточної монетарної політики прив'язки до долара, «дорога» валюта для України спричинить за собою зниження попиту на вітчизняну продукцію, падіння конкурентоспроможності, а також збільшення торгового дефіциту.

В свою чергу, за результатами аналітичного огляду валютного ринку та вивчення досвіду грошово-кредитної політики провідних країн світу, ми пропонуємо НБУ в контексті режиму валютного таргетування здійснити наступні заходи:

1) прив'язати гривню до мультивалютного кошика, що допоможе згладити несприятливий вплив коливань зовнішніх ринків, а також послабить залежність від однієї валюти;

2) з метою уникнення негативних шоків, які можуть призвести до загострення панічних настроїв у банківській системі необхідно встановити п'ятивідсотковий інтервал нижче та вище від бажаного рівня коливань валютного курсу;

3) при визначенні валютного курсу як номінального якоря, який є найбільш зрозумілим, розробити прозору та чітко сформовану комунікаційну та інформаційну політику, що забезпечить підвищення довіри з боку населення.

Література

1. Большой экономический словарь / Под. ред. А.Н.Азрилияна. – М.: Институт новой экономики, 1997. – 864 с.
2. Валютний ринок України за січень-квітень 2016 року [Електронний ресурс] / Українське рейтингове агентство «Рюрик». – Режим доступу: <http://www.rurik.com.ua/our-research/operanalytics/4419.html>.
3. Вісник Національного банку України [Текст] / щомісячний науково-практичний журнал Національного банку України. – 2015.- № 233.- 69 с.
4. Дзюблюк О. В., Прийдун Л. М. Кредитний ризик і ефективність діяльності банку. Тернопіль: ФОП Паляниця В. А., 2015. –150 с.
5. Дзюблюк, О. В. Управління ліквідністю банківської системи України [Електронний ресурс] : монографія / О. В. Дзюблюк, В. Я. Рудан. - Тернопіль : Вектор, 2016. - 290 с.
6. Дорожня карта Національного банку України з переходу до інфляційного таргетування (IT). – К.: Національний банк України, 16 березня 2016 року. – URL: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=28704716>
7. Мищенко С.В. Новые тенденции в монетарной политике и регулировании финансовых систем / С.В. Мищенко // Финансы и кредит. – 2010. – №40 (424). – С.23-29.
8. Монетарний трансмісійний механізм в Україні: науково-аналітичні матеріали / В.І. Міщенко, О.І. Петрик, А.В. Сомик, Р.С. Лисенко. Вип. 9.– К.: Центр наукових досліджень НБУ України, 2008. – 144 с.
9. Найман Е. Інфляційне таргетування посилить кризу в Україні / Е. Найман. - Forbes Україна, 1 квітня 2016. –URL: <http://forbes.net.ua/ua/nation/1413867-erik-najman-inflyacijne-targetuvannya-posilit-krizu-v-ukrayini>
10. Науменкова С. Основні напрями координації грошово-кредитної та бюджетно-податкової політики / С. Науменкова, С. Міщенко // Вісник Національного банку України. – 2012. – №5. – С.13-21.
11. Науменкова С.В. Фінансова інклюзивність та проблеми забезпечення доступу населення до базових фінансових послуг в Україні/ С.В. Науменкова // Вісник Національного банку України. – 2014. – №11. – С.31-37. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnbu_2014_11_15.
12. Основні засади грошово-кредитної політики на 2015 рік. – К.: НБУ. 15 с.
13. Офіційний портал Верховної ради України. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0541500-15>.
14. Офіційний сайт Європейського центрального банку. [Електронний ресурс]. –

Режим доступу до ресурсу: <https://www.ecb.europa.eu/mopo/html/index.en.html>.

15. Офіційний сайт Національного банку Польщі. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://www.nbp.pl/homen.aspx?f=/en/onbp/informacje/polityka_pieniezna.html.

16. Офіційний сайт Національного банку Республіки Казахстан. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.nationalbank.kz/?docid=1022>.

17. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.bank.gov.ua>.

18. Офіційний сайт Федеральної резервної системи США. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.federalreserve.gov/monetarypolicy/reservereq.htm>.

19. Офіційний сайт центрального банку Канади. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.bankofcanada.ca/core-functions/monetary-policy>.

20. Прийдун Л. М. Оптимізація регулятивного впливу Національного банку України на банківські кредитні операції. Економічний часопис –XXI. – 2013. –№. 5-6. – С. 34-37

21. Рудан, Віталій Ярославович. Управління ліквідністю банківської системи України [Текст] : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.08 / Віталій Ярославович Рудан. - Тернопіль : ТНЕУ, 2016. - 304 с.

22. Beckmann J. The dollar-euro exchange rate and macroeconomic fundamentals: A time-varying coefficient approach / Joscha Beckmann, Ansgar Belke, Michael Kuhl // *Review of World Economics*. – 2011. – №147. – P. 11-40.

23. Bousrih J. Degree of openness and inflation targeting policy: Model of a small open economy / J. Bousrih // *Journal of Financial Economic Policy*, 2012. – №4(3). – P.232-246.

24. Covas Francisco, Zhang, Yahong, 2008. Price-Level versus Inflation Targeting with Financial Market Imperfections. Bank of Canada Working Paper 2008-26, August.

25. Faia E. Optimal Monetary Policy in a Small Open Economy with Home Bias / Ester Faia, Tommaso Monacelli/ *Journal of Money, Credit and Banking*. – 2008. -Volume 40, Issue 4. P. 721–750.

26. Ghosh A. Exchange rate flexibility in Latin America / Amit Ghosh // *Journal of Financial Economic Policy*. - 2013. №5(2). – P. 238-250.

27. Guender Alfred V. Monetary Conditions Index / Alfred Guender V. – Christchurch: University of Canterbury, Department of Economics, New Zealand, 2005.

28. Hammond G. State of the art of inflation targeting / G. Hammond. CCBS Handbook 29, Centre for Central Banking Studies, Bank of England. – 2012. – 47 p.

29. Inflation Targeting in Transition Economies: The Case of the Czech Republic, edited by Warren Coats: Czech National Bank, Prague and Monetary and Exchange Affairs Department of the International Monetary Fund, Washington DC, 2000.

30. Levy-Yeyati E. Fear of appreciation / Eduardo Levy-Yeyati, Federico Sturzenegger, Pablo Alfredo Gluzmann // *Journal of Development Economics*. – 2013. – №101(0). P.233-247.

31. Mishkin F. Inflation Targeting in Emerging-Market Countries /Frederic Mishkin // *American Economic Review*. - 2013. №90 (2). – P. 105-109.

32. Naumenkova S. Transition to Inflation Targeting in Ukraine: New Tools for Monetary Policy / S. Naumenkova, O. Malyutin, S. Mishchenko. – *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Economics*. – 2015. – №1(166). – P. 31-39.

33. Odria, Luis R.M., Castillo, Paul and Rodriguez, Gabriel. Does the exchange rate pass-through into prices change when inflation targeting is adopted? The Peruvian case study between 1994 and 2007 // *Journal of Macroeconomics*. – 2013. - №34(4). – P.1154-1166.

34. Osborne-Kinch J. Discussion of the Monetary Condition / Jenny Osborne-Kinch, Sarah Holton. – Central Bank of Ireland, 2001, Quarterly Bulletin 01, January 10, P. 68-80.

35. Parrado E. Singapore's unique monetary policy: how does it work? / E. Parrado. –IMF Working Paper, WP/04/10, 2004.

36. Petreski M. Output volatilities and exchange rate considerations under inflation targeting: A review / Marjan Petreski // *International Journal of Economics and Financial Issues*. – 2012. – № 2(4). – P.528-537.
37. Rungsun H. The roles of monetary conditions and the monetary conditions index in the conduct of monetary policy: the case of Thailand under the floating rate regime / Hataiseree Rungsun. – Bank of Thailand, Quarterly bulletin. – 1998. – Vol. 38. P.27-48.
38. Svensson L. Inflation Targeting / Lars Svensson. - Princeton University, CEPS Working Paper. - 2007. - №144.
39. Svensson Lars, E.O., 2001. Inflation Targeting: Should It Be Modeled as an Instrument Rule or a Targeting Rule? *European Economic Review* 46. – P.771-780.
40. Wagner, Helmut, 1998. Central Banking in Transition Countries. IMF Working Paper 98/126, August.

РОЗДІЛ 3.

ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ РЕГУЛЯТОРНОЇ АКТИВНОСТІ ЦЕНТРАЛЬНОГО БАНКУ НА СТАН БАНКІВСЬКОЇ СПРАВИ В КРАЇНІ

3.1. Проблеми регулювання діяльності банків України в умовах економічної нестабільності

Фінансово-економічна криза, яка почала наростати в Україні у зв'язку з політичною невизначеністю у суспільстві, починаючи з кінця 2013 року, особливо вплинула на стан банківської системи.

За період 2014-2016 рр. банківська система України пережила чи не найскладніший період за усю історію свого існування, який супроводжувався значними негативними моментами: банкрутством багатьох банків, втратою вкладниками своїх коштів, втратою юридичними особами і підприємцями грошових коштів на рахунках у банках, а також значною втратою довіри до банків зокрема та банківської системи у цілому (як довіри до комерційних банківських установ, так і довіри до дій Національного банку України як регулятора банківської системи).

Така ситуація є вкрай загрозливою для банківської системи держави зокрема та економіки України в цілому, оскільки зупинка діяльності понад 40% банків України не лише зменшує довіру до діяльності інших банків і ускладнює їх стабільну роботу, не лише провокує паніку серед вкладників з приводу можливості повернення їхніх заощаджень, але й катастрофічно впливає на розвиток економіки, позаяк значна кількість суб'єктів господарювання (юридичних осіб та фізичних осіб - підприємців) фактично втрачають свої обігові кошти (кошти на їх рахунках блокуються при введенні у банк тимчасової адміністрації і їх не можна використати жодним чином, навіть для сплати податків чи виплати зарплати працівникам), змушені зменшувати обсяг виготовлюваної продукції, скорочувати чисельність своїх працівників.

Однією з базових функцій Національного банку України, окрім основної конституційної функції – забезпечення стабільності національної грошової одиниці, є забезпечення стабільної та безперебійної роботи банківської системи. Центральний банк у сфері банківського регулювання і банківського нагляду зобов'язаний проводити свою діяльність таким чином, щоб убезпечити як окремі банки, так і банківську систему країни від можливих банкрутств чи припинення діяльності окремих банків.

Важливість здійснення ефективного регулювання діяльності банків пов'язана з тим, що неплатоспроможність чи банкрутство хоча б одного великого банку провокує «ефект доміно» і може призвести до кризи в банківській системі – посилити недовіру між банками, призвести до зупинки міжбанківського кредитування, до відпливу коштів вкладників та ін.

Саме у кризовий період повинна зростати роль Національного банку України як органу регулювання діяльності банків, позаяк у період нестабільності пасивна позиція регулятора і не розроблення ним дієвих інструментів обмеження діяльності банків призводить до здійснення ними спекулятивних операцій, прискорює вивід капіталу власниками банків за кордон, а також провокує паніку серед населення і бізнесу, що супроводжується значним відпливом ресурсів з банківської системи (як у вигляді зняття депозитів громадянами, так і у намаганні бізнесу вивести свої кошти з українських банків різними шляхами). При цьому на певному етапі паніку серед вкладників банків, спричинену зменшенням довіри як до банків, так і до органу регулювання (оскільки при відсутності дієвих кроків з боку НБУ щодо стабілізації ситуації у банківському сегменті ринку довіра до НБУ однозначно зменшується) зупинити неможливо ні ринковими, ні адміністративними методами.

Аналіз стану активів та пасивів банків у період значних макроекономічних викликів та загроз, дії топ-менеджменту та власників банків у кризових умовах, а також дії Національного банку України як органу банківського регулювання і нагляду, дозволяють виокремити низку проблем та суперечностей, які й призвели до сучасного стану в банківській системі держави.

Стан банківської системи України у період 2014-2016 рр. (табл. 3.1) характеризувався значною негативною динамікою. Це стосується як кількісних показників (наприклад, кількості банків, оскільки кількість банків в Україні зменшилася фактично вдвічі – з 180 діючих банків станом на 01 січня 2014 року до 100 діючих банків станом на 01.10.2016 р.), так і якісних показників банківської діяльності – прибутковості, якості та структури активів і пасивів, рентабельності капіталу тощо.

Проаналізуємо динаміку стану банківської системи України за період 2014-2016 рр. з метою знаходження причин визнання неплатоспроможними та фактичного банкрутства багатьох банків. Для цього здійснимо сегментацію банків України на групи за методикою НБУ.

Таблиця 3.1

Основні показники діяльності банків України [18]

№ з/п	Назва показника	01.01.2014	01.01.2015	01.01.2016	01.10.2016
1	Кількість діючих банків	180	163	117	100
1.1	з них: з іноземним капіталом	49	51	41	40
1.1.1.	у т.ч. зі 100% іноземним капіталом	19	19	17	17
1.2	Кількість діючих структурних підрозділів банків України	19290	15082	11871	10718
2	Частка іноземного капіталу у статутному капіталі банків, %	34	42,5	43,3	56
3	Активи банків	1 278 095	1 316 852	1 254 385	1275943
3.1	з них: кредити надані	911 402	1 006 358	965 093	943062
4	Частка простроченої заборгованості за кредитами у загальній сумі кредитів, %	7,7	13,5	22,1	25,3
5	Капітал	192599	148023	103713	151049
5.1	з нього: статутний капітал	185239	180150	206387	264343
6	Зобов'язання банків, всього	1 085 496	1 168 829	1 150 672	1124894
6.1	кошти суб'єктів господарювання	234 948	261 372	317 626	348882
6.1.1	з них: строкові кошти суб'єктів господарювання	104 722	102 527	96176	90794
6.2	кошти фізичних осіб	433 726	416371	389060	410595
6.2.1	з них: в іноземній валюті	188 832	224 579	207 793	-
6.2.2	з них: строкові кошти фізичних осіб	350779	319121	281462	298223
7	Регулятивний капітал	204976	188949	130974	140974
8	Результат діяльності	1436	-52 966	-66600	-11627
9	Рентабельність активів, %	0,12	-4,07	-5,46	-1,23
10	Рентабельність капіталу, %	0,81	-30,46	-51,91	-11,54

Починаючи з 2016 року Національний банк здійснює поділ банків в Україні на такі групи:

1) державні банки (банки з державною часткою, в яких держава володіє часткою в понад 75%);

2) іноземні банки (банки іноземних банківських груп, власниками контрольних пакетів яких є саме іноземні банківські установи);

3) група 1 (банки, частка активів яких перевищує 0,5% активів банківської системи);

4) група 2 (банки, частка активів яких не перевищує 0,5% активів банківської системи).

На наш погляд, Національний банк абсолютно правомірно почав відносити до групи іноземних банків саме банки з іноземним банківським капіталом, тобто банки, контрольним пакетом яких володіють іноземні банки чи холдинги, для яких банківський бізнес є основним видом діяльності. До цієї групи входить 25 банків, а їх частка в структурі активів банківської системи України станом на 01 липня 2016 року складала 34,5%. Хоча, ми вважаємо за необхідне в даній групі виокремити банки з російським капіталом, позаяк їх частка в межах групи є доволі значною (близько 35%) і діяльність банків з російським капіталом (особливо з державним російським капіталом) є більш ризикованою і непередбачуваною у порівнянні з іншими банками цієї групи.

Слід зазначити, що у даній групі банків за останні два роки не відбулося кількісного зменшення – жоден банк не був визнаним НБУ неплатоспроможним і, відповідно, не було введено тимчасової адміністрації. Така ситуація свідчить про відповідальне ставлення власників банків іноземних банківських груп до діяльності своїх дочірніх підрозділів в умовах кризи, а також про їх готовність збільшувати капітал банків, щоб запобігти проблемам і працювати стабільно. На наш погляд, репутація для банків іноземних банківських груп є важливою, і тому вони свідомо підтримують дочірні підрозділи в скрутні моменти.

Активи банків з державною часткою за період 2014-2016 рр. збільшилися, і станом на 01 липня 2016 року питома вага банків з державної часткою в структурі активів банківської системи України досягла 31%. Така ситуація має як позитивні, так і негативні наслідки. Збільшення активів цих банків вдалося досягнути здебільшого за рахунок перерозподілу банківського ринку, оскільки в умовах високої імовірності визнання неплатоспроможними банків з приватним капіталом, фізичні і юридичні особи віддають перевагу обслуговуватися в державних банках, або банках іноземних банківських груп.

Негативним моментом у діяльності банків з державною часткою за 2014-2015 рр. є значні негативні фінансові результати їх діяльності (збитки). Наприклад, у за 2014 рік АТ «Укрексімбанк» отримав збитки 9,8 млрд. грн., АТ «Ощадбанк» – збитки 8,5 млрд. грн., АБ «Укргазбанк» – збитки становили 2,8 млрд. грн. За 2015 рік ситуація покращилася лише в АБ «Укргазбанк» – прибуток за 2015 рік склав 260 млн. грн., проте у двох найбільших державних банків збитки були ще більшими, ніж у 2014 році.

АТ «Укресімбанк» отримав збитки на суму 14,1 млрд. грн., АТ «Ощадбанк» – збитки становили у 2015 році 12,3 млрд. грн. Як у 2014 році, так і у 2015 році саме державні банки отримали найбільші збитки серед банків України. І це, незважаючи на те, що вплив ресурсів з цих банків був значно менший, ніж з банків із приватним капіталом. На наш погляд, держава не є ефективним власником цих банків, а якість менеджменту даних установ, якість кредитного портфелю і рівень адміністративних витрат заслуговують окремої уваги.

На жаль, докапіталізація державних банків здійснюється за рахунок коштів Державного бюджету України, і усі збитки цих банків за 2014 і за 2015 рр. були перекриті шляхом збільшення капіталу даних банків за рахунок, фактично, платників податків.

До банків групи 1 Національний банк України станом на 1 липня 2016 року відносить лише 8 банків з приватним капіталом. І хоча окремі з цих банків мають частку іноземного капіталу, проте вона або не перевищує 50%, або іноземними інвесторами виступають приватні компанії, що не мають безпосереднього відношення до банківського бізнесу. Активи цієї групи становлять 29%, проте ми вважаємо за доцільне в межах цієї групи виокремити ПАТ КБ «Приватбанк», активи якого складають понад 73% від активів банків групи 1 і близько 21% від активів банківської системи України.

Прикро зазначити, але за період 2014-2016 рр. кількість банків у цій групі значно зменшилася. НБУ визнав неплатоспроможними і, відповідно, Фонд гарантування вкладів фізичних осіб увів тимчасову адміністрацію в банки, активи яких перевищували 6 млрд. грн. Найбільшими банками цієї групи, що були виведені з ринку, були банки «Дельта-банк», «Надра», «ВіЕйБі-банк», «Фінансова ініціатива», «Форум», «Брокбізнесбанк», «Банк Михайлівський», «Фінанси та кредит», «Хрещатик», «Імексбанк» та інші великі банки. На жаль, Фонд гарантування вкладів фізичних осіб не спромігся знайти інвестора жодному з цих банків, і, відповідно, усі вони визнані банкрутами і здійснюється процедура ліквідації даних банків.

На наш погляд, в умовах наймасштабнішої кризи, яку переживає банківська система України, держава о особі НБУ і Міністерства фінансів повинні були сприяти відновленню роботи великих банків. Виведення великого банку з ринку має значні негативні наслідки не лише для його клієнтів (юридичних і фізичних осіб), але й значно впливає на динаміку економічного розвитку держави. Банкрутство великого банку – це втрата юридичними особами значного обсягу обігових коштів. Відповідно, це

можливе банкрутство підприємств, зростання безробіття і зниження обсягу випущеної продукції. На наш погляд, націоналізація найбільших банків з одночасним посиленням відповідальності власників банків за доведення банку до неплатоспроможності була потрібною, а держава від виведення цих банків з ринку втратила значно більше. Окрім кількісних показників, – втрачена повністю довіра до банківської системи. А відновити її буде доволі складно і потребуватиме це значного періоду часу.

Група 2 банків є найбільш чисельною за кількістю. Станом на 1 липня 2016 року 63 банки входило до цієї групи. Переважно, це банки з приватним національним капіталом, або банки частково з іноземним капіталом, власниками яких прямо чи опосередковано є громадяни чи юридичні особи України. Незважаючи на таке кількісне представництво банків (63% від усіх діючих банків України), питома вага їх активів у структурі банківської системи України складає лише 5,5%.

За останні два роки банки групи 2 також суттєво кількісно зменшилися – багато банків було визнано неплатоспроможними і виведено з ринку. Так званий процес ”очищення” банківської системи, який проводить НБУ, характерний саме для банків цієї групи. На наш погляд, банкрутство одного або декількох банків цієї групи не впливає суттєво на стан банківської системи і довіру до неї, оскільки здебільшого невеликі банки України, що були визнані неплатоспроможними, обслуговували в основному бізнес-інтереси власників, їх депозитний портфель був незначний, а подекуди взагалі відсутній. Окремі банки цієї групи припинили свою діяльність за власним бажанням, ”цивілізовано” вийшовши з ринку. Виведення з ринку невеликих банків слід розцінювати швидше позитивно, оскільки саме невеликі банки найчастіше порушували банківське та валютне законодавство.

Окремої уваги заслуговує аналіз «інституту кураторів» від Національного банку та оцінка ефективності їх діяльності. Кураторів Національний банк, починаючи з 2014 року, вводив практично в усі банки, які брали рефінансування чи стабілізаційні кредити НБУ. Куратори НБУ працюють в усіх державних банках (незалежно від наявності заборгованості банків за кредитами рефінансування НБУ), а також в усіх банках з російським капіталом (починаючи з червня 2014 року).

Національний банк має право запровадити особливий режим контролю за діяльністю банку та призначити куратора в той чи інший банк на основі статті 67 Закону України «Про банки і банківську діяльність» [10]. Такий режим контролю є додатковим інструментом банківського

нагляду, що має на меті посилити контроль за рухом коштів безпосередньо у банківській установі та унеможливити здійснення певних ризикових операцій працівниками банку без погодження з куратором.

Підстав уведення куратора в банк, відповідно до статті 5.1 «Положення про застосування Національним банком України заходів впливу за порушення банківського законодавства» [21] є доволі багато. Зокрема, куратор НБУ може бути введений у банк з таких причин:

1) невиконання керівником/керівниками банку вимог Національного банку щодо усунення виявлених порушень;

2) відсторонення керівника банку від посади;

3) виявлення за результатами безвиїзного нагляду або інспекційної перевірки фактів здійснення ризикової діяльності, що загрожує інтересам вкладників та кредиторів, порушень банківського законодавства, а також одержання доходів із порушенням законодавства України, навіть якщо ці порушення не призвели до погіршення фінансового стану банку;

4) виникнення реальної загрози невиконання банком своїх зобов'язань перед клієнтами і кредиторами;

5) потреба в посиленому контролі за діяльністю банку з метою уникнення можливості невиконання банком своїх зобов'язань перед клієнтами та кредиторами;

6) потреба в контролі за діяльністю банку протягом шести місяців із дня втрати ним статусу перехідного;

7) наявність конфлікту інтересів у банку;

8) надання банку Національним банком кредиту для підтримки ліквідності;

9) наявність у банку кредиту для підтримки ліквідності, отриманого від Національного банку.

Аналізуючи перелік причин введення куратора у банк, можемо зробити висновок про можливість НБУ увести куратора в будь-який банк, навіть якщо банк здійснює прибуткову діяльність і не користується кредитами рефінансування НБУ.

При цьому повноваження куратора в банку є доволі значними. На куратора банку покладаються повноваження здійснювати постійний контроль за проведенням банком операцій; ініціювати встановлення порядку виконання банком та його відокремленими підрозділами початкових платежів з урахуванням наявності коштів на кореспондентському рахунку і змісту платежів, обрання способів організації управління черговістю початкових платежів та ін.

Фактично, куратор від НБУ, який призначається з числа службовців Національного банку, має право заборонити банку використовувати прямі кореспондентські рахунки з іншими банками для здійснення розрахунків, а також вимагати проведення усіх розрахунків виключно через консолідований коррахунок банку в НБУ. Отже, куратор може унеможливити здійснення будь-якої сумнівної операції банку і не дозволити, щоб кошти з банку були перераховані за сумнівним призначенням.

Проаналізувати ефективність роботи кураторів НБУ в банках доволі складно. Це пов'язано з тим, що інформації про роботу кураторів, навіть прізвищ кураторів в тому чи іншому банку, Національний банк не розголошує. Також відсутня інформація про відповідальність куратора за неналежне виконання своїх обов'язків, результатом яких стало виведення з банку значних сум коштів (в тому числі й коштів рефінансування НБУ).

Найбільше запитань є до роботи кураторів у банках, що отримали рефінансування НБУ для виплати коштів вкладникам, фактично ж ці кошти були виведені з банку, а банки згодом «передані» Фонду гарантування вкладів фізичних осіб для введення тимчасової адміністрації. До найбільш проблемних банків, у яких працювали куратори НБУ перед визнанням банків неплатоспроможними, і яким було надано значну суму кредитів рефінансування НБУ, можемо віднести «Дельта-банк», банк «Надра», «ВіЕйБі-банк», «Імексбанк» та інші. Відповіді на питання, чому куратори не зупинили з цих банків виведення коштів, маючи для цього усі можливості, на жаль, ми не маємо. Як і не маємо інформації від НБУ про рівень відповідальності кураторів за неналежне виконання їх службових обов'язків.

На наш погляд, така ситуація є неприпустимою. Оскільки відсутність прозорості у діяльності кураторів, відсутність кримінальної відповідальності кураторів за фактично сприяння виведенню з банку коштів та доведення банку до неплатоспроможного стану може і в подальшому зводити нанівець ефективність «інституту кураторів НБУ».

Одним з органів державного регулювання діяльності банків, роль якого в останній період суттєво зросла, є Фонд гарантування вкладів фізичних осіб (ФГВФО). Функціями ФГВФО є не лише виплата гарантованої державою суми коштів вкладникам банків, у яких введено тимчасову адміністрацію (в межах 200 тисяч гривень), а також здійснення ефективних заходів щодо пошуку інвесторів для банків, у яких діє тимчасова адміністрація.

На наш погляд, функція ФГВФО щодо повернення коштів вкладникам-фізичним особам є суто технічною і ефективно її виконання полягає у забезпеченні прозорості, своєчасності та простоті здійснення виплат громадянам їх вкладів. При цьому важливим завданням Фонду є максимальне інформування громадян щодо порядку та процедури здійснення виплат, з метою недопущення подальшої паніки серед вкладників банків. Вкладники банків повинні бути впевнені, що ФГВФО за будь-яких обставин, незважаючи на наявність власних акумульованих коштів для виплати вкладникам, своєчасно і в повному обсязі виконає свої зобов'язання перед фізичними особами.

При цьому неприпустимими є дії керівництва Фонду, спрямовані на визнання в односторонньому порядку депозитних договорів вкладників банків "нікчемними", з метою зменшення суми виплат коштів. Такі дії ФГВФО значно посилюють паніку і провокують подальший відтік депозитів з банківської системи. При виявленні зловживань у деяких банках, в яких діє тимчасова адміністрація, працівники Фонду повинні лише через суд визнавати певні операції банків "нікчемними", а не приймати такі рішення одноосібно всупереч чинного законодавства.

Основним завданням Фонду гарантування вкладів є саме гарантування вкладів громадян у банках, а не пошук напівзаконних можливостей зменшення суми виплат вкладникам, гарантованим їм державою.

Іншою важливою функцією ФГВФО є пошук потенційних інвесторів неплатоспроможного банку для відновлення діяльності банку чи найменш болісного виведення банку з ринку. Потенційні інвестори банку мають можливість подати заявку на відчуження всіх або частини активів і зобов'язань на користь приймаючого банку; на створення і продаж інвестору перехідного банку з передачею йому активів і зобов'язань банку; на продаж банку в цілому.

Звичайно, найкращим варіантом є продаж банку в цілому, тобто коли інший банк отримує всі активи неплатоспроможного банку, а також бере на себе виконання усіх зобов'язань цього банку.

Якщо проаналізувати діяльність ФГВФО у 2014-2015 роках щодо пошуку потенційних інвесторів, то таку діяльність Фонду можна визнати незадовільною, оскільки практично для жодного з банків, у який введена тимчасова адміністрація, знайти інвестора не вдалося (окрім ПАТ «КБ «Промекономбанк» та ПАТ «Терра Банк»). Заявки окремих інвесторів (наприклад, щодо ПАТ КБ "Форум", "Дельта-банку" та ін.) були відхилені

Фондом із незрозумілих причин. При цьому інформація про заявки інвесторів для суспільства є недоступною і рішення про допуск інвесторів до конкурсу приймають виключно посадові особи Фонду.

На наш погляд, діяльність ФГВФО щодо пошуку потенційних інвесторів банків є вкрай важливою і потребує зміни пріоритетів. Пріоритетом діяльності в цій сфері повинне бути розуміння працівниками Фонду того, що відновлення діяльності неплатоспроможного банку є значним позитивним сигналом для стабілізації діяльності інших банків, позитивним сигналом для вкладників і бізнесу, тому держава в особі Міністерства фінансів також повинна приймати активну участь як інвестор неплатоспроможних банків, особливо системних банків. Ми вважаємо, що втрата системного банку наносить збиток економіці значно більший, ніж вкладення коштів у відновлення його діяльності.

Окремого розгляду потребують питання продажу активів банків, у яких діє тимчасова адміністрація і відповідальності власників банків та керівництва банків за доведення банку до фактичного банкрутства. Активи збанкрутілих банків продаються не прозоро, зазвичай за значно заниженою вартістю. Щодо відповідальності власників банків, то окрім заяв представників Фонду щодо відкриття кримінальних справ на керівників банків – суспільство не чує нічого. Жодних реальних наслідків роботи ФГВФО щодо притягнення до відповідальності винних осіб, жодних кроків щодо арешту їх майна, на жаль, немає. А ця робота повинна бути пріоритетом діяльності Фонду з метою упередження неправомірних дій інших власників банків.

На наш погляд, ефективною роботу ФГВФО можна буде назвати тоді, коли під час здійснення тимчасової адміністрації жоден банк не буде ліквідованим, а знайде свого інвестора.

Аналізуючи дії (а подекуди бездіяльність) Національного банку як органу банківського регулювання і нагляду впродовж 2014-2015 років, можемо зробити висновок про значні прорахунки у діях регулятора, що посилили кризову ситуацію в банківській системі.

В першу чергу, основним прорахунком НБУ було те, що регулятор не спрогнозував величину кризи в банківській системі і, відповідно, не почав діяти на випередження негативних подій, а лише боровся з наслідками. Навесні 2014 року, коли лише починалася паніка серед клієнтів банків, спровокована визнанням неплатоспроможними "Брокбізнесбанку" та банку "Форум", а вплив депозитів ще не був значним, вкрай важливо було запровадити рішучі адміністративні заходи регулювання банківського

ринку, щоб не допустити поширення паніки на усю банківську систему. Такими заходами, на наш погляд, повинні були бути заборона на дострокове розірвання депозитів на період до стабілізації ситуації на ринку, а також комплекс адміністративних обмежень, які б унеможливили вивід капіталу з банківської системи, зокрема власниками банків.

Натомість було введено оподаткування депозитів, що спровокувало додатковий відтік вкладників банків, а жодних обмежень для виводу капіталу з банків запроваджено не було. Не було також запроваджено у першій половині 2014 року обмежень діяльності банків на валютному ринку, наслідком чого стало значне збільшення їх спекулятивних операцій на валютному ринку, а також збільшення обсягу фіктивних операцій клієнтів банків, спрямованих на вивід капіталу за кордон. Така ситуація спровокувала не лише значне коливання валютного курсу, а й поглибила кризу в банківській системі.

У другій половині 2014 року власники окремих банків ("ВіЕйБі-банк", "Міський комерційний банк", "Імексбанк" та ін.), усвідомлюючи подальше поглиблення кризи, зрозуміли, що їм вигідніше визнати банк неплатоспроможним, вивівши перед цим максимальний обсяг коштів з банку, а не докапіталізувати банк для забезпечення його стабільної роботи. При цьому НБУ як регулятор не зробив абсолютно нічого, щоб унеможливити таку діяльність власників банків. Навпаки, - окремі банки отримали перед введенням тимчасової адміністрації значний обсяг коштів рефінансування від НБУ для виплати депозитів населенню, проте спрямували ці кошти переважно не на виплату вкладникам, а на видачу нових кредитів чи повернення коштів юридичним особам. При цьому, як зазначалося раніше, у кожному з цих банків діяв куратор від НБУ, завданням якого було слідкувати за цільовим характером використання кредиту рефінансування.

Можемо констатувати, що НБУ як орган банківського нагляду не справився у 2014-2015 рр. із цією функцією, оскільки ефективного здійснення банківського нагляду передбачає недопущення доведення банку до стану неплатоспроможного заходами системи раннього реагування на проблеми у банку. Завданням НБУ є недопущення банкрутства банку, а не констатація кількості неплатоспроможних банків. НБУ у 2014 – 1 половині 2016 рр. не спромігся своїми методами спасти жоден банк із 65 визнаних неплатоспроможними, а такі методи у НБУ є. Наприклад, окрім введення кураторів, НБУ мав можливість відсторонити керівництво проблемного банку на певний період від управління банком і поставити своїх

менеджерів, які б забезпечили прозорість використання коштів рефінансування і не допустили операцій з виводу активів з банку. На жаль, жодної такої дії НБУ не здійснив.

Вкрай важливим для стабілізації діяльності банківського сектору є запровадження кримінальної відповідальності власників банків, керівництва банків за доведення банку до банкрутства, а також відповідальності посадових осіб НБУ за неналежне виконання своїх обов'язків (наприклад, кураторів НБУ). Посилення відповідальності повинне бути не декларативним, а дієвим, з конфіскацією усіх активів власників банків і посадових осіб, щоб у майбутньому перед власниками банків не стояло питання вибору – що для них вигідніше? Вивести активи з банку і оголосити банк неплатоспроможним, чи спрямовувати зусилля на порятунок свого банку? Розуміння власниками банків того, що при банкрутстві банку їх чекає кримінальна відповідальність з конфіскацією усіх їх активів, може суттєво покращити сьогодишню ситуацію в банківській системі.

В останні два роки банківська система переживає найбільшу кризу за всю історію України. А яким чином держава і НБУ допомогли банкам пережити цю кризу? Що зробили для того, щоб не поглибити її? На жаль, на ці питання відповідь знайти важко. Чи є дії Національного банку або державних органів, спрямовані на збереження коштів вкладників у банках і відновлення довіри до банківської системи? На наш погляд, немає.

В Росії у 2014 році Державна Дума терміново прийняла закон про підвищення розміру відшкодування вкладникам (у зв'язку із падінням курсу російського рубля щодо долара США) – таким чином держава запобігла паніці вкладників, оскільки було розуміння того, що зниження обмінного курсу рубля у два рази спонукатиме багатьох вкладників забирати свої валютні депозити з банків, оскільки їх розмір перевищить (в рублевому еквіваленті) гарантований державою розмір відшкодувань у випадку банкрутства банку. Керівництво Центробанку Росії по телебаченню запевняло, що все буде добре, що система гарантування вкладів поверне усі кошти вкладників, враховуючи девальвацію рубля.

На жаль, в Україні розмір максимальної суми відшкодування вкладникам з 200 тисяч гривень не змінювався у 2014-2016 рр. Проте якщо при курсі гривні на початку 2014 року 8 за долар США до кризи, максимальна сума відшкодування ФГВФО становила близько 25 тисяч доларів США (в гривневому еквіваленті), то у 2016 році (при курсі 26

гривень за долар США), відшкодування коштів вкладникам збанкрутілих банків складає фактично втричі меншу суму.

Питання зміни розміру максимальної суми відшкодування ФГВФО коштів вкладникам збанкрутілих банків не піднімалося взагалі. Ми не чули жодного позитивного повідомлення про план дій Національного банку чи ФГВФО, про кроки щодо стабілізації - навпаки, часто лунають заяви керівництва НБУ про подальші банкрутства банків, про те, що 20-30 банків буде виведено з ринку в майбутньому. Вкладники банків не знають, який банк буде визнаний неплатоспроможним, тому забирають гроші з усіх банків, а це погіршує фінансовий стан банків і може призвести до їх банкрутства. Сума коштів, які вкладники забрали з банківських установ значно перевищує розмір кредитів міжнародних валютно-фінансових організацій, які Україна отримала впродовж 2014-2016 рр. На жаль, дієвих кроків щодо збереження коштів вкладників у банках і зупинки їх відпливу держава не зробила.

На наш погляд, без стабілізації банківської системи і відновлення реальної довіри до банків в Україні неможливе ані економічне зростання, ані стабільність цін, ані стабільність валютного курсу.

3.2. Перспективи стимулювання кредитування економічного розвитку України

Перспективи стабілізації економіки та банківської системи України в значній мірі визначаються дієвістю засобів відновлення ділової активності, і зокрема фінансування на кредитних ринках, що на сьогодні є основним завданням урядів та центробанків багатьох країн світу. Зазначене вимагає посилення регуляторного моніторингу за функціонуванням різних економічних сегментів, постійною оцінкою і переоцінкою вартості фінансових активів, величини відриву дохідності фінансових трансакцій від угод в реальному секторі, очікуваної корисності і віддачі авансованих коштів.

За свідченням аналітиків МВФ, для фінансових систем світу залишалися невирішеними (і є такими дотепер) три такі взаємопов'язані проблеми: а) проблема ліквідності (недостатність капіталу); б) зниження і нестабільність вартісної оцінки активів; в) порушення функціонування фінансових ринків². Оскільки нинішня криза переважною мірою є кризою

---

² Аналітичне резюме доповіді МВФ з питань глобальної фінансової стабільності. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.imf.org/external/gfsr/2008/02/sumr.pdf>

ліквідності, то проблема ліквідності є основною і відповідно питання її відновлення – першочерговими. Загострення ліквідності в умовах відкритої економіки є фактично платою (штрафною санкцією) за зловживання транскордонними кредитними операціями і запозиченнями.

Аналіз впровадження антикризових заходів (програми поетапного «кількісного пом'якшення», «TARP» та інші) показав, що регулятивний ресурс держави та центробанків був і залишається визначальним фактором стабілізації ринків та банківських систем.

На сьогодні і у найближчій перспективі Україна може отримувати кредитні ресурси фактично тільки з двох джерел – а) кредити МФО; б) міждержавні кредити. В обох випадках – ці ресурси поза межами відкритих ринків. Погіршення суверенних рейтингів та рейтингів дефолту емітента однозначно підвищує вартість запозичень через будь-які інструменти.

Банки України при падінні обсягів кредитних та депозитних портфелів банків зберігали свої функції фактично тільки як розрахункові центри. При зменшенні ресурсозабезпечення відтворювальних процесів знизились показники розвитку всіх без винятку інституційних секторів економіки.

Мета стимулювання кредитування економічного розвитку України.

Кредитування є основним способом фінансування економічного розвитку (в структурі банківських активів кредитний портфель є переважною і перевищує 2/3 його обсягу). Процес та операції кредитування імпліцитно пов'язані з ліквідністю банків. Допоки влада не вирішувала проблеми ліквідності банківського сектора і належного кредитування сектора реального, економічне відновлення не наставало.

Пропозиції щодо впровадження необхідних регуляторних інструментів стабілізації банківської системи України та стимулювання кредитування такі:

- Підтримка стабільності національної валюти і банківської системи (а не контроль над інфляцією) повинні визначати сутність адміністрування і монетарного регулювання НБУ в сучасних кризових умовах. Узгодженість грошово-кредитної політики з бюджетною є необхідною передумовою консолідації регуляторних зусиль Уряду та центробанку. М'яка стимулююча монетарна політика повинна балансуватись жорсткою бюджетною політикою. Іншими словами, – збільшення пропозиції грошей через процентний і кредитний канали трансмісійного механізму монетарної політики потребує врівноваження

обсягу грошей в частині ужорсточення фінансування через видатки бюджету.

- Грошово-кредитна політика повинна бути більш гнучкою, де зниження облікової ставки НБУ з метою стимулювання попиту на гроші вбачається прийнятним для коригування вартості грошей в інтересах учасників ринку. Варіативність акцентів монетарної політики НБУ залежить від кон'юнктури міжнародних ринків, результатів зовнішньоекономічної діяльності резидентів, а також визначається структурними змінами і темпами відновлення вітчизняної економіки. Відновлений експорт та простимульований внутрішній попит повинні стати ключовими факторами стабілізації гривні, що призведе до покращення рахунків платіжного балансу. За умов все ще обмеженого фінансування із зовнішніх джерел (проте не тільки при цьому), основний наголос слід зробити на розвиток внутрішнього ринку довгострокових фінансових та інших ресурсів.

- Прозорість рефінансування банків також є потрібною при обов'язковій публічності відповідної інформації та винятковості індивідуальної підтримки окремих з них у ручному режимі. Необхідно посилення контролю за використанням банками ресурсів, отриманими в результаті рефінансування.

- Слід зосередитися на підтримці системних та державних банків з визначенням ймовірних перспектив реструктуризації цих та інших банків. Зазначені перспективи ймовірні і тому, що реструктуризація пов'язана в значній мірі з міркуваннями внутрішнього корпоративного банківського менеджменту, де вплив держави не завжди безпосередній. Питання доцільності започаткування діяльності банку розвитку для кредитування стратегічних інвестиційних проектів повинно перейти в практичну площину.

- Необхідне виважене системне реформування (а не «обвальне очищення», як наразі) фінансового сектора України в цілому, – як банківської системи, так і небанківських установ та суб'єктів інфраструктури. За умов обмеження фінансування із зовнішніх джерел (проте не тільки при цьому), основний наголос слід робити на розвиток внутрішнього ринку довгострокових фінансових та інших ресурсів, зокрема ринку цінних паперів. Діяльність інституційних інвесторів повинна вийти за рамки посередницької і набути інвестиційно-каталізуючих ознак. Це необхідно для нормалізації кредитно-

інвестиційного циклу і забезпечення банківської системи від зовнішніх загроз дестабілізації.

Заходи стабілізації банківської системи та стимулювання кредитування потребують:

- розробки і впровадження нової фінансової політики (опора на внутрішні ресурси), захисту прав власності (як кредиторів, так і депонентів), забезпечення від втрат активів клієнтів-довірителів;

- визначення і підтримки «драйверів» економічного відновлення і зростання;

- розширення доступу до кредитних та інших фінансових послуг, диверсифікації фінансових інструментів;

- релевантного розкриття необхідної інформації для учасників ринків та клієнтів банків.

3.3. Монетарне стимулювання інвестиційної активності комерційних банків

На сучасному етапі найважливішим чинником розвитку економіки і суспільства в цілому є інвестиції. Економічний спад, що продовжується вже вісім років, поставив економіку України на межу катастрофи. Пожвавлення інвестиційної діяльності - необхідна умова виходу економіки з нинішньої економічної кризи і створення передумов для її сталого розвитку.

Початок цього процесу ускладнений більшим спадом в інвестиційній сфері, ніж в економіці загалом. В умовах недостатнього впливу на цей процес держави складається несприятливий інвестиційний клімат. Обсяг інвестицій різко зменшується, змінюються галузева структура і форми інвестицій, склад інвесторів. Прямі інвестиції вимагають значних довгострокових ресурсів, які майже не доступні.

В країні не компенсується вибуття виробничих потужностей і підривається матеріальна основа розширеного відтворення. Масштаби здійснюваних капітальних вкладень, структура їх галузевого і територіального розподілу є наслідком обраного курсу реформування економіки, що характеризується відсутністю чіткої концепції структурних перетворень, механізму державного регулювання інвестиційної діяльності, явними прорахунками в бюджетній та грошово-кредитній політиці.

Однією з основних цілей грошово-кредитної політики є забезпечення економічного зростання, у тому числі за рахунок збільшення інвестиційних витрат. Але відсутність ефективного механізму переливання капіталу з фінансового сектора в реальний, а також чітких цілей і пріоритетів монетарної політики, спрямованих на зростання реальних інвестицій, залишається однією з основних проблем вітчизняної економіки.

Використання всього арсеналу інструментів кредитно-грошового регулювання економіки з головною метою - обмежити темпи інфляції, не принесло бажаних результатів для пожвавлення економіки і поліпшення інвестиційного клімату. Держава практично самоусунулась від регулювання цього процесу.

На тлі стрімкого зниження загального обсягу інвестицій, суттєво змінилася і їх структура. Переорієнтацію інвестиції у невиробничу сферу можна було б вважати загалом прогресивною тенденцією, якби цей процес не відбувався на тлі зменшення виробничих капітальних вкладень і скорочення в їх складі частки найважливіших галузей промисловості.

Найбільша частка інвестицій у матеріальні активи припадає на інвестиції в житлове і нежитлове будівництво, інженерні споруди, машини, обладнання та інвентар (табл. 3.2). Варто зазначити, що житлове будівництво до недавнього часу мало відносно сприятливу кон'юнктуру.

Дефіцит фінансових ресурсів скорочує попит на готову продукцію інвестиційного призначення, а саме підприємств таких галузей, що переживають спад – легка і харчова промисловість, більшість галузей машинобудування і приладобудування, промисловість будівельних матеріалів та ін. Скорочення інвестицій негативно вплинуло як на загальну динаміку, так і на структуру основних виробничих фондів. Відбувається як фізичне зменшення національного багатства, так і різке старіння виробничого обладнання.

Найбільші показники зносу характерні для машин і устаткування, транспортних засобів, тобто найбільш активної частини основних фондів, що визначають науково-технічний рівень виробництва. Однією з головних причин низької інвестиційної активності є зниження рівня рентабельності промислової продукції. З погіршенням фінансового становища підприємств посилилася тенденція до скорочення витрат на розвиток і вдосконалення виробництва у структурі використання грошових коштів.

Таблиця 3.2

Капітальні інвестиції за видами активів за 2010-2015 рр., млн. грн.[18]

	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Усього	180575,5	241286,0	273256,0	249873,4	219419,9	273116,4
Інвестиції у матеріальні активи	173662,8	231910,2	264853,7	239393,6	212035,1	254730,9
Житлові будівлі	25753,7	26582,3	34256,0	36128,9	33177,0	45609,8
Нежитлові будівлі	37156,6	49113,5	54772,7	45252,3	40859,7	43330,9
Інженерні споруди	39062,6	57935,2	61380,3	51844,2	46599,3	50948,7
Машини, обладнання та інвентар	54059,2	71771,4	77015,4	79032,9	68948,8	84423,2
Транспортні засоби	11025,3	17014,0	27015,9	16246,8	13830,4	19650,0
Земля	1182,2	2270,1	1755,4	1018,6	999,3	1441,8
Довгострокові біологічні активи рослинництва та тваринництва	1797,2	2889,9	1780,1	2358,4	2034,2	2762,6
Інші матеріальні активи	3626,0	4333,8	6877,9	7511,5	5586,4	6563,9
Інвестиції у нематеріальні активи	6912,7	9375,8	8402,3	10479,8	7384,8	18385,5
з них:						
Програмне забезпечення та бази даних	2802,4	4101,9	3409,1	3477,6	2974,3	4908,4
Права на комерційні позначення, об'єкти промислової власності, авторські та суміжні права, патенти, ліцензії, концесії тощо	3044,0	3254,0	3655,9	5631,5	3207,3	12457,8

У найближчій перспективі немає підстав розраховувати на вагоме нарощування інвестиційних ресурсів за рахунок прибутку господарських суб'єктів. Це джерело інвестування може стати значним при умові істотного поліпшення фінансового стану підприємств і зростання реальної заробітної плати їх працівників, що можна досягти тільки після тривалого періоду економічного зростання.

Таким чином, недоінвестування української економіки протягом останніх 8 років визначило всю сукупність проблем, що накопичилися у виробничому потенціалі країни. До них належать: низька ефективність виробництва і конкурентоспроможність продукції, що випускається, скорочення виробництва наукомісткої продукції, поглиблення галузевих регіональних і технологічних диспропорцій, особливо у сфері промислового виробництва.

Інвестиційна діяльність в роки реформ значною мірою визначається нестачею власних коштів підприємств, високою ризикованістю довгострокових вкладень, високими процентними ставками за залученими кредитами, низькою конкурентоспроможністю корпоративних цінних паперів на фінансових ринках, скороченням обсягів централізованих капітальних вкладень і неритмічним їх фінансуванням. Величина капіталовкладень скоротилася, а їх структура набула сировинної і непродуктивної спрямованості, окрім того, відбулось скорочення сукупного попиту, пов'язаного з політичною нестабільністю, відсутністю відповідної інфраструктури, відходом держави від фінансування інвестиційного процесу.

З погіршенням фінансового стану реального сектора економіки зменшився не тільки його власний інвестиційний потенціал, а й можливості залучення позикових коштів. Перехід НБУ до режиму інфляційного таргетування не вплинув на частку кредитів у структурі джерел фінансування капітальних інвестицій.

Практика показала, що реакція банківської системи на зниження темпів інфляції виявилася неадекватною. Як при підвищенні, так і при зниженні інфляції банки скорочували обсяг кредитування реального сектора економіки і відмовлялися вкладати гроші на тривалий термін. Обсяг кредитних вкладень банківської системи у капітальних інвестиціях за джерелами інвестування скоротився з 9,9 % у 2014 р. до 7,5% у 2015 р. [18]. Кредитування комерційними банками галузей народного господарства не відповідає реальним потребам економіки, яка страждає від гострої нестачі грошових коштів для поточних потреб та, особливо, для інвестиційних цілей.

По-перше, скорочується реальний обсяг кредитування підприємств і населення з боку комерційних банків.

По-друге, переважно надають короткострокові кредити. Це означає, що комерційні банки фактично не беруть участі у фінансуванні інвестиційних об'єктів. Основна частина кредитів використовується для поповнення оборотних коштів і вирішення платіжних проблем підприємств. Поєднання таких негативних чинників, як високі процентні ставки та низька кредитоспроможність позичальників визначають головними об'єктами кредитування операції торгово-посередницького характеру, які швидко окупляться, і уникають кредитування виробництва з відносно низькою рентабельністю, а саме капіталовкладення. Через високі ризики банки не видають інвестиційні кредити, побоюючись

неповернення коштів. У той же час і самі позичальники часто змушені відмовитися від таких кредитів через непомірну їх дорожнечу. Норма позичкового відсотка залишається значно вищою за норму прибутку в реальному секторі, тому для підприємств таке джерело інвестування недоступне. Зниження темпів інфляції за останній рік не супроводжувалося збільшенням надійних банківських кредитів підприємствам, проблеми з поверненням виданих позичок і сплатою відсотків по них у банківських установ залишаються і досі.

Відповісти на питання, чи є існуюча реальна процентна ставка по довгострокових позиках прийнятною для початку активізації інвестиційного процесу можна, порівнявши її величину з рентабельністю виробничих інвестицій. Виходячи з порівняльної динаміки темпів інфляції і реальної процентної ставки, можна констатувати, що зниження темпів інфляції не в змозі суттєво знизити величину відсоткової ставки. Всупереч поширеній думці, ступінь участі банків у фінансуванні інвестицій залежить не тільки від глибини кризи у фінансово-кредитній сфері, розвитку ринкової інфраструктури, інфляції, вона зумовлюється значно ширшим спектром загальноекономічних процесів, насамперед, загальним характером спаду виробництва, що обмежує сферу для ефективного вкладення інвестиційних ресурсів, а також нестабільністю і непередбачуваністю подальших умов економічної діяльності та податковим навантаженням. Зниження темпів інфляції у 2016 році не вплинуло на структуру виданих кредитів суб'єктам господарювання (в бік збільшення питомої ваги довготермінових кредитів), що свідчить про низьку залежність даної структури від темпів зростання цін. Обсяг виданих кредитів суб'єктам господарювання визначається рядом інших чинників, що перешкоджають довгостроковому залученню ресурсів. Для збільшення термінів надання кредитів, банку потрібно відповідне збільшення частки термінових зобов'язань, які дорожчі, ніж короткотермінові, що обмежується ще і високим рівнем недовіри населення до банківської системи. Запропонувати вищу прибутковість по довгострокових вкладах банки не в змозі, тому що НБУ підвищив норматив відрахувань за строковими депозитами в національній валюті в обов'язкові резерви з 0% до 3% [17]. При загальній економічній і політичній невизначеності, з одного боку, та повільному розвитку ринків капіталу та робочої сили - з іншого, банківська система практично не зацікавлена в довгостроковому вкладенні коштів і керується, переважно, власними, локальними інтересами, чисто кон'юнктурними моментами.

Грошово-кредитна політика, що проводить НБУ - надмірно жорстка і практично виключає можливість необхідного збільшення як внутрішніх, так і зовнішніх інвестицій для переходу до економічного зростання. Обмеження грошової емісії і сукупного платоспроможного попиту, звужило діапазон дії і сферу її впливу на розвиток економіки. Направленість грошово-кредитної політики на подолання інфляції з використанням усього арсеналу інструментів централізованого впливу на сферу грошово-фінансових відносин фактично призвела до втрати здатності банківської системи забезпечувати потреби господарських суб'єктів у позикових коштах. Триваючий спад виробництва, низька залежність інфляційних процесів від ситуації у грошово-кредитній сфері доводять, що в умовах спаду виробничої активності жорсткість грошової політики лише загострює проблему платоспроможності, позбавляє економічних суб'єктів здатності до інвестування та розширення виробництва.

Варто зазначити, що нині максимальну дію на економіку чинять такі інструменти як ставка рефінансування і ставка обов'язкового резервування. Для підвищення інвестиційної активності банківських установ, насамперед, розглянемо заходи з удосконалення системи рефінансування, яка на сьогодні, націлена в основному на поточне управління ліквідністю, тому в ній і переважають надкороткострокові кредити. Проте економіці потрібне довгострокове рефінансування комерційних банків. Не заперечуючи важливості цього напрямку роботи, необхідно поступово спрямовувати її у бік створення сприятливих умов для довгострокового кредитування потреб реального сектора економіки.

Тому для стимулювання інвестиційної активності комерційних банків доцільно виділити наступні основні напрями, пов'язані з підвищенням дієвості механізму рефінансування як інструменту грошово-кредитного регулювання:

- довгострокове рефінансування комерційних банків. До першочергових цілей, на нашу думку, повинно належати кредитування новітніх і енергозберігаючих технологій, оновлення основних виробничих фондів, кредитування сільськогосподарського виробництва, малого та середнього бізнесу;
- утримання високого рівня банківського нагляду за цільовим використанням грошових ресурсів, отриманих від центрального банку через інструменти рефінансування;

– прийняття, за необхідності, закону, який зміцнив би юридичний фундамент контролю;

– для застереження від зловживань із цільовими кредитами передбачити механізм захисту і контролю суб'єктів господарювання від морально застарілих і матеріаломістких, енергоємних технологій, обладнання і матеріалів;

- подальше зниження ставки рефінансування.

Реалізація цих заходів сприятиме активізації інвестиційної діяльності банківських установ. Істотне значення має й організаційний аспект. Йдеться про канали кредитування економіки за схемою цільового рефінансування банків. Очевидно, якщо схема рефінансування припускає надання банкам коштів для кредитування реального сектора економіки, вплив кредитної політики на можливості економічного зростання значно розширюється. При цьому пропорційно зростають і кредитні ризики, системний ризик інфляції і девальвації. Однак, варто зазначити, що в Україні підприємств з надійною репутацією, тобто що стабільно працюють, мають сприятливі перспективи розвитку і сталий імідж, не так багато. Проте такий спосіб рефінансування сприяє активній репродукції монопольної економічної структури. Зрозуміло, що монопольне зростання краще конкурентної стагнації. В той же час сама по собі перспектива посилення влади монополій навряд чи є привабливою. Збалансувати ситуацію можуть державні гарантії, інші форми фінансового і організаційного сприяння середньому і дрібному бізнесу.

Заходи щодо активізації інвестиційної діяльності комерційних банків зачіпають ще два аспекти: політику обов'язкового резервування частини залучених коштів у НБУ й оподаткування прибутку банківських установ. На сьогодні НБУ застосовує диференційовані нормативи обов'язкових резервів однак, на наш погляд, систему обов'язкового резервування варто б було доповнити включенням до суми обов'язкових резервів частини коштів, спрямованих банками на довгострокове кредитування цільових програм реального сектора економіки. Тобто впливати на режим резервування не безпосередньо, а опосередковано. Це дозволить стимулювати інвестиції в реальний сектор економіки, не змінюючи при цьому нормативи обов'язкового резервування. Передача регіональним відділенням НБУ прав визначати напрями потоків інвестицій в регіонах дозволить гнучкіше оперувати розвитком важливих для регіону галузей народного господарства. Наприклад, пропонується дозволити комерційним банкам направляти частину своїх обов'язкових резервів на

цілі пільгового інвестування підприємств реального сектора економіки, конкретні ж підприємства-одержувачі потрібно визначати, виходячи з узгодженої з урядом програми структурної перебудови економіки, економічних завдань, що мають загальнодержавне значення. Інші пропозиції полягають у зниженні норми відрахувань в обов'язкові резерви, що депонуються комерційними банками в НБУ для тих банківських установ, які в структурі своїх активів мають певну частку довгострокових вкладень в реальний сектор економіки. Таке пільгове кредитування підприємств за рахунок зниження резервних вимог вигідне для комерційних банків, а також для виробництва.

Крім зміни норм обов'язкових резервів, для стимулювання видачі довгострокових позик суб'єктам господарювання пропонуємо встановити пільгове оподаткування прибутку банків, якщо такі позики перевищують певну частку (наприклад, 35%) від сукупної величини кредитних вкладень банків, або з умовою використання коштів, зекономлених за рахунок пільгового оподаткування на пільгове фінансування інвестиційних програм.

Іншим важливим напрямком активізації інвестиційного кредитування комерційними банками є субсидування процентних ставок. Для стимулювання комерційних банків кредитувати виробництво необхідно скористатися таким важелем впливу, як субсидування процентних ставок. Високий ризик довгострокових кредитів є причиною високих процентних ставок за такі кредити, що робить їх недоступними для суб'єктів господарювання попри гостру потребу в них. Субсидування частини процентної ставки по інвестиційних банківських кредитах дозволить зменшити їхню вартість для реального сектору і цим збільшити обсяги кредитів на технічне переоснащення виробництва, досягти оновлення виробничих ліній, підвищення якості та конкурентоспроможності товарів, збільшення приросту ВВП. Субсидування потрібно диференціювати за соціальною ефективністю, пріоритетними галузевими напрямками (більші процентні відсотки за ті проекти, які дадуть більший соціальний ефект). При зниженні вартості кредитних ресурсів на кредитному ринку повинен знижуватися і обсяг компенсацій процентних ставок.

Перераховані вище шляхи для стимулювання інвестиційної діяльності комерційних банків будуть ефективними за умови жорсткого контролю за використанням банківськими установами коштів, отриманих в результаті надання їм пільг.

3.4. Напрямки реформування регуляторних функцій Національного банку України з урахуванням зарубіжного досвіду

В умовах економічної та політичної нестабільності однією із найгостріших проблем є необхідність зміцнення економічної системи, передусім в частині підвищення її здатності протистояти зовнішнім шокам. Нагляд та регулювання банківської діяльності виступають одними з основних умов і чинників забезпечення фінансової стабільності. Потреба в інституті банківського нагляду виникла внаслідок особливої соціальної значущості і відповідальності банків перед суспільством. Банківська справа за своєю суттю заснована на довірі до власників і менеджерів кредитної організації з боку клієнта і вкладника. Криза довіри до банківських інститутів внаслідок їх нездатності виконувати взяті на себе зобов'язання має своїм наслідком «набіги» вкладників і, як результат, дезорганізацію грошової сфери і зростання соціальної напруженості. Саме з цієї причини банки традиційно знаходяться під пильним наглядом спеціально створених для цього органів державного управління.

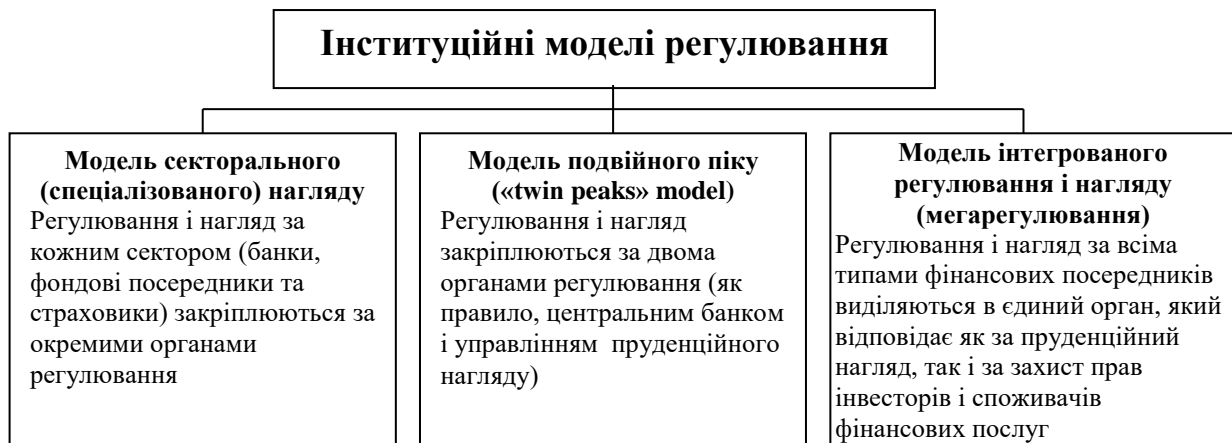
Покрокове реформування діяльності Національного банку України (далі – НБУ) як основи банківської системи країни, створення та вдосконалення банківського регулювання та нагляду та їх відповідність Європейським стандартам і вимогам стабільності і прозорості (в першу чергу Базельським принципам та іншим міжнародно-правовим актам) підводять до актуальності дослідження обраної тематики [18].

Система банківського регулювання і нагляду включає різні види контролю: державний (система банківського законодавства), громадський, відомчий (з боку Центрального банку), незалежний (аудит).

Як відомо, міжнародна практика розрізняє поняття «банківське регулювання» та «банківський нагляд», а також «органи банківського регулювання», «органи банківського нагляду». Хоча часто буває важко визначити, чим поняття «регулювання» відрізняється від поняття «нагляд», і той факт, що вони часто використовуються як взаємозамінні, аж ніяк не додає ясності. Разом вони створюють основу процесу нагляду і контролю в банківському секторі. У тій чи іншій формі система банківського нагляду існує понад 100 років, зокрема, в США і в країнах Північної Європи. І лише за останні 20 років став загальноприйнятим той факт, що система банківського нагляду відіграє ключову роль у становленні і розвитку як самого фінансового сектора, так і економіки загалом. Тому не випадково в наш час об'єктом здійснення різноманітних наглядових функцій стають все більше галузей господарської діяльності.

У світовій практиці виділяють наступні інституційні моделі регуляторів (рис. 3.1):

Рис. 3.1. Інституційні моделі регуляторів

Незалежно від обраної моделі реалізації наглядових функцій мета і завдання органів регулювання банківської діяльності історично не зазнавали радикальних змін. Якщо не брати до уваги відмінності у формулюваннях цілей банківського нагляду в окремих країнах, то вони зводяться до наступних:

- підтримання грошової та фінансової стабільності і прийняття у випадку необхідності заходів щодо фінансового оздоровлення і санації банків;
- забезпечення ефективності банківської діяльності шляхом встановлення вимог до якості капіталу і активів. Банківський нагляд включає також оцінку внутрішнього контролю, якості управління ризиками, внутрішніх банківських операцій і фінансового становища;
- захист інтересів вкладників. Здійснення нагляду за діяльністю банків, і особливо тих, які не можуть виконати свої зобов'язання по відношенню до вкладників.

У зарубіжних країнах функції банківського регулювання відводиться важливе місце. Зосередження банківського нагляду та регулювання в руках центрального банку, що є характерним для більшості країн, не є єдиним можливим варіантом, але й досить часто такий підхід зазнає критики та нарікань. На підтвердження своїх позицій науковці наводять як приклад найбільш потужні та стабільні банківські системи ФРН, Японії, Бельгії, Швейцарії [15; 28, с. 121].

Так, у ФРН діє принцип подвійного позагалузевого контролю за кредитною справою – з боку спеціального державного органу та з боку

Центрального банку. Виконання функції нагляду є прерогативою спеціально створеного у 1961 р. Федерального відомства з нагляду за кредитною справою, який досить тісно співпрацює з центральним банком країни. Згідно із Законом ФРН «Про кредитну справу» спеціально уповноваженому органу надано повноваження щодо видачі ліцензій на банківську діяльність, а також щодо протидії небажаним подіям у банківській справі, які можуть наражати на небезпеку майно, довірене кредитним установам, мати несприятливі наслідки для банківського бізнесу або створювати серйозні проблеми для народного господарства [14]. В Японії, банківська система якої є однією з найбільш розвинених, урядом утворено єдиний орган контролю за діяльністю банків, незалежний від міністерства фінансів. Отже, хоч у перелічених країнах органи нагляду інституційно відокремлені, центральний банк пов'язаний з ними та бере участь в їх діяльності або здійснює консультативні послуги.

В останні роки в деяких країнах функції регуляторів теж зазнали суттєвих змін (табл. 3.3).

Зокрема, відбувається консолідація фінансового регулювання і нагляду в центральному банку у Великобританії, Чехії, Ірландії, Словаччині, Литві; посилення ролі центрального банку – у Бельгії, Франції, Німеччині, США, Португалії, Греції.

За час свого існування організація нагляду та регулювання діяльності комерційних банків в Україні пройшла складний етап становлення і в більшості ключових ознак наблизилася до загальносвітових стандартів. Підвищення ефективності банківського нагляду розглядається в даний час як одне із пріоритетних завдань НБУ. Проаналізувавши економічну літературу з банківського нагляду приходимо до висновку, що в ній увага зосереджується на аналізі механізмів чинної системи регулювання та нагляду і дуже мало приділяється увага розробленню нових регулятивних схем. Все це ускладнює проведення в Україні не тільки дослідження теорії позитивного регулювання та нагляду банківської діяльності, а й теорії нормативного регулювання та нагляду.

В системі наглядового регулювання важливе місце відводиться системі пруденційних нормативів, які є обов'язковими економічними нормативами для всіх банків другого рівня. У свою чергу за допомогою пруденційних нормативів здійснюється дистанційний банківський нагляд.

Основними методами нагляду є пруденційний нагляд, котрий здійснюють на підставі звітності, що надається банками в центральний банк, та інспектування.

Таблиця 3.3

Особливості функцій регулювання та нагляду зарубіжних країн

Країна	Регулятор	Особливості регулювання та нагляду
Бельгія	National Bank of Belgium и Financial Services and Markets Authority	Пруденційний нагляд за фінансовими посередниками відійшов до центробанку FSMA: дотримання біржових правил і розкриття інформації, моніторинг продуктів, соціальний нагляд і освіта
Франція	Banque de France i Prudential Control Authority	Центробанк створив Управління пруденційного нагляду, куди передані ліцензування і нагляд за банками, платіжними системами, секторів інвестиційних послуг, страховиками
Німеччина	Deutsche Bundesbank	Повернення в центральний банк функції нагляду
Ірландія	Central Bank of Ireland	Створення єдиного мегарегулятора на основі центрального банку
Литва	Bank of Lithuania	Злиття всіх типів нагляду в єдиний мегарегулятор на базі автономного департаменту центробанку
Португалія	від секторальної моделі до моделі двох піків	Центробанку переходить пруденційний нагляд за всіма типами фінансових посередників, ліцензування виділяється в спеціалізований орган
Греція	Bank of Greece и Capital Market Commission	Центральному банку перейде нагляд за страховими компаніями; Скорочення повноважень Служби з нагляду за фінансовими ринками.
Великобританія	Bank of England и Prudential Regulation Authority	Ліквідація мегарегулятора Financial Services Authority Центральний банк створює дочірню організацію з пруденційного нагляду Установа нового органу – Consumer Protection and Markets Authority
Казахстан	Національний Банк Республіки Казахстан і Агентство Республіки Казахстан з регулювання та нагляду фінансового ринку та фінансових організацій	Ліквідація АФН РК

Пруденційний нагляд — один з видів банківського нагляду з боку центрального банку — нагляд за дотриманням державних стандартів стійкості кредитних організацій, в т. ч. обов'язкових економічних нормативів.

Термін «пруденційний» є специфічно банківським і походить від англійського «prudent» («prudential»), що буквально перекладається як

«обачний», «розсудливий». Сам же термін «пруденційне регулювання» означає не що інше, як «регулювання, продиктоване розсудливістю». Останнє досить точно характеризує сутність пруденційних норм банківської діяльності, покликаних мінімізувати ризики, властиві банківській діяльності, та забезпечити ліквідність кредитних організацій. Актуальними завданнями банківського нагляду в Україні є розроблення і впровадження системи раннього реагування, особливий контроль за великими банками, попередження банкрутства і консолідований нагляд.

На шляху адаптації банківського законодавства України до вимог ЄС варто брати до уваги приклади найуспішніших країн, а також враховувати те, що можливість існування відокремленого контролюючого органу, передбачена Основними принципами ефективного банківського нагляду, які є обов'язковими для нашої країни.

Такі норми розкриті безпосередньо п'ятим принципом зазначеного вище документу, в якому передбачено, що органом ліцензування може виступати орган банківського нагляду або будь-який інший уповноважений орган. Якщо орган ліцензування та орган нагляду дві різні установи, то наглядовий орган має право на власну думку щодо кожної заявки, яка розглядається. Ця думка має бути врахована. Непрямо оговорено можливість існування наглядового органу як відокремленої структури і в інших Базельських принципах [9].

Зауважимо, що приведення регуляторного впливу у відповідність до рекомендацій Базельського комітету не є остаточною рекомендацією, слідування рекомендаціям є лише наслідком інтеграційних прагнень України. Саме тому із приведенням національної системи регулювання у відповідність до базельських стандартів необхідно проводити роботу з вдосконалення правового поля, яке зробить впровадження цих стандартів можливим.

Певний відрізок шляху щодо зміни підходів у сфері банківського нагляду вже пройшли. За останні роки НБУ помітно активізував свою діяльність з реалізації наглядових повноважень. Проекти нормативних актів регулярно розміщуються на офіційному сайті НБУ і обговорюються з банківським співтовариством в різному форматі. Центральний банк приступив до публікації щорічних та проміжних (квартальних) звітів про розвиток банківського сектора і банківського нагляду в Україні. Виконана велика робота з приведення нормативно-правової бази у відповідність з цілями і принципами ризик-орієнтованого банківського нагляду.

Разом з тим наглядові процедури НБУ ще мають резерви для поліпшення. Сучасна система пруденційного нагляду з ряду моментів викликає критичні зауваження вітчизняних банків. При цьому ніхто не ставить під сумнів своєчасність і обґрунтованість переходу до нової моделі банківського регулювання і нагляду. Загалом, зауваження стосуються не задуму, а цілої низки елементів його виконання.

У цьому контексті представляє інтерес міжнародна практика проведення консультацій наглядових органів з банківським співтовариством з питань черговості реалізації регулятивних ініціатив. Зокрема, при органі фінансового нагляду у Великобританії – Управлінні фінансових послуг (Financial Services Authority) створені дві комісії, котрі не входять в його структуру, але підзвітні йому, в одній з яких представлені фахівці – практики банківської справи, а в іншій – споживачі банківських послуг. У завдання першої комісії входить забезпечення тісного взаємозв'язку з представниками банківської сфери та підготовка рекомендацій щодо обґрунтованості рішень щодо вибору і черговості наглядових заходів; у завдання іншої – слугувати противагою в цьому процесі і не допускати прийняття регулятивних рішень виключно в інтересах банків.

Особливої уваги заслуговує питання надмірності форм звітності кредитних організацій, частина яких або дублює один одну, або не впливає із суті наглядової практики. За експертними оцінками, кожен банк витрачає на складання звітності в середньому приблизно 10-15% власного вкладу сукупного фонду робочого часу. Тільки в НБУ щорічно вони подають близько 4 тис. звітів за різними формами. Крім цього, різні форми звітності направляються в інші органи державної влади: Державну службу статистики України, Державну службу фінансового моніторингу, Державну фіскальну службу України, Державну комісію, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансової послуг, Національну комісію з цінних паперів та фондового ринку і т. д.

Україні для покращення пруденційного нагляду за банківською системою в процесі реформування фінансового сектора необхідно розглянути питання про доцільність посилення ступеня інтегрування нагляду.

Оптимізація обсягу і складу банківської звітності неодноразово була предметом обговорення на різних форумах. Офіційні представники НБУ підтверджували готовність вивчити цю проблему і прийняти відповідні рішення. Натомість відбулось розширення числа звітних форм. До

звітності за вітчизняними стандартами додалася звітність за МСФЗ, а також додаткова звітність по системі страхування вкладів громадян. Більше того, збільшилася частота їх складання: щоденне дотримання нормативів, включаючи величину власного капіталу, ведення реєстру зобов'язань перед вкладниками за станом на кожен день.

На нашу думку, необхідна зміна складу, строків та порядку подання звітності та різних повідомлень. Для цього необхідно створити єдиний інформаційний центр фінансового ринку, на базі якого буде проводитися моніторинг стану ринку і будуть прийматися зважені рішення щодо його регулювання. Форми, терміни і порядок здачі звітності, втім, як і самі методи регулювання, для всіх видів організацій фінансового ринку будуть уніфіковані. Процедура подання звітності спроститься і систематизується, багато форм звітності будуть скасовані взамін на скорочення звітного періоду, аж до подання звітності на щоденній основі, як зараз ця вимога діє для кредитних організацій. Обмін звітами та іншими документами між регулятором і піднаглядними організаціями буде відбуватися за допомогою електронного документообороту з використанням електронного підпису [4].

Пропонуємо створити координаційний орган в складі НБУ, в який будуть входити представники різних міністерств і відомств, а також представники професійної спільноти. Даний орган дозволить враховувати думку учасників ринку і проводити єдину зважену державну політику у банківській сфері країни.

Також, на нашу думку, до найбільших банків необхідно застосовувати особливе банківське регулювання та нагляд. Сьогодні НБУ до всіх кредитних організацій застосовує єдиний підхід, з точки зору пруденційних норм. Більше того, *de facto* до найбільших банків пред'являються м'якші вимоги. Якщо взяти до уваги, що системоутворюючі банки є джерелами системних ризиків для всього сектора, то до них повинні пред'являтися вищі вимоги і їм потрібно приділяти більше уваги, ніж усім іншим.

Також вважаємо, що з метою прискорення процесу консолідації та капіталізації банківської системи доцільно скоротити терміни збільшення розміру регулятивного капіталу банку (Н1), що отримав банківську ліцензію, до 2020 року. Зауважимо, що Н1 приймає участь у розрахунку таких нормативів:

Н2 – норматив адекватності регулятивного капіталу;

Н7 – норматив максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента;

Н8 – норматив великих кредитних ризиків;

Н9 – норматив максимального розміру кредитів, гарантій та поручительств, наданих одному інсайдеру;

Н10 – норматив максимального сукупного розміру кредитів, гарантій та поручительств, наданих інсайдерам.

Тому коригування Н1 буде дієвим стимулом посилення пруденційного нагляду за банківськими установами, оскільки банки, що мають невеликий капітал, не здатні забезпечити достатній обсяг активів для здійснення банківських операцій на ринкових принципах, вони або є кептивними, або здійснюють операції, не пов'язані до банківських, або спеціалізуються на проведенні незаконних операцій. Банки, власники яких не можуть знайти необхідних коштів для їх капіталізації або не зможуть знайти партнерів для здійснення злиттів і формування більших структур на цій основі, повинні будуть або закритися, або переоформити банківську ліцензію на ліцензію небанківської кредитної організації або спеціалізованого банку з обмеженою ліцензією.

Варто також зауважити, що на початку листопада 2015 р. НБУ анонсував деякі зміни щодо зменшення звітного навантаження банків, яке буде відбуватися в рамках проведення трансформації системи звітності Національного банку України, завершення якої планується у 2016 р.: звітність планують перевести в електронний формат, Національний банк також концентрує та стандартизує методологію складання показників статистичної звітності, що дозволить уникнути їх дублювання та підвищити якість даних. Зміни відбуватимуться відповідно до вимог Комплексної програми розвитку фінансового сектору України до 2020 р. [13].

Серед основних суперечностей сучасного розвитку банківського нагляду в Україні, які вимагають розроблення нових теоретико-методологічних засад щодо його здійснення, розглядається:

- відсутність в Україні практики консолідованого нагляду за фінансовими групами;
- недостатній рівень публічності та розкриття узагальнюючої банківської інформації;
- зумовлена часом необхідність переходу від пруденційного до ризик-орієнтованого банківського нагляду;
- недосконала рання діагностика проблемності банків в Україні, що

вимагає інтенсивного запровадження сучасних принципів превентивного банківського нагляду;

- недостатній рівень запровадження в Україні прогресивних механізмів та методик банківського нагляду, проголошених Базелем II;
- необхідність розробки нового регулятивного механізму для банків, згідно з вимогами Базеля III [29, с. 11].

Отже, розроблення теоретико-методологічних засад банківського нагляду України згідно зі стандартами міжнародної банківської практики, спрямованими на забезпечення інтеграції вітчизняної банківської системи до глобальних фінансових ринків, передбачає такі основні положення:

- перехід до нагляду на основі врахування повного комплексу притаманних банкам ризиків;
- переорієнтація банківського нагляду на засоби превентивного контролю та раннє попередження проблем;
- упровадження нагляду на консолідованій основі;
- підвищення вимог до рівня корпоративного управління в банках;
- підвищення якості аудиторських послуг і забезпечення належної взаємодії служби банківського нагляду й банківських аудиторів;
- посилення контролю за наявністю в банках положень, практик і процедур, спрямованих на протидію легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом;
- розширення обсягу та дієвості міжнародного співробітництва у сфері банківського нагляду [29, с. 11].

Вважаємо, що зазначені заходи щодо реформування системи нагляду з врахуванням зарубіжного досвіду підвищать прозорість діяльності учасників фінансового ринку, а також дозволять спростити звітність та зменшать звітне навантаження для вітчизняних банків.

Література

1. Авраменко О.О. Механізм формування та реалізації грошово-кредитної політики як чинник забезпечення економічної безпеки [Текст]/ О.О.Авраменко//Молодий вчений. – 2014. -№11. – С. 24-28.
2. Алейнікова О. В. Особливості використання режимів таргетування в сучасних умовах розвитку грошово-кредитної політики [Текст] /О. В.Алейнікова //Інвестиції: практика та досвід. - 2013. - №14. –С.22- 25.
3. Аналітичний огляд валютного ринку України за підсумками першого півріччя 2015 року [Електронний ресурс]/ Українське рейтингове агентство «Рюрик». – Режим доступу: <http://www.rurik.com.ua>

4. Грошово-кредитне регулювання у механізмі забезпечення макроекономічної стабілізації і ефективності функціонування банківської системи України [Текст]: монографія / За ред. д.е.н., проф. О.В. Дзюблюка. – Тернопіль: ТНЕУ, 2014. – 530 с.
5. Девальвація гривні – результат некомпетентності влади чи об'єктивна реальність [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://commons.com.ua/devalvatsiya-grivni>.
6. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
7. Дзюблюк О. Проблеми інфляційного таргетування в сучасній економіці / О. Дзюблюк // Світ фінансів. – 2015. – №2. – С.7-18.
8. Дзюблюк О.В. Недоліки інфляційного таргетування у практиці монетарного регулювання економіки України / О.В. Дзюблюк // Ефективність функціонування банківської системи України в умовах нестабільності фінансових ринків: Збірник тез доповідей всеукраїнської наукової інтернет-конференції. – Тернопіль: Вектор, 2015. – С.12-13.
9. Єрмоленко Д. Ю. Шляхи реформування наглядової функції Національного банку України: зарубіжний досвід / Д. Ю. Єрмоленко // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.lex-line.com.ua/?language=us&go=full_article&id=1916
10. Закон України «Про банки і банківську діяльність» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>
11. Іванов, В.В. Міжнародний досвід інфляційного таргетування: модель успіху для України / В.В. Іванов, В.І. Міщенко, О.К. Малютін // Актуальні проблеми економіки. – 2015. – №4. – С.414-425.
12. Кабмін опублікував прогноз по економіці на 2016 рік [Електронний ресурс].- Режим доступу: <http://korrespondent.net/business/economics>.
13. Комплексна програма розвитку фінансового сектору України до 2020 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=32802659
14. Кормош Ю. И. Банковская система Германии / Ю. И. Кормош // Государство и право. – 1999. – № 7. – С. 12–32.
15. Орлюк О. П. Правові проблеми організації та діяльності банківської системи України: автореф. дис. д-ра юрид. наук. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mydisser.com/ua/avtoref/view/16844.html>
16. Основні засади грошово-кредитної політики на 2016 рік [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=10465306>.
17. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс].- Режим доступу: [http:// активів https://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2013/ibd/ibd_rik/ibd_u/ki_rik_u_bez.htm](http://активів.https://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2013/ibd/ibd_rik/ibd_u/ki_rik_u_bez.htm)
18. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.bank.gov.ua>.
19. Оценка изменения валютной политики НБУ [Електронний ресурс].- Режим доступу: http://blogs.lb.ua/voxukraineboard/296011_otsenka_izmeneniya_valyutnoy_politiki.html.
20. Політика економічного прагматизму // Інститут соціально-економічних досліджень ІСЕД. – [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://ises.org.ua/uploads/files/NEP_big%2011%2007%202015.pdf.
21. Положення про застосування Національним банком України заходів впливу за порушення банківського законодавства, затвердженого постановою Правління Національного банку України від 17 серпня 2012 року № 346 (із змінами та доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1590-12>

22. Про загрозу банкрутства України [Електронний ресурс].- Режим доступу: http://www.epravda.com.ua/publications/2015/11/3/565669/view_print.
23. Про стан виконання Основних засад грошово-кредитної політики на 2014 рік та її вплив на соціально-економічний розвиток України [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=13036999>.
24. Старинський М. В. Порівняльне банківське право: Навчальний посібник. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2006. – 299 с.
25. Сучасні стратегії грошово-кредитної політики [Електронний ресурс].- Режим доступу: http://www.ufin.com.ua/analit_mat/gkr/034.htm.
26. Унковська Т. Валютна криза і галопуюча інфляція - що необхідно зробити для їх подолання і відродження економіки [Електронний ресурс] / Т. Унковська //Режим доступу: http://aub.org.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=10666&menu=119&Itemid=113.
27. Фарина О. І. Оцінка факторів формування валютного курсу в Україні / О. І. Жмурко // Наукові записки. - 2014.- С. 85-89.
28. Шамова І. В. Грошово-кредитна система зарубіжних країн: навч. посібник. – К., 2001. – 160 с.
29. Швець Н. Р. Банківський нагляд у механізмі функціонування банківської системи. : автореф. дис. д-ра екон. наук. – К. :, 2011. – 31 с.
30. Шелудько С. Облікова ставка центрального банку як інструмент валютного регулювання. Регіональна економіка та управління. –2015. –№ 4. – С. 118-122.
31. Truman E. Inflation Targeting in the World Economy / Edwin Truman. -Institute for International Economics: - Washington, 2003.

РОЗДІЛ 4.

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ У ГЛОБАЛЬНОМУ ФІНАНСОВОМУ СЕРЕДОВИЩІ

4.1. Оцінка актуальних проблем розвитку банківської системи України та напрямів їх розв'язання

Ключовою ланкою національної економіки є банківська система, від ефективності функціонування якої, її фінансової стійкості та здатності протистояти кризовим явищам, вирішальною мірою залежать перспективи економічного розвитку країни в цілому. Здійснюючи акумулювання і концентрацію грошових капіталів, перерозподіляючи кошти, диверсифікуючи та мінімізуючи ризики, банки здатні створити необхідні умови для стійкого зростання у всіх галузях і секторах економіки. Однак ці ж галузі матеріального виробництва, якщо мають труднощі, можуть із легкістю поширювати їх на банківські установи, що вклали ресурси у їх розвиток, продукуючи ланцюгову реакцію розповсюдження фінансових проблем із реального сектора економіки на банківську систему країни.

Разом із тим, будучи невід'ємною складовою частиною єдиного господарського організму та залежачи від стану економіки в цілому, банки в умовах наростання кризових явищ можуть не лише сприяти економічному й соціальному прогресу суспільства, але й самі здатні зумовлювати порушення макроекономічної рівноваги, виступаючи спусковим механізмом розгортання фінансової кризи, причому навіть у загальносвітових масштабах.

Такі тісні взаємозв'язки і взаємозалежності банків та реального сектора відображають усю складність і глибинність проблем, які потребують невідкладного вирішення з огляду на величезну соціально-економічну значимість банківського сектора для суспільства і економіки.

Висока ступінь вразливості й чутливості банківської системи як до загальних тенденцій розвитку світового господарства, так і до внутрішнього економічного і соціального клімату в країні, показують надзвичайну важливість і першочерговість завдання щодо подолання тих проблем, які виникають саме у банківському секторі, без ефективного функціонування якого неможливим є вихід національної економіки на траєкторію стійкого зростання та забезпечення належного рівня добробуту і високих соціальних стандартів життя суспільства.

В сучасних умовах банківська система України перебуває у

найскладнішій ситуації за весь період свого існування від моменту здобуття незалежності. Поєднання цілої низки несприятливих об'єктивних і суб'єктивних чинників світового і національного економічного розвитку, зовнішньої і внутрішньої політики вилилось у безпрецедентну за масштабами і наслідками для економіки банківську кризу, від подолання якої вирішальною мірою залежить економічне майбутнє нашої держави.

Нинішня криза і справді є кризою передусім фінансовою і банківською, виходячи із першопричин її виникнення. Утім, було б несправедливо вважати саме банківський сектор економіки головним і чи не єдиним джерелом кризових явищ і нових шоків для нефінансових секторів господарства. Адже загострення кризи у банківському секторі країни, що триває від початку 2014 року не було виявом сьогодення, а стало результатом нагромаджених упродовж двох десятиліть розвитку нашої країни цілої низки макро- і мікроекономічних проблем, які проявились під впливом дії каталізуючих чинників широкомасштабного поєднання політичної та фінансово-економічної криз, що нарівні із військовим конфліктом по суті зруйнували фінансову стабільність держави. Банківська система у цих умовах по суті перестала виконувати головну притаманну їй функцію – акумуляції й перерозподілу грошових капіталів в економіці задля стимулювання виробничого зростання, а перетворилася на фактор генерування фінансової нестабільності з усіма негативними наслідками для економічного розвитку.

На практиці особливості прояву кризових явищ у банківській системі України набули вираження у цілому ряді негативних процесів, котрі в сукупності поєднались у великий комплекс проблем, що в концентрованому вигляді характеризують ті макроекономічні дисбаланси, які на сьогодні є одним із вирішальних факторів гальмування розвитку економіки нашої країни. Серед таких процесів необхідно насамперед відзначити ті, що найбільшою мірою відображають сучасний стан банківського сектора і ознаки кризових явищ у ньому, а саме:

- 1) безпрецедентний за масштабами відтік коштів з депозитних рахунків банківських установ;
- 2) нагромадження значних обсягів проблемних кредитів у структурі кредитного портфеля;
- 3) збільшення витрат банків та наростання збитковості банківського бізнесу в цілому;
- 4) загострення проблеми недостатнього рівня капіталізації банків;
- 5) зміна структури банківської системи внаслідок оголошення ряду

банків неплатоспроможними і виведення їх з ринку.

Розглянемо ці процеси детальніше, що необхідно для формування більш точної уяви про механізм розгортання кризи у банківській системі та обґрунтування подальших шляхів щодо вирішення тих проблем, які унеможливають стабілізацію ситуації в економіці та її подальший ефективний розвиток.

Перше. Найбільш очевидним проявом кризи у банківському секторі став небачений раніше за масштабами відтік коштів з депозитних рахунків банків.

Так, наприкінці 2014 року голова НБУ заявила, що відтік депозитів у банківській системі за рік досяг 126 млрд. грн., що становить близько 29% депозитів фізичних осіб [8]. Таким чином, за 2014 рік з банківської системи було забрано майже третину депозитів. Та насправді відтік коштів із банківської системи виявився ще навіть більшим. Зокрема, депозитів у національній валюті за підсумками 2014 року поменшало на 56,3 млрд. грн., а депозитів в іноземній валюті – на 11,4 млрд. дол., що у перерахунку за офіційним курсом на кінець періоду склало майже 180 млрд. грн. (табл. 4.1).

Таблиця 4.1

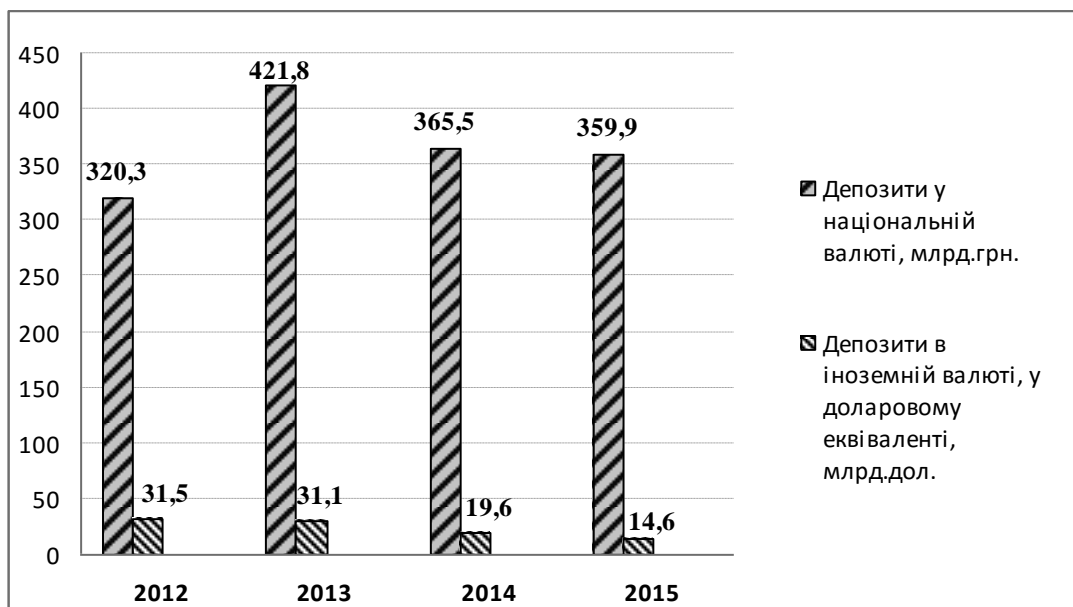
Динаміка депозитів, залучених комерційними банками України [6]

		2012	2013	2014	2015*
1.	Депозити всього, млн.грн.	572 342	669 974	675 093	673 471
2.	Депозити у національній валюті, млн.грн.	320 268	421 754	365 454	359 916
3.	Депозити в іноземній валюті, млн.грн.	252 074	248 220	309 638	313 555
4.	Депозити в іноземній валюті, у доларовому еквіваленті, млн.дол.	31536,8	31054,7	19636,4	14565,3
5.	Офіційний курс гривні до долара США, встановлений Національним банком України, на кінець періоду	7,993	7,993	15,7686	21,5275

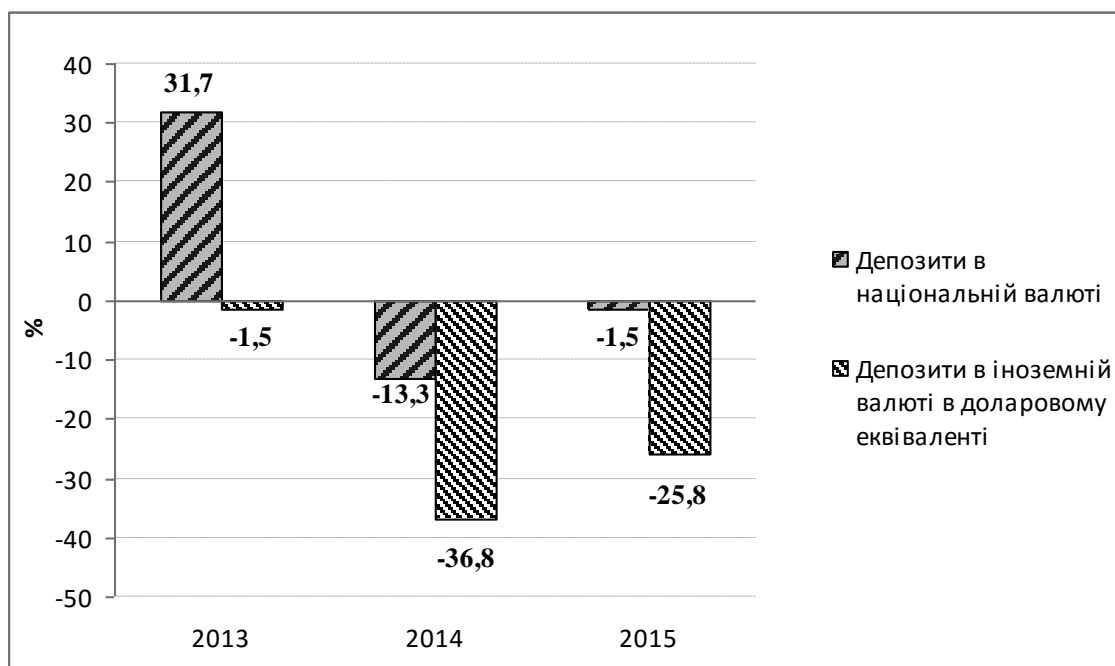
*Станом на 1.10.2015

Негативні тенденції, розпочаті у 2014 р., продовжували зберігатися і упродовж 2015 року, за дев'ять місяців якого, з січня по жовтень, депозити в національній валюті зменшились на 5,5 млрд. грн., а в іноземній валюті – на 5 млрд. дол. (рис. 4.1).

Таким чином, обсяг депозитів у національній валюті станом на 1 січня 2015 року у порівнянні із 1 січня 2014 року зменшився на 13,3%, а обсяг депозитів в іноземній валюті – зменшився на 36,8%. Так само і у 2015 році зменшувались, хоча і нижчими темпами, депозити в національній валюті – на 1,5%, а в іноземній валюті – на 25,8% за перші три квартали (рис. 4.2).

Рис. 4.1. Динаміка обсягу депозитних операцій комерційних банків України

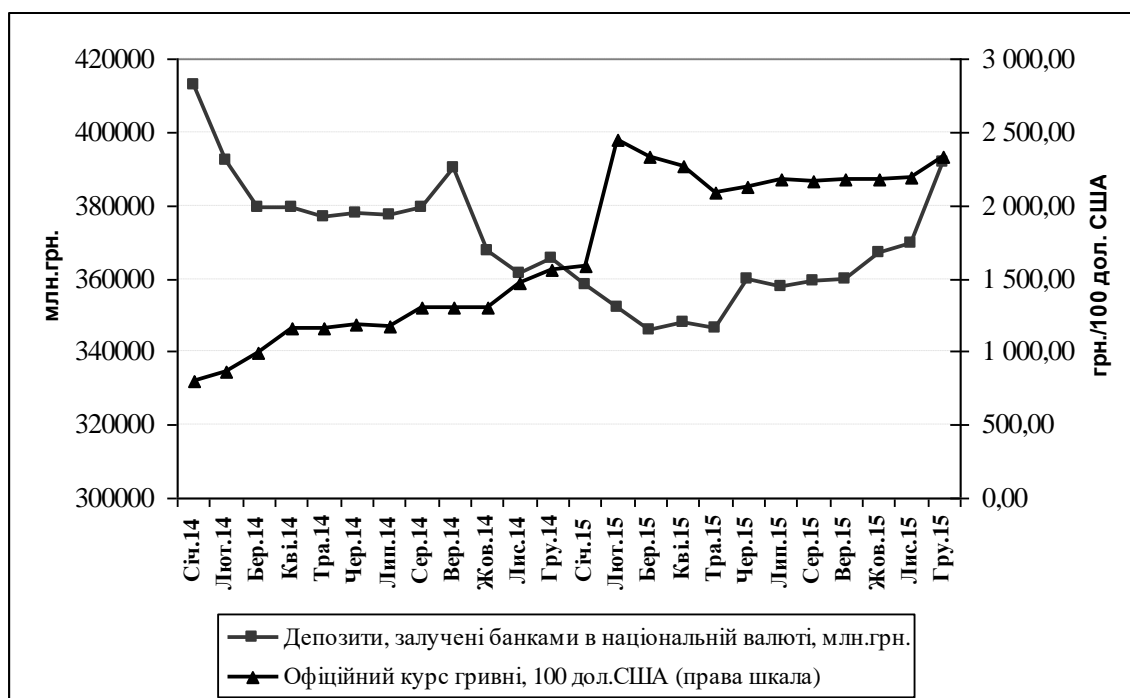
Рис. 4. 2. Динаміка депозитів у банках, у % до попереднього року

Потрібно відзначити, що кошти вилучались значною мірою зі строкових депозитних рахунків у банківських установах, причому як суб'єктами господарської діяльності, так і фізичними особами. А саме ці кошти і є головним ресурсом для здійснюваних банками кредитних операцій з точки зору підтримання належного рівня ліквідності банків. Щодо підприємств, то головними причинами вилучення строкових ресурсів стали не лише економічна та політична нестабільність у державі,

але й наростання фінансових труднощів та неможливість отримання доступу до банківських кредитних ресурсів, у зв'язку із чим підприємства змушені були вилучати власні строкові депозити для фінансування поточної діяльності. Отже виникло замкнене коло, при якому кошти як потенційний кредитний ресурс вилучались саме із-за неможливості доступу до цього ресурсу в банках.

Щодо фізичних осіб, то вилучення депозитів відбувалося у зв'язку із зниженням реальних доходів населення (за офіційними даними у 2014 р. – на 8,4%), зростання заборгованості з виплати заробітної плати (в 3,2 рази за 2014 рік – до 2,4 млрд. грн.) та наростанням інфляції (за підсумками 2014 року споживчі ціни зросли на 24,9%, хоча у квітні 2015 р. інфляція сягнула аж 60,9% у річному вимірі), а непрогнозована і неконтрольована НБУ девальвація спричинила банківську паніку та намагання вилучити кошти із депозитних рахунків із метою їх подальшої конвертації в іноземну валюту.

Потрібно наголосити, що саме значний ступінь знецінення національної грошової одиниці як унаслідок наростання інфляційних процесів, так і внаслідок безпрецедентної за розмірами девальвації гривні став ключовим фактором руйнування довіри суб'єктів ринку – як підприємств, так і населення – до банківської системи, спричинивши масований відтік депозитів та призвівши цілий ряд банківських установ до неплатоспроможності (рис. 4.3).

Рис. 4.3. Динаміка депозитів в національній валюті і обмінного курсу

На графіку чітко видно протилежне спрямування динаміки обмінного курсу та депозитів, залучених банківською системою. При цьому чітко простежується однозначна причинно-наслідкова залежність відтоку депозитів із банківських установ одночасно із сплесками девальвації гривні. І навпаки, стабілізація ситуації на грошовому ринку, призупинення відтоку депозитів, а то і їх притік у банківську систему завжди збігаються із стабілізацією ситуації на внутрішньому валютному ринку країни, кон'юнктуру якого можна цілком характеризувати як головний фактор, що може спричинити банківську паніку.

Друге. Нагромадження проблемних кредитів у структурі кредитного портфеля. Попри наявність загальної тенденції щодо зростання активів комерційних банків, включаючи і їхні кредитні вкладення, потрібно розуміти, що дані зміни мають номінальний характер і викликані передусім зниженням обмінного курсу гривні із подальшим перерахунком номінованих у валюті активів уже за новим – вищим – курсом (табл. 4.2).

Основною складовою зростання заборгованості за кредитами протягом 2014 року були кредити, надані суб'єктам господарювання та небанківським фінансовим установам. Їхні залишки збільшилися за рік на 14,8% (на 103,8 млрд. грн.) – до 802,6 млрд. грн. Та все ж потрібно розуміти, що зростання загального обсягу кредитів, наданих в економіку, відбулося саме за рахунок збільшення кредитів в іноземній валюті та було викликане передусім зміною обмінного курсу гривні. Їхній обсяг збільшився на 58,4% (на 142,1 млрд. грн.) – до 385,3 млрд. грн., а обсяг кредитів, наданих у національній валюті, скоротився на 8,5% (на 39,0 млрд. грн.) – до 417,3 млрд. грн. Серед кредитів, наданих фізичним особам, залишки кредитної заборгованості в національній валюті скоротилися на 11,9% (або на 13,6 млрд. грн.) – до 101,2 млрд. грн. Водночас в цілому спостерігалось зростання кредитів фізичних осіб на 6,7% (або на 11,3 млрд. грн.) – до 179,0 млрд. грн. [30].

Однак ключовою проблемою кредитних операцій банків стало наростання за останній період труднощів із обслуговуванням кредитів, що суттєво посилило ризикованість банківського бізнесу загалом. При цьому тільки за офіційними даними Національного банку частка негативно класифікованої заборгованості в загальному обсязі кредитних вкладень комерційних банків за останні два роки зросла мало не втричі – з 7 до 20%. За неофіційними оцінками експертів частка проблемної заборгованості становить більше половини від загального кредитного портфеля банків. При цьому унаслідок девальвації неплатоспроможними

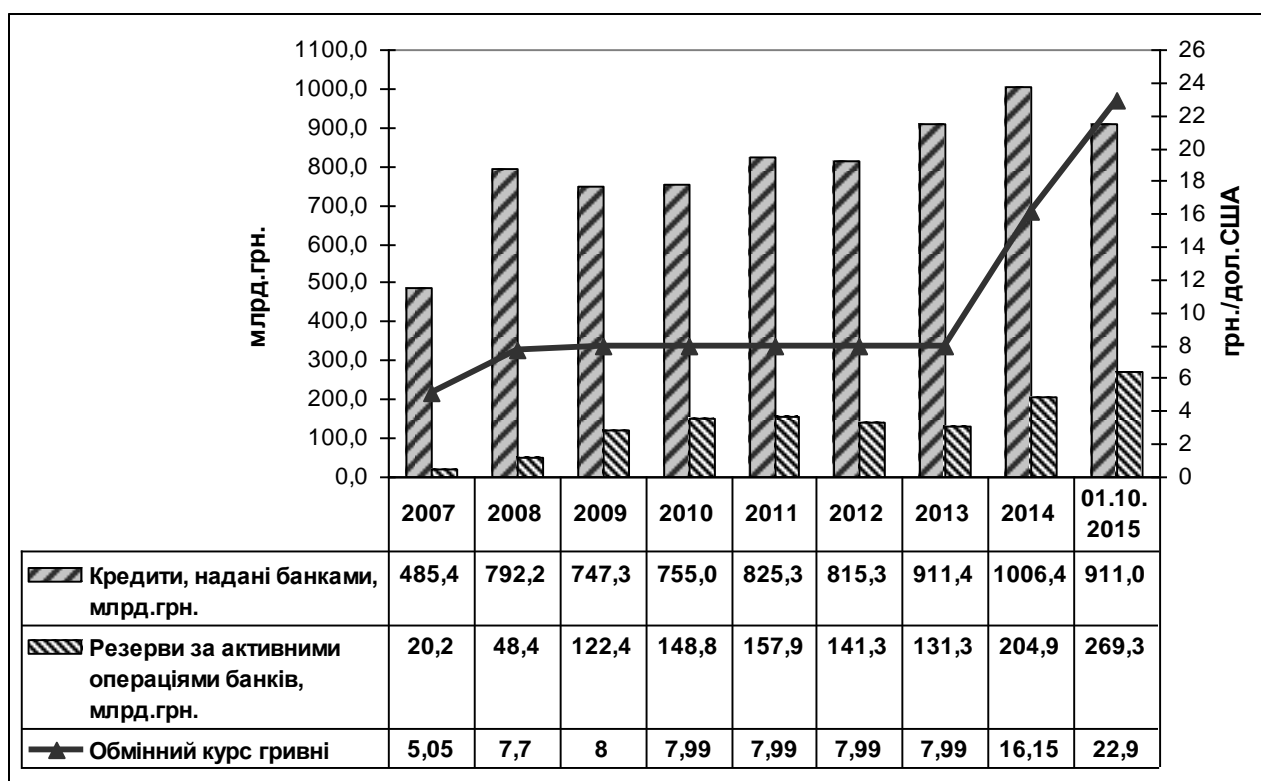
автоматично стали практично всі позичальники валютних кредитів, що отримують доходи в гривні. Інакше кажучи, валютна криза, спричинена різкою девальвацією гривні, автоматично призводить до кризи банківського кредитування, зумовлюючи попри номінальний ріст кредитного портфеля банків також і нарощування ними резервів (рис. 4.4).

Таблиця 4.2

Динаміка активів комерційних банків України, млн.грн. [6]

		2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015*
1.	Активи банків всього	599 396	926 086	880 302	942 088	1 054 280	1 127 192	1 278 095	1 316 852	1 208 890
2.	Готівкові кошти та банківські метали	18 313	20 668	21 725	26 749	27 008	30 346	36 390	28 337	27 449
3.	Кошти в Національному банку України	19 120	18 768	23 337	26 190	31 310	33 740	47 222	27 554	28 943
4.	Кореспондентські рахунки, що відкриті в інших банках	26 293	40 406	51 323	67 596	78 395	99 472	78 106	99 752	125 062
5.	Кредити, надані комерційними банками всього	485 368	792 244	747 348	755 030	825 320	815 327	911 402	1 006 358	911 024
	з них:									
5.1.	Кредити, що надані суб`єктам господарювання	276 184	472 584	474 991	508 288	580 907	609 202	698 777	802 582	748 554
5.2.	Кредити, надані фізичним особам	153 633	268 857	222 538	186 540	174 650	161 775	167 773	179 040	138 159
6.	Частка простроченої заборгованості за кредитами у загальній сумі кредитів, %	1.3	2.3	9.4	11.2	9.6	8.9	7.7	13.5	19.9
7.	Вкладення банків у цінні папери	28 693	40 610	39 335	83 559	87 719	96 340	138 287	168 928	171 420
8.	Резерви за активними операціями банків	20 188	48 409	122 433	148 839	157 907	141 319	131 252	204 931	269 262

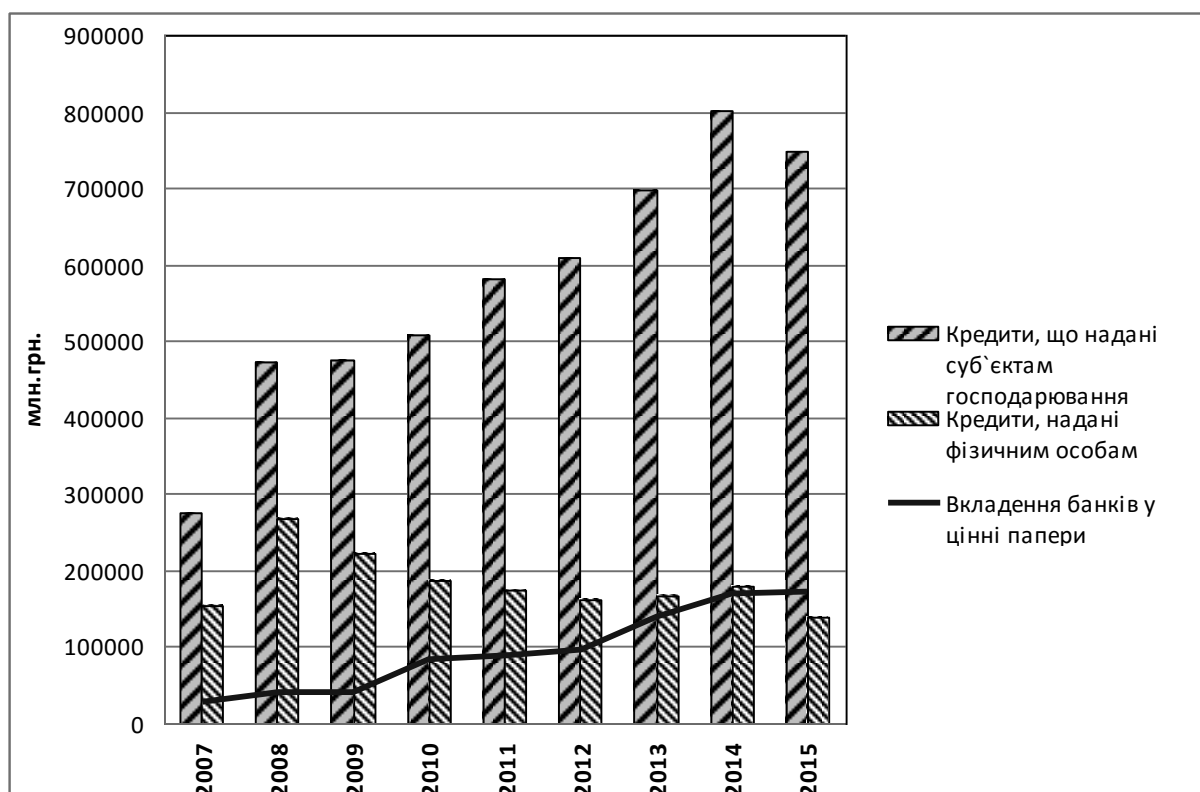
*Станом на 1.10.2015

Рис. 4.4. Динаміка кредитів наданих банками, резервів за активними операціями та обмінного курсу гривні у 2007-2015 роках

Як наслідок, обсяг кредитів, наданих протягом 2014 року за новими договорами, скоротився через зміну платоспроможного попиту на кредити, адже зменшилася кількість надійних позичальників в умовах зниження економічної активності та скорочення ресурсної бази банків. Так, середньомісячні обсяги наданих нових кредитів у 2014 році зменшилися до 122,7 млрд. грн. із 136,8 млрд. грн. у 2013 році [30].

Потрібно відзначити, що у даному разі негативні тенденції щодо динаміки та якості кредитних операцій також спричинили свого роду ефект витіснення. Йдеться про те, що обмежені можливості кредитування (через значні ризики вкладення коштів до реального сектору) спонукали банки нарощувати вкладення у цінні папери, обсяг яких лише за 2014 рік збільшився аж на 22,2% (на 30,6 млрд. грн.) – до 168,9 млрд. грн. І у 2015 році спостерігалась та ж динаміка, щоправда з уже нижчими темпами – вкладення банків у цінні папери за три квартали зросли до 171,4 млрд. грн. До того ж привабливість ОВДП для банків у якості об'єкта інвестування була зумовлена також можливістю отримання під їх заставу кредитів рефінансування НБУ та кредитів на міжбанківському ринку (рис. 4.5). Утім, це не дуже добра ознака, яка характеризує зміщення акцентів у структурі банківських активів не на користь реального сектора економіки.

Рис. 4.5. Динаміка окремих видів банківських активів, млн.грн.

Крім того, на тлі обмежених обсягів кредитування кошти на кореспондентських рахунках, що відкриті в інших банках, збільшилися за 2014 рік на 27,7% – до 99,8 млрд. грн. [30]. А за 9 місяців 2015 року дана сума зросла уже до 125 млрд. грн. (табл. 4.2), що характеризує нарощування зайвої ліквідності банківською системою за умов неможливості здійснення прибуткових і надійних кредитних вкладень у реальний сектор економіки. А це знову ж таке відображає по суті нівелювання ключової функції банківської системи в економіці – фінансового посередництва, пов'язаного із акумулюванням тимчасово вільних грошових коштів та їхнім прибутковим розміщенням у різних секторах національного господарства задля стимулювання виробничого зростання.

Третє. Наростання збитковості банківського бізнесу. Негативні тенденції останніх років, пов'язані із відтоком коштів із депозитів, нарощуванням частки проблемної заборгованості у структурі кредитного портфеля, переоцінкою активів і пасивів у зв'язку із девальвацією національної валюти, є факторами, що призводять до зростання збитковості банківських установ.

Суттєві обсяги відрахувань в резерви на можливі втрати від активних операцій пов'язані передусім із необхідністю покрити кредитні

ризиками, зокрема у зв'язку з погіршенням стану обслуговування боргу позичальниками. Крім того, негативним фактором, пов'язаним із девальвацією гривні та збільшенням величини резервів, стало те, що Національний банк з метою зняття тиску з боку попиту на валютному ринку заборонив комерційним банкам формувати резерви у валюті проти валютних активів, що призвело до ще більшого нарощування витрат банків, оскільки за кредитами, що були надані в іноземній валюті, резерви банки були змушені формувати у гривні.

Необхідність збільшення обсягів сформованих резервів за активними операціями (що відносяться до витрат банків) при недостатньому збільшенні доходів призводять до отримання банками негативного фінансового результату через перевищення обсягу витрат над доходами (табл. 4.3).

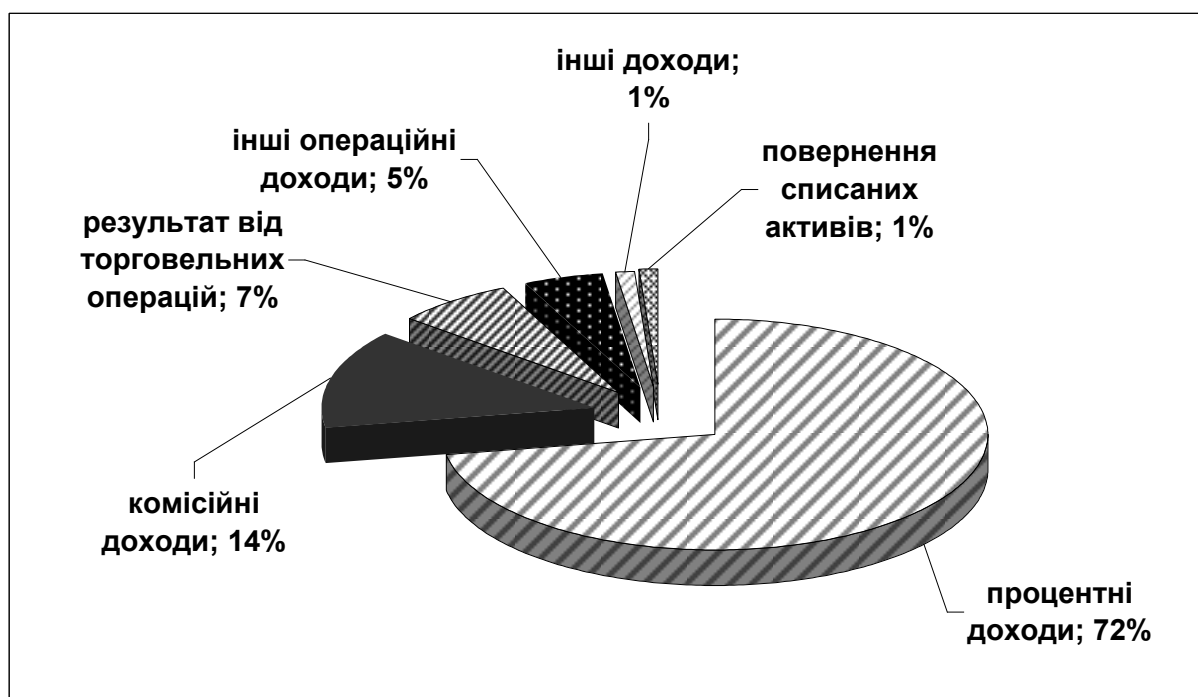
Таблиця 4.3

Структура доходів і витрат комерційних банків України [14]

	Показники	1.01.14 сума (млн. грн.)	в %	1.01.15 сума (млн. грн.)	в %	1.04.15 сума (млн. грн.)	в %	1.07.15 сума (млн. грн.)	в %	1.10.15 сума (млн. грн.)	в %
1	ДОХОДИ	168888	100	210201	100	77511	100	119834	100	153457	100
1.1	процентні доходи	129932	76,9	151257	72,0	42635	55,0	81992	68,4	110649	72,1
1.2	комісійні доходи	24974	14,8	28276	13,4	8771	11,3	15256	12,7	21288	13,9
1.3	результат від торговель-них операцій	3304	2,0	15511	7,4	20831	26,9	13005	10,9	10680	7,0
1.4	інші операційні доходи	5112	3,0	10093	4,8	4070	5,2	6710	5,6	7324	4,8
1.5	інші доходи	2404	1,4	2165	1,0	613	0,8	1618	1,3	1932	1,2
1.6	повернення списаних активів	3162	1,9	2899	1,4	591	0,8	1253	1,1	1584	1,0
2	ВИТРАТИ	167452	100	263167	100	158403	100	201808	100	205685	100
2.1	процентні витрати	80881	48,3	97171	36,9	29598	18,7	53965	26,7	71809	34,9
2.2	комісійні витрати	3975	2,4	4889	1,9	1479	0,9	2851	1,4	4292	2,1
2.3	інші операційні витрати	12319	7,3	15579	5,9	3339	2,1	7032	3,5	9028	4,4
2.4	загальні адміністративні витрати	40672	24,3	44614	17,0	9819	6,2	19309	9,6	27212	13,2
2.5	відрахування в резерви	27975	16,7	103297	39,3	114312	72,2	118450	58,7	92995	45,2
2.6	податок на прибуток	1630	1,0	-2383	-1,0	-144	-0,1	201	0,1	349	0,2
3	ЧИСТИЙ ПРИБУТОК (ЗБИТОК)	1436	X	-52966	x	-80892	x	-81974	x	-52228	X

Справді, як у 2014, так і за перші три квартали 2015 року від’ємний фінансовий результат по банківській системі в цілому сформувався головним чином за рахунок значних обсягів відрахувань у резерви на можливі втрати від активних операцій – 103 і 93 млрд. грн. відповідно.

Попри збереження у структурі доходів вітчизняних комерційних банків процентних платежів як головного джерела, що складає понад 2/3 отримуваних банками надходжень (рис. 4.6), структура витрат комерційних банків набула геть зовсім іншого характеру, і в ній почали домінувати відрахування в резерви (рис. 4.7), що стало наслідком зростання ризиків за активними банківськими операціями.

Рис. 4.6. Структура доходів вітчизняних комерційних банків, станом на 1.10.15

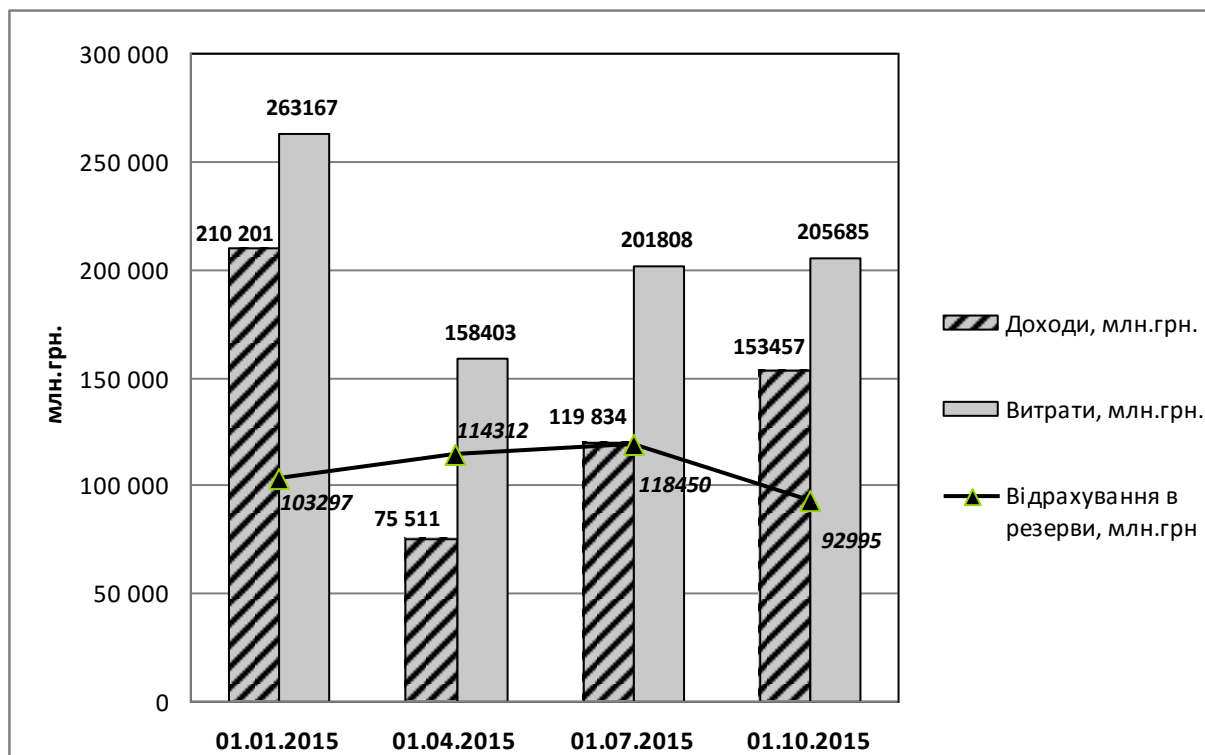
Відтік коштів, переоцінка активів через девальвацію, проблемні кредити та необхідність формувати під них резерви стали факторами збільшення витрат банків, які не покривались відповідними доходами. Це призвело до різкого зростання частки відрахувань у резерви в структурі витрат банків.

Як наслідок, порівняно із отриманим у 2013 році банківською системою прибутком в розмірі 1,4 млрд. грн. вже за результатами 2014 року збитки банківської системи становили майже 53 млрд. грн. Це пов’язано із тим, що доходи банків збільшилися за 2014 рік порівняно із 2013 роком на 24,5% і становили 210,2 млрд. грн., тоді як витрати за цей період зростали подвійними темпами – на 57,2% і становили 263,2 млрд.

грн. (рис. 4.8). А в середині 2015 р., як впливає із графіку, доходи банків були фактично співставні із величиною їхніх відрахувань до резервів.

Рис. 4.7. Структура витрат вітчизняних комерційних банків, станом на 1.10.15

Рис. 4.8. Динаміка доходів і витрат комерційних банків

Збитки українського банківського сектора за підсумками тільки перших трьох місяців 2015 року, коли темпи девальвації національної валюти були найвищими, становили 80,9 млрд. грн. Це рекордний рівень збитковості для вітчизняних банків. Для порівняння: за увесь кризовий 2009 рік банками було зафіксовано 38,4 млрд. грн. збитків із подальшим зменшенням цього показника до 13 млрд. грн. у 2010 році і до 7 млрд. грн. – у 2011 р. У цілому за дев'ять місяців 2015 року величина збитків склала 52,2 млрд. грн., тобто підвищились темпи наростання збитковості банківської системи порівняно із попереднім роком. Доходи банків України за січень-вересень 2015 року становили 153,5 млрд. грн., тоді як витрати становили 205,7 млрд. грн.

Від'ємний фінансовий результат банківської системи України зумовлений передусім погіршенням якості активів банків, що вимагає постійного додаткового формування резервів, збільшуючи обсяг банківських витрат. Крім того, потрібно особливо наголосити, що збитки у діяльності банків значною мірою було сформовано банками I групи, які кредитували масштабні проекти та понесли значні втрати від окупації АР Крим та ситуації на сході України [30].

Загалом співвідношення витрат банків до їхніх доходів за підсумками 2014 року становило 125,2% (порівняно зі 99,1% у 2013 році), рентабельність активів – «мінус» 4,07% (0,12% у 2013 році), рентабельність капіталу – «мінус» 30,46% (0,81% у 2013 році). За перші дев'ять місяців 2015 року негативний показник рентабельності капіталу зріс іще більше – «мінус» 39,4%, а рентабельності активів – «мінус» 4,05% (табл. 4.4).

Таблиця 4.4

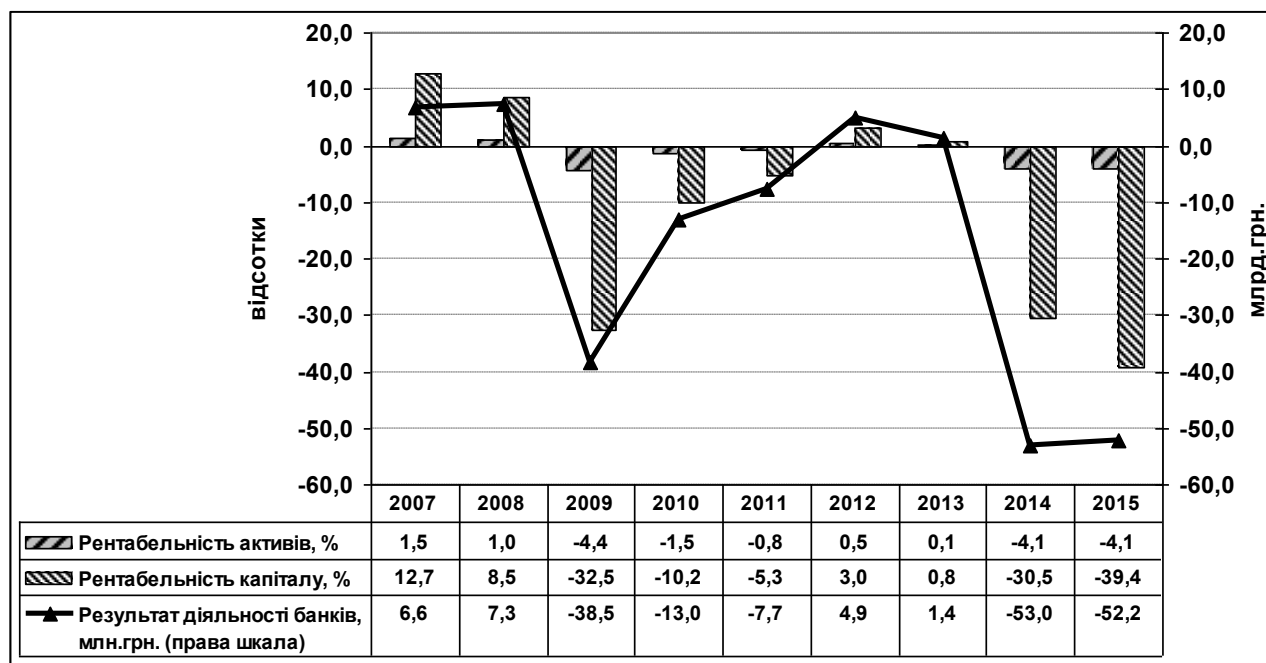
Фінансові результати діяльності комерційних банків України [22]

	01.01.08	01.01.09	01.01.10	01.01.11	01.01.12	01.01.13	01.01.14	01.01.15	01.10.15*
Результат діяльності банків, млн.грн.	6 620	7 304	-38 450	-13 027	-7 708	4 899	1 436	-52 966	-52 228
Рентабельність активів, %	1.50	1.03	-4.38	-1.45	-0.76	0.45	0.12	-4.07	-4.05
Рентабельність капіталу, %	12.67	8.51	-32.52	-10.19	-5.27	3.03	0.81	-30.46	-39.39

*без неплатоспроможних банків

Негативні тенденції прибутковості банківської діяльності відображають передусім ті ключові проблеми розвитку банківського сектора, які проявились із початку 2014 року саме із наростанням темпів знецінення національної валюти, адже до того, після банківської кризи

2009 року, спостерігалась стабілізація ситуації і поступове нарощування банківських прибутків аж до 2013 року включно (рис. 4.9).

Рис. 4.9. Динаміка основних показників прибутковості діяльності комерційних банків в Україні

Четверте. Проблеми недостатнього рівня капіталізації банків. Банківський капітал відіграє ключову роль у забезпеченні стабільної роботи комерційного банку. Достатня величина власного капіталу банку має бути гарантією для захисту інтересів вкладників і кредиторів та покриття збитків від банківських операцій. Крім того, належний рівень капіталізації банків є необхідною умовою їх здатності кредитувати реальний сектор відповідно до потреб економічного розвитку незалежно від імовірних збурень на фінансовому ринку.

Потрібно відзначити, що попри номінальне зростання пасивів банків, що було зумовлено девальвацією національної валюти, величина власного капіталу банківських установ у період розгортання кризи мала тенденції до зниження, що і не дивно, позаяк збитковість банківського сектора не могла не позначитись на обсягах його капіталу. Так, капітал комерційних банків України за 2014 рік скоротився із 192,6 млрд. грн. до 148 млрд. грн. на початок 2015 року, тобто на 44,5 млрд. грн. або на 23%. За дев'ять місяців 2015 року капітал банків скоротився ще на 19 млрд. грн., або на 13%. (табл. 4.5).

Таблиця 4.5

Динаміка капіталу комерційних банків України, млн. грн. [22]

	01.01.08	01.01.09	01.01.10	01.01.11	01.01.12	01.01.13	01.01.14	01.01.15	01.10.15*
1. Пасиви банків, усього	599396	926086	880302	942088	1054280	1127192	1278095	1316852	1208890
2. Капітал	69578	119263	115175	137725	155487	169320	192599	148023	128962
3. з нього: статутний капітал	42873	82454	119189	145857	171865	175204	185239	180150	192290
4. Регулятивний капітал	72265	123066	135802	160897	178454	178909	204976	188949	133203
5. Достатність (адекватність) регулятивного капіталу (Н2), %	13.92	14.01	18.08	20.83	18.90	18.06	18.26	15.60	12.99

*без неплатоспроможних банків

Ще гірші тенденції мали місце і щодо скорочення регулятивного капіталу – на 7,8% у 2014 р. та на 29% за дев'ять місяців 2015 року. Таке скорочення зумовлено перш за все переведенням комерційних банків у стан ліквідації та збитками, отриманими внаслідок формування резервів.

З точки зору кількісних оцінок адекватність регулятивного капіталу банків перевищує мінімально встановлений рівень 10% – на початку 2015 року він становив 15,6%. А на 1.10.2015 – 12,99% (що, однак не враховує неплатоспроможних банків). Утім, даний показник по банківській системі в цілому на відповідну дату складає усього 7,09%, що явно нижче вимог нормативу, встановленого НБУ (рис. 4.10).

Водночас серед негативних тенденцій останнього періоду слід відзначити зміну якості, тобто самої структури регулятивного капіталу українських банків, зокрема частка статутного капіталу (складова основного капіталу) в структурі регулятивного капіталу зменшилася а натомість частка субординованого боргу (складова додаткового капіталу) у регулятивному капіталі зростає.

Потрібно зазначити, що згідно прийнятих у 2014 р. змін до Закону України «Про банки і банківську діяльність» збільшено нормативне значення мінімального розміру регулятивного капіталу банку (Н1) із 120 млн. грн. до 500 млн. грн. Для банків, які розпочали діяльність до 11 липня 2014 року, передбачено поетапне, протягом десяти років, приведення розміру регулятивного капіталу до встановленого рівня. Мінімальний розмір регулятивного капіталу таких банків має становити

500 млн. грн. починаючи з 11 липня 2024 року.

Рис. 4.10. Динаміка нормативу адекватності капіталу комерційних банків України (Н2)

Разом з тим, величина капіталу ще не означає автоматичне досягнення фінансової стійкості та беззбиткової роботи банку, хоча і є їх необхідною умовою, позаяк у ряді банків, в яких в останній період часу було запроваджено тимчасову адміністрацію, капітал перевищував 500 млн. грн. Це означає, що величина капіталу банку є важливою, однак ще більшого значення має якість його активів, що є ключовим фактором фінансової стійкості і надійності банківської системи.

Попри це проблема недостатньої капіталізації банків набула особливої актуальності в останній період розгортання банківської кризи у нашій країні, ставлячи на порядок денний нагальну потребу приведення капіталу банків у відповідність із величиною ризиків, що супроводжують здійснювані ними операції, забезпечуючи банкам можливості компенсувати імовірні збитки. Тут необхідно мати на увазі, що відповідно до нормативних вимог регулятора, втрата третини капіталу банку автоматично передбачає введення тимчасової адміністрації. А відтак забезпечення належного рівня капіталізації слід вважати необхідною умовою виконання банками своїх зобов'язань.

Окремої уваги заслуговує питання власності капіталу комерційних банків, що функціонують в Україні. Станом на 1 липня 2015 року структура власності активів банківської системи України була

представлена наступним чином: банки з приватним українським капіталом складають близько 42%, банки з іноземним капіталом (крім російських) – 19%, банки з російським капіталом – 15%, державні банки – 26% (рис. 4.11).

Рис. 4.11. Структура капіталу банків за власністю, %

Проблемним аспектом концентрації банківського капіталу в Україні з точки зору надскладної геополітичної ситуації слід вважати також і те, що у десятці найбільших банківських установ у нашій державі переважають банки з іноземним капіталом, зокрема дочірні структури російських банків (Промінвестбанк, Сбербанк Росії, ВТБ Банк). Цілком очевидно, що така структура власності капіталу банків, що діють в Україні, має розглядатися не лише в економічній площині, але й з позицій національної безпеки нашої держави, чому вочевидь приділяється явно недостатня увага.

П'яте. Докорінна зміна структури банківської системи внаслідок оголошення ряду банків неплатоспроможними і виведення їх з ринку. Масове припинення діяльності банків в останній період стало найбільш наочним виявом банківської кризи у нашій країні, породжуючи панічні настрої серед вкладників і кредиторів банків та спричиняючи ажіотаж на грошовому і, особливо, на валютному ринку.

Кількість українських банків від початку 2014 р. скоротилося на 58 банків і станом на 1 жовтня 2015 р. склала 122 банки, які мають ліцензію (табл. 4.6).

За даними Фонду гарантування вкладів фізичних осіб на 1.10.2015 р. 56 банків перебували у стані ліквідації, ще у 9 банках введено тимчасову

адміністрацію, тобто за неповні два роки число комерційних банків в Україні скоротилась на третину [7].

Таблиця 4.6

Динаміка кількості комерційних банків в Україні [22]

		01.01.08	01.01.09	01.01.10	01.01.11	01.01.12	01.01.13	01.01.14	01.01.15	01.10.15
1.	Кількість банків, які мають банківську ліцензію	175	184	182	176	176	176	180	163	122
2.	з них: з іноземним капіталом	47	53	51	55	53	53	49	51	40
3.	у т.ч. зі 100% іноземним капіталом	17	17	18	20	22	22	19	19	18
4.	Частка іноземного капіталу у статутному капіталі банків, %	35,0	36,7	35,8	40,6	41,9	39,5	34,0	32,5	37,9

Зміна кількості банків визначається загальними проблемами в економіці та, як наслідок, у банківському секторі, що зазнає збитків, відтік депозитів і зменшення капіталу, у результаті чого ряд банків перестають бути спроможними виконувати свої зобов'язання перед клієнтами щодо повернення коштів за вкладками і здійснення розрахунків. Варто зауважити, що окремі банківські установи були визнані неплатоспроможними внаслідок порушення ними законодавства з питань фінансового моніторингу та здійснення ризикових операцій.

Однак сам по собі факт виведення з ринку упродовж відносно короткого періоду часу такого безпрецедентного числа банків справляє надзвичайно потужний і негативний інформаційний ефект, деморалізуючи учасників ринку, підриваючи довіру до банків з боку підприємств і населення та обумовлюючи категоричне небажання формувати заощадження та розміщувати свої активи у банківському секторі. Цілком очевидно, що порушення економічних нормативів, збитковість діяльності, втрата капіталу, припинення платежів стало наслідком девальваційного шоку для банків, адже значна частина активів і пасивів банківського сектора України номінована в іноземній валюті. І цілком природно, що ризики втрат від триразової девальвації гривні неможливо було планувати у витратах банків.

З іншого боку, заради справедливості, слід відзначити, що рівень якості банківських послуг не завжди вирішальним чином залежить від числа банківських установ, що діють в країні, а значною мірою визначається ще і такими факторами як рівень розвитку банківських технологій і сучасних телекомунікацій, достатня конкуренція на ринку банківських послуг та жорсткий контроль з боку центрального банку щодо недопущення монополізації цього ринку, а також ступінь покриття наявними банківськими установами відповідних потреб підприємств і населення. Водночас усі нині діючі ключові учасники банківського ринку в Україні є універсальними банками з розвиненими корпоративними та роздрібними сегментами. Це означає, що за умов ефективного регулятивного впливу з боку центрального банку і досягнення макрофінансової стабілізації існує достатня кількість комерційних банків, здатних забезпечити відповідні потреби суб'єктів ринку, якщо тільки валютна політика НБУ матиме передбачуваний і прогнозований характер.

Разом із тим, потрібно наголосити, що розглянуті вище особливості функціонування банківського сектора нашої країни, що характеризують ознаки кризових явищ у ньому, є відображенням радше зовнішніх форм прояву тих глибинних процесів, які нагромаджувались упродовж багатьох років і реальні причини яких визначаються тісним взаємозв'язком та взаємозалежністю банків та усієї національної економіки.

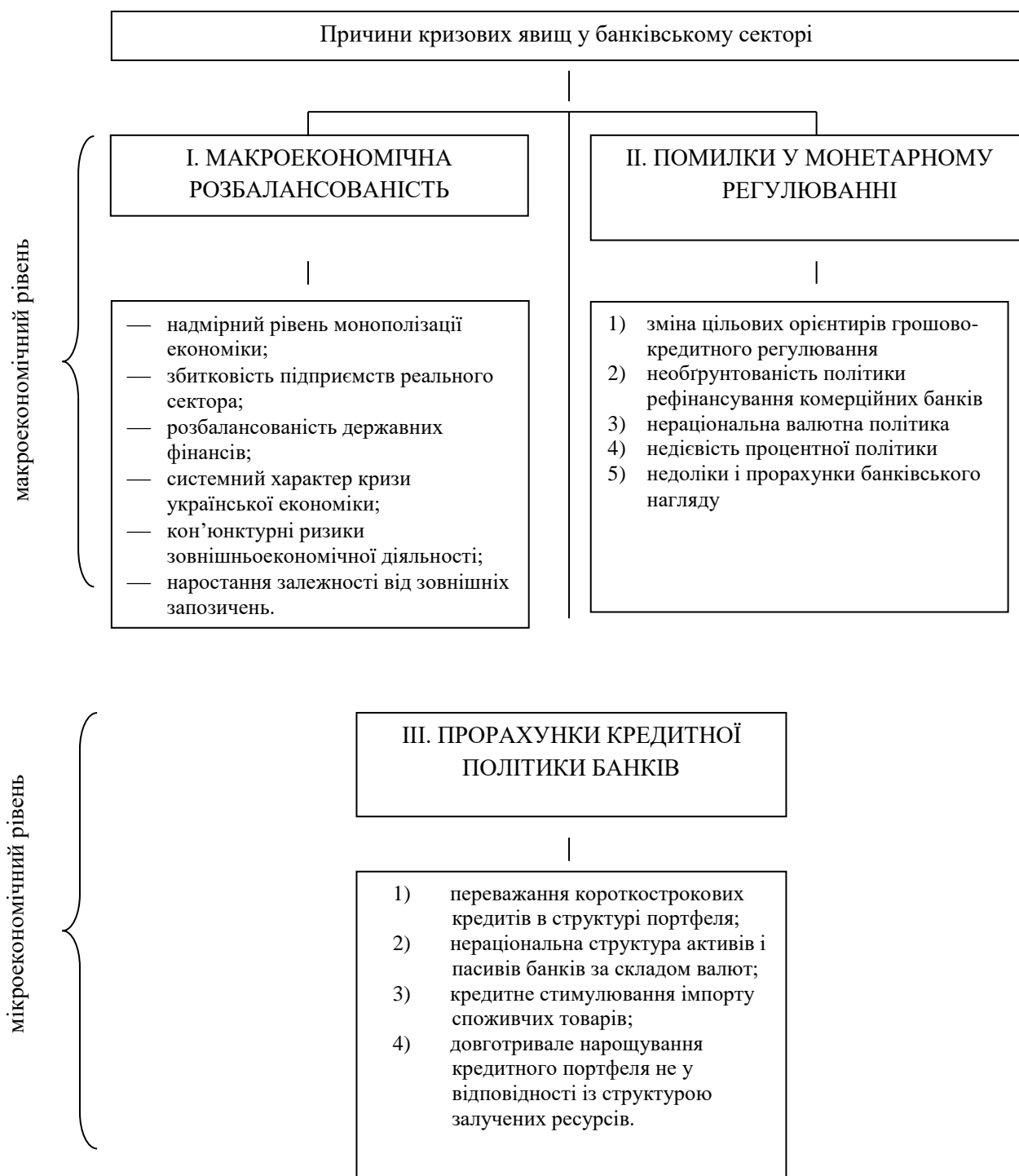
Відтак сукупність основних причин розгортання кризових явищ у банківському секторі найбільш доцільно класифікувати за такими трьома основними групами, які охоплюють макро- та макрорівень економічних відносин: по-перше, макроекономічна розбалансованість; по-друге, помилки у монетарному регулюванні; по-третє, прорахунки у кредитній політиці комерційних банків (рис. 4.12).

Перші дві групи причин виражають загострення проблем макроекономічного характеру, що на сьогодні супроводжують функціонування банківського сектора, однак виявляють руйнівний ефект не лише на нього, а й на всю економіку.

До факторів макроекономічної розбалансованості слід насамперед віднести наступні.

По-перше, надмірний рівень монополізації економіки і зосередженість переважної більшості виробничих ресурсів в руках обмеженого кола осіб. Це має двоякий негативний вплив на економіку і банківську систему. З одного боку, даний фактор обмежує ринкові можливості ціноутворення на основі вільної конкуренції, що призводить

до істотних проблем із повноцінним розвитком виробництва саме під дією ринкових сил, а з іншого, нівелює ринок праці, визначаючи у край низький рівень доходів працездатної частини населення із неможливістю здійснювати заощадження, яке є ключовим джерелом ресурсів для банківської системи.

Рис. 4.12. Класифікація причин кризових явищ у банківському секторі України

По-друге, збитковість підприємств реального сектора, що визначає

негативний вплив на банківську систему передусім з точки зору наростання проблемної частки у структурі кредитного портфеля. За даними Державної служби статистики у 2014 році збитки великих і середніх підприємств України до оподаткування без врахування банків і бюджетних установ склали 408,169 млрд. грн. проти 38,289 млрд. грн. прибутку у 2013 р. У січні-червні 2015 р. збитки становили уже 232,617 млрд. грн. (порівняно із 135,952 млрд. грн. за аналогічний період минулого року) тобто збитки українських підприємств зросли в 1,7 рази.

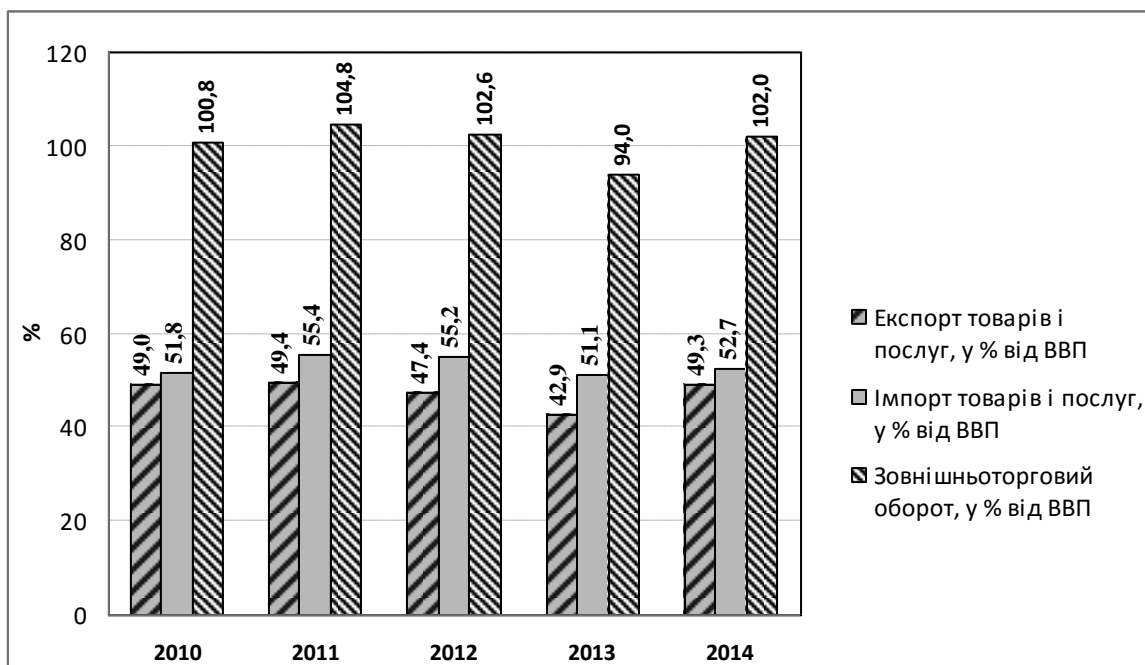
Зрозуміло, що підприємства, які несуть збитки від господарської діяльності, автоматично стають неплатоспроможними позичальниками банків, не здатними обслуговувати свої борги, що є безпосередньою причиною погіршення фінансового стану уже самих банків.

По-третє, розбалансованість державних фінансів, що призводить до залучення коштів державою на внутрішньому ринку запозичень, породжуючи ефект витіснення, за якого держава як позичальник вступає у конкуренцію із виробничим сектором у боротьбі за грошові ресурси, а також при наявності обмежених можливостей щодо акумулювання цих ресурсів на внутрішньому ринку, нагромаджує зовнішні запозичення із усіма негативними наслідками для платіжного балансу. Крім того, це призводить до монетизації державного боргу інструментами НБУ, коли останній змушений нарощувати частку державних боргових зобов'язань у структурі своїх активів, що відкриває прямий шлях до емісії з усіма негативними наслідками для внутрішніх інфляційних процесів і динаміки обмінного курсу.

Так, дефіцит державного бюджету в 2014 році становив 78,1 млрд. грн. та був сформований під впливом істотного зростання видатків на оборону (на 84,4%) і обслуговування боргу (на 51,5%). Значною мірою дефіцит був профінансований розміщенням облігацій внутрішньої державної позики. Крім того, уряд збільшив статутний фонд НАК «Нафтогаз України» за рахунок випуску ОВДП на суму 96,6 млрд. грн. При цьому Національний банк удвічі наростив свій портфель ОВДП, який на кінець 2014 року склав 318,1 млрд. грн. або майже 70% всіх локальних запозичень уряду [28]. Цілком очевидно, що така монетизація державного боргу інструментами центрального банку є прямим шляхом емісійного нарощування грошової маси в обігу, не підкріпленої реальними потребами товарообороту з усіма інфляційними наслідками.

По-четверте, системний характер кризи української економіки, що означає перебування національного господарства не у стані традиційної

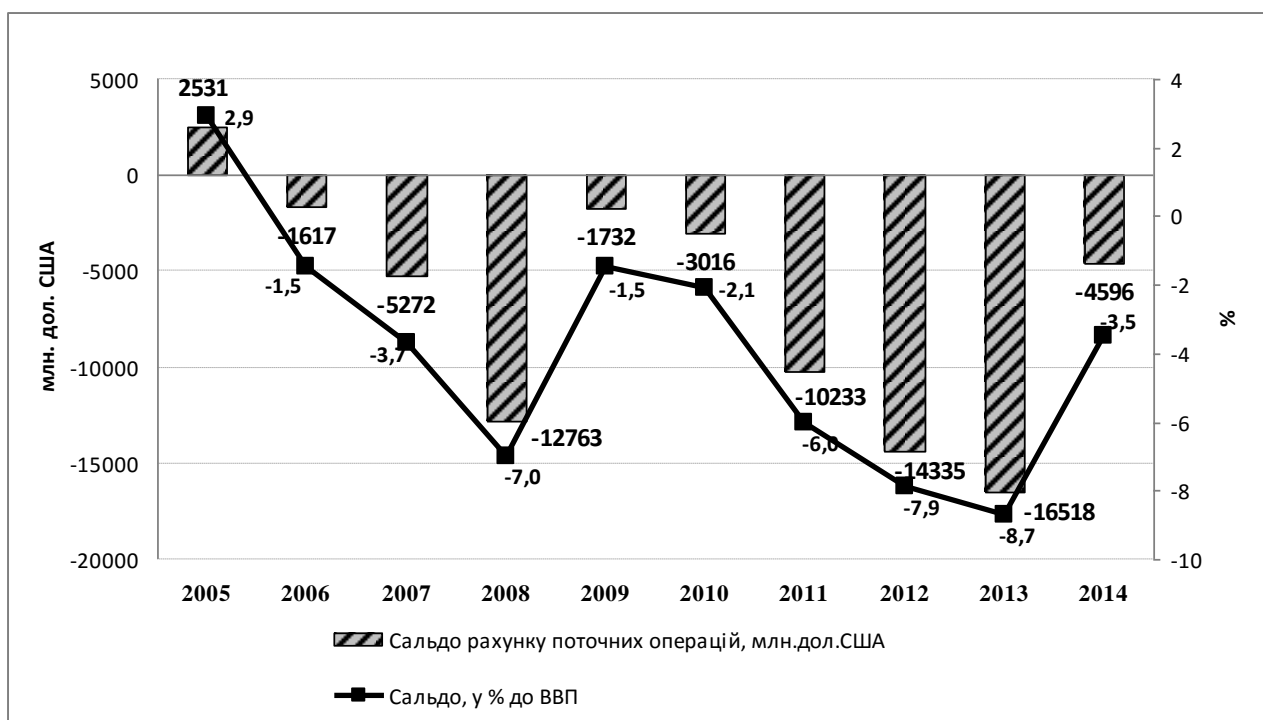
циклічної кризи, характерної для економік розвинутих країн, в яких спади виробництва чергуються з підйомами, а у довготривалій, системній кризі, яка має структурний характер, пов'язаний передусім із сировинною, технологічно відсталою орієнтацією національного виробництва та його надмірною залежністю від кон'юнктури зовнішніх ринків. У результаті маємо переважання експортоорієнтованого виробництва, а також домінування у внутрішньому споживанні імпорту, що визначає залежність макроекономічної і фінансової стабільності в країні від динаміки обмінного курсу національної валюти. Як наслідок, обсяги експортно-імпортних операцій фактично перевищують ВВП країни, ставлячи економіку в надзвичайно вразливу залежність від зовнішніх ринків (рис. 4.13).

Рис. 4.13. Динаміка зовнішньоторгового обороту України

По-п'яте, що впливає із попереднього, кон'юнктурні ризики зовнішньоекономічної діяльності, які означають, що переважання імпортової складової у структурі внутрішнього споживання призводить до постійного нарощування дефіциту платіжного балансу, який виявляє девальваційний тиск на гривню із періодичними діями НБУ щодо відмови від втручання у торги на внутрішньому валютному ринку задля підтримки курсу та відповідними наслідками щодо його обвалу (рис. 4.14).

Рис. 4.14. Динаміка сальдо поточного рахунку платіжного балансу України

По-шосте, наростання залежності від зовнішніх запозичень в умовах хронічного спаду національного виробництва і відсутності джерел для акумулювання внутрішніх ресурсів, призначених для активізації економічного зростання (табл. 4.7). Цьому сприяє також відсутність повноцінного фондового ринку в нашій країні.

Таблиця 4.7

Динаміка зовнішнього боргу України, млн. дол. США [33]

		01.01.08	01.01.09	01.01.10	01.01.11	01.01.12	01.01.13	01.01.14	01.01.15	01.07.15
1.	Сектор загального державного управління	11884	11959	17806	24982	25874	27333	29922	32884	35894
2.	Центральний банк	462	4725	6211	7512	7492	4865	1775	2176	6574
3.	Комерційні банки	30949	39471	30860	28116	25193	21541	22555	18752	15739
4.	Інші сектори економіки	33581	41255	43441	50843	59357	70441	76642	63253	59027
5.	Прямі інвестиції: міжфірмовий борг	3079	4249	5095	5893	8320	10445	11185	9243	9742
6.	Валовий зовнішній борг	79955	101659	103413	117346	126236	134625	142079	126308	126976

Очевидно, що зростання зовнішньої заборгованості за останній

період (із 80 млрд. дол. на початку 2008 р. до майже 127 млрд. дол. станом на перше півріччя 2015 р.) самим негативним чином позначається на макрофінансовій стабільності країни, змушуючи до пошуку нових джерел запозичень та виявляючи девальваційний тиск на курс національної валюти.

Що стосується другої групи проблем – недоліків монетарного регулювання, то тут необхідно відзначити наступні.

По-перше, зміна цільових орієнтирів грошово-кредитного регулювання, що визначило принципово відмінні підходи до реалізації монетарної політики НБУ, сконцентровані на досягненні виключно цінової стабільності. Це зумовило фактично відсутність дієвого впливу на кредитні програми комерційних банків з боку центрального банку ані через компенсаційні механізми формування резервів, ані через механізми пільгових процентних ставок, ані через механізми довгострокового рефінансування. А триразова девальвація національної валюти мала подвійний негативний ефект, що багаторазово посилювався. З одного боку, це викликало прямі збитки суб'єктів господарської діяльності внаслідок зміни вартості їхніх активів і зобов'язань, а також втрати підприємств і населення в результаті розгортання інфляційних процесів. А з другого, це мало крайнє негативні наслідки з точки зору недовіри до національної валюти як об'єкта заощаджень, що стало головною причиною масованого відтоку депозитів з банківської системи.

По-друге, необґрунтованість політики рефінансування комерційних банків, що від початку кризи призвело не до зміцнення фінансового стану банківських установ, а до широкомасштабної дестабілізації ситуації на валютному ринку. Безконтрольність використання коштів, отриманих від Національного банку призвела до повного розбалансування грошового ринку і валютної кризи. У 2014 році обсяг кредитів рефінансування комерційних банків, наданих НБУ склав 222,3 млрд. грн. за середньою процентною ставкою 15,57% річних. При цьому ряд комерційних банків, які були оголошені неплатоспроможними і в подальшому виведені з ринку, отримували перед цим кредити рефінансування НБУ.

По-третє, нераціональна валютна політика, що зосередила наприкінці 2014 р. та у 2015 р. зусилля центрального банку винятково на реалізації практики валютних обмежень, що уже пост-фактум мали стабілізувати ситуацію на валютному ринку шляхом жорстких заборонних заходів щодо дестимулювання попиту на іноземну валюту з боку банків та суб'єктів господарювання. У період, що передував початку кризи, у 2013

році, валютний курс утримувався на рівні 7,993 грн./дол. США, задля чого було витрачено 3145,6 млн. дол. золотовалютних резервів, а в 2012 р. витрати становили 7499 млн. дол. США, тобто за два останніх роки перед кризою обсяг резервів скоротився на 35,6%. Падіння величини міжнародних резервів центрального банку до критичного рівня виявило безперспективність утримування обмінного курсу винятково за рахунок проведення валютних інтервенцій. У той же час якщо б Національний банк чітко декларував свої наміри утримувати коливання валютного курсу в межах визначеного коридору та усіяко запобігав би спекулятивним атакам на валютний ринок, а також не припускався б безконтрольної емісії через кредити рефінансування і монетизацію державного боргу, то вочевидь можна було б не допустити стрімкого обвалу курсу національної валюти.

По-четверте, недієвість процентної політики, що за обставин обрання інфляційного таргетування в якості головного цільового орієнтиру монетарного регулювання мала б виступати головним інструментом впливу центрального банку на кон'юнктуру грошового ринку. Та в реальній дійсності процентні ставки НБУ практично не впливають на ціну грошей та кон'юнктуру кредитного ринку. Відтак процентна ставка на сьогодні виконує роль не так стимулу, як антистимулу щодо інвестування коштів банківською системою у сектор реального національного господарства.

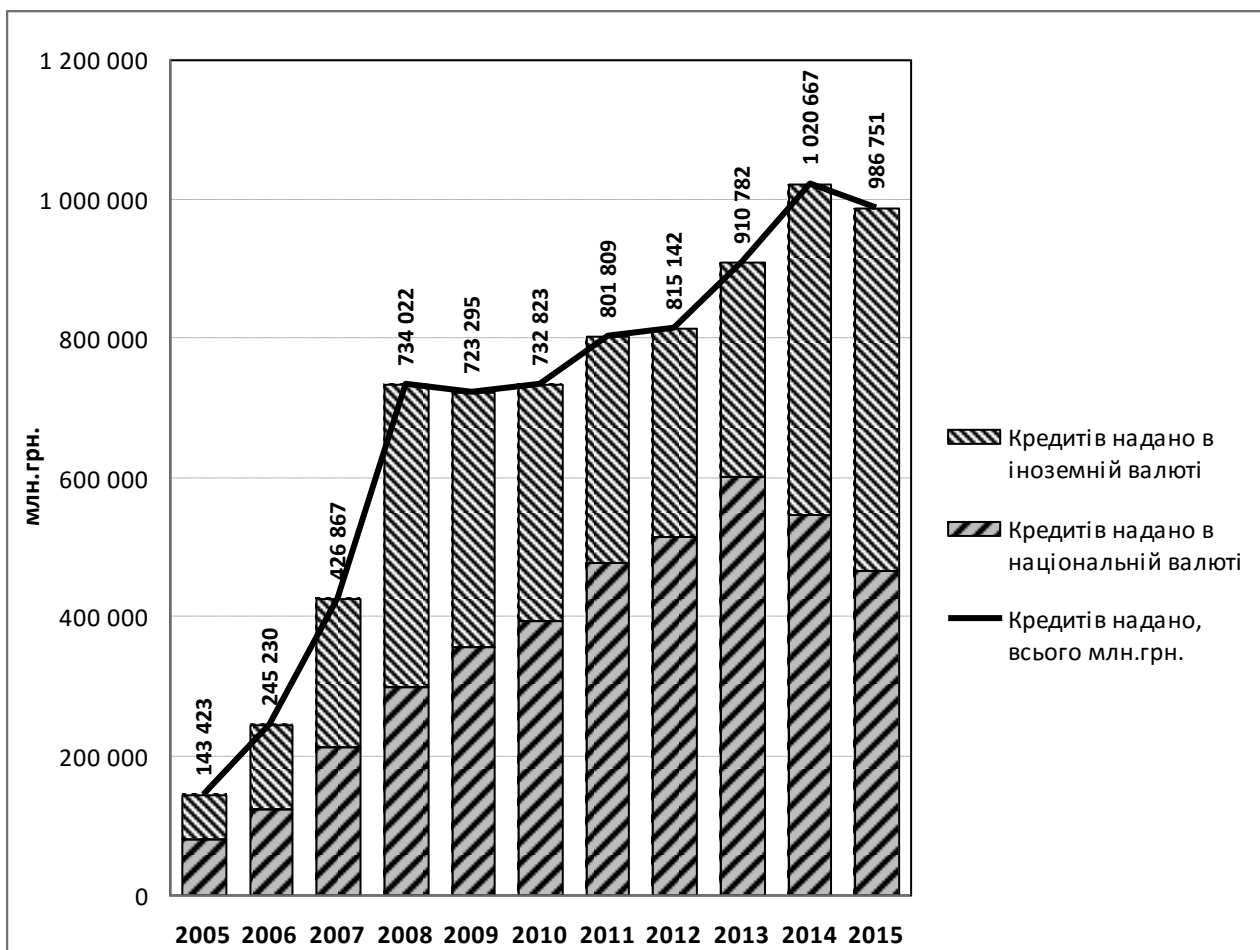
По-п'яте, недоліки і прорахунки банківського нагляду, що не виконує завдань із превентивного реагування на можливий розвиток кризових явищ у банківському секторі, а також недостатньо чітко визначає критерії, за якими центральний банк може приймати рішення щодо виведення банку із ринку і оголошення його неплатоспроможним.

Однак, розглядаючи макроекономічні аспекти впливу різних чинників на функціонування банківського сектору, не слід скидати з рахунків і ті проблеми, які упродовж тривалого періоду часу нагромаджувалися на мікроекономічному рівні і були пов'язані передовсім із організацією роботи самих комерційних банків. Відтак, щодо третьої групи проблем, то їх потрібно розглядати уже через призму прорахунків у реалізації кредитної політики банківських установ на мікроекономічному рівні. Серед них можна відзначити наступні.

По-перше, переважання короткострокових кредитів і зосередженість переважно на короткочасних потребах бізнесу у капіталі та обслуговування банками передусім платіжного обороту своїх клієнтів.

Відсутність гарантій у правовому полі та висока ризикованість довготермінових бізнес-проектів зумовлює відсутність у банківській системі належних довгострокових стратегій здійснення інвестицій у реальний сектор, а також її фактичну незацікавленість у довгостроковому кредитуванні підприємств.

По-друге, нераціональна структура активів і пасивів банків за складом валют, унаслідок чого девальвація призводить до величезних втрат банків, у яких в структурі активів і пасивів значна частина номінована в іноземній валюті. З одного боку, у банків зростають витрати на обслуговування зобов'язань перед своїми клієнтами, а з іншого виникають труднощі із поверненням валютних кредитів. Крім того, із підвищенням ризиків банки змушені нарощувати обсяги сформованих резервів, які відносяться на витрати. А зростання витрат при зниженні доходів призводять до прямих збитків банків і їх неспроможності виконувати свої зобов'язання уже за іншими пасивами, в т.ч. і в національній валюті (рис. 4.15).

Рис. 4.15. Динаміка кредитів наданих комерційними банками в розрізі валют у 2005-2015 роках, млн.грн.

По-третє, тривале кредитне стимулювання імпорту споживчих товарів, що самим негативним чином позначилось на нагромадженні від'ємного сальдо балансу поточних операцій у зовнішній торгівлі.

По-четверте, довготривале (упродовж багатьох років) нарощування кредитного портфеля, структура вкладень якого не відповідала структурі залучених коштів за обсягами і строками, що із часом стало основним фактором підриву ліквідності банківських установ та неспроможності цілого ряду із них виконувати свої платіжні зобов'язання перед клієнтами. Важливою проблемою при цьому залишається кредитування інсайдерів. Так починаючи з другого півріччя 2015 року рішенням НБУ (Постанова Правління № 361 від 08.06.2015) серед економічних нормативів дещо змінено показник Н9, який має відображати норматив максимального розміру кредитного ризику за операціями з пов'язаними з банком особами, а його значення має бути не більше 25%. Згідно інформації НБУ за вересень-жовтень 2015 р., тобто одразу після запровадження, значення цього показника були 28,96% і 38,6% відповідно, тобто існують суттєві проблеми із формуванням адекватної кредитної політики комерційних банків, яка вочевидь ніяк не має бути спрямована на кредитування самих власників банків та їхнього бізнесу.

Очевидно, що шляхи подолання кризових явищ у банківському секторі країни мають лежати передусім у площині пошуку найбільш раціональних варіантів досягнення макроекономічної збалансованості і проведення ефективної грошово-кредитної політики, спрямованої на стабілізацію ситуації на грошовому ринку країни та забезпечення повноцінного виконання банківською системою своїх функцій фінансового посередництва в інтересах стимулювання довготривалого росту економіки загалом. Головним завданням Національного банку при цьому має бути забезпечення ефективного банківського нагляду та стабільності національної грошової одиниці як ключової умови підтримання високого рівня довіри до банківської системи, стимулювання інвестицій і економічного зростання.

Потрібно розуміти, що жоден інвестор не вкладатиме кошти в економіку тієї країни, уряд якої не здатен забезпечити стабільність національної валюти. Попри всі декларовані наміри щодо інфляційного таргетування слід визнати, що НБУ не має на сьогодні дієвих важелів впливу на цінову динаміку. А без обмеження інфляції і коливань обмінного курсу національної валюти, що власне і є першопричинами дестабілізації на грошовому ринку, не доводиться вести мову про

залучення інвестицій, стимулювання виробничого росту, відновлення довіри до вітчизняної банківської системи та подолання кризи.

Однак проблеми банківської системи можуть бути вирішені лише у поєднанні із досягненням інших важливих цілей економічної політики. Це означає, що повноцінне відновлення ефективного функціонування банківського сектора країни неможливе без розв'язання комплексу тих завдань, які спрямовані на забезпечення структурної перебудови економіки, досягнення стабільного економічного зростання, фінансової стійкості і макроекономічної збалансованості.

4.2. Фінансова стійкість банківської системи як індикатор макроекономічної стабілізації

Кризові явища, що мали місце у світовій економіці, суттєво похитнули міф про стійкість, невразливість та прогнозованість розвитку фінансової системи, управління якою забезпечувалося Міжнародним валютним фондом. Національні банківські системи були одними з перших, хто відчув негативний прояв останньої світової економічної кризи, з огляду на активну залученість до переміщення міжнародних фінансових потоків. Україна та її банківський сектор не стали виключенням у даному процесі, тому серед актуальних завдань, які зараз постають перед вітчизняною банківською системою, є підвищення її ролі у процесах економічних трансформацій, зважаючи на інтеграційні пріоритети (передусім європейський вектор) та глобалізаційні. Відновлення ефективності діяльності банківського сектору має безпосередній вплив на темпи економічного зростання та соціальний розвиток країни. Разом з тим, сповільнення активності банківського сектору, зниження довіри до нього, відсутність прогнозованих трендів розвитку вважаємо однією з головних причин кризових явищ в економіці. За розрахунками МВФ банківські установи світу демонструють низьку рентабельність та відчувають нестачу капіталу, що негативно впливає на пропозицію кредитування [41].

Враховуючи значну нестабільність економічного розвитку в Україні, прискорені зміни структури її соціально-економічного середовища, нерозвиненість механізмів державного регулювання особливої уваги заслуговує врахування чинників, які можуть мати негативний вплив на стійкість банківської системи.

В економічній системі стійкість є важливою характеристикою, яка відображає її спроможність функціонувати у межах встановлених параметрів, у тому числі й не без втручання держави через важелі регулювання, в умовах нестабільного зовнішнього середовища.

Банківська система є багатокomпонентною, тому її розвиток супроводжується появою нових складових, реорганізацією або ліквідацією уже існуючих. Відтак, забезпечення її стійкості до певної міри носить загальний характер, адже будь-яка система здатна еволюціонувати та змінювати свої початкові параметри. Разом з тим, забезпечення стійкості банківської системи загалом, і кожного банку, зокрема, є об'єктивною потребою і закономірністю розвинутої економіки. Проведемо оцінку наукових підходів до розуміння сутності стійкості у банківській сфері, щоби з'ясувати особливості її забезпечення.

Стійкість банківської системи на думку О.О. Затварської – це збалансованість її складових, наявність взаємопов'язаних і взаємоузгоджених пропорцій між ними як у галузевому, так і в регіональному аспектах, а також збереження рівноваги та ефективного взаємозв'язку з фінансовою та макроекономічною системами [15, с. 6].

Не повністю погоджуємось із Г. Панасенко, яка під фінансовою стабільністю банківської системи розуміє міру повноти та якості розв'язання завдання, поставленого перед банківською системою, виконання нею своєї місії, що забезпечує досягнення позитивного фінансового результату [6], адже завдання банків – це не лише виконання фінансових показників. Все частіше у світовій практиці банківські установи беруть участь у проектах соціального характеру.

На думку Н.М. Шелудько, фінансова стійкість – це динамічна інтегральна характеристика спроможності банку як системи трансформування ресурсів та ризиків повноцінно (з максимальною ефективністю та мінімальним ризиком) виконувати свої функції, витримуючи вплив факторів зовнішнього та внутрішнього середовища [39, с. 40].

Г.Г. Фетисов розглядає стійкість банківської системи, як якісну характеристику, такий розвиток, при якому реалізується її сутність та призначення в економіці. В економічній системі в цілому при стійкості мають місце не разові позитивні зміни, не тимчасові успіхи у функціонуванні або тимчасова стабілізація, не успіхи окремих банків, а динамічний розвиток усіх елементів банківської системи [35, с. 3].

Вчений О. І. Барановський, розглядаючи стабільність банківської системи доводить, що це здатність протистояти зовнішнім та внутрішнім впливам, зберігаючи стійку рівновагу і надійність протягом часу [4, с. 75].

Разом з тим, дані визначення не враховують змінність середовища функціонування банківської системи та її елементів, еволюційний характер розвитку будь-якої системи та її слабо керованість в умовах глобальних дисбалансів й хаосу, коли зміни є неминучими, проте й малопрогнозованими за наслідками.

На сьогодні банківські установи є активними суб'єктами міжнародних економічних відносин, а практика їх діяльності довела, що для складних систем еволюційно (тим більше під впливом глобалізаційних процесів) характерною є стан біфуркації, складність виходу з якого полягає у пошуку шляхів переходу із одного стану функціонування до іншого, принципово нового за якісними характеристиками. Суттєвий вплив на етапи переходу має зовнішнє середовище, тому основні чинники пропонуємо згрупувати у: зовнішні, чинники стану світових економічних процесів, чинники діяльності окремого банку.

Зовнішні чинники слід розглядати за двома напрямками: фінансово-економічним та соціально-правовим. До фінансово-економічних чинників належать: рівень інфляції в країні, податкове навантаження, грошово-кредитна політика, стан грошового ринку, стан економіки держави та стан світової економіки. Соціально-правовий напрям визначають законодавство, система банківського регулювання і нагляду, соціальна і політична стабільність в країні.

Наступна група чинників безпосередньо залежить від тенденцій, що відбуваються у світовій економіці. Однією із форм прояву впливу таких чинників на стійкість банків стала світова фінансова криза. Сучасна фінансова криза розпочалась у США з іпотечної кризи ще у 2006 року, а її причинами було визнано зростання обсягів неповернених житлових кредитів ненадійними позичальниками.

Оцінюючи наслідки впливу світової фінансової кризи на розвиток банківської системи України, спостерігаємо нездатність вітчизняної банківської системи протистояти її викликам, мобільно пристосовуватись до постійно змінюваних ринкових умов і проявів потенційних ризиків дестабілізації. Вважаємо, що вітчизняна банківська система ще у до кризовий період відчувала труднощі у забезпеченні стабільності та надійності, тому світова криза лише загострила існуючі проблеми, які

перебували у латентному стані. По-перше, світова фінансова криза призвела до кризи ліквідності у банківському секторі, адже впродовж останніх років банки активно розвивали кредитування населення (іпотечні, авто, споживчі кредити) за рахунок залучених з-за кордону коштів. По-друге, присутність іноземних банків на вітчизняному ринку. З одного боку, це має створити належне конкурентне середовище та підвищити якість банківських послуг. З іншого – вітчизняні банки не готові до такої конкурентної боротьби.

Згідно із прогнозами, кризові явища відбуватимуться і в майбутньому, а їх причиною називають нагромадження фіктивної вартості, тобто фіктивний характер капіталізації досягне граничного рівня.

Світовий досвід та узагальнення причин й наслідків банківських криз дає змогу визначити такі заходи щодо подолання їх негативних наслідків (для деяких країн вони можуть стати чинниками, дотримання яких матиме превентивний характер):

- 1) реструктуризація банківської системи;
- 2) посилення банківського нагляду;
- 3) рекапіталізація банків;
- 4) забезпечення необхідного рівня ліквідності.

Третю групу формують чинники, пов'язані з діяльністю самого банку і його фінансовими можливостями, тому вони безпосередньо залежать від:

- дотримання обов'язкових економічних нормативів встановлених Національним банком України, оскільки їх недотримання не тільки створює реальну загрозу фінансовому стану банку, а й через застосування штрафних санкцій може негативно відобразитися на стані власних коштів банку. Необхідність посилення банківського нагляду в Україні є очевидним: за допомогою регулятивних інструментів підтримуються цілісність, стійкість та ліквідність банківської системи;

- узгодженість кредитної політики банку з об'єктивними потребами економіки, тобто місце банку в економічній системі визначається за змістом банківських операцій: орієнтація на перерозподіл грошових засобів на фінансовому ринку або наголошується на перерозподілі коштів реального сектора економіки;

- ступінь ризикованості кредитної політики;

- кадровий склад, за яким визначається якість системи управління банківськими операціями;

- імідж банку, дотримання етичних норм у ділових стосунках з партнерами, що забезпечує довіру клієнтів, зокрема населення, до банківської системи та позиціонування банківських установ у міжнародних валютно-фінансових та кредитних операціях.

Тому, говорити про стійке становище можна лише у тому випадку, коли банк володіє стійким капіталом, має ліквідний баланс, є платоспроможним і задовольняє вимоги щодо якості його капіталу. З метою вдосконалення нагляду і виявлення проблем, які ускладнюють діяльність банків, фахівці НБУ регулярно проводять розрахунки, застосовуючи методика щодо виявлення проблемних банків на етапі раннього реагування. Згідно з цією методикою лише 10% банків можна вважати фінансово стабільними.

Суттєвий вплив на стійкість банківських установ має грошово-кредитна політика НБУ. Збільшення мінімального розміру обов'язкових резервів зменшує кредитні можливості банку, проте значно зміцнює його фінансову стабільність. Зниження облікової ставки, у свою чергу, здешевлює кредитні ресурси отримувані від Національного банку, а операції на відкритому ринку допомагають підтримувати ліквідність. НБУ в період кризи спрямовував свої зусилля на забезпечення своєчасності проведення банками розрахунків, зменшення відпливу коштів з банківської системи та збалансування ситуації на валютному сегменті ринку. Як антикризові заходи Національного банку України можна виокремити наступні:

- застосування інструментів процентної та валютної політики для підтримання стабільності національної грошової одиниці;
- запровадження валютних аукціонів для позичальників з метою зниження попиту на іноземну валюту зі сторони населення;
- запровадження інструментів адміністративного регулювання для зниження спекулятивного тиску на валютний ринок [2, с. 94].

Разом з тим, з метою підтримання необхідного рівня ліквідності Національний банк України лібералізував вимоги щодо формування банками обов'язкових резервів та проводив операції з мобілізації коштів шляхом продажу депозитних сертифікатів. Найкритичнішим для банківської системи України був 2008 рік, коли НБУ суттєво збільшив обсяги рефінансування банків, але це не привело до покращення ситуації в банківській системі та реальному секторі. У жовтні-листопаді 2008 р. для підтримання ліквідності банків Національний банк надав кредитів рефінансування на загальну суму близько 74,7 млрд. грн., у т.ч. кредитів

овернайт – на 36,9 млрд. грн. Загалом протягом 2008 р. 138 банків отримали кредити рефінансування на загальну суму 169,5 млрд. грн. (91,8 млрд. грн. – кредити овернайт).

Банківський сектор є складовою ланкою економічної системи та має безпосередній вплив на реальний сектор, тому від фінансової стійкості банківської системи залежать можливості кредитування, а відповідно і відновлення темпів його розвитку. Тому, у посткризовий період перед державою стоїть задача проведення комплексних структурних реформ на основі використання інструментів грошово-кредитної політики. До пріоритетних завдань, які слід вирішити в найближчій перспективі, відносимо наступні:

- забезпечення прозорості діяльності банківських установ в Україні;
- підвищення стабільності умов функціонування банківської системи;
- запровадження системи об'єктивної оцінки кредитоспроможності позичальників;
- стимулювання розвитку довгострокового кредитування;
- приведення у відповідність нормативів та стандартів діяльності банківських установ до світових вимог;
- створення сприятливих пільгових умов для кредитування малого та середнього бізнесу;
- підвищення ролі превентивних заходів щодо неповернення наданих кредитів;
- забезпечення диверсифікації банківських активів та ін.

Проведене у монографії дослідження підтвердило, що розвиток вітчизняної банківської системи відбувається під впливом як внутрішніх, так і зовнішніх тенденцій, тому збереження її стійкості повинно супроводжуватися забезпеченням довгострокової ефективності банківської діяльності, поверненням довіри клієнтів до банківських установ, вдосконаленням банківського нагляду згідно світових стандартів. Світова фінансова криза стала випробуванням для вітчизняної банківської системи, адже фахівці досі активно працюють над розробкою антикризових стратегій. Для подолання кризових явищ у фінансовій та банківській сферах країнами світу, передусім США та ЄС, запроваджено заходи подолання короткострокових ризиків, проте у більшості вони дотримуються політики жорсткого грошово-кредитного регулювання. На довгострокову перспективу лише структурні реформи та підвищення

пруденційних заходів допоможуть країнам подолати внутрішні дисбаланси та мінімізувати ризики фінансової стабілізації.

4.3. Реорганізація банків як напрямок реформування банківської системи

Банківська система є основним елементом економіки держави. Нестабільність банківської системи, зокрема банкрутство банків, несе ризики для вкладників і кредиторів банківських установ та може спричинити недовіру до економічної політики уряду та вітчизняної валюти.

У 2014 році Україна пережила безпрецедентне поєднання політичної, фінансово-економічної та банківської криз. Зокрема, ВВП скоротився на 6,7 %, збитки банківського сектору склали майже 53 млрд. грн., споживча інфляція стрімко зросла до 24,9 %, офіційний курс гривні знизився відносно долара США на 97,3 %, євро – на 74,2 % та ін. [18].

За 2014 рік кількість банків, які мають банківську ліцензію Національного банку України, скоротилася з 180 до 163 банків. Протягом року було визнано неплатоспроможними 33 банки, по 17 з яких були прийняті рішення про ліквідацію. Станом на 1 жовтня 2015 року в Україні кількість банків, які мають банківську ліцензію, становила 122 [23]. Ліквідація банків призводить до зниження надійності, фінансової стійкості та довіри до банківської системи. Одним із ключових завдань реформування банківської системи України, на нашу думку, є не ліквідація банківських установ, а їх реорганізація, яка направлена на фінансове оздоровлення, підвищення рівня капіталізації, ліквідності та платоспроможності банків.

Реорганізація є головним напрямком реформування банківської системи України з метою наступного проведення заходів з підвищення фінансової стійкості, капіталізації, конкурентоспроможності та ресурсного потенціалу банків і формування оптимальної їх кількості.

У статті 26 Закону України «Про банки і банківську діяльність» сказано: «Банк може бути реорганізований за рішенням власника банку. Реорганізація банку здійснюється через злиття, приєднання, виділення, поділ банку, перетворення його організаційно-правової форми» [27].

Для подальшого реформування банківської системи України актуальним є підвищення рівня капіталізації банків завдяки їх реорганізації шляхом злиття, поглинання та приєднання.

У Положенні Національного банку України про особливості реорганізації банку за рішенням його власників зазначено, що злиття банків – виникнення нового банку- правонаступника з передаванням йому згідно з передавальними актами всього майна, всіх прав та обов'язків двох або більше банків одночасно з їх припиненням ($A + B = C$), а приєднання банків – припинення одного або більше банків з передаванням ним/ними згідно з передавальним актом усього його/їх майна, прав та обов'язків іншому банку- правонаступнику ($A + B = A$) або ($A + B = B$) [25].

Слід зазначити, що у банківському законодавстві України відсутній термін «поглинання».

На думку І. В. Краснової, А. В. Нікітіна при поглинанні акції або активи банку, що поглинаються, стають власністю покупця. При цьому банк продовжує функціонувати [18].

Прикладами поглинання у банківській системі України є участь іноземних та вітчизняних інвесторів у реорганізації та капіталізації вітчизняних банків шляхом купівлі їх акцій.

На нашу думку, у банківському законодавстві України доцільно виокремити термін «поглинання банку».

Процеси злиття, поглинання та приєднання банків передбачають збільшення розміру капіталу через об'єднання кількох індивідуальних капіталів в один, зменшення кількості банків з одночасним зростанням концентрації банків, що залишились [20, с. 431].

У процесі злиття і поглинання на банківському ринку відбувається і консолідація та концентрація банківського капіталу.

Необхідність консолідації капіталу у вітчизняній банківській системі зумовлена [23; 386]:

- 1) великою кількістю діючих банків (на 1 жовтня 2015 року – 122);
- 2) низьким рівнем статутного капіталу. 88 банків третьої і четвертої груп мають статутний капітал до 500 млн. грн., у тому числі 20 банків четвертої групи – менше 120 млн. грн.

Методи злиття і поглинання залежать від організаційно-правового типу власності банківських установ, що реорганізуються.

Згідно Закону України «Про банки і банківську діяльність» банки в Україні створюються у формі публічного акціонерного товариства або кооперативного банку [27]. В Україні всі банки є публічними акціонерними товариствами. Саме тому всі угоди проходять у чотирьох формах продажу акцій, зокрема:

- метод повного продажу, який характеризується купівлею контрольного пакету акцій, що складає більше 90% всіх акцій, в результаті чого банківська установа стає власністю покупця;
- продаж банку з подальшим спільним веденням бізнесу;
- ринковий продаж акцій шляхом їх розміщення на внутрішніх фондових площадках;
- публічне розміщення акцій (IPO) українських банківських установ на світових фондових біржах [5, с. 226; 3].

Зазначені вище методи дозволяють залучити банкам додаткові кошти для своєї подальшої діяльності.

Перший метод повного продажу є найбільш поширеним.

Другий метод є досить специфічним через належність банківських установ до певних промислових груп, внаслідок чого купівля відбувається разом із рахунками корпоративних клієнтів. Покупець не зацікавлений у повній купівлі такого банку, адже після його приєднання клієнти будуть залишатися в розпорядженні попередніх власників.

Третій метод є найбільш привабливим та ефективним для середніх і великих банків, чиї акції обертаються без обмежень на ринку, при необхідності підвищення капіталізації.

Вигідність четвертого методу обумовлюється при необхідності збільшити капітал до відповідного обсягу і не бути проданим стратегічному інвестору. IPO має бути пріоритетним напрямом розвитку внутрішнього фінансового ринку, як альтернатива залучення стратегічних інвесторів та прямих продаж [18].

У свою чергу, незалежно від обраного методу продажу банківські установи отримували, навіть під час фінансової кризи, значні прибутки від продажу акцій іноземним інвесторам, адже вартість українських банків була досить високою, а в окремих роках – навіть дещо завищеною.

Відповідно до «Стратегії Національного банку України щодо реструктуризації та реорганізації банків у стані фінансової скрути», основними методологічними принципами реорганізації банків мають бути [34]:

- пріоритетність інтересів суспільства, держави і банківської системи загалом та вкладників і кредиторів перед інтересами окремого банку;

- досягнення сегеративності – результативні показники діяльності новостворених банків мають бути кращі, ніж банків, що реорганізуються;

- застосування реорганізації як засобу активного оздоровлення проблемних банків;

- підвищення фінансової стійкості банків;

- забезпечення безперервної роботи банків, які реорганізуються;

- здатність банків-учасників реорганізації виконувати вимоги Національного банку України щодо формування статутного капіталу, дотримуватись економічних нормативів, забезпечувати беззбиткову діяльність.

На нашу думку, доцільно доповнити дані принципи наступними:

- 1) професійний підхід до розробки кожного етапу реорганізації банків;

- 2) законодавче обмеження у процесах реорганізації банків для іноземних інвесторів;

- 3) удосконалення системи державного регулювання та контролю з боку НБУ та Фонду гарантування вкладів фізичних осіб процесів реорганізації в банківській системі України.

В Україні, як і в інших країнах світу, для процесів злиття, поглинання та приєднання властива хвилеподібна тенденція, що зумовлено, насамперед, циклічністю розвитку світової та національної економік.

У розвитку реорганізації банків в Україні можна виокремити декілька етапів. Слід зазначити, що на всіх етапах відбувалася реорганізація банків шляхом зміни їх організаційно-правової форми, зокрема державні банки перетворювалися у комерційні, типу акціонерних товариств та товариств з обмеженою відповідальністю, які потім перетворювалися у відкриті акціонерні товариства, а згодом у публічні акціонерні товариства. Існували в Україні і кооперативні банки.

На першому етапі, який тривав з 1991 року і до фінансової кризи 1998 року, відбувалося перетворення державних банків у комерційні.

Другий етап, який тривав після кризи з 1999 року по 2004 рік характеризувався об'єднанням вітчизняних банків. З початку 1999 року по 2004 рік відбулось більше 10 процесів злиття та приєднання банків [32, с. 63].

Третій етап тривав з 2005 року по 2009 рік. Починаючи з 2005 року спостерігається активізація ринку угод злиття та поглинання банків в

Україні за участю іноземних інвесторів [10, с. 47]. Насамперед це може пояснюватися лібералізацією банківського законодавства у сфері проникнення іноземного капіталу [29, с. 205-206].

Так, у 2005 році однією з перших значних угод була угода про купівлю АППБ «Аваль» групою «Raiffeisen International», група «BNP Parabis Group» (Франція) придбала 51% акцій АКІБ «УкрСиббанк» за 325 млн. дол. США, північно-європейська фінансова група Skandinaviska Enskilda Banken (SEB) придбала більше 98% акцій банку АЖІО [10, с. 47; 11].

Загалом у 2005-2009 роках завершено 32 угоди зі злиття й поглинання.

Починаючи з 2009 року активність цих процесів знижується у декілька разів. Це може пояснюватися світовою фінансовою кризою [29, с. 205-206].

На четвертому етапі, який розпочався після кризи і триває з 2010 року по даний час, відбувається активізація на ринку злиття, поглинання та приєднання банків.

Ситуація 2010–2014 років характеризується укладанням угод злиття, поглинання та приєднання в банківській системі України між банками чотирьох груп і банками всередині кожної групи, об'єднанням вітчизняних банків та виходом іноземних інвесторів з банківського ринку.

Таким чином, в Україні ринок злиттів, поглинання та приєднання в банківській системі відновлюється після кризи.

Якщо в докризовий період ринок злиттів, поглинання та приєднання в Україні характеризувався високими темпами розвитку, то в період кризи та після неї характеризується повільним відновленням [40].

До того ж за нових умов він стає більш цікавим, оскільки кожна угода не є стандартною, а унікальною. Сучасні угоди мають обдуманій та виважений зміст і не характеризуються згодою покупців переплачувати заради частки на ринку.

Інтерес до наших банківських установ у докризовий період пояснюється високими темпами зростання вітчизняної банківської системи, зокрема щорічним зростанням активів, загалом, і кредитного портфелю банків, зокрема. Однак після кризи фінансовий стан банків, зокрема реорганізованих, погіршується, зобов'язання зменшуються, що не сприяє активному відродженню процесів злиття, поглинання та приєднання в банківській системі України. Також стримуючим чинником

відновлення процесів реорганізації банків є зниження та неможливість об'єктивно оцінити вартість банківської установи.

Неефективними прикладами реорганізації у банківському секторі України, на нашу думку, є процеси злиття, поглинання та приєднання банків, після яких банки- правонаступники одержували не прибутки, а збитки, в окремі з них була введена тимчасова адміністрація, у наступному оголошені неплатоспроможними і в кінцевому підсумку виведені з ринку шляхом ліквідації. До таких прикладів можна віднести банки, які були утворені шляхом реорганізації, зокрема АТ «Банк «Таврика», АКБ «Автокразбанк», ПАТ «КБ «Надра», АТ «Брокбізнесбанк», АТ «Дельта Банк» та ін.

На основі проведеного дослідження методів та процесу злиття, поглинання і приєднання можна зробити наступні висновки щодо шляхів удосконалення процесів реорганізації банківських установ в Україні:

- основними цілями при реорганізації банків шляхом злиття, поглинання та приєднання для іноземних інвесторів є вихід на український ринок, а для вітчизняних інвесторів – підвищення конкурентоспроможності та платоспроможності, збільшення капіталу;

- аналіз досвіду реорганізації українських банківських установ свідчить, що першими у черзі на злиття, поглинання та приєднання є банки, створені під певне підприємство чи галузь у випадку погіршення економічної ситуації, в яких працюють підприємства цієї галузі та сама галузь;

- у більшості випадків іноземні інвестори купували великі банки, які мають розгалужену мережу. Слід зазначити, що на сьогодні актуальною є тенденція до злиття вітчизняних банків, де об'єднуються не тільки банки першої (найбільші) і другої (великі) груп, а й банки третьої (середні) і четвертої (малі) груп. На нашу думку найбільші та великі банки будуть купувати малі, що в результаті призведе до зменшення загальної кількості банківських установ в Україні та зростання рівня концентрації банківського капіталу;

- рівень присутності іноземних банків в Україні досить високий, однак нові угоди вже не укладаються в мільярдах доларів США, як до кризи. Прослідковується тенденція виходу іноземного капіталу з українського банківського сектору. Кількість банків, створених за участю іноземного капіталу на 1 жовтня 2015 року, досягла 40, або 32,8 % від 122 банків, які мають банківську ліцензію, з них 18, або 45,0%, становлять банки зі 100-процентним іноземним капіталом;

- у сучасних умовах іноземний власник виступає як покупцем, так і продавцем банку. Незважаючи на зміну інтересів іноземних учасників у процесі реорганізації, все ж таки іноземні банки та компанії через більші фінансові можливості та більший досвід у процесах реорганізації банків будуть виступати основними учасниками на ринку злиттів, поглинань та приєднання банків в Україні;

- в Україні важливу роль в реорганізації банків і консолідації банківського капіталу відіграє іноземний капітал. Загалом, іноземний капітал позитивно впливає на розвиток та становлення банківської системи України. У той же час негативні наслідки впливу іноземних інвесторів реорганізацію банків та на консолідаційні процеси у вітчизняній банківській системі можна нівелювати за допомогою державного регулювання та контролю за процесами злиття, поглинання і приєднання вітчизняних банків;

- на сьогодні, у зв'язку з високими макроекономічними ризиками інтерес до вітчизняних банків з боку іноземних інвесторів залишається низьким. Тому основні операції з реорганізації банків здійснюються за рахунок активності українських інвесторів;

- ринок злиттів, поглинання та приєднання в банківській системі України має типову після кризову тенденцію. Переважною більшістю укладених угод є продаж менше, ніж 50% акцій банку. Також показовим є те, що високою є частка приєднання у загальній кількості реорганізаційних угод, що вказує на наявність у банківській системі України неплатоспроможних банків;

- НБУ проводить політику, що сприяє укрупненню банків, на що вказує підвищення вимог до мінімального розміру регулятивного капіталу до 500 млн. грн.;

- перспективність та успішність банків після реорганізації також залежить від професіоналізму та досвіду спеціалістів на кожному етапі розробки. Даний шлях розвитку дозволить банкам перейти на принципово новий рівень, а використання досвіду неефективних та невдалих процесів злиття, поглинання та приєднання допоможе уникнути багатьох стратегічних і тактичних прорахунків;

- злиття, приєднання та поглинання володіють цілим рядом переваг. Основним з них, мотивуючим чинником до проведення цих методів реорганізації, є синергетичний ефект, що виражається у створенні додаткової вартості від злиття, поглинання чи приєднання;

- НБУ доцільно розробити систему ефективного моніторингу та оцінки угод злиття, приєднання та поглинання банків, у першу чергу, за участю іноземних компаній та банків.

Таким чином, в умовах банківської кризи, коли значна кількість банків ліквідується, необхідним є пошук шляхів реформування банківської системи України з метою зменшення банкрутства банків через їх реорганізацію, що сприятиме зростанню довіри до банківської системи загалом і до кожного банку зокрема. На сучасному етапі головними напрямками реформування національної банківської системи, на нашу думку, є активізація процесів злиття приєднання і поглинання банків з метою підвищення їх капіталізації до вимог законодавства щодо розміру статутного капіталу та вимог НБУ щодо мінімального розміру регулятивного капіталу, сприяння неплатоспроможним банкам у легшому виході з фінансової скрути.

4.4. Проблеми інтеграції банків та небанківських компаній в контексті глобалізації фінансових ринків

Основною тенденцією системних трансформацій сучасності визнано глобалізацію як об'єктивний і всеосяжний процес. Глобалізація характеризує якісно новий етап інтернаціоналізації економічного життя, а її вплив на всі сфери життєдіяльності людства стає дедалі відчутнішим. Найдинамічнішою сферою прояву глобалізаційних процесів є фінансова глобалізація, яка характеризується об'єднанням в єдину систему всієї сукупності міжнародних фінансових відносин та національних фінансових ринків з подальшим їх перетворенням у єдиний фінансовий простір. Зустрічні інвестиційні потоки, розширення та взаємопроникнення міжнародних фінансових ринків вивели світову економіку на якісно новий рівень інтеграції – глобалізацію. Інтеграційні процеси у фінансовій сфері можуть набувати різних форм в залежності від рівня прояву фінансової інтеграції. З огляду на зазначене, розглянемо окремі проблемні, дискусійні положення інтеграції банків з небанківськими компаніями на мікрорівні.

Посилення в умовах глобалізації конкуренції на ринках фінансових послуг, впровадження новітніх технологій в діяльності фінансових посередників спонукає банки розширювати спектр послуг, які надаються клієнтам, та удосконалювати канали доставки банківських продуктів споживачам. Розширення продуктового ряду та розвиток сучасних інформаційних технологій вплинули на процеси інтеграції банків з

небанківськими компаніями, які спеціалізуються на наданні небазових для банків послуг (наприклад, лізингові, факторингові та страхові компанії) та/або допоміжних послуг (компанії діяльність котрих, зокрема, полягає в наданні послуг з інформаційних технологій, обробки даних або будь-яких послуг, які необхідні для здійснення банком діяльності з надання фінансових послуг).

Співпраця банків і спеціалізованих небанківських компаній може на практиці реалізуватися в різних формах, що пояснюється різними інтересами, які переслідують їх учасники. До таких форм можна віднести зокрема: встановлення агентських відносин; обмін акціями; створення банками власних дочірніх небанківських компаній; створення спільних спеціалізованих компаній; об'єднання на договірних засадах зусиль у питаннях надання та універсалізації послуг, обслуговування клієнтів, спільного використання інформаційної та матеріально-технічної бази. Вибір банками конкретної, найбільш доцільної форми співпраці із небанківськими компаніями залежить від економічної ситуації в країні, особливостей чинного законодавства, системи оподаткування, поведінки інших фінансових посередників, стратегії та тактики ведення банками власного бізнесу тощо.

Прогресуючі тенденції глобалізації та інтеграції світової економіки і фінансових ринків ознаменувалися, зокрема, співпрацею різних фінансових посередників. Прикладом інтеграції банків і небанківських компаній є співпраця банків із страховими компаніями з метою координації продажів, поєднання банківських і страхових продуктів, налагодження спільних каналів їх збуту, використання однієї і тієї ж клієнтської бази з метою отримання прибутку тощо. При цьому співпраця банків та страхових компаній може бути направлена на продаж фінансових продуктів, розрахованих на масового споживача та/або на індивідуально орієнтоване обслуговування клієнтів. Чинниками, котрі стимулюють банки до співпраці зі страховими компаніями, зокрема є:

- посилення конкуренції змушує банки розширяти спектр та поліпшити якість фінансових послуг, що надаються клієнтам, та вдосконалювати канали їх збуту;
- реалізація страхових послуг дає змогу банкам збільшити та диверсифікувати свої доходи за рахунок винагороди, яку отримують банки за співпрацю із страховими компаніями;
- можливість використання банками тимчасово вільних коштів страхових компаній для формування власної ресурсної бази;

- змога надавати клієнтам ширший перелік послуг, що надаються за принципом «усе з одних рук», що дуже зручно для клієнтів і підвищує якість їх обслуговування, зокрема сприяє задоволенню потреби клієнта у фінансових ресурсах та страховому захисті;

- запроваджуючи співпрацю із страховими компаніями банки мають змогу додатково залучати клієнтів, оптимізувати витрати на просування банківських послуг та підвищувати ефективність роботи структурних підрозділів;

- можливість отримання докладнішої інформації про клієнтів та повідомити необхідну їм інформацію за рахунок страхової компанії;

- зміцнення бренду банку як універсальної установи, як фінансового супермаркету.

Не є таємницею, що при співпраці зі страховими компаніями, зокрема при розміщенні страхових резервів, при страхуванні кредитних ризиків страхові компанії та банки надають перевагу «своїм» відповідно банкам та страховим компаніям. Так, у страхових компаніях банки пропонують клієнтам зокрема застрахувати заставу та життя позичальників. При цьому ризики залишаються, оскільки на вітчизняному фінансовому ринку має місце афілійованість банків та страхових компаній. Окремі банки пропонують клієнтам при укладанні депозитного договору одночасно оформити договір страхування. У разі настання страхового випадку (втрата життя внаслідок нещасного випадку), визначені за договором страхування вигодонабувачі одразу додатково отримують страхову компенсацію, еквівалентну сумі депозиту. Отже, процес співпраці пов'язаний із дистрибуцією і пропонуванням інтегрованих фінансових послуг, водночас передбачає низку обмежень, зокрема, які стосуються ступені об'єднання банківської і страхової діяльності в межах однієї компанії. Слід враховувати, що Закон України «Про банки і банківську діяльність» не дає право банкам надавати послуги у сфері страхування, за винятком виконання функції страхового посередника.

Страхові компанії розміщують страхові резерви не тільки на банківських депозитах, а ще й інвестують їх у цінні папери. Створювати в страховій компанії підрозділ для управління такими інвестиціями – досить дороге задоволення. Це пов'язано зокрема з потребою аналізувати стан економіки, ринку цінних паперів та інших сегментів грошового ринку, фінансових посередників та підприємств. Тому залучення компаній з управління активами (КУА), для яких діяльність з управління активами є

профільною для управління інвестиційним портфелем страхових компаній є логічним та взаємовигідним. Слід враховувати те, що на відміну від традиційних банківських депозитів, при роботі з інструментами фондового ринку прибутковість на вкладений капітал не обмежена певною ставкою, що відкриває можливість як одержання більш високого доходу, так і значних втрат від невдалого розміщення коштів. Світовий досвід передбачає співпрацю страхових компаній та КУА у розвитку зокрема інвестиційного страхування життя (unit-linked). Воно передбачає обов'язок страхової компанії здійснити страхову виплату не фіксованої суми, а суми, розмір якої залежить від розміру активу, обраного застрахованою особою. Для клієнтів страхових компаній збереження та примноження їх коштів є основною мотивацією для укладення договору страхування життя. Тому інформація про те, що активами управляє професійна компанія, може бути для окремих громадян додатковим аргументом при виборі страховика. Водночас слід враховувати чинники, які стримують таку співпрацю КУА та страхових компаній, зокрема порядок оподаткування інвестдоходу. Крім того, страховику вигідніше збільшувати суми депозитів у банку, тому що в останнього з ним є домовленості про розмір та співвідношення страхових платежів, що спрямовуються від позичальників та інших банківських клієнтів в конкретну страхову компанію. Розмір цих страхових платежів іноді «прив'язаний» до розміру депозитів, розміщених цією компанією. Таким чином, страховик отримує і відсоток на тимчасово вільні кошти, і – що для нього незрівнянно важливіше – нових клієнтів і додаткові страхові премії. Різниця в прибутковості компанії з управління активами та банку сповна перекривається більшою прибутковістю основного страхового бізнесу. Додатковий плюс у такому випадку ще буде в тому, що показники страхової компанії у всяких «рейтингах» зростуть, а мотивація і бонуси співробітників та керівництва зазвичай набагато більше залежать від розміру зборів премій, ніж від інвестдоходу.

Зазначимо, що до фінансової кризи банки також активно створювали власні лізингові та факторингові компанії, недержавні пенсійні фонди (НПФ), а також компанії з управління активами (КУА). Фактично має місце наявність фінансових груп. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо нагляду на консолідованій основі» визначив поняття дефініцій «фінансова група» і «банківська група» та передбачив введення банківського нагляду на консолідованій основі з метою забезпечення стабільності банківської системи та обмеження ризиків, на

які наражається банк внаслідок участі в банківській групі. В межах банківської групи НБУ з метою нагляду виокремлює за видом діяльності підгрупи: кредитно-інвестиційну (входять банки та інші фінансові компанії, крім страхових) і страхову. Закон передбачає суттєві обмеження в діяльності банківських груп. Так, максимальний розмір участі учасників банківської групи в статутному капіталі однієї юридичної особи, що не є фінансовою установою, не повинен перевищувати 15%, а всіх - 60% консолідованого регулятивного капіталу банківської групи. Сума вкладень учасників банківської групи в капітал страхової компанії (компаній) має виключатися з регулятивного капіталу банківської групи. Більш того, НБУ повинен здійснювати контроль за операціями між учасниками банківської групи. НБУ контролюватиме операції між учасниками банківської групи та їх пов'язаними особами, які не є фінансовими установами. Сукупний обсяг операцій, що генерують кредитний ризик, між учасниками банківської групи та однією пов'язаною особою банківської групи, яка не є фінансовою установою, не повинен перевищувати 5%, а всіма – 20% консолідованого статутного капіталу банківської групи.

В разі порушення банківською групою законодавства, нормативно-правових актів НБУ, здійснення ризикової діяльності НБУ має право застосовувати заходи впливу, зокрема встановити підвищені економічні нормативи, ліміти та обмеження щодо окремих видів операцій, а також заборонити проведення операцій між банком та іншими учасниками банківської групи.

Вимоги нагляду на консолідованій основі можуть вплинути на процеси інтеграції окремих небанківських фінансових установ в структуру банків. Це стосується спеціалізованих компаній, які належать банкам, і здійснюють діяльність зокрема на ринку споживчого кредитування.

Процес співробітництва банків і страхових компаній, у тому числі через створення банкострахових груп, сприятиме вирішенню проблеми капіталізації банків, розвитку мереж і технологій збуту страхових та банківських продуктів, а також розширенню спектра послуг, котрі надаються зазначеними фінансовими посередниками клієнтам.

Слід очікувати розвиток різних форм співпраці банків з іншими небанківськими компаніями, зокрема котрі надаються допоміжні послуги. Так, низка банків співробітничав з операторами мобільного зв'язку, що дозволяє клієнтам цілодобово отримувати інформацію про свій вклад в SMS – повідомленнях на мобільний телефон. За допомогою наприклад,

Інтернету клієнти низки банків можуть зокрема переглядати баланс і рух коштів за своїми рахунками, оплачувати комунальні платежі, поповнювати мобільні телефони тощо.

Погіршення кредитних портфелів банків викликає доцільність їх співпраці з оціночними компаніями, оскільки одним із найголовніших факторів кредитного ризику є ризик об'єктивної оцінки ринкової вартості застави. Адже ризик зміни вартості застави впливає не лише на обсяги проблемних кредитів, але й на інші показники діяльності банку, зокрема обсяг банківських резервів під кредитні операції, прибутковість банку тощо. Тому банки повинні постійно займатися підвищенням рівня кваліфікації співробітників заставного підрозділу банку та/або співпрацювати із оціночними компаніями, що у ряді випадків для окремих банків є більш доцільним.

Конкуренція на грошовому ринку спонукає банки до розширення спектра небазових та супутніх послуг, які вони пропонують, зокрема VIP-клієнтам. Низка зазначених послуг потребує відповідної співпраці банків з нефінансовими спеціалізованими компаніями. Так, банки пропонують найелітніші платіжні картки, які призначені для держателів, що належать до вузького кола VIP-клієнтів. Крім престижності, ці картки дозволяють отримати низку унікальних послуг: робити покупки в елітних мережах магазинів, отримувати суттєві дисконтні скидки, послуги страхування, послуги персональних менеджерів та менеджерів, що займаються повним супроводом клієнта та членів його сім'ї. Надавати клієнтам послуги консьерж-сервісу банкам допомагають спеціалізовані компанії незалежно від територіальних та часових меж у будь-який час та будь-де.

Якість життя населення значною мірою залежить від пенсійного забезпечення, зокрема від недержавного пенсійного забезпечення як додаткового до загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. Недержавне пенсійне забезпечення здійснюється банками, страховими компаніями та недержавними пенсійними фондами (НПФ). НПФ – це фінансові посередники, котрі на договірній основі акумулюють кошти юридичних і фізичних осіб у цільові фонди, з яких здійснюються пенсійні виплати учасникам недержавного пенсійного забезпечення після досягнення певного віку. В Україні розрізняють відкриті, корпоративні та професійні види НПФ. Серед НПФ, заснованих банками, переважають відкриті (їхніми учасниками можуть бути будь-які фізичні особи незалежно від місця і характеру їх роботи). Серед НПФ, заснованих банками, також є корпоративні. Засновниками такого фонду є юридична

особа-роботодавець або кілька юридичних осіб-роботодавців, до яких можуть приєднуватися роботодавці-платники. Учасниками корпоративного фонду можуть бути виключно фізичні особи, які перебувають (перебували) у трудових відносинах з роботодавцями-засновниками і роботодавцями-платниками цього фонду. Незважаючи на те, що банки можуть виступати засновниками НПФ, вони не є частиною структури такого банку і функціонують відповідно до вимог законодавства про недержавне пенсійне забезпечення. Банк контролює раду фонду, а управлінням його коштів займається не пов'язана з банком компанія з управління активами (КУА), тобто юридична особа, яка здійснює управління активами на підставі ліцензії на провадження професійної діяльності на фондовому ринку (діяльність з управління активами інституційних інвесторів). Адмініструє його (веде персоніфікований облік учасників) не пов'язана з банком компанія-адміністратор, а кошти НПФ зберігаються в іншому банку-зберігачі. Зберігачем пенсійного фонду є НБУ або банк, який на підставі ліцензії проводить діяльність із зберігання активів. Для банків їхні НПФ виступають розширенням продуктового ряду фінансових послуг (насамперед роздрібних - фізосіб і малих і середніх підприємств, які самостійно не могли собі дозволити заснувати власний НПФ). Пенсійне забезпечення своїх працівників банки розглядали як стартову позицію надалі мінімально гарантованого припливу внесків до фонду, як елементом «соціального пакета» для працівників банку поряд медичною з страховкою, бонусами тощо. Слід враховувати, що левову частку до НПФ нашої країни сплачували компанії на користь своїх працівників. Проте клієнтська база, на яку були розраховані такі фонди, виявилася найменш платоспроможною і найбільш вразливою в несприятливих економічних умовах. В результаті окремі НПФ були ліквідовані внаслідок зміни власників банків (котрі проводили реструктуризацію бізнесу банку), інші – самими засновниками внаслідок зміни стратегії банку. Водночас відмовитися від НПФ як від неприбуткового напрямку свого бізнесу, окремі банки стримувала можливість завдати шкоди власному бренду.

Особливе місце серед НПФ займає створений НБУ корпоративний пенсійний фонд (КПФ). НБУ надано право самостійно здійснювати адміністрування, зберігання та управління активами створеного ним фонду. При цьому особливості діяльності із зберігання та управління активами КПФ НБУ та нагляду за цією діяльністю встановлюється НКЦПФР за погодженням з Національною комісією, що здійснює

державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг. Здавалося б, за долю цього НПФ можна було бути спокійними. Але ситуація з НПФ Нацбанку засвідчила, що нечисті на руку ділки можуть вивести гроші з пенсійного фонду, майже не порушуючи закону [16, с. 11]. Отже, можна виснувати, що особливі умови функціонування НПФ, які суперечать загальноприйнятій у світі практиці та нормам законодавства можуть призвести до збільшення ризиків та зменшення контрольованості.

Активізація діяльності НПФ в подальшому пов'язана з: підвищення рівня доходів населення; законодавчим врегулюванням окремих питань діяльності ринку недержавного пенсійного забезпечення, які б сприяли захисту ринку від зловживань; підвищенням рівня довіри населення до НПФ; стимулюванням заінтересованості роботодавців у фінансуванні недержавних пенсійних програм для працівників та ін.

В Україні, як і в інших країнах, великі лізингові компанії в основному належать банкам. Банкам вигідніше кредитувати клієнтів шляхом надання лізингових послуг через свої лізингові компанії. Це пов'язано зокрема з такими чинниками. По-перше, банкам не вигідно видавати великі кредити за складною схемою, яку у разі неплатоспроможності позичальника буде проблемно реалізувати. По-друге, право власності на об'єкт лізингу не переходить до лізингоодержувача, а залишається за лізинговою компанією. По-третє, лізингові компанії не створюють резерви для покриття можливих втрат під кредитні операції. По-четверте, банк може використовувати лізингову компанію з метою оптимізації власного оподаткування. По-п'яте, діяльність лізингових компаній не контролюється так жорстко, як банківська діяльність.

Зазначимо, що розвитку лізингових компаній не сприяє система оподаткування, зокрема електронне адміністрування ПДВ, запроваджене з 1 січня 2015 року. Річ у тім, що через різні чинники зростає питома вага проблемної частини портфеля лізингових компаній, збільшується кількість випадків примусового вилучення майна лізингоотримувачів. В нинішньому податковому кодексі така операція – це постачання, яке має супроводжуватися видачею податкової накладної боржником. Перед запровадженням системи електронного адміністрування існував інститут ефективного оскарження в Державній фіскальній службі факту невидачі податкової накладної боржником, що давало змогу автоматично включати ПДВ у суму податкового кредиту. Але після запровадження нової системи це не врахували, від чого найбільше постраждала саме лізингова

діяльність, бо решта суб'єктів підприємства мають змогу вибирати собі контрагента. А для лізингодавця вилучення від неплатника – це вимушена операція, без жодних опцій, а з погляду податкового обліку – це звичайна поставка. Більшість боржників цього не хочуть робити, але навіть якщо й наміряються, то чинна система електронного адміністрування ПДВ не дає йому змоги це зробити через брак коштів на рахунках. Тому ПДВ лягає на плечі лізингодавця (як власника вилученого майна) і критично послаблює його фінансову стабільність. А останній, який і без того потерпає від курсових коливань, зростаючих неплатежів, розшуку переховуваного майна, витрат на його повернення тощо, має ще й неоголошений податок у розмірі 20%.

Банки співпрацюють з факторинговими компаніями, що спеціалізуються на купівлі у господарюючих суб'єктів права на вимогу боргу. Факторингові компанії зазвичай створюються при банках і широко користуються кредитами цих банків для здійснення своїх операцій. В ряді випадків банки створюють факторингові компанії з метою списання на них проблемної заборгованості за кредитами. Це дозволяє банкам покращити свій баланс, звільнивши його від проблемних кредитів та вивільнити ресурси. Окремі банки депозити оформляли на свої фінансові компанії, а видані клієнтам кредити переоформляли на споріднену банку факторингову компанію. Фактично таким чином виводилися з банку його активи [21, с.34].

В умовах сучасної економіки досягти успіху можуть компанії, які використовують ефективні методи ведення бізнесу, зокрема аутсорсинг. Одні автори під аутсорсингом розуміють передачу певних функцій статутної компанії сторонній компанії, другі – передачу окремих бізнес – функцій компанії, винесення допоміжних чи навіть основних бізнес – процесів за межі компанії, треті – як відмову від власного бізнес – процесу та передачу його більш професійним та досвідченим в певній галузі компанії. В низці випадків аутсорсинг пов'язується із технічним прогресом в галузі інформаційних технологій, які дозволяють другорядні операції компанії передати аутсорсеру з повним контролем компанії за їх своєчасним та якісним виконанням. Найбільш популярним є аутсорсинг інформаційних технологій та програмного забезпечення, юридичних послуг, кадрового менеджменту, маркетингових заходів тощо.

Ведення сучасного банківського бізнесу складно уявити без аутсорсингу. Співпраця банків і небанківських компаній здійснюється коли банки передають на підставі договору певних бізнес – процесів або

виробничих функцій на обслуговування іншим компаніям, що спеціалізуються у цій галузі. Наявність бізнес – процесу, тобто сукупності взаємопов’язаних заходів або завдань, спрямованих на створення певної послуги чи продукту для споживачів, є відмітною рисою аутсорсингу від інших форм надання послуг чи абонентського обслуговування. Провайдери аутсорсингових послуг постійно інвестують кошти в новітні технології щодо удосконалення процесів обробки даних та інших бізнес – процесів. Перекладаючи таку діяльність на аутсорсингову компанію, банки звільняють себе від необхідності здійснення подібних інвестицій, скорочуючи таким чином власні витрати. Це, наприклад, має сенс, коли банк не займає суттєвої частки на ринку відповідної фінансової послуги. Навіщо витратити значні суми коштів на технології, які може запропонувати спеціалізована компанія за більш помірну плату. Отже, використання аутсорсингу дозволяє банкам обрати краще технологічне рішення, підвищити якість обслуговування клієнтів при наданні послуг при мінімальних інвестиціях, зосередитися на професійних питаннях банківської діяльності.

Активізація безготівкових платежів сприяє розвитку співпраці банків з компаніями, які надають послуги з прийняття готівки з метою її подальшого переказу через програмно-технічні комплекси самообслуговування (ПТКС). Встановлювати в структурних підрозділах ПТКС економічно вигідно великим банкам, котрі використовують їх насамперед для мінімізації витрат на розрахунково-касове обслуговування клієнтів. В свою чергу, невеликим банкам мати в кожному відділенні власні ПТКС не завжди економічно доцільно. Тому вони налагоджують співпрацю з небанківськими компаніями – власниками ПТКС, котрі уклали агентські угоди з банками або які отримали ліцензію відповідного органу на переказ коштів і є платіжними організаціями та/або учасниками платіжної системи. Окремі банки орендують ПТКС у таких компаній або розміщують у своїх відділеннях. Розвиваючи співробітництво з банком власники ПТКС приймають платежі на користь банку як готівкою, так і з використанням платіжних карток. Слід враховувати, що подібні послуги є платними.

Важливою послугою банків є кредитування. Приймаючи рішення про можливість надання кредиту, банк оцінює кредитоспроможність потенційного позичальника. Невиконання або неналежне виконання позичальником кредитних зобов’язань може бути пов’язане як із об’єктивними причинами, так і з шахрайськими намірами клієнта.

Оскільки передбачити майбутній фінансовий стан клієнта дуже складно, зробити висновок про виконання потенційним позичальником своїх зобов'язань можливо зокрема завдяки наявності кредитної історії клієнта. Кредитна історія – це сукупність інформації про юридичну або фізичну особу, що її ідентифікує, відомостей про виконання нею зобов'язань за кредитними правочинами, іншої відкритої інформації. Практика свідчить, що інформацію про клієнтів банки можуть отримати у бюро кредитних історій, тобто у юридичної особи, виключною діяльністю якої є збір, зберігання, використання інформації, яка складає кредитну історію. Засновниками бюро можуть бути юридичні та фізичні особи, у тому числі фінансові посередники. Користувачами бюро можуть бути банки, небанківські фінансові установи та інші суб'єкти господарської діяльності, які надають послуги з відстроченням платежу або надають майно в кредит. Бюро не впливають на рішення банку про надання чи відмову в наданні кредиту, вони лише дають наявну інформацію про виконання потенційним позичальникам своїх зобов'язань. Це дозволяє кредиторам мінімізувати можливі фінансові ризики, а не позбавитися їх. Отже, співпраця фінансових посередників та бюро кредитних історій є нагальною необхідністю. Водночас деякі аспекти співпраці банків та бюро кредитних історій потребують урегулювання. Це стосується зокрема джерел формування кредитних історій, захисту інформації, що складає кредитну історію, розпорошеності баз даних кредитних історій. Для розв'язання зазначених проблем необхідне законодавче врегулювання питань співпраці бюро кредитних історій щодо створення єдиної бази даних кредитних історій, а також співпраці бюро з іншими установами, які володіють певною інформацією фінансового характеру.

Останнім часом банки, що спеціалізуються зокрема на споживчому кредитуванні, продають свої продукти через агентів. Агентами виступають банки, котрі, з одного боку, з різних причин не бажають чи не можуть самостійно продавати відповідні продукти, а з другого – мають розгалужену мережу філій. Переваги такого співробітництва для банку – кредитора полягають у розширенні власної присутності на ринку та зростанні обсягів споживчого кредитування без збільшення витрат на створення власних каналів збуту продуктів. Банки-агенти, що найменше отримують перевагу у вигляді комісійної винагороди, а також можливість навчитися самостійно надавати зазначені кредити, тобто в подальшому відмовитися від продажу чужого продукту. Слід враховувати й те, що банку-кредитору не з руки запрошувати своїх клієнтів отримати кредит у

банку-агенті, а останній, в свою чергу, не зацікавлений «піарити» партнерський банк. Тому банки-кредитори надають перевагу співпраці за агентською схемою з небанківськими установами. Водночас існує практика, коли небанківські фінансові компанії продають споживчі кредити, використовуючи для цього мережу банків на агентських умовах.

Банки співпрацюють з колекторськими компаніями, тобто компаніями, які за певну винагороду займаються поверненням боргів. До них по допомогу звертаються банки, які з різних причин не бажають та/або неспроможні самостійно розв'язувати проблеми неплатежів за допомогою власних спеціальних структурних підрозділів. Зазначимо, що в діючому законодавстві України досі відсутнє визначення колекторської діяльності і навіть є законодавча ініціатива щодо заборони продажу проблемних кредитів колекторським компаніям. Однак «в роботі» колекторів перебувають суттєві обсяги проблемних боргів.

Якщо банки продають проблемну заборгованість «своїй» колекторській компанії, то ціна не суттєво може відрізнитися від номіналу. В іншому випадку, коли колекторська компанія незалежна від банку, то купує проблемну заборгованість за ціною значно нижчою від номіналу. Деякі банки виводять проблемні активи в інші компанії: так роблять переважно великі банки, які володіють декількома фінансовими компаніями.

Отже, складна макроекономічна ситуація безпосередньо впливає на платоспроможність юридичних та фізичних осіб та можливості обслуговування кредитів, у тому числі проблемних. Це суттєво впливає на вартість проблемних кредитних портфелів, за якою їх можуть придбати колекторські компанії, однак не завжди хочуть продати банки. Іноді колекторські компанії працюють з банками на умовах комісійної винагороди, одержуючи процент від суми стягнутих ними заборгованості за проблемними кредиторами. Отже, формами надання банкам послуг колекторськими компаніями є зокрема договір доручення, договір цесії та договір факторингу.

З банками співпрацюють також інститути спільного інвестування (ІСІ), тобто фінансові посередники, що здійснюють залучення і розміщення фінансових ресурсів інвесторів. Акумуляовані ресурси ІСІ вкладають в різні види активів фінансового ринку. Закон України «Про інститути спільного інвестування» поділяє ІСІ, зокрема на спеціалізовані та кваліфікаційні. До спеціалізованих відносяться інвестиційні фонди грошового ринку, державних цінних паперів, облігацій, акцій, індексні,

банківських металів. Кваліфікаційні інвестують виключно в один із кваліфікаційних класів активів та кошти, а також не мають будь-яких вимог до структури активів. До кваліфікаційних належить зокрема клас кредитних активів. Водночас зазначимо, що обсяг активів ІСІ незначний. Це пояснюється зокрема незначним рівнем доходів населення, обізнаністю його щодо функціонування ІСІ, дохідністю за іншими фінансовими інструментами (наприклад, якщо дохідність за банківськими депозитами буде нижчою, то фонди будуть у фаворі).

Насамкінець зазначимо, що інтеграція банків з небанківськими компаніями є справою важливою і актуальною. Без відповідної співпраці з небанківськими компаніями та інфраструктури банківська система не зможе бути ефективною і вирішувати поставлені перед нею завдання. Відтак питання співпраці банків з небанківськими компаніями вимагають подальших досліджень як теоретичному, так і в практичному аспекті.

4.5. Напрямки підвищення ефективності функціонування банківської системи України

У сучасних умовах для стабілізації фінансово-економічної ситуації в країні необхідна ефективно функціонуюча, надійна та розвинена банківська система. З метою забезпечення ефективного функціонування банківської системи України в умовах фінансово-економічної кризи та посилення євроінтеграційних процесів, необхідно дослідити особливості сучасного стану та визначити перспективи її розвитку. Усе це зумовлює актуальність розроблення заходів, спрямованих на реформування банківської системи із врахуванням сучасного стану та євроінтеграційних напрямків розвитку економіки України.

Україна вступила в найвідповідальнішу і найскладнішу стадію здійснення реформ – період, який супроводжується масовими банкрутствами банків, інфляцією, девальвацією національної грошової одиниці, безробіттям та ін. Тому важко переоцінити в цій ситуації значення української банківської системи загалом і кожної банківської установи зокрема.

Розвиток банківської системи в Україні, забезпечення на ділі її ефективної підтримки з боку держави – одне з пріоритетних завдань економічної політики на сучасному етапі фінансово-економічної кризи та європейської інтеграції. У вітчизняній банківській системі за останні роки простежуються кількісні та якісні тенденції, які відображають як

позитивні, так і негативні характеристики розвитку діяльності банківських установ.

Однак є ризики, пов'язані зі швидким зростанням частки іноземного капіталу в банківську систему. Так, у Республіці Польща, як і в інших країнах Центральної та Східної Європи більше 75% капіталу банків належить зарубіжним інвесторам [28, с. 113].

Недоліками, які пов'язані з проникненням іноземного капіталу в банківський сектор України, є: посилення залежності національної банківської системи від іноземного капіталу, що загрожує економічній, політичній і фінансовій незалежності країни; збільшення конкурентного тиску на вітчизняних учасників банківського ринку; підвищення системного ризику в країні внаслідок перенесення наслідків економічних та фінансових криз з інших країн; ускладнення контролю з боку Національного банку України як органу банківського регулювання та нагляду за операціями банків з іноземним капіталом, рухом грошей, іноземної валюти та капіталу; ризик появи в країні банків з ненадійною репутацією, які матимуть на меті отримання прибутку від спекулятивних операцій, стимулювання споживання та імпорту; недостатньо активне використання іноземного капіталу для кредитування реального сектора економіки.

Тому доцільно привести у відповідність вітчизняне банківське законодавство до європейських і світових стандартів ведення банківського бізнесу та на законодавчому рівні обмежити участь іноземного капіталу у банківській системі України.

Так, у США, Японії, Швеції та в інших країнах, частка іноземного капіталу у банківській системі становить від 0 до 7% [13, с. 106].

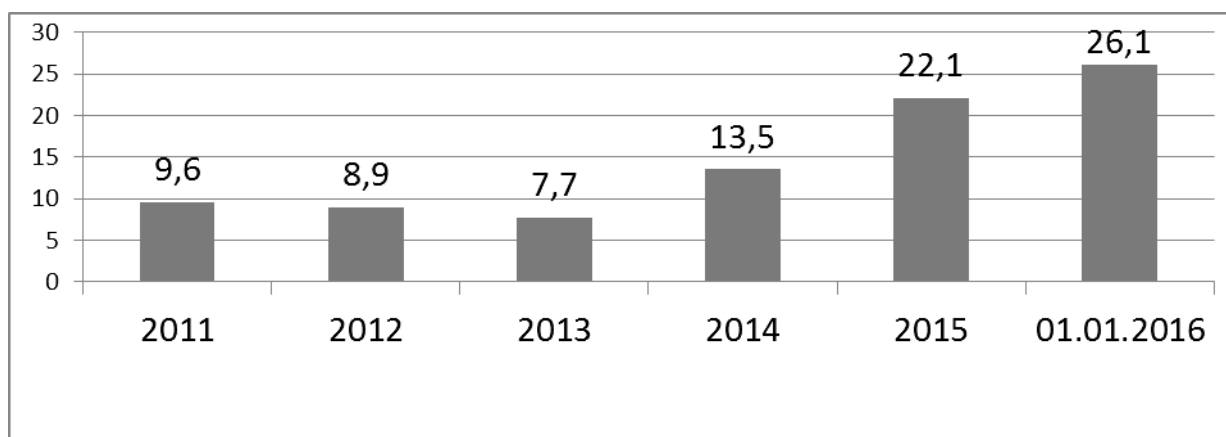
Діяльність банків залишається низькорентабельною. Значення показників рентабельності активів і рентабельності капіталу у 2009–2011, 2014–2015 роках були від'ємними, що свідчить відповідно про неефективне розміщення банками ресурсів і використання капіталу.

Основною причиною збиткової та неефективної діяльності банків України є різке погіршення якості кредитного портфеля через неспроможність багатьох позичальників повертати свої кредити та сплачувати проценти, що обумовило високі відрахування в резерви за активними операціями.

Так, у 2015 році тривала тенденція щодо підвищення частки простроченої заборгованості за кредитами, яка станом на 1 січня 2016

року становила 22,1% суми наданих кредитів. За січень-липень 2016 року частка прострочених кредитів зросла ще на 4,0% до 26,1% (рис. 4.16).

Рис. 4.16. Динаміка частки простроченої заборгованості за кредитами у загальній сумі кредитів у 2011-2016 роках, % [23]

Рівень капіталізації вітчизняних банків, особливо у порівнянні із закордонними банківськими установами, залишається ще досить низьким. Тому проблема підвищення рівня капіталізації банків України, зокрема малих, як одна з передумов їхньої фінансової стійкості та надійності, залишається надзвичайно актуальною [30, с. 35].

Однією з найгостріших у розвитку банківської системи є проблема захисту власного та статутного капіталів від знецінення. Так, незважаючи на номінальне зростання обсягів власного і статутного капіталів банків, спостерігається реальне їх зниження в окремих періодах за рахунок девальвації гривні. Так, під час загострення фінансових криз 2009, 2014 та 2015 років українські банки втрачають власний капітал. І хоча вдається відновлювати тенденцію зростання власного капіталу протягом 2009-2013 років і статутного капіталу банківської системи протягом 2009-2013 років та у 2015 році, їх обсяг у доларовому еквіваленті в результаті девальвації гривні впродовж 2009, 2014-2015 років зменшується. Інфляція також зменшила капітал усіх банків.

На сьогодні капітал банківської системи залишається недостатнім як для стабільного функціонування і розвитку банківської системи, так і забезпечення розвитку реальної економіки за інноваційно-інвестиційною моделлю.

Важливою функцією банківської системи є трансформація тимчасово вільних коштів у банківські ресурси та їх наступне скерування в розвиток тих галузей економіки, які мають потребу в фінансовому забезпеченні виробництва та інноваційно-інвестиційних проектів.

Результати аналізу сучасного стану банківської системи України вказують на позитиви і негативи розвитку діяльності банківських установ. Недоліки показують, що основні цілі розвитку банківської системи України – забезпечення надійності, фінансової стійкості та конкурентоспроможності, нині ще не досягнуто.

Причини, які викликали вищезазначені негативні наслідки діяльності банківської системи, можна поділити на три групи [11, с. 42]:

1) загострення кризи реальної економіки й передусім у сфері виробництва;

2) недосконалість грошово-кредитної політики Національного банку України щодо банківських установ, зокрема їх ліквідації;

3) внутрішньобанківські чинники, відсутність виробленої стратегії і тактики роботи банків в умовах фінансово-економічної кризи.

Сьогодні настав час зміни стратегії і тактики роботи як Національного банку України, так і банків.

Активізації кризи банківської діяльності сприяла жорстка грошово-кредитна політика Національного банку України, недостатня оперативність та ефективність контролю з боку Національного банку України за діяльністю банківських установ та недоліки в діяльності самих банків. Треба відзначити, що банківський нагляд вчасно не виявив і не допоміг банкам-банкрутам.

У процесі подальшого поглиблення банківської реформи з метою всебічного зміцнення та очищення банківської системи, забезпечення на ділі її ефективної підтримки з боку держави необхідно розглядати питання не лише зменшення кількості банків, але й якісного розвитку банківської системи України. Зменшення кількості банківських установ, зокрема віднесення їх до категорії неплатоспроможних, відкликання ліцензії та ліквідація, має відбуватися з використанням зарубіжного досвіду. З боку держави необхідно проводити не політику ліквідації банківських установ, а політику «кількісного пом'якшення» через їх реорганізацію шляхом злиття чи приєднання (поглинання) і спільних зусиль як Національного банку України, так і уряду. Держава має стимулювати розвиток власної банківської системи, інакше з'являться можливості виникнення явища монополізації на фінансово-кредитному ринку, а на місце вітчизняних банків прийдуть іноземні.

Для забезпечення стабільного функціонування та розвитку банківської системи, покриття ризиків у діяльності банків, підвищення конкурентоспроможності, рівень капіталізації банків залишається

недостатнім. Збільшення рівня капіталізації банків України повинно бути основною складовою у стратегії їхнього зростання. Одним із способів підвищення рівня капіталізації банків є процеси їх реорганізації шляхом злиття та приєднання (поглинання). Використання іноземного капіталу також є чинником нарощування капіталізації банківської системи.

Прострочення за кредитами у банківській практиці є постійним явищем. Кожний банк має у своєму портфелі проблемні кредити. Але при цьому важливе значення мають обсяги такої простроченої заборгованості та темпи її зростання. Банківські установи мають прикладати максимум зусиль, аби процент неповернення кредитів був якомога нижчим.

Для мінімізації ризиків неповернення банківських кредитів позичальниками банки, на нашу думку, повинні: деталізувати етапи кредитного процесу; дотримуватися вимог Національного банку України при оцінці кредитоспроможності юридичних осіб і розробляти та удосконалювати власні методики аналізу кредитоспроможності фізичних осіб; розробляти різні види кредитних договорів залежно від виду кредиту; не підходити формально при структуруванні кредиту та при укладанні кредитних договорів з позичальниками; активно використовувати процентну політику як метод стимулювання отримання позичальниками кредитів, зокрема знижувати процентні ставки за кредитами у виробництво; здійснювати постійний кредитний моніторинг, проводити попередній, поточний та наступний контроль виконання позичальниками умов кредитного договору; аналізувати чинники виникнення проблемних кредитів та управляти ними шляхом їх реструктуризації, зокрема валютних кредитів; підвищувати кваліфікацію кредитних працівників банку для покращення якості та культури кредитного обслуговування клієнтів.

Так, організація процесу кредитування у публічному акціонерному товаристві «Державний ощадний банк України» (ПАТ «Ощадбанк») передбачає дванадцять етапів, у банку розроблена власна методика аналізу кредитоспроможності фізичних осіб, використовуються різні види кредитних договорів, найнижча процентна ставка за кредитами, моніторинг починається з процесу видачі кредиту і продовжується до моменту закінчення дії конкретної кредитної угоди. Банк активно співпрацює з позичальниками щодо своєчасного виконання ними взятих на себе зобов'язань за кредитам і недопущення простроченої заборгованості. У випадку виникнення у позичальників з об'єктивних причин тимчасових фінансових труднощів банк здійснює

реструктуризацію кредитної заборгованості. Особливу увагу та значення в ПАТ «Ощадбанк» приділяють підвищенню кваліфікації кредитних працівників.

Проте глибоку банківську кризу не можна подолати лише банківськими заходами, кредитними, монетарними інструментами, бо її першопричина криється в економіці. Саме тому потрібно ставити питання про економіку і банки, а не тільки банківську проблему. На взаємодії органів державної влади, Національного банку України, банківських установ повинен базуватися подальший розвиток вітчизняної банківської системи. Більш глибокий аналіз становлення, розвитку та сучасного стану діяльності банківських установ, їх проблем та напрямів вирішення в умовах фінансово-економічної кризи та європейської інтеграції, сприятиме реформуванню та подальшому розвитку в Україні надійної та ефективної банківської системи.

4.6. Особливості сучасної банківської справи (The Features of Modern Banking)

The author of this part has been a member of the staff of one bank in the foreign department and after some years changed her field of business to foreign trade. Now she is a senior lecturer at the University of South Bohemia in Ceske Budejovice, in the Czech Republic.

It has given the author the possibility to see financial markets from a different view – as a member of staff, as a client and now as a teacher.

The author should say, time is changing and the behaviour of people and their professional skills are too. It looks like the economic and financial crisis is meeting the crisis of morality, but not only in financial markets. The current financial crisis has highlighted the need for financial education, namely education focused on practical life skills associated with the administration of personal or family budgets, which are a prerequisite for the financial security of citizens and families. The author sees financial literacy as the intersection of different kinds of science, as a multidisciplinary science with a big impact on the functions of families, companies and economics and the financial market of any country. Various forms of investment and returns on investment require a certain measure of determination and education. The willingness to take risks requires the knowledge of detailed mapping of a product before the signing of any agreement on ways of calculation and estimation of possible difficulties. This situation creates the need to teach and raise a new generation by more

sophisticated and practical methods. It is necessary to give lectures on practical topics, and their connection with practice, and not only on the theory about the function of something. The comparison of levels in Financial Literacy among some countries is given in Table 4.8.

Table 4.8

The comparison of the levels in Financial Literacy among some countries in EU*

Country	Excellent level	Good level	Basic level	Poor level
Greece	3%	21%	62%	14%
UK	3%	19%	58%	19%
Netherlands	3%	19%	63%	15%
Hungary	2%	13%	69%	16%
Czech Republic	2%	12%	67%	19%
Romania	1%	11%	67%	21%
Bulgaria	1%	11%	66%	22%
Poland	2%	9%	66%	23%
Slovakia	1%	8%	71%	20%
Spain	1%	8%	65%	26%
Turkey	1%	6%	66%	27%

*Source: Allen (2012)

In the Czech Republic there can be seen poor legislation, aggressive advertising and behaviours, low professionalism, and fraud on one side and debts and problems on the other. The decline of morality can be seen everywhere in the world and it was one of the reasons for the financial crisis in 2008, according to Roubini, Mihm (2011). The Czech banking sector has gone through a great evolution since 1989. Not only has the globalisation processes intensified, but also a transition in the economy has started. Some of the banks were privatised, after the Czech banking crises in the 90's occurred here and now foreign capital the most important role (Kantnerová, 2013).

Lacic (2013) argues that bank concentration leads to various pathological situations: abuse of the credit system, the interest rate mechanism, the derivative market, etc. High banking concentration leads towards monopoly. Moreover, in practice there is no real control over such huge institutions by the official authorities. Big banks, knowing that they are «too big to fail», can take too high risks (Carletti et al, 2002).

There are many new products, new rules, new trends (Lucas, Goodman, Fabozzi, 2007), non-professionalism and fraud. There are a lot of changes after the introduction of lots of new financial products (Zandi, 2008). The securing of debts came to be the financial instruments for anybody, and there are lots of

difficult and exotic financial instruments in the market (Lucas et al, 2007). But individuals are increasingly in charge of securing their own financial well-being mostly after retirement. With the shift from defined benefit to defined contribution pensions, today's workers have to decide both how much to save and how to allocate their retirement wealth. Financial markets have become more complex and individuals are faced with a proliferation of new investment products, many of which are new and often fairly complex. Investment opportunities have expanded beyond national borders, permitting individuals to invest in a broad range of assets and currencies (Kantnerová, 2015).

One of the steps made by the government after the crisis in 2008 was the increase of the amount on insurance of deposits, which is now 100 000 EUR (Jílek, 2013). But a lot of people do not know that some products are not insured – for example pensions and bond funds. And of course there are some people who do not have any choice – according to European statistical data, about 10 % of Czech citizens are on the verge of poverty, which is under the European average. But people from this tenth sometimes have as the reason to take a loan, the postponement of installments on another loan, so as not to be hungry or need to pay their debts. This need pushes them accept loans on any condition without the use of their knowledge or their intellect.

Results found in the market of the Czech Republic

There are lots of problems in the field of insurance – the typical picture of a moral hazard in our country is brokerage, which is up to 200 % of the annual payment for some insurance products. According to Němec (2015), there are demands by the professional association of insurance companies to decrease the provision to 150 % maximally, and prolong the payment of it to 5 years (now it is 3 years only), which will probably be achieved by new rules of law for this market. The last attempt of the government was made in the autumn of 2015, when the relevant new novella of law was refused because of the insurance lobby.

In 2014 there were more than 1 million Czech citizens in big problems with debts – nearly a tenth for each person. Execution of debts is coming to be a common solution for the situation when the defaulter is not able to pay installments. In the period of 2001 to 2012, there were more than 2 and a half million executions in the Czech Republic. More than 41 % of Czech citizens don't have any savings or reserves and their debts consist mostly of small loans, which were planned as help for small financial problems. But these problems belong mostly to people, who are not in a good financial situation or who have other loans and are not able to pay their installments. They are not good enough

clients for banks. So they service their debts from some small, private, financial companies in the shadowy part of the financial market, often outside of the control of central banks and from these small debts grow up to be big tragedies. By the end of 2014, the number of executions made for debts was about 700 000 according to Němec (2015). He stated in his paper, that the typical debtor in the Czech Republic is a woman with a high school degree, between 30 and 40 years of age and often with 1 child. Her income from her job is about 15 000 CZK net monthly, and she mostly lives in the northern part of the Czech Republic. Her first debt was for the improvement of her family living level. Because she is not able to pay the installments, she owes for the flat and costs connecting with living. She has problems for more than 2 years. She does not have any chance for improvement because banks refuse to lend money to women in such situations. She asks some private companies with higher interest rates on loans and the common end of such a situation is execution (Němec, 2015). From other sources, the typical debtor is a man, because of the traditional role of men in the family. But so detailed a description is useful for other analyses or search.

The debt of non-paid installments of housing loans was roughly the same volume in the private and company sectors.

According to data sent to the author by the Czech Chamber of Executors in the beginning of 2016 there were in the Czech Republic – see the table 4.9 and 3.10 – lot of executions for debts.

Table 4.9

The development of executions in the Czech Republic*

Period	Number of causes (debtors)		Number of persons or firms	
October 2013	147 000 of firms	3 318 000 of persons	47 000 firms	1 001 000 of persons
October 2015	198 000 of firms, increasing of 35 %	4 236 000 of persons, increasing of 28 %	58 000 of firms, increasing of 23 %	731 000 of persons, decreasing of 27 %

*Source: own work from data from the Czech Chamber of Executors

For the explanation of a. m. numbers it should be stated, that the rate of CZK is 27 CZK per 1 EUR and some of citizens have more than 5 executions. In the last years the number of executions on citizens who have between 5 and 10 has grown. More than 50 % of all executions are made for small amounts between 5 and 20 000 CZK (less than 1 000 EUR).

Table 4.10

**The comparison of new executions from debts in the last 7 years
(in thousands of CZK)**

	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015 (forecast)
Number of new execution, rounded	761 000	702 000	936 000	820 000	714 000	828 000	755 000

*Source: the Czech Chamber of Executors

The Czech government has tried to arrange some better rules for such people. The last new step is the last novella of consumer's law, which will prohibit some problematic financial instruments like bills of exchange, changed some rules in the executions and based conditions of notification of APRC (Annual Percentage Rate as the best indicator of cost of any loan). But in the practice of both banking and non-banking companies, not all parts of calculations are used strictly and sometimes the calculation formula is not clear enough, which again means some possibilities to use it for the profit of company and not in the right way.

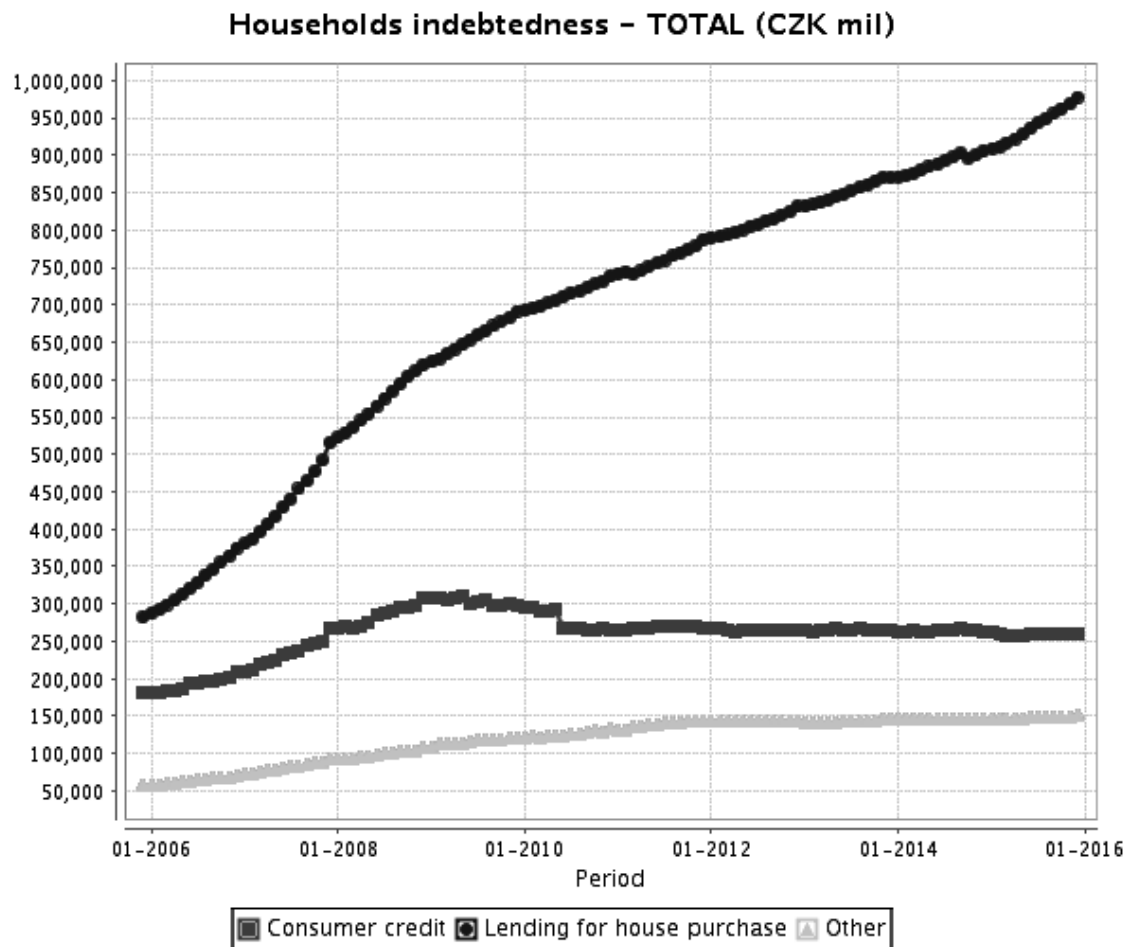
The Czech Republic brought financial literacy into being in our lives in 2008 too, in the Standards (Ministry, 2007) of the Ministry of Education, Youths and Sports. In this it is stated that financial literacy is a set of knowledge, skills and behaviours of citizens which is needed to ensure the financing of a family, and a financial education to enable its active role in the financial market. One should be oriented in the problems connected with money and prices and be able to manage home households including the managing of financial assets, credits and loans with regard to changeable conditions. Financial literacy is composed of Standards from three components – currency, prices and the budget of the home.

In the Czech Republic within the Czech Central Bank (herein after called CNB, the Czech National Bank), more than 50 000 of different kind of financial companies operated in 2015. The regulative system does not work perfectly. There are two main types of such firms – banks and non-banking companies. In the field of banks, the governor is the Czech National Bank (CNB). This subject is responsible for the control of the function and licence proceedings. There are some problems in this sector, but not so huge as in the sector of non-banking firms.

The rules for calculation are stated in the law to consumer credit No. 145/2010 and its novella 43/2013 and in the Czech Republic will be ready for

other changes in 2016 by rules of the European Union (EU). The situation in the Czech Republic after the crisis period looks better than before, because the consumer credits are not increasing so much as before, as can be seen from Chart No. 1. Rather, they are stagnating. The financial specialists had the alarm bells ringing before, because of the increasing number of people falling into debt. Now, because of a lot of media campaigns, warnings from the media, building of social nets of counseling and law centres free of charge, the situation looks to be better. See Chart 4.17 below.

Chart 4.17. Households indebtedness*

*Source: http://www.cnb.cz/cnb/STAT.ARADY_PKG.VYSTUP?p_period=1&p_sort=2&p_des=50&p_sestuid=1538&p_uka=1%2C2%2C3&p_strid=AAD&p_od=200512&p_do=201512&p_lang=EN&p_format=4&p_decsep

The increasing volume of mortgage loans is the reason to change the rules. What does it mean? It will be the same information obligations as for consumer credits. As first there are stated obligations about which information the company offering such loans is obliged to pass to their clients and there is the obligation to check carefully the conditions of the possibility of paying installments in the future. And that means more work for banks. Because the

laws of the Czech Republic strictly state the conditions for consumer loans, but not for mortgage loans, the amount of which is often out of the rank for consumer loans, the mortgages, are in this law extracted from consumers' loans and which are asked by the EU to implement in the new law. Banks defend such a practice, because of more administrative work on mortgages.

The comparison of the level of debts among countries of the EU is shown in the next table.

Table 4.11

The comparison among countries of EU of their debts (in mil. of EUR)

GEO/TIME	2006	2007	2008	2009	2010	2011
European Union (27 countries)	-172 259,0	-109 197,7	-302 270,0	-808 643,5	-802 310,6	-565 116,7
European Union (25 countries)	-170 568,2	-105 922,1	-294 921,9	-796 484,0	-792 716,9	-557 154,8
Euro area (17 countries)	-115 512,2	-61 290,4	-196 067,1	-569 500,6	-571 050,3	-387 617,2
Euro area (16 countries)	-115 841,9	-61 674,0	-195 587,1	-569 220,9	-571 085,5	-387 781,1
Belgium	1 214,1	-173,5	-3 409,3	-19 008,4	-13 491,7	-13 708,8
Bulgaria	495,7	357,2	591,5	-1 513,2	-1 124,1	-805,7
Czech Republic	-2 811,1	-970,5	-3 445,3	-8 259,2	-7 226,3	-4 792,8
Denmark	11 287,6	10 949,7	7 615,2	-5 939,5	-5 910,9	-4 405,3
Germany (including former GDR from 1991)	-37 910,0	5 760,0	-1 410,0	-76 260,0	-105 860,0	-25 800,0
Estonia	329,7	383,6	-480,0	-279,7	35,2	163,9
Ireland	5 182,7	124,1	-13 218,7	-22 519,0	-48 606,9	-20 515,4
Greece	-12 109,0	-14 475,0	-22 866,0	-36 103,0	-23 521,0	-19 565,0
Spain	23 349,0	20 255,0	-48 897,0	-117 143,0	-98 166,0	-91 344,0
France	-41 066,0	-51 557,0	-64 299,0	-142 223,0	-136 966,0	-103 074,0
Italy	-51 188,0	-25 273,0	-42 700,0	-82 746,0	-71 457,0	-62 363,0
Cyprus	-175,3	556,3	160,6	-1 030,7	-920,1	-1 118,9
Latvia	-77,4	-81,7	-971,0	-1 809,2	-1 468,0	-699,5
Lithuania	-107,5	-289,9	-1 067,5	-2 514,1	-1 988,9	-1 686,5
Luxembourg	459,2	1 380,3	1 182,8	-303,7	-343,5	-253,3
Hungary	-8 426,8	-5 119,6	-3 925,6	-4 176,1	-4 084,6	4 311,9
Malta	-140,9	-128,4	-267,9	-218,5	-227,7	-173,9
Netherlands	2 919,0	1 048,0	3 073,0	-31 775,0	-29 983,0	-28 107,0
Austria	-4 006,5	-2 371,8	-2 634,8	-11 330,7	-12 854,5	-7 829,8
Poland	-9 876,0	-5 844,0	-13 351,0	-22 899,5	-27 832,1	-18 919,3
Portugal	-7 408,2	-5 332,8	-6 235,6	-17 103,3	-16 950,1	-7 262,5
Romania	-2 186,6	-3 632,8	-7 939,6	-10 646,3	-8 469,6	-7 156,1
Slovenia	-422,7	-15,9	-694,8	-2 145,6	-2 127,1	-2 289,1
Slovakia	-1 412,2	-994,4	-1 346,5	-5 022,0	-5 047,0	-3 326,6
Finland	6 873,0	9 524,0	7 976,0	-4 289,0	-4 564,0	-1 050,0
Sweden	7 436,6	12 195,1	7 223,4	-2 092,1	875,0	1 107,8
United Kingdom	-52 481,2	-55 471,0	-90 932,8	-179 293,8	-174 030,8	-144 453,7
Iceland	841,4	806,7	-1 391,7	-863,1	-954,9	-442,9
Norway	49 601,1	49 554,5	58 482,2	28 746,8	35 265,8	47 399,2
Croatia	-1 156,9	-1 050,1	-646,6	-1 853,4	:	:
Former Yugoslav Republic of Macedonia, the	:	:	:	:	:	:
Turkey	3 146,1	-7 194,5	-13 914,7	-30 700,4	-14 363,6	:

Source: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/government_finance_statistics/introduction

According to the Czech Statistical Office, the amounts of debts not paid are roughly the same in the private and public loans sectors. In 2015, the sum reached about 60 million CZK. There is a big difference in the situation when the debtor is not able to pay. If the debt is in the public sector, the debtor has some property and maybe from the debt some output is made. Thus banks can ask for such a payment not in money, but by the way of change of ownership of this property. The state economy is not decreased because of the production and salaries of employees.

But in the private sector, the consumer loans are made mostly without any pawning. The debtor probably used all the money from the loan and to find some property is very often impossible. Economists can raise an objection that money was used for some goods or other property and the result is increasing the economy. But in this situation everything falls – banks (no property), government – no better economy, and maybe costs.

Because in such a situation when the bank asks for its money and in the law court, the debtor is put on probation to pay part of the debt....What does it mean? That the debtor will be in a worse economic situation than before the loan and will spare money for the obligation to pay and not spend money for goods or services, that are needed for the creation of GDP. Then maybe it will be necessary to help citizens through social nets and what would be the result for the government and state economy? The decreasing of level of economy growth and decreasing of investment of government or the increasing of government debt in total.

The chart below shows the situation of debts after maturity in the Czech Republic in millions of CZK by our citizens.

For the comparison was enclosed some data from the USA:

Debt:

1. U.S. household consumer debt profile through March 2014:

U.S. household consumer debt profile:

Average credit card debt: \$15,252

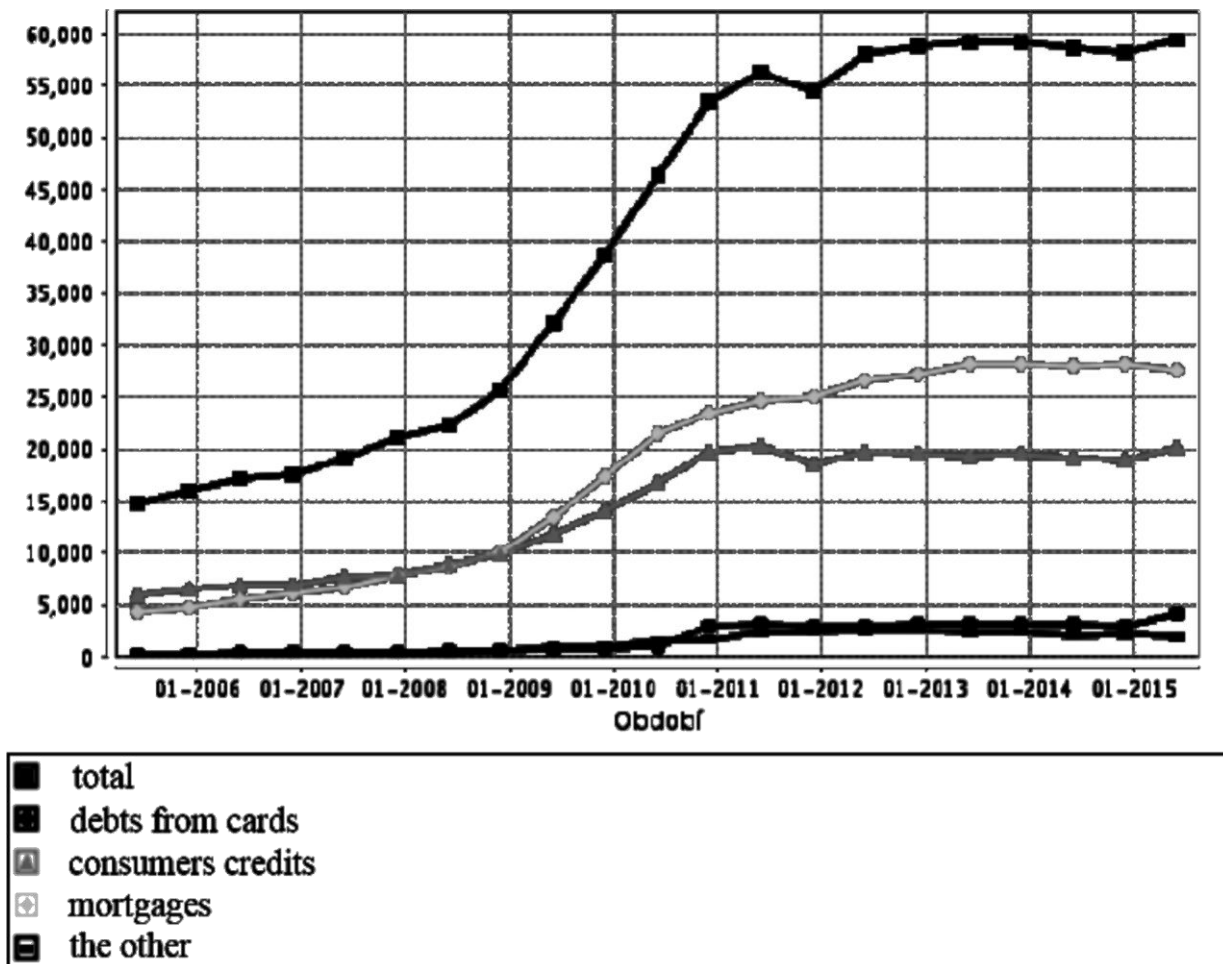
Average mortgage debt: \$152,

Average student loan debt: \$32,986

In total, American consumers owe: \$11.52 trillion in debt,

\$856.5 billion in credit card debt

\$8.05 trillion in mortgages [NerdWallet, American Household Credit Card Debt Statistics: 2014, <http://www.nerdwallet.com/blog/credit-card-data/averagecredit-card-debt-household>].

Chart 4.18. Households loans after the maturity*

*Source: http://www.cnb.cz/cnb/STAT.ARADY_PKG.VYSTUP?p_period=6&p_sort=2&p_des=50&p_sestuid=27370&p_uka=1%2C4%2C5%2C6%2C11&p_strid=AABBAF&p_od=200501&p_do=201507&p_lang=CS&p_format=4&p_decsep=%2C

Bankruptcies:

1. Total bankruptcy filings in the United States decreased 12% in February over last year, according to data provided by Epiq Systems, Inc.

Bankruptcy filings totaled 72,193 in February 2014, down from the February 2013 total of 82,336.

Consumer filings declined 12% to 69,380 from the February 2013 consumer filing total of 78,614.

Total commercial filings in February 2014 decreased to 2,813,

representing a 24% decline from the 3,722 business filings recorded in February 2013.

Total commercial chapter 11 filings also decreased 27%, to 452 filings in February from the 619 commercial chapter 11 filings recorded in February 2013. [American Bankruptcy Institute, February Bankruptcy Filings Decrease 12 Percent from Previous Year, Commercial Filings Fall 24 Percent. (March 5, 2014, <http://news.abi.org/press-releases/february-bankruptcy-filings-decrease-12-percent-from-previous-year-commercial-filings>)].

Conclusion:

1) Banks

1.1 There are some specific problems in banks – they sometimes push clients to have credit cards or take out loans, which is the source of special income (motivation) for the staff of banks. The same practice is used in non-banking companies and is known from other countries too and was, in 2007 – 2008, one of the reasons of the financial crisis. This new practice is called „moral hazard“ by Roubini and Mihm (2011).

1.2 What it is not the best practice in banks is two ways of determining conditions in loan agreements. There is an agreement with some specifics of both parties and the second one, called “commercial conditions”. Both documents inform customer of banks about conditions of their loans and installments. But commercial conditions are very often changed, which is problematic for customers – to follow all the changes. The obligation from the law is for banks to inform clients – the way they do it is up to them. In the previous novella of the law on transfers in the Czech Republic, it was required to inform clients about these important changes of conditions in some paper documents. But a lobby by banks did not allow it and so any methods are possible. Banks usually use their web pages.

1.3 And very often the laws about the advertising of loans are broken because they are without information about APRC, which can be seen in a significant part of all advertising in the country. This is done by non-banking companies too.

2) Non-banking companies

It is not easy to detect all unfair practices, but here are some examples:

2.1 Because of the number of non-banking companies, the first problem is the monitoring of activities of these firms, which is very important, but very hard too. Now the Czech Business Inspectorate has responsibility for this, which is not able to monitor the business of such a large number of financial companies. A proposal of the new law is to change the monitoring by the CNB

with another condition. Because of often immoral and unfair practices, the change will be in the decreasing of such firms by way of granting of licenses to any such firms. The monitoring by CNB will guarantee the same conditions for the whole financial sector.

2.2 Financial companies use the practice to provide consumer loans preferentially to customers with houses or other real estate, such as cottages or land. In the case of an unpaid installment, the companies have a clause in the agreement which allows them to sell it and earn, often not a small amount of money on it. Because they sell it “under price” and the difference between the debt and price is the official profit, there cannot be official profit on the difference between sale price and the next one sold.

2.3 These companies can ask the court for the covering of their costs. They can ask for costs without any proof of expenditure, which can be the source of not only covering their losses from the debt, but again for profit.

2.4 Agreements. Agreements are included in some parts with very small letters, which some people are not able to read. They push their clients to sign the agreement at the business place, and customers do not know what is in these parts. It can be – and very often is – information about a very expensive pecuniary penalty, which the customer should pay in some situation. These problems are almost not keeping the information obligation. All information connected with customer loans should be given before the signing of it. But from some advertising campaigns it can be seen that the obligation is not kept, because they have a motive of providing loans “in one minute” or something like that. In one minute nobody is able to give all the information and to check the solvency of their clients – which is part of the law too. Both acts break the rule of law. The problem of agreements is of principal importance in our country. They are very long and there is no reason to read them. We all know that it is important to read them, but in life these situations are untypical. People are very busy and stressed in their work and do not want to read tens of pages, where there is mostly general information taken from the law connected with the matter and only some small parts of which are specialised. Why not prepare some special general agreement, with all general specific legal information for all lines of business as an enclosure to any agreement, which will be under the supervision of the relevant ministry? What is the reason to read so many documents? Why not have a short 2 – 4 page concrete agreement describing the specific matter negotiated?

The new law valid from December 2016 gives some good changes, but not all is solved.

Література

1. Аналітичний огляд банківської системи України за 2014 рік НРА «Рюрик». – [Електронний ресурс]. – Національне рейтингове агентство «Рюрик». – 2015. – 30 с. – Режим доступу : http://rurik.com.ua/documents/research/bank_system_4_kv_2014.pdf.
2. Афанасьєва О. Б. Особливості антикризового управління в банках України / О. Б. Афанасьєва // Економічний простір: збірник наукових праць. – 2010. – № 38. – С. 89-99.
3. Банківська система 2015: виклики та перспективи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=14741673>.
4. Барановський О. І. Стійкість банківської системи України / О. І. Барановський // Фінанси України. – 2007. – № 9. – С. 75-87.
5. Богма С. Д. Проблеми та перспективи консолідації капіталу в банківській системі України [Текст] / С. Д. Богма // Науковий вісник ДДМА. – 2011. – № 1. – С. 223-228.
6. Бюлетень Національного банку України. – 2015. – №9. – [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=57897.
7. Виведення банків з ринку [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.fg.gov.ua/not-paying>.
8. Вкладники за рік забрали з банків близько третини депозитів // Дзеркало тижня. – 30.12.2014. – [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://dt.ua/ECONOMICS/vkladniki-zarik-zabrali-z-bankiv-blizko-tretini-depozitiv-160493_.html
9. Головка О. Г. Окремі підходи до розкриття сутності фінансової стабільності банків / О. Г. Головка // Вісник університету банківської справи Національного банку України. – 2011. – № 1(10). – С. 214-218.
10. Гусєв Я. О. Вплив іноземного капіталу на консолідаційні процеси в банківській системі України [Текст] / Я. О. Гусєв, С. Д. Богма // Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики : зб. наук. Праць / Харківський інститут банківської справи Університету банківської справи Національного банку України. – Харків, 2012. – Вип. 1 (12). – С. 46-49.
11. Гуцал, І. С. Банківська система України сьогодні: основні проблеми і перспективи розвитку / І.С. Гуцал, Я.І. Чайковський // Фінанси України. – 1997. – № 8. – С. 42 – 48.
12. Дзюблюк, О.В. Проблеми забезпечення ефективного функціонування банківської системи в перехідній економіці [Текст] / О.В. Дзюблюк // Вісник Національного банку України. – 2005. – №3. С. 30-45.
13. Дзюблюк, О. В. Оптимізація управління активами і пасивами комерційного банку / О.В. Дзюблюк // Фінанси України. – 2002. – №5. – с. 129-137.
14. Доходи та витрати банків України [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=14789288&cat_id=58285
15. Затварська О. О. Банківська система України та основні напрями її розвитку: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. к.е.н. : спец. 08.04.01 “Фінанси, грошовий обіг і кредит” / О. О. Затварська. – К.: Науково-дослідний фінансовий інститут при Міністерстві фінансів України, 2004. – 19 с.
16. Євмененко М. Триумф Остапа Бендера? / М.Євменко // Урядовий кур’єр. 2015. - 15 липня. - С.11.
17. Коваленко, В. В. Ефективність банківської системи в умовах глобальної конкуренції [Електронний ресурс] / В. В. Коваленко, О. Г. Коренева // EconomicsandManagement: ChallengesandPerspectives: Collectionofscientificarticles. – Vienna, Austria: “EastWest” AssociationForAdvancedStudiesandHigherEducationGmbH, 2015. – С. 140-145. – Режим доступу : <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/3319/1/Ефективність%20банківської%20системи%20в%20умовах%20глобальної%20конкуренції.pdf>

18. Краснова І. В. Стратегічна реорганізація банківської системи України [Текст] / І. В. Краснова, А. В. Нікітін // Економіка сьогодення: актуальні питання і перспективи. – 2013. – № 2. – С. 69-79.
19. Кузнєцова, Л. В. Вплив глобалізаційних процесів на фінансову стійкість банківської системи [Текст] / Л. В. Кузнєцова, В. В. Коваленко // Актуальні проблеми економіки. – 2012. – №2 (128). – С. 264-271.
20. Лисенко М. Я. Перспективи консолідації банківської системи України [Електронний ресурс] / М. Я. Лисенко // Теоретичні та прикладні питання економіки. – 2012. – Вип. 27, Т. 1 – С. 430-435. – Режим доступу: http://tppe.econom.univ.kiev.ua/data/2012_27_1/Zb27_1_55.pdf.
21. Мінус шість // Гроші. – 2016. – № 16 (16). – С.34-35
22. Основні показники діяльності банків України [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=36807&cat_id=36798.
23. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сайту : <http://www.bank.gov.ua>.
24. Панасенко Г. Основні напрями забезпечення стабільності банківської системи України на шляху інтеграції у світовий фінансовий простір [Електронний ресурс] / Г. Панасенко. – Режим доступу : <http://experts.in.ua>.
25. Положення про особливості реорганізації банку за рішенням його власників [Електронний ресурс] : постанова Правління НБУ : прийнята 27.06.2008 року № 189 / Національний банк України. – Офіційний текст. – Режим доступу до постанови : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0845-08>.
26. Примостка, Л. О. Сучасний стан та тенденції банківського кредитування [Електронний ресурс] / Л. О. Примостка // Фінанси, облік і аудит : зб. наук. праць / відп. ред. А. М. Мороз. – К. : КНЕУ, 2010. – Вип. 15. – С. 163–170. – Режим доступу: http://ir.kneu.edu.ua:8080/bitstream/2010/273/1/15_19.pdf.
27. Про банки і банківську діяльність : закон України : прийнятий 07.12.2000 р. № 2121-III [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Офіційний текст. – Режим доступу до закону : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2121-14>.
28. Проблеми реформування банківської системи України в контексті європейської інтеграції: інформаційно-аналітичні матеріали. Вип. 8 [Текст] / В. І. Міщенко, А. В. Шаповалов, В. В. Крилова, В. В. Ващенко, Н. В. Гришук та інші. – К.: Національний банк України. Центр наукових досліджень, 2007. – 266 с.[Електронний ресурс] / Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/Publication/research/Centre_S_S/Eurointegration.pdf.
29. Радова Н. В. Оцінювання ефективності банківських злиттів і поглинань [Текст] / Н. В. Радова // Актуальні проблеми економіки. – 2012. – № 10 (136). – С. 203-211.
30. Річний звіт Національного банку України за 2014 рік. – К.: Національний банк України. – 2015. – 212 с. [Електронний ресурс].– Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=17568764>.
31. Розвиток банківської системи України як основа реалізації стратегії економічного зростання[Текст]: монографія / За ред. д. е. н., проф. О. В. Дзюблюка. – Тернопіль: ТНЕУ, 2010. – 384 с.
32. Скоробогач О. Стан і тенденції розвитку процесів злиття і поглинання у банківській системі України [Електронний ресурс] / О. Скоробогач // Вісник Української академії банківської справи. – 2011. – № 1(30). – С. 62-66. – Режим доступу: <http://dspace.uabs.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/6927/1/Skorobohach.PDF>.
33. Статистика зовнішнього сектору [Електронний ресурс] / Режим доступу:

http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?showHidden=1&art_id=65613&cat_id=44446#4

34. Стратегія Національного банку України щодо реструктуризації і реорганізації банків у стані фінансової кризи [Електронний ресурс] : постанова Правління НБУ : схвалена 01.12.1998 р. № 502 / Національний банк України. – Режим доступу до постанови : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0502500-98>.

35. Фетисов Г.Г. Методологические основы формирования устойчивости банковской системы / Г.Г. Фетисов // Финансы и кредит. – 2002. – 15 (105). – С. 2-13.

36. Чайковський Я. І. Проблеми та напрямки підвищення ефективності функціонування банківської системи України [Текст] / Я. І. Чайковський // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол. : В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету “Економічна думка”, 2016. – Том 23. – № 1. – С. 153-160.

37. Чайковський Я. І. Реорганізація банків як напрямок реформування банківської системи України [Текст] / Я. І. Чайковський // Наука молода. – Збірник наукових праць молодих вчених Тернопільського національного економічного університету. – 2015. – Випуск 23. – С. 112-119.

38. Чурило П. Б. Стан здійснення угод злиття і поглинання в банківській системі України [Електронний ресурс] / П. Б. Чурило // Економічний простір. – 2010. – № 41. – С. 171-183. – Режим доступу: http://www.lib.nau.edu.ua/Journals/3_27_2010/Churilo.pdf.

39. Шелудько Н. М. До визначення фінансової стійкості комерційного банку / Н. М. Шелудько // Вісник Національного банку України. – 2000. – № 3. – С. 40-43.

40. Яременко Н. С. М&А в банківському секторі України: останні тенденції [Електронний ресурс] / Н. С. Яременко // Ефективна економіка. – Дніпропетровськ, 2011. – №9. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=705>.

41. World Economic Outlook (International Monetary Fund). Hopes, Realities, and Risks. April 2013. [Electronic Resource]. – Mode of access: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2013/01>.

42. Allen, C. (2012). Greece tops poll on financial literacy among Europe’s retail investors? [Online]. Retrieved from <http://www.investmenteurope.net/regions/cee/greece-tops-poll-on-financial-literacy-among-europes-retail-investors>.

43. Carletti E, Hartmann P (2002). Competition and Stability: What’s Special About Banking? [Online]. Retrieved from: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=357880.

44. Jílek J(2013). Finance v globální ekonomice. Praha. Grada.

45. Kantnerová, L. 2013. Finanční gramotnost v České, Polské a Slovenské republice. [Online].

46. Retrieved from: http://www.pf.jcu.cz/stru/katedry/m/knihy/Financial_Literacy.pdf.

47. Kantnerová L. (2015.). Financial Literacy in countries of Europe. Oxford: Chartridge Books Oxford.

48. Lakic, S. (2013). Concentration in banking - A paradigm of manipulative control and power. Montenegrin Journal of Economics, 9.

49. Lucas D.J., Goodman S.L. and Fabozzi F. J (2007) Collateralized Debt Obligations and Credit Risk Transfer, Journal of Financial Transformation.

50. Ministry of education, youth and sports of the Czech Republic. (2007). Systém budování finanční gramotnosti na základních a středních školách. [Online]. Retrieved from <http://www.msmt.cz/vzdelavani/system-budovani-financni-gramotnosti-na-zakladnich-a-strednich-skolach?lang=1>.

51. Němec J. (2015). Svět se nepoučil z krize, dluhy dále rostou. Praha: Economia. Ekonom.
52. Roubini N., Mihm S. (2011). Krizová ekonomie. Grada Praha.
53. Zandi M., (2008). Financial Shock. Upper Saddle River, N. J. Financial Times Press.
54. Ministry of education, youth and sports of the Czech Republic. (2007). Systém budování finanční gramotnosti na základních a středních školách. [Online]. Retrieved from <http://www.msmt.cz/vzdelavani/system-budovani-financni-gramotnosti-na-zakladnich-a-strednich-skolach?lang=1>.
55. Česko. (2010). Zákon č. 145/2010 Sb., o spotřebitelském úvěru a o změně některých zákonů
56. (Sbírka zákonů České republiky) and zákon č. 43/2013 (both law rules connecting to consumers credits in the CR)
57. Evropská unie. (2008). Směrnice Evropského parlamentu a Rady 2008/48/ES ES ze dne 23. dubna 2008 o smlouvách o spotřebitelském úvěru. [Online]. Retrieved from file:///C:/Users/G%C3%A1bina/Desktop/Smernice_SMERNICE-EVROPSKEHO-PARLAMENTU-A-RADY-200848ES-ze-dne-23-dubna-2008-o-smlouvach-o-spotrebitelskem-uveru-a-o-zruseni-smernice-Rady-87102EHS.pdf.

РОЗДІЛ 5.

СВІТОВИЙ ДОСВІД АНТИКРИЗОВОГО УПРАВЛІННЯ БАНКІВСЬКОЮ СИСТЕМОЮ ТА МОЖЛИВОСТІ ЙОГО ЗАПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ

5.1. Концептуальні засади побудови системи антикризового управління банківською діяльністю

Банківська система, будь-якої країни світу, є найважливішою ланкою ринкової економіки, оскільки виконує функції щодо забезпечення оптимального розподілу капіталу в межах економіки та сприяє здійсненню лівової частки грошових розрахунків. Співпраця із всіма галузями економіки та виконання функцій посередництва в кредиті і платежах між різними групами клієнтів обумовлює появу багатьох ризиків, що, порівняно із іншими видами економічної діяльності, робить банківську систему найбільш ризиковою сферою економіки. За таких обставин банківська система в цілому та комерційні банки зокрема піддаються негативному впливу різноманітних факторів, які призводять до появи кризових явищ.

Саме за таких обставин як в практиці банківської діяльності, так і в теорії банківської справи актуальним є питання антикризового управління. В науковій економічній літературі сформульована велика кількість підходів до розуміння сутності антикризового управління та розробки антикризових інструментів, стратегій і заходів. Проте, варто зауважити, що основою формулювання дефініції «антикризове управління» та розробки антикризових заходів є саме розуміння кризи.

Так, в силу різноманітних та своєрідних процесів перебігу кризових явищ існують й різноманітні підходи до пояснення сутності кризи. Наприклад, Дж. М. Кейнс під кризою розуміє катастрофічне падіння інвестицій, скорочення господарської активності та масові звільнення [1]. П. Самуельсон визначає кризу як ситуацію, за якої у менеджерів обмежені можливості до внутрішньофірмового регулювання господарського процесу [2]. Більш ширше визначення кризи дає П. Лагадек, на думку якого, криза – це зіткнення з проблемами, які виходять за звичні межі; необхідність діяти в умовах відсутності орієнтирів, які надавали сенс індивідуальним та колективним діям. Це надзвичайна ситуація, яка супроводжується дестабілізацією [3].

Серед вітчизняних економістів також немає однозначності у контексті визначення сутності кризи. Так, на думку О.І. Барановського, криза – це фактично точка біфуркації, що містить у собі потенційну можливість як деструктивного, так і конструктивного характеру [4]. Інші вітчизняні вчені С.А. Бурій та Д.С. Мацеха під кризою розуміють перелом, будь-яка якісна зміна процесу, перехід від існуючого положення до іншого, яке суттєво відрізняється за основними параметрами [5]. Що ж стосується безпосередньої банківської справи та визначення сутності поняття «банківська криза», то заслуговує на увагу визначення О.О.Кузьмича, який під банківською кризою розуміє стрімке та масштабне погіршення якості діяльності великої кількості банків, що проявляється в нездатності значної кількості банківських установ, а нерідко банківської системи загалом виконувати свої об'єктивно необхідні функції в економіці, здійснювати банківські операції та забезпечувати власний поступальний розвиток [6, с. 53].

На наш погляд, криза – це раптова зміна функціонування системи, яка супроводжується суттєвим погіршенням динаміки її розвитку, ключових показників та елементів, що веде до цілковитого розбалансування та знищення системи або до формулювання нових більш якісних елементів та механізмів поступального розвитку системи. Тобто, криза – це не тільки негативне явище для систем, а може мати і позитивний вплив на функціонування системи в плані удосконалення її діяльності.

На основі вивчення підходів до розуміння сутності поняття «криза» в економічній літературі розроблено відповідні підходи до трактування поняття «антикризове управління» та формулювання напрямів антикризового управління, які виражаються у системі певних управлінських рішень.

Серед визначень дефініції «антикризове управління» заслуговує на увагу думка В.О. Джулая, який розглядає антикризове управління в банківському секторі економіки як динамічну систему і як комплекс заходів, що уможлиблює нейтралізацію дестабілізуючих чинників та повернення у стан рівноваги за умови коливань функціонування банківського сектору в межах основних параметрів його стійкості [7, с. 7]. Інший вітчизняний вчений О.А. Чигринець зазначає, що антикризове управління банківською системою являє собою систему управлінських заходів та рішень щодо діагностики, попередження, нейтралізації і подолання кризових явищ та їх причин у банківській системі [8]. У сфері

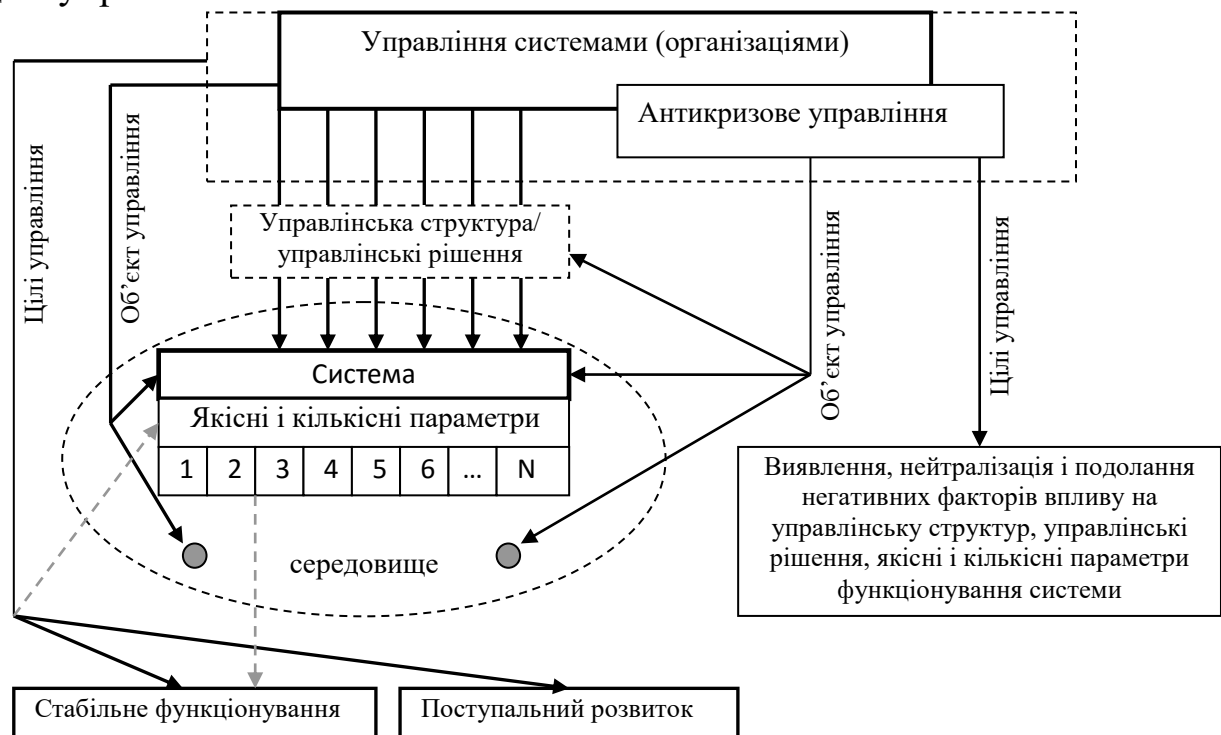
антикризового управління підприємницькою діяльністю виділяється визначення колективу авторів Л.О. Лігоненко, М.В. Тарасюк, О.О. Хіленко, які під антикризовим управлінням розуміють спеціальне, постійно організоване управління, спрямоване на найбільш оперативне виявлення ознак кризового стану та створення відповідних передумов для його своєчасного подолання з метою забезпечення відновлення життєдіяльності окремого підприємства, недопущення його банкрутства і ліквідації [9].

Аналізуючи визначення антикризового управління, можна зробити висновок, що основою антикризового управління, на практиці, має бути попередження, нейтралізація та подолання кризових явищ, а саме антикризове управління є постійно організованою дією або постійним процесом. З огляду на таке розуміння сутності антикризового управління виникає певна тотожність антикризового управління і ефективного управління, адже враховуючи процесно-структурований підхід до менеджменту [10], управління розглядається як процес, що є послідовністю певних завершених етапів (реалізація конкретних функцій менеджменту; формування методів менеджменту; формалізація методів менеджменту; забезпечення управлінського впливу на засадах керівництва), кожен з яких має свою структуру, що в сукупності забезпечують здійснення управлінського впливу керуючої системи на керовану з метою досягнення цілей організації (системи) у відповідних умовах функціонування (в т.ч. і кризових).

Цілями ж будь-якої організації чи системи є забезпечення стабільності функціонування та створення умов для поступального розвитку, а досягнення цих цілей потребує безперервного виконання базових функцій менеджменту: аналізу, планування, організації, контролю та регулювання. Власне виконання цих функцій, зокрема проведення аналізу та планування, окрім іншого, передбачає діагностику негативних факторів впливу на систему, а також оперативне виявлення ознак кризи, що, відповідно, відображає рівень ефективності управління. З цих позицій, виникає дискусійне запитання, чи потрібно виділяти антикризове управління в окремий структурований процес управління системою?

З одного боку – антикризове управління є складовою частиною загального управління системою і здійснюється в рамках виконання базових функцій управління в процесі функціонування системи, однак з іншого боку – між загальним управлінням системою і антикризовим управлінням існує суттєва відмінність в об'єктах та цілях управління (рис.

5.1) Так, об'єктом загального управління системою є сама система і середовище її функціонування, а об'єктом антикризового управління є система, середовище її функціонування а також сама управлінська структура і процес управління системою. Тобто антикризове управління виступає у ролі самодіагностики внутрішнього і зовнішнього середовища системи. Відтак, цілями загального управління системою є досягнення стабільного функціонування та поступального розвитку, а з технічної і практичної точки зору – досягнення бажаних значень певних кількісних і якісних параметрів, що дозволяють досягти стабільності і розвитку. Цілями антикризового управління є своєчасне виявлення, нейтралізація і подолання негативних факторів впливу на якісні і кількісні параметри, що дозволяють досягти стабільності і забезпечити розвиток. Серед таких факторів можуть бути як зовнішні, які не залежать від управлінської структури та ефективності управління, так і внутрішні, що виникають у процесі управління системою.

Рис. 5.1. Взаємозв'язок цілей загального управління та антикризового управління системами (організаціями)*

*Власна розробка авторів

Виходячи із вищенаведеного, однією із основних концептуальних засад антикризового управління є правильний вибір суб'єкта антикризового управління, який визначає об'єкт управління та здійснює правильну постановку цілей управління, від чого залежить правильність і своєчасність прийняття управлінських рішень.

Розглядаючи антикризове управління банківською системою ключовим завданням антикризового управління є визначення управлінської структури, що здійснює загальне управління системою, кількісних та якісних параметрів функціонування банківської системи, що дасть змогу своєчасно виявляти негативні фактори впливу на систему, які можуть призвести до виникнення кризових явищ.

Так, аналізуючи структуру вітчизняної банківської системи та управлінські рішення, щодо управління банківською справою в Україні можна сформуванати управлінську структуру, яка приймає ключові управлінські рішення щодо забезпечення стабільного функціонування банківських установ країни. Така структура, на наш погляд, складається із п'яти ланок:

1. Верховна Рада України – здійснює законодавче забезпечення банківської діяльності, приймає антикризові законодавчі акти та створює різні антикризові органи (тимчасові чи постійні комісії, стабілізаційні фонди тощо).

2. Кабінет Міністрів України – затверджує нормативно-правові акти з питань врегулювання деяких аспектів банківської діяльності (наприклад, валютні операції, оподаткування банківської діяльності, рекапіталізація та націоналізація банківських установ);

3. Національний банк України – є центральним органом, який здійснює управління банківською системою шляхом створення правил банківської діяльності, видання нормативно-правових актів, дозволів та ліцензій, встановлення і контролю виконання економічних нормативів, надання кредитів рефінансування тощо;

4. Фонд гарантування вкладів фізичних осіб – вводить тимчасову адміністрацію в банківські установи з метою їх стабілізації та фінансового оздоровлення;

5. Комерційні банки – здійснюють управління банківською діяльністю на мікроекономічному рівні шляхом використання внутрішніх можливостей, методик та інструментів.

Враховуючи те, що основним органом, який здійснює управління банківською системою є Національний банк України саме його підрозділи повинні організувати антикризове управління банківською системою, зокрема такі підрозділи як: Департамент банківського нагляду, Департамент монетарної політики та економічного аналізу, Департамент статистики та звітності, Департамент управління ризиками та Департамент внутрішнього аудиту. На практиці, для більш ефективного

антикризового управління варто було б об'єднати Департамент банківського нагляду, Департамент управління ризиками, Департамент статистики та звітності, а також аналітичний блок Департаменту монетарної політики та економічного аналізу в Департамент макропруденційного нагляду, який повинен бути наділений широкими повноваженнями та широкими можливостями аналітичної роботи. В сьогоденних умовах, Департамент банківського нагляду разом із Департаментом статистики та звітності володіє широкими можливостями аналізу стану справ в банківській системі на основі чого може приймати певні рішення щодо антикризового управління. Проте, як показує практика функціонування державних установ в Україні, розпорошеність структур, функцій і цілей не сприяє ефективному управлінні, а скоріше є найбільш негативним внутрішнім фактором виникнення кризових явищ. Тому однією із концептуальних засад антикризового управління банківською системою є наявність відповідного органу антикризового управління, в якості якого пропонуємо створити Департамент макропруденційного нагляду.

Функціями такого департаменту повинні бути аналіз внутрішнього та зовнішнього середовища функціонування банківської системи, а також аналіз взаємодії ланок управлінської структури разом із аналізом ефективності прийнятих нею управлінських рішень.

В частині аналізу факторів негативного впливу на банківську систему ефективним, на наш погляд, доречним міг би бути досвід Європейського центрального банку, який здійснює економічний та монетарний аналіз ризиків цінової стабільності.

Так, при проведенні економічного аналізу основна увага приділяється оцінці поточної фінансово-економічної ситуації та пов'язаних з нею факторів ризику для цінової стабільності в коротко-і середньостроковій перспективі. В рамках такого аналізу розглядаються наступні фінансово-економічні показники: динаміка загальних обсягів виробництва; сукупний попит і його компоненти; фіскальна політика; кон'юнктура ринків праці та капіталу; широкий спектр цінових і вартісних показників; зміни валютного курсу, стан світової економіки і платіжних балансів; а також балансові позиції різних секторів економіки Єврозони. Всі ці фактори допомагають оцінювати динаміку реального сектора і прогнозувати можливі зміни рівня цін, виходячи з кон'юнктури попиту та пропозиції на ринках товарів, послуг і факторів виробництва.

При проведенні такого аналізу належна увага приділяється з'ясуванню природи шоківих явищ в економіці, їх впливу на поведінку цін і витрат, а також ступеня імовірності поширення їх наслідків у коротко- і середньостроковій перспективі на всю економіку. Для вжиття належних заходів Рада керуючих ЄЦБ повинна мати повне уявлення про сформовану ситуацію в економіці і розуміти специфіку і масштаби шоківих явищ, що створюють загрозу для цінової стабільності. Окрім цього ЄЦБ на регулярній основі проводить оцінку змін в загальній динаміці виробництва, рівні попиту і кон'юнктури ринку праці, а також широкого спектру цінових і вартісних показників фіскальної політики та стану платіжних балансів в Єврозоні. Ці показники, в тому числі, допомагають оцінити зміни в рівнях сукупного попиту та пропозиції, а також завантаження виробничих потужностей.

Під пильним наглядом також знаходиться динаміка показників фінансового ринку і цін на фінансові активи – не в останню чергу через їх можливого впливу на загальну цінову ситуацію. З аналізу цін і дохідності фінансових активів також можна почерпнути відомості про очікування учасників фінансового ринку, в тому числі, щодо майбутнього руху цін.

При проведенні монетарного аналізу серед ключових показників, динаміку яких уважно аналізує і вивчає ЄЦБ, особливо слід виділити грошову масу. В основі даного рішення лежить визнання того факту, що в середньо-і довгостроковій перспективі між зростанням грошової маси та інфляцією існує тісний зв'язок. Оскільки наявність такого зв'язку сумнівів не викликає, у грошово-кредитної політики з'являється міцний і надійний номінальний «якір», який має більш тривалі, порівняно з інфляційними прогнозами, терміни дії. Таким чином, важлива роль, яка відводиться показнику грошової маси як інструменту стратегії, одночасно обумовлює середньостроковий характер самої стратегії. Більш того, приймаючи рішення в рамках своєї грошово-кредитної політики і оцінюючи їх наслідки не тільки з точки зору короткострокових змін, що піддаються прогнозуванню за допомогою фінансово-економічного аналізу, але і з точки зору таких факторів, як грошова маса і рівень ліквідності, центральний банк отримує можливість прогнозування безпосередніх наслідків різних шоківих явищ і утримуватися від зайвої активності [11].

Тобто, Департамент макропруденційного нагляду (або аналогічні департаменти) повинні аналізувати максимально широкий спектр даних, які допоможуть своєчасно попередити або виявити виникнення негативних шоків в банківській системі та в економіці в цілому. На основі

проведеного аналізу Департамент макропруденційного нагляду повинен складати відповідні аналітичні звіти та записки для всієї управлінської структури банківської системи. Важливе місце у роботі макропруденційного нагляду повинен зайняти аналіз діяльності кожного окремо взятого банку вітчизняної банківської системи з акцентом на аналіз системно важливих банків.

Також вагомий акцент при здійсненні аналізу середовища функціонування банківської системи або окремо взятих комерційних банків потрібно зосередити на ретроспективному аналізі банківської діяльності. Хоча в наукових колах не зовсім позитивно ставляться до ретроспективного аналізу зважаючи на швидке старіння даних, однак, на наш погляд, такий тип аналізу є ефективним при вивченні якісних параметрів банківської діяльності або тих факторів, які не піддаються кількісному виміру. Серед таких факторів найважливішими є законодавство та існуючі традиції і звичаї в суспільстві, які мають вплив на функціонування банків, наприклад: традиції заощаджень та витрат. Ретроспективний аналіз банківського законодавства чи законодавства, яке регулює суміжні до банківської справи сфери економічної діяльності (наприклад, ринок застави) дозволить визначити ефективність того чи іншого законодавчого акту та внести відповідні зміни щодо підвищення ефективності його дії на банківську діяльність. Ефективне банківське законодавство є запорукою ефективного управління банківською справою в цілому, а антикризового управління зокрема, адже воно визначає загальні і спеціальні правила банківської діяльності.

Наступним кроком антикризового управління банківської діяльності є планування та організація процесу антикризового управління. У вітчизняній та зарубіжній літературі є достатньо широке коло публікацій та рекомендацій щодо планування антикризового управління. Однак, виходячи із практичних аспектів організації банківської діяльності, на наш погляд, найбільш ефективним інструментом планування банківської діяльності є сценарний аналіз, який дає змогу розробити такі сценарії, які зможуть охопити ймовірні напрямки розвитку подій як в конкретному банку, так і в банківській системі чи в економіці в цілому. Наявність ж сценаріїв розгортання кризових подій, дозволить органу антикризового управління розробити порядок застосування антикризових заходів з використанням інструментів центрального банку, щодо управління ліквідністю банківської системи, управління валютним курсом, зниженням інфляційних тенденцій тощо. Більше того, сценарне

планування дасть змогу спланувати взаємодію всіх ланок антикризового управління та підготувати певні напрацювання щодо прийняття майбутніх управлінських рішень з подолання кризових явищ.

Зважаючи на причини та перебіг банківських криз в Україні, на наш погляд, доцільно виділити п'ять сценаріїв антикризового управління, які стануть основою для розробки антикризових програм та управлінських рішень (табл. 5.1).

Таблиця 5.1

Сценарії антикризового управління банківською діяльністю

Сценарії антикризового управління банківською діяльністю				
Криза банку	Криза банківської системи	Економіко-політична криза	Криза головного контрагента або групи контрагентів	Сприятливі обставини
1) зниження рейтингу банку на 1-3 сходинки; 2) операційний ризик (збої в системах управління, обман при операціях з цінними паперами, викривлення звітності, приховані витрати, зовнішнє втручання); 3) невиконання 1-2 економічних нормативів; 4) зростання проблемної заборгованості до 10%*; 5) зменшення регулятивного капіталу на 10%; 6) події пов'язані із ризиком репутації банку	1) банкрутство системно важливих банків; 2) масовий відтік депозитів з банківської системи (більше 10%); 3) зростання проблемної заборгованості (більше 2% ВВП); 4) виведення іноземного капіталу (продаж банків з іноземним капіталом, банкрутство банків з іноземним капіталом); 5) зростання збитковості банківської системи.	1) падінні темпів росту ВВП; 2) неконтрольована девальвація національної валюти; 3) зростання інфляції; 4) криза платіжного балансу (зростання від'ємного сальдо більше 10% в рік); 5) зниження ділової активності; 6) зростання збитковості підприємств; 7) зростання процентних ставок; 8) зростання панічних настроїв в суспільстві внаслідок політичних розбіжностей; 9) військово-політичні конфлікти	1) падіння рентабельності контрагента на 10%; 2) арешт активів; 3) зниження цін на продукцію в межах 10-30%; 4) рейдерське захоплення підприємства; 5) погіршення інвестиційної привабливості підприємства; 6) криза банку-контрагента	1) зростання ВВП 2-4% в рік; 2) цінова стабільність; 3) фінансова стабільність; 4) пом'якшення ділового клімату; 5) зростання реальних доходів суб'єктів економіки;
Поведінковий аспект				

*Коефіцієнти запропоновано на основі критеріїв МВФ щодо ідентифікації фінансової кризи

Запропоновані сценарії антикризового управління банківською діяльністю повинні стати основою формування програми на випадок виникнення непередбачуваних подій (банківських криз), яка дасть змогу швидко прийняти відповідні управлінські рішення щодо стабілізації банківської діяльності.

Наступним кроком антикризового управління банківською діяльністю є вибір та застосування антикризових інструментів та методик. Інструменти антикризового управління варто розділити на ринкові та адміністративні. До ринкових інструментів належать ринкові інструменти грошово-кредитної політики, а саме: процентна ставка, кредити рефінансування, норма обов'язкового резервування, операції на відкритому ринку. До адміністративних інструментів антикризового управління належать: введення тимчасової адміністрації, створення компанії управління активами та «поганих банків», примусове злиття банків, націоналізація проблемних банків.

В період кризи, використовуючи ринкові інструменти антикризового управління, центральні банки знижують значення основних монетарних індикаторів, зокрема процентної ставки та норми обов'язкового резервування тим самим надають банкам змогу отримати дешеві кредити для покриття касових розривів ліквідності внаслідок відтоку вкладів фізичних осіб. Однак, як показує практика розвинутих країн світу, внаслідок розвитку ринку похідних цінних паперів та накопичення непомірних боргів процентний канал монетарної політики втратив свою дієвість, в наслідок чого провідні центральні банки світу застосували ряд нетрадиційних інструментів монетарної політики, таких як викуп проблемних активів напряду у комерційних банків. Сукупність таких інструментів отримала назву кількісне пом'якшення, яке передбачало надання додаткових ліквідних коштів банкам для забезпечення своєї діяльності, а викуп проблемних активів дозволяв знизити обсяги відрахувань до резервів за активними операціями і, таким чином, знизити збитковість банків.

Для отримання максимального ефекту від кількісного пом'якшення в розвинутих країнах світу чи від кредитів рефінансування в Україні необхідним є жорсткий контроль цільового використання коштів рефінансування комерційними банками прописаного у кредитній угоді. Контроль за використанням коштів рефінансування дозволить підвищити рівень банківської ліквідності, знизити обсяги валютних спекуляцій та направити кошти в ті галузі вітчизняної економіки, які найбільше їх

потребують для фінансування капітальних вкладень. Більше того контроль за цільовим використанням кредитів рефінансування сприятиме не тільки подоланню кризових явищ в банківській системі, а створить передумови для структурного фінансування економіки, що стане стимулом економічного зростання.

Що ж стосується адміністративних інструментів антикризового управління банківською діяльністю, то основним інструментом серед них є введення тимчасової адміністрації в проблемну банківську установу. Відповідно до Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» [12] тимчасова адміністрація використовується для тимчасового управління банком з метою збереження капіталу та активів банку, докладної оцінки його фінансового стану і вжиття відповідних заходів щодо приведення його діяльності у відповідність до вимог банківського законодавства, відновлення його платоспроможності та ліквідності, стабілізації діяльності банку, усунення виявлених порушень, причин та умов, що призвели до погіршення фінансового стану. Однак, на практиці, в Україні особливості функціонування тимчасової адміністрації перебувають поза межами дії закону, оскільки у жодному із 80 банків виведених з ринку не було відновлено платоспроможності та ліквідності, а тим більше не було досягнуто стабілізації його діяльності. Тому, однією із концептуальних засад антикризового управління банківською діяльністю є організація ефективної роботи тимчасових адміністрацій на засадах повної прозорості та відкритості, залучення широкого кола експертів та проведення консультацій із власниками істотної участі в капіталі банку щодо відновлення платоспроможності, ліквідності і забезпечення стабільності діяльності банку. Особливе місце в контексті забезпечення ефективної роботи тимчасової адміністрації має зайняти система санкцій та заохочень для тимчасових адміністраторів, яка за доведення банку до банкрутства і втрати вартості його активів на більш ніж 10% з моменту виведення банку з ринку передбачатиме кримінальну відповідальність тимчасового адміністратора та відставку керівника Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, натомість оздоровлення банку передбачатиме для тимчасових адміністраторів відповідні грошові премії. Однак, варто зауважити, що присудження та видача премій буде проводитися тільки в тому випадку, якщо оздоровлений банк досягне високого рівня адекватності капіталу та бездоганно дотримуватиметься економічних нормативів діяльності. Підвищення рівня відповідальності за роботу тимчасових адміністраторів дозволить уникнути масового виведення

банків з ринку та спонукатиме до створення ефективного механізму визначення неплатоспроможності банку та підстав для виведення з ринку. Ефективний механізм функціонування тимчасової адміністрації, виважена процедура санкцій і заохочень діяльності тимчасових адміністраторів, а також прозорі критерії виведення банків з ринку зробить банкрутство банків одиничними випадками.

Ефективним доповненням діяльності тимчасової адміністрації може бути процедура рекапіталізації та націоналізації комерційних банків урядом за рахунок коштів державного бюджету. Світова практика антикризового управління банківською діяльністю доводить ефективність націоналізації крупних комерційних банків з майбутнім їх продажем інвесторам за ринковою вартістю. В Україні також є досвід націоналізації проблемних банків (Банк Київ, Укргазбанк, Родовід банк, Приватбанк) однак продажу даних банків потенційним інвесторам так і не відбувся. На наш погляд, продаж націоналізованих банків після їх стабілізації не повинен бути головною метою націоналізації, адже в умовах кризових явищ в економіці та необхідності її структурної перебудови більш ефективним варіантом реалізації потенціалу націоналізованих банків може бути їх перетворення у державні банки розвитку, при чому в один банк розвитку може бути об'єднано декілька банків-банкрутів. Такий підхід до націоналізації комерційних банків сприятиме подоланню кризових явищ в банківській системі та в економіці в цілому, оскільки дозволить центральному банку та Уряду перерозподіляти капітал на користь пріоритетних галузей економіки, що підвищить конкурентоспроможність виробників на внутрішніх і зовнішніх ринках, розширить внутрішній попит, а це в свою чергу дозволить досягнути зростання ВВП та збільшити рівень зайнятості.

Не менш важливими адміністративними заходами антикризового управління банківською діяльністю є зниження частки проблемних активів банківських установ, яка призводить до зростання обсягу відрахувань до резервів за активними операціями, а, відповідно, до зростання збитковості банківського сектору. В світовій практиці (США, Південна Корея, Японія) боротьби із проблемними активами використовується два підходи: перший підхід передбачає створення «бідж-банку», тобто банку, який створюється для тимчасового утримання діючих активів і застрахованих депозитів проблемного банку, який знаходиться в стані ліквідації, до моменту їх перепродажу інвесторам [13]; другий підхід, який є доповненням першого, передбачає

створення банку «поганих активів» (bad bank), якому продаються погані активи проблемних банків або банків, які ще не вважаються проблемними, однак володіють високою часткою проблемних активів. Варто зауважити, що як «блідж-банк», так і банк «поганих активів» перебувають у власності держави, яка в особі уряду здійснює управління такими банками. Продаж поганих активів «банку поганих активів» дозволить очистити баланси комерційних банків, що дозволить швидше подолати кризові явища та отримати прибуток, який можна буде спрямувати на заходи щодо удосконалення діяльності банку, підвищення його капіталізації та фінансової стійкості.

Важливе місце у сфері антикризового управління відведемо контролю за якістю прийняття управлінських рішень, який покликаний визначити слабкі місця в антикризовому управлінні та створити інформаційно-аналітичну базу для коригування антикризових заходів. Контроль антикризового управління повинен відбуватися за трьома напрямками: перший напрямок передбачає контроль з боку підрозділу макропруденційного нагляду за системами ризик менеджменту комерційних банків; другий напрямок – контроль з боку макропруденційного нагляду за взаємодією ланок управлінської структури банківської діяльності та за ефективністю прийняття ними управлінських рішень; третій напрямок – контроль громадського та експертного середовища за діяльністю підрозділу макропруденційного нагляду, роботою центрального банку та всіх інших ланок управління банківською діяльністю. Контроль антикризового управління повинен відбуватися на безперервній основі, а його результати повинні відображатися в періодичних звітах та аналітичних записках підрозділу макропруденційного нагляду і експертного середовища (науковці, фінансові консультанти, дослідники тощо).

Таким чином, підсумовуючи вищесказане, можна зробити висновок, що антикризове управління банківською діяльністю повинно базуватися на загальних принципах менеджменту, сценарному плануванню банківської діяльності, ефективному поєднанні інструментів антикризового управління, а також на виваженому механізмі санкцій та заохочень антикризових менеджерів.

5.2. Організація антикризового регулювання банківського сектору в зарубіжних країнах

Останнім часом багато банків світу опинилися під загрозою руйнівного впливу кризи. Так, лише протягом 2007-2009 рр., прибутковість багатьох банківських установ США і країн Європи, зменшилася більш ніж удвічі, значно зросла кількість збанкрутілих банків. Особливо гостро вплив кризи відчули США: протягом 2009 року в країні стали банкрутами 176 банків. В таких умовах значно зросла актуальність антикризового управління. Відтак, банки повинні орієнтуватися на формування та впровадження ефективного менеджменту, спрямованого не тільки на боротьбу з кризою, а й на його недопущення.

Світова фінансова криза дестабілізувала загальний економічний розвиток країн, спричинивши поширення високих темпів інфляції, зростання безробіття, завмирання інвестиційних процесів. В банківських системах зарубіжних країн відбулися такі зміни: зростання обсягу проблемних кредитів, зниження показників фінансової стійкості провідних банків, дефіцит ліквідних коштів, переведення крупних банків до стану «проблемних» або їхнє банкрутство, девальвація національних валют.

Перелік інститутів й інструментів антикризового регулювання представлені в таблиці 5.2.

Слід вказати, що світова фінансова криза 2008 р. дещо активізувала зусилля міжнародної спільноти щодо реформування фінансового сектору. Зокрема, на самітах Групи-20 упродовж 2009–2011 рр. розроблялися рекомендації щодо зміни світової фінансової архітектури та фінансових ринків окремих держав, зважаючи на національні особливості. У зазначений період був створений відповідальний орган – Рада з фінансової стабільності [15].

Одним з основних інструментів антикризового регулювання фінансової стійкості було визначено підвищення вимог до капіталу фінансових установ не лише залежно від якості їхніх активів, а й відповідно до величини фінансової установи та бізнес-моделі [16].

Аналогічної думки дотримувалися і представники Міжнародного валютного фонду, які вважають, що вимоги до капіталу банків мають бути вищими, ніж передбачені за стандартом «Базель III». Також МВФ наголошує на загальному підході до антикризового управління в банківській системі, систематизації контролю за банківською діяльністю і створення загальноєвропейської системи страхування вкладів [17].

Таблиця 5.2

**Інститути й інструменти антикризового регулювання
станом на 2013 р. [14]**

Рівень впливу	Інститути антикризового регулювання банківської діяльності	Інструменти антикризового регулювання
Антикризове регулювання на міжнародному та регіональному рівнях	Міжнародні регулюючі організації: Міжнародний валютний фонд, Світовий банк, Базельський комітет з банківського нагляду, Рада з фінансової стабільності, Організація ООН.	- стандартизація та уніфікація антикризового законодавства різних країн світу;
	Регіональні регулюючі організації: регіональні банки розвитку, органи регулювання ЄС, агатосторонні регіональні організації (офшорна група банківських контролерів, Асоціація наглядових органів Латинської Америки та Карибського басейну), Форум банківських контролерів SEANSA, Комітет GCC, Карибська група, Арабський комітет банківського нагляду.	- розроблення індикаторів фінансової стійкості; - виділення загальної системи стандартів фінансової звітності банківської діяльності; - фінансова, інформаційна та професійна допомога в період фінансових криз.
Антикризове регулювання на національному рівні	Центральні банки та національні регулятори: Federal Reserve System (США), Office of the Superintendent of Financial Institutions (Канада), Financial Market Authority (Австрія, Нідерланди), Financial Supervisory/Services Authority (Данія, Естонія, Угорщина, Швеція), Financial and Capital Market Commission (Латвія), Financial Sector Supervisory Commission (Люксембург), Financial Service Centre (Мальта), Kredittilsynet (Норвегія), The Interministerial Committee for Credit and Savings (Італія), Bank of England, Prudential Regulation Authority (Велика Британія)	- проведення превентивних заходів нагляду за діяльністю банків; - рання діагностика фінансових проблем банків; - співпраця з «проблемними» банками; - оздоровлення банків (надання додаткових фінансових ресурсів, зміна організаційної структури банків, оптимізація кадрової політики тощо);
	Національні мегарегулятори: Central Bank of Ireland (Ірландія), Banque de France, Prudential Control Authority (Франція), Bank of Greece, Capital Market Commission (Греція), Bank of Lithuania (Литва), National Bank of Belgium, Financial Services and Markets Authority (Бельгія), Deutsche Bundesbank (Німеччина), Національний банк республіки Казахстан.	- створення системи страхування депозитів; - встановлення нормативів банківської діяльності.

За останніми дослідженнями, показники капіталу в найбільших світових банках відповідають нормативам «Базеля III», а в деяких випадках навіть перевершують їх. Співвідношення капіталу до зважених за ризиком активів у 29 системнозначимих міжнародних банках становить у середньому 10,1 % за нормативного значення 8,4 %.

Рада з фінансової стабільності щороку визначає групу системоутворювальних міжнародних банків, до яких додаткові вимоги

щодо достатності їх капіталу можуть сягати 3,5 %. Нині максимальна «подушка безпеки» передбачена на рівні 2,5 % для двох банків – HSBC Holdings Plc і JPMorgan Chase & Co [18].

Федеральна резервна система запропонувала банкам, активи яких перевищують 250 млрд. дол. США, а також фінансовим інститутам з великими обсягами міжнародних операцій дотримуватися коефіцієнта покриття ліквідності на рівні 80 % до 1 січня 2015 р. та підвищити значення показника до 100 % у 2017 р. Відповідно до положень «Базеля III» до 2015 р. коефіцієнт покриття ліквідності великих міжнародних банків має становити 60 %, а 100-відсоткове покриття має бути забезпечене до 2019 р. [6].

Наприкінці 2010 р. Базельським комітетом з банківського нагляду було оприлюднено документ «Базель III», в якому обґрунтовано напрями підвищення стійкості банків і банківських систем [19].

Цей документ, як і «Базель II», включає структуру трьох опор і вносить зміни до структури основного (першого рівня) та додаткового (другого рівня) капіталу банків. Зазначимо, що причиною прийняття даного документа є створення можливостей для протидії можливим негативним процесам і виникненню системних банківських криз. Однак наддержавні регуляторні інститути визнали, що кредитним організаціям потрібно більше часу для нарощування резервів, щоб відповідати вимогам запровадження прийнятих стандартів.

Ще одна поступка Базельського комітету – послаблення вимоги до банківських активів. Зокрема, до активів банкам дозволено включати також менш надійні інструменти, в тому числі іпотечні цінні папери, акції та облігації невеликих компаній [19].

Інститути фінансового регулювання Європейського Союзу нещодавно вирішили, що в разі настання чергової банківської кризи банкам буде дозволено з 2016 р. використовувати кошти з рахунків клієнтів, що перевищують 100 тис. євро. Ще одним інструментом боротьби з наслідками можливих дисбалансів у розвитку банківництва стане створення загальноєвропейського фонду, внески до якого здійснюватимуть фінансові установи [20, с. 21].

Капіталізація банків спричинить підвищення вартості банківських послуг, особливо це стосується вартості кредитів. Своєю чергою це вплине на можливість реального сектору отримувати позикові кошти. За даними Організації економічного співробітництва та розвитку, у зв'язку з уведенням міжнародних стандартів «Базеля III» падіння темпів зростання

світового ВВП можливе в межах 0,05-0,15 % [21]. Таких змін зазнають, щонайшвидше, країни з банкоцентричним типом фінансового посередництва, де роль банків на фінансовому ринку досить значна, переважно це країни Європи та СНД.

За ринковоорієнтованою моделлю фінансового посередництва, характерною для США, де банківська діяльність є дещо обмеженою (в загальній сумі активів фінансових посередників США активи банків складають близько 27 %) зміни не будуть так відчутні.

Якщо ж говорити про антикризове управління на мікрорівні, то воно базується на принципі, що першочергові заходи, щодо мінімізації впливу кризи, лягають на самі банківські установи, які відповідають за свою безпеку і стабільність. У разі, коли банки вже не можуть запобігти розвитку кризових явищ, відповідальні органи державної влади здійснюють антикризові заходи.

Відтак, ефективна антикризова програма повинна базуватися на двох основних концепціях:

- вчасній оцінці обсягу «проблемних» активів;
- побудові стимулів для банку своєчасно очистити баланси від неякісних активів, а також провести рекапіталізацію з використанням державних і приватних коштів.

Варіативність інструментів антикризового регулювання багато в чому залежить від стану економіки, від кон'юнктури міжнародних ринків, результатів зовнішньоекономічної діяльності та інших факторів розвитку держави. Досвід зарубіжних країн багато в чому є показовим для України, як для держави, яка також опинилася у кризовому становищі. Тож прийняття до уваги напрямів антикризового регулювання зарубіжних країн в подальшому дасть змогу забезпечити створення фундаментальних засад відновлення економічного зростання та фінансової стабільності [22].

Слід зазначити, що банківський сектор в значній мірі впливає на розвиток економіки будь-якої країни. Однак, все ж існують певні особливості такого впливу, що залежить від типу уряду, який розглядається. Так, до прикладу інтервенціоністські уряди (Китай, Індія, Японія, Таїланд, ОАЕ, Саудівська Аравія, Малайзія) використовують банківську систему задля стимулювання економічного розвитку країни чи досягнення певних цілей у соціальній сфері. Вони можуть жорстко визначати, в які економічні проекти чи галузі слід спрямовувати заощадження населення.

Уряди, що надають підтримку (США, Єгипет, Туніс, Туреччина, країни Європи, Австралія) досягають нормального функціонування банківської системи за допомогою створення відповідної фінансової і нормативно-правової інфраструктури, котра включає певні механізми підтримки проблемних банків. Іноді такі уряди напряду підтримують великі приватні банки, що опинилися у скрутному становищі, але найчастіше проблема вирішується шляхом придбання банку-невдахи більшою і сильнішою приватною фінансовою групою чи приватним інвестиційним фондом.

Уряди, що не завжди готові надати підтримку (Росія, Аргентина)-країнам цієї категорії часто властиві недостатньо розвинута чи непередбачувана система регулювання банківської діяльності і відносно слабкі політичні інститути. В банківських системах можуть застосовуватися програми страхування, покликані захищати невеликих вкладників, однак політика щодо забезпечення підтримки зазвичай не поширюється на великих вкладників.

Зауважимо, що в зарубіжній практиці застосовують досить широкий спектр інструментів оздоровлення банківського сектору. Зокрема, це:

- фінансові інструменти (надання кредитів центральним банком, зниження норм обов'язкового резервування, регулювання облікової ставки, реструктуризація податкових зобов'язань банку, надання гарантій уряду за депозитними вкладками). Вказані інструменти призначені для вирішення поточних проблем фінансового забезпечення банківських установ;

- операційні інструменти (реструктуризація короткострокових кредитів банку, використання облігаційних інструментів, викуп прострочених зобов'язань підприємств перед банками, конвертація депозитів державних підприємств у капіталі банку). Їх застосовують з метою поліпшення управління банківською діяльністю в умовах кризи;

- структурні інструменти (закриття або скорочення неприбуткових філій, відмова від паралельних напрямів бізнесу, посилення конкурентних переваг банку, ліквідація, злиття, реорганізація банку). Вони покликані вирішувати проблеми на рівні банківського сектору шляхом упровадження і застосування принципів конкуренції та забезпечення стійкості банківської системи [23].

Використання даних інструментів спрямовується на поліпшення якості банківських активів, збільшення капіталу, тобто на відновлення та підвищення платоспроможності банківських установ.

Головними ж антикризовими заходами, які найчастіше застосовуються у світовій практиці є: створення спеціальних фондів; зниження центральними банками облікової ставки; розширення переліку активів, що приймаються центральними банками як застава за кредит; зниження нормативів мінімальних резервних вимог для комерційних банків; збільшення розміру державних гарантій на банківські вклади; запровадження тимчасових адміністрацій і кураторів центробанків у банківських установах; гарантування міжбанківських кредитів, позичок для малого та середнього бізнесу, підтримки компаній, які не в змозі залучити необхідне фінансування через проблеми в банківському секторі; запровадження нових програм кредитування; націоналізація компаній; субсидування банкам відсоткових ставок за кредитами, наданими населенню для придбання нових товарів; відокремлення “поганих” банківських активів від “хороших” шляхом створення спеціальних установ; підвищення фінансової дисципліни тощо [23].

Власне детальніший список антикризових заходів урядів та центральних банків окремих країн в умовах економічної нестабільності протягом 2008-2010 років представлено в табл. 5.3.

Таблиця 5.3

Антикризові заходи урядів та центральних банків окремих країн в умовах економічної нестабільності протягом 2008-2010 рр. [24].

Країна	Зміст заходів
США	відповідальність уряду за борговими зобов'язаннями іпотечних компаній; викуп державою проблемних кредитів; кредитування ФРС банків для викупу корпоративних боргів у фондів грошового ринку; встановлення гарантій Казначейством США для інвестицій у фонди грошового ринку; збільшення ліквідності банків шляхом кредитування через дисконтне вікно
Великобританія	збільшення ліквідності шляхом здійснення банками своп-угод з обміну власних неліквідних активів; надання урядових гарантій банкам, що беруть участь у схемах рекапіталізації; надання Банком Англії позики для рекапіталізації під відповідне забезпечення
Франція	гарантії за міжбанківськими кредитами; виділення для рекапіталізації банків 41 млн. Євро
Австрія	державні субсидії в разі виникнення проблем із ліквідністю; державні гарантії захисту приватних заощаджень
Греція	зміцнення капіталу банків в обмін на отримання державою частки їх привілейованих акцій; надання кредитним установам з метою їх рекапіталізації спеціальних державних облігацій
Ірландія	надання абсолютних гарантій за депозитами в усіх банках
Італія	проведення Банком Італії аукціонів з обміну активів банків на державні цінні папери
Нідерланди	адресна та рекапіталізація фінансових установ; державні гарантії за незабезпеченими кредитами
Португалія та Іспанія	державні гарантії

Якщо говорити про країни ЄС, то державне антикризове регулювання банківського сектору в цих країнах включало:

- створення спеціальних Фондів (Німеччина, Іспанія);
- націоналізацію банків (Португалія, Австрія, Ісландія);
- рекапіталізацію банків (Німеччина, Франція, Австрія, країни Бенілюксу, Ірландія, Великобританія);
- 100% гарантування вкладів населення (Австрія);
- надання державних гарантій за депозитами (Німеччина, Греція, Австрія, Ірландія, Великобританія);
- підвищення фінансової дисципліни (країни Балтії);
- зниження облікової ставки (використовує більшість країн ЄС);
- гарантування міжбанківських кредитів (Греція, Великобританія, Франція, Португалія)

В даний час антикризові аспекти державного управління економікою в різних країнах виражаються в різних формах. Досвід країн Європейського Союзу (ЄС) в цілому підтверджує, що регіональна політика в цих країнах практично спрямована на створення умов, що дозволяють регіонам повністю реалізувати наявні у них інструменти для управління в кризових умовах.

Для країн Європейського Союзу наслідки впливу кризових явищ різнилися відповідно до специфіки кожної країни-учасниці. Європейський досвід державного антикризового управління є результатом узагальнень і виявленням певних спільних антикризових заходів.

Антикризова політика підтримки фінансового сектору національних економік країн Європейського Союзу передбачала низку заходів. Так, в країнах європейської зони використовувався такий інструмент грошово-кредитної політики ЄЦБ, як рефінансування.

Якщо говорити про рефінансування комерційних банків, то нинішній набір інструментів ЄЦБ загалом охоплює так звані постійно діючі кредитні і депозитні механізми, які дають змогу впливати на ліквідність банківських установ країн ЄС. До їх складу належать:

- депозитні операції (“вікно” залучення короткострокових депозитів – deposit facility), що дозволяють комерційним банкам розміщувати короткострокові депозити в національних центральних банках за заздалегідь обумовленою процентною ставкою. Як правило, строки депозитів установлюються ЄЦБ в один операційний день (тобто це депозити овернайт), а процентні ставки за ними утворюють нижню межу одноденних міжбанківських кредитів ринку євро;

- кредитні операції (“вікно” короткострокового кредитування – marginal lending facility), що дозволяють комерційним банкам отримати короткострокові позики на поповнення своєї ліквідності в національних центральних банках під визначене забезпечення [25].

ЄЦБ неодноразово з метою подолання кризи знижував ставку рефінансування. Так з 1 травня 2009 року остання складала 1 %, що було найменшим рівнем за всю його історію існування. На ринку кредитування ЄЦБ застосовує й інші заходи щодо його стабілізації.

У червні 2009 року більш ніж 1100 європейських банків отримали допомогу, яка становила 442 млрд. євро. Додатково проводилася програма викупу боргових зобов'язань, обсяг якої досяг суми 60 млрд. євро. Проте низькі темпи зростання кредитування суб'єктів підприємницької діяльності та домогосподарств залишилися через дуже жорсткі вимоги банків до позичальників. Взагалі сума допомоги банківському сектору у 2009 році становила 35 % ВВП.

Деякі країни, які знаходяться в зоні євро, здійснювали власні заходи щодо подолання наслідків кризи, а саме - в жовтні 2008 року у ФРН прийнято проект законів, метою яких була стабілізація фінансового ринку. Згідно з цими нормативно-правовими актами державна допомога надавалася тим компаніям, у яких були власні програми виходу з кризи.

Необхідно згадати, що з метою стабілізації та відновлення довіри до фінансової системи були вжиті наступні заходи:

- створено підконтрольного Федеральному міністерству фінансів Фонду стабілізації фінансового ринку (SoFFin) у розмірі 500 млрд. євро (за рахунок залучення державою ресурсів з ринку капіталу);

- надано гарантії федерального уряду за кредитами на міжбанківському ринку на суму до 400 млрд. євро, причому на можливі виплати з Фонду стабілізації виділено 20 млрд. євро;

- взяття урядом на себе ризиків шляхом придбання проблемних активів [26].

Пряма підтримка великих банків розглядалася як порятунок системотвірних компаній (тоді як у промисловості пряма допомога компаніям була надана в 2009 р. в обмеженому масштабі). Найбільшу допомогу отримав єдиний у ФРН, що опинився на межі краху, іпотечний банк «Хюпо-Реал-Естейт» (Hypo Real Estate). Великі гарантії отримав і один з провідних банків «Комерцбанк» (Kommerzbank), а також окремі земельні банки – наприклад, «Баварський земельний банк» (Bayerische Landesbank).

Однак підтримка банків та інші заходи з поживлення фінансового сектору не вирішили повною мірою проблему кредитування реального. Більше того, розрив між прибутковістю державних запозичень і вартістю ресурсів для підприємств в умовах кризи збільшився (пік розриву, що припав на кінець 2008 р. пройдено) [26].

Урядом Франції восени 2008 р. розроблено антикризовий план для фінансового сектору, основними засадами якого було виділення кредитів, спрямованих найбільшим банкам з метою стабілізації фондового ринку.

Компанія рефінансування, 66 % якої належить банкам і 34 % державі, була організована для надання державних гарантій банкам і перебуває у підпорядкуванні Французької банківської комісії. Державна холдингова компанія була створена для рекапіталізації банків. При цьому послуги держави з надання гарантій стали для банків платними. 13 кредитним установам було надано позику в 23 млрд. Крім того, кілька банків отримали фінансову допомогу у вигляді гарантій на відновлення довіри і ліквідності. У жовтні 2008 р. 10,5 млрд. євро було виділено 6 найбільшим банкам Франції. Загалом економіка Франції з усіх сусідів по єврозоні може вважатися найбільш збалансованою: вона, на відміну від ФРН, менше залежить від експорту, володіє великим, таким, що сприяє стабілізації економіки, держсектором [26].

Не є винятком у антикризовій боротьбі країн зони євро політика уряду Італії, де перші антикризові заходи були пов'язані зі стабілізацією фінансової системи.

Вже восени 2008 р. був прийнятий закон «Термінові заходи по гарантії стабільності кредитної системи». В інтересах платників податків банки повинні прийняти план стабілізації і продовжувати виплачувати дивіденди, причому ці кроки має схвалити Банк Італії. У разі настання кризи ліквідності Міністерство економіки і фінансів уповноважено гарантувати позики, надані італійським банкам та відділенням іноземних банків Банком Італії. Крім того, необхідно відзначити більш високий ліміт коштів, що покриваються системою захисту вкладів населення – до 103,3 тис. євро при встановленому в ЄС мінімумі 50 тис. євро. А 13 жовтня 2008 р. був прийнятий ще один закон, спрямований на підвищення ліквідності та сприяння рефінансуванню. Варто зазначити, що державні гарантії сприяли збереженню доступу до фінансових ресурсів для малих і середніх підприємств (МСП) і допомогли не допустити колапсу кредитування [26].

У 2010 р. було утворено Європейський Стабілізаційний Механізм (далі – ЄСМ), що був фінансово-стабілізаційним фондом, діяльність якого, розпочата восени 2012 року, спрямована на досягнення фінансової стабільності в межах Єврозони. Через нього надається фінансова допомога країнам, які переживають фінансову кризу. Цей фонд формується за рахунок випуску фінансових інструментів та боргових цінних паперів терміном до 30 років. Максимальний обсяг кредиту, який може надаватися державі-учасниці, – 500 млрд. євро. Фонд має загальний капітал обсягом у 700 млрд. євро, з яких 80 млрд. – капітал, вкладений країнами-членами. 30 квітня 2014 року 17 держав-членів ЄСМ внесли свої платежі до капіталу. Латвія, яка нещодавно стала вісімнадцятим членом ЄСМ, завершить здійснення своїх платежів у 2018 році. Таким чином, ЄСМ досягнув свого цільового рівня сплаченого капіталу 80 млрд. євро [25].

Отже, найбільшу частку участі у вкладеному капіталі країн-членів Євросоюзу мають Німеччина (27 %), Франція (20 %), Італія (18 %), Іспанія (12 %). Щодо інших країн, то їх частка є незначною.

Дієвим механізмом для подолання світової фінансової кризи у 2009 р. в Латвії та Румунії, а в 2010 – у Португалії, Греції, Угорщині та Ірландії стали програми фінансової підтримки «трійкою» найбільших кредиторів (ЄС, ЄЦБ, МВФ). Кожна програма була розроблена індивідуально для країни з урахуванням її фінансових проблем та потреб.

Вже у 2011 р. ЄЦБ розширив свою програму кредитування, започаткувавши нові заходи щодо надання кредитів для фінансової підтримки країнам, що є учасниками Євросоюзу в межах антикризової політики.

Мова йде про програму з купівлі облігацій та програму фондового ринку.

Програма з купівлі облігацій була спрямована на стимулювання кредитних інститутів надавати кредити, в межах чого було викуплено облігації, що в сумі становили 40 млрд. євро [28]

Програму ж фондового ринку було впроваджено ще у 2010 році для Греції, Ірландії та Португалії. У 2011 році вона поширилася на Італію та Іспанію. Ця програма передбачає оперативне реагування нацбанків країн-учасниць та Європейського центрального банку та участь в управлінні борговими цінними паперами, що відбувається шляхом їхньої купівлі. Головною метою цієї програми є сприяння досягненню цінової

стабільності, а також допомога у відновленні перехідного механізму для монетарної політики, що діє в межах однієї валютної зони.

Також було введено в дію Програму банківського нагляду. Пактом про зростання та стабільність (Sixpack) було ухвалено нагальну необхідність більш значної інтеграції між країнами-учасницями Євросоюзу. На сьогодні офіційно рішення ще не було ухвалено, оскільки в межах Європейського Союзу існують різні думки щодо цієї ідеї.

Розроблено заходи із залучення інвестицій та захисту банківських вкладів громадян. Єврокомісія запропонувала створити бюджет в обсязі 1,4 млрд. євро на створення програми підтримки розвитку конкурентоспроможності підприємців на 2014-2020 рр. Це, безперечно, має здійснити позитивний вплив на реальний сектор економік країн-членів ЄС, що стимулюватиме експорт і сприятиме зміцненню євровалюти [30].

Також у більшості країн на сучасному етапі (2012-2015) реалізується стратегія, спрямована на збільшення обсягів ресурсів, необхідних для протидії глобальному квазікризовому тиску за рахунок заходів досить широкого спектру, які охоплюють: обмеження перетікання капіталу в спекулятивний сегмент фінансового ринку; державне регулювання в межах кредитної, податкової та бюджетної політики, а також пряму бюджетну підтримку (субсидування) реального сектора.

Обмежити перетікання капіталу в спекулятивний сегмент фінансового ринку можна двома шляхами:

1) шляхом посилення регулювання ринку похідних фінансових інструментів (деривативів). Ці заходи ініційовано G20 у 2009 р. Ключова мета – переведення торгів усіх позабіржових стандартизованих контрактів на біржі або електронні торговельні платформи з клірингом через центрального контрагента. Всі контракти, укладені без центрального контрагента, висувають високі вимоги до капіталу. Зазначені заходи продовжують здійснюватися і у 2013-2014 рр.;

2) шляхом посилення регулювання тіньового банкінгу (регулювання тіньового банківського сектора (shadow banking)). Під тіньовим банкінгом розуміється посередницька діяльність фінансових інститутів, які не є кредитними організаціями. Йдеться про хеджеві фонди, спеціальні пайові фонди, що вкладають кошти в ринки ліквідності та державні папери, про структурні інвестфонди, які беруть у борг на ринку кошти шляхом випуску короткострокових облігацій і купівлі на ці гроші більш доходних довгострокових бондів.

Для стабілізації фінансового сектора додатково надають фінансовим установам пряму державну підтримку. Головним напрямом заходів цієї групи майже в усіх країнах була викупівля «проблемних активів» (переважно облігацій, забезпечених кредитами) у банків, іпотечних агентств, пенсійних фондів, страхових компаній. Для рекапіталізації фінансових державних установ також викупували акції (насамперед привілейовані), що перебували на той момент у власності компаній або в межах додаткової емісії.

Для реалізації програм викупівлі активів фінансових установ у деяких країнах (у США, Великій Британії, Німеччині, Норвегії, Ірландії, Південній Кореї) створювалися спеціальні компанії або інвестиційні фонди. Здебільшого джерелом коштів для викупівлі проблемних активів слугували бюджети держав або раніше створені резерви. Однак, наприклад, згідно з антикризовим планом уряду США, «проблемні активи» викупували не тільки відповідні державні установи, а й приватні інвестори, стимульовані потенційно високою прибутковістю вкладень у разі перенесення більшої частини ризиків на державу.

У Південній Кореї викупівля активів фінансувалася не за рахунок бюджету країни, а за рахунок випуску п'ятирічних облігацій державною компанією, яка заснувала на ці кошти спеціальний фонд. В окремих випадках здійснювалася націоналізація фінансових установ. У США 2008 р. було націоналізовано дві найбільші іпотечні установи, що займалися рефінансуванням іпотечних кредитів, – Фенні Мей і Фредді Мак. Це означає, що уряд перебрав на себе зобов'язання цих установ у розмірі понад 1 трлн дол. США. Також був частково націоналізовано другий найбільший банк Німеччини Commerzbank (уряд придбав 25 % акцій за рахунок додаткового вливання 10 млрд. євро). Уряд Великої Британії викупив 43,4 % акцій об'єднаного банку Lloyds TSB-NBOS. На націоналізацію найбільшого банку Казахстану – БТА-банку – уряд спрямував 1,75 млрд. дол. США з Фонду національного добробуту «Самрук-Казіна» для купівлі 78,14 % акцій. У двох інших банках Казахстану – Казкомерцбанку і Халік-банку – уряд викупив 25-відсоткові частки акцій, для чого з бюджету на початку року було надано 300 і 500 млн. дол. США відповідно [32].

У межах заходів грошово-кредитної політики уряди майже всіх країн активно використовували такий інструмент, як ставка рефінансування центрального банку. Переважна більшість центральних банків для стимулювання процесу кредитування реального сектора економіки

послідовно знижували базову ставку, а також спрямовували додаткові кошти на програми кредитування з метою зниження ставки за кредитами, здебільшого щодо іпотеки.

У деяких країнах ставка сягала майже нульової позначки – в Японії (до 0,1 %), США, Канаді, Швейцарії, Швеції (до 0,25 %), Великій Британії (до 0,5 %). Шляхом підвищення своїх базових ставок під час розростання фінансової кризи для запобігання масового відпливу капіталу пішли Угорщина, Ісландія, Білорусь, Росія, Бразилія, Аргентина, Індонезія, проте й ці країни в першому півріччі 2009 р. з появою перших ознак стабілізації фінансової системи почали активно знижувати базові ставки. Зниження базових ставок рефінансування зменшувало вартість кредитних ресурсів, що варто розглядати як надання можливості суб'єктам господарювання залишати собі більше ресурсів для протидії квазікризовому тиску.

До кризи більшість банків здійснювало активну кредитну діяльність, однак останнім часом у багатьох банках спостерігається значне погіршення якості активів, зокрема зростання частки недіючих активів (non-performing assets або NPA). У світовій практиці, для вирішення проблеми неповернення кредитів, банки проводять реструктуризацію позик. Найбільш поширеними заходами реструктуризації кредитів, під час кризових явищ в банках світу, були викуп проблемних позичок, пролонгація термінів кредитування і зниження процентних ставок. Крім того, серед усіх видів кредитних позичок, перш, за все реструктуруються іпотечні. У разі масового погіршення платоспроможності банківських установ, у світовій практиці досить поширеним стає створення корпорацій з управління проблемними активами. Основною метою таких організацій, є викуп проблемних кредитів у банків, з метою відновлення ефективності, шляхом продажу таких активів за максимальною ціною. При банківських кризах корпорації з управління проблемними активами були створені в США, Японії, Чехії, Швеції, Китаї, Малайзії і т.д. [35].

Починаючи з 2009 р. у бюджетах багатьох країн передбачені спеціальні фонди, які є або цільовими (кошти за окремими програмами державної підтримки фінансового чи реального сектора), або використовуються за потреби. Прикладом фондів першого типу є спеціальний фонд стабілізації фінансового ринку Німеччини (SoFFin, 500 млрд. євро), кошти якого призначені для надання допомоги банкам за трьома напрямками: гарантії на ринку міжбанківського кредитування, рекапіталізація та придбання у банків високоризикових активів. Такий самий спеціалізований фонд створено 2009 р. у Бразилії (Суверенний

фонд добробуту, з початковим розміром близько 6 млрд. дол. США) як додатковий інструмент розширення доступу бразильських компаній до інвестицій.

Фонди другого типу створені у багатьох країнах: Канаді, Німеччині, Франції, Іспанії, Італії, Швеції, Данії, Японії, Китаї, Гонконзі, Кувейті, Бразилії та ін.). Наприклад, у Канаді загальний обсяг такого фонду склав 3 млрд. дол. США. Цими коштами в разі потреби може скористатися будь-яке міністерство. Бюджетний дефіцит в Канаді у 2009 фінансовому році став передбаченим наслідком збільшення витрат на розвиток інфраструктури (головне на житлове будівництво), скорочення податків, збільшення державних асигнувань на програму страхування зайнятості та на професійну перепідготовку безробітних, а також підтримки низки секторів економіки. Водночас у 2012-2014 рр. більшість країн, навпаки, вживали заходів для скорочення бюджетного дефіциту.

Якщо аналізувати досвід Японії, то в 2008р. темп зростання її ВВП в цій країні був від'ємним і становив -0,4%. У 2009 р. ситуація загострилася у зв'язку з падінням попиту на японську продукцію на світових ринках. Об'єм виробництва в Японії скоротився на 6,3% у 2009 році, але вже в 2010 – піднявся на 3,9%. В січні 2009 р. уряд Японії почав реалізувати програму вартістю 16,7 млрд. дол., спрямовану на викуп акцій компаній, що перебувають у скрутному стані в умовах економічної кризи [32].

Крім того, Центробанк Японії купує борги компаній, щоб дати їм доступ до ліквідності. Уряд також розширив можливості кредитування приватного бізнесу. Основними напрямками антикризової програми були:

- зменшення відсоткової ставки рефінансування Центральним Банком;
- сприяння реструктуризації іпотечних кредитів;
- викуп акцій фінансових установ державою;
- збільшення державної частки в статутному капіталі деяких галузевих фінансових установ, які спеціалізуються, головним чином, на підтримці сільського господарства та експортних операцій;
- зниження податку на прибуток підприємств та виплат на соціальне страхування працівників;
- надання розстрочки податкової заборгованості;
- пільгове оподаткування інвестицій підприємств у навчання персоналу та наукові розробки;
- запровадження виплати працівникам, які перебувають у вимушених відпустках;

- розвиток торгівельного фінансування.

Також яскравими прикладами механізмів подолання фінансових криз є позитивний досвід Швеції і Чилі.

У Швеції, яку криза спіткала у 1991 році, програма виходу банківського сектору з кризи складалася з наступних заходів:

– націоналізовано два найбільших банки Швеції (Nordbanken та GotaBank, які склали 90 % усіх активів банківської системи Швеції);

– уведено загальні державні гарантії за банківськими зобов'язаннями (захист з боку держави здобув поширення на всіх кредиторів, окрім акціонерів банку);

– створено компанії з управління «проблемними» боргами, в основному через реструктуризацію;

– упроваджено стратегію «прозорості», що передбачала оцінку реального обсягу «проблемних» боргів, яка здійснювалася вже на перших стадіях кризи;

– надано Центральним банком пільгові кредити на покриття заборгованості місцевих банків за міжнародними (іноземними) валютними кредитами;

– застосовано рекапіталізацію, яка відбувалася через підзвітне урядові агентство.

У Чилі, де криза відбулася у 1981 р., до напрямків, які передбачала програма подолання кризи, належали підтримка боржників банку та санація самих банків.

Підтримка боржників передбачала встановлення пільгового валютного курсу, рефінансування валютних боргів (спочатку державна субсидія при пільговому обміні становила 17 % від суми виплат за боргом, пізніше досягла позначки у 35 %), реструктуризацію боргів (боржники отримували від центрального банку позику в розмірі 30 % від обсягу наданих кредитів боржнику за ставкою, нижчою за ринкову, та на триваліший період) та дедоларизацію боргів.

Програма підтримки банків Чилі була впроваджена несвоєчасно, проте аби зупинити практику приховання реального обсягу проблемних боргів, були створені відповідні механізми, а саме:

- передбачався тимчасовий викуп «токсичних» активів за боргові розписки з обов'язковим зворотним викупом та збереженням права управління, в результаті чого банки отримували чистий платіж у розмірі 2 %. До того ж, зобов'язання зворотного викупу боргу було перенесено власне з банку на його первісних акціонерів, а нові акціонери, інвестуючи

кошти в банк, не мали зобов'язань з викупу проблемних боргів та отримували дивіденди [33].

Тобто хочемо наголосити, що Чилі є прикладом країни, де відновлення банківського сектору після кризи відбувалось без націоналізації банків.

На думку багатьох експертів та аналітиків, одним із найефективніших у міжнародній практиці планів заходів державного антикризового управління є розроблений та реалізований у Китаї. Так у 2012 р. ВВП цієї країни зріс на 7,4 % порівняно зі зростанням у 10 % у 2008 р.

Першим кроком, який зробив уряд Китаю з метою зменшення наслідків кризи, було те, що з бюджету держави виділено 4 трлн юанів, тобто 586 млрд. дол. США, на підтримку національної економіки у 2008-2010 роках. Ці кошти були спрямовані на стимулювання монетарної політики та кредитування розвитку інфраструктури. Заходи сприяли зростанню в Китаї ВВП, а в цей час у США, Японії, а також інших країнах ВВП значно знижувався.

Крім цього, у рамках антикризової політики Центральний банк КНР оголосив про те, що відсоткова ставка за кредитами та депозитами стане більш гнучкою упродовж 2012 р. Так комерційні банки надавали кредити під відсоток, на 20 % менший від офіційно встановленого Центральним банком, а депозити – на 10 % більші за офіційно встановлену ставку, рівень інфляції зберігався в межах 2 % [27].

Аналітики дотримуються думки, що суттєвим недоліком антикризової політики КНР стало надмірне кредитування державних установ. Зазначені заходи були вигідними для розвитку інфраструктури, проте завдавали збитків іншим не менш важливим галузям, таким наприклад, як промисловість. З метою подальшого економічного зростання ця країна поступово повинна відходити від втручання в економіку з боку держави.

Отже, як показав аналіз антикризових заходів провідних країн світу, їх слід вживати, враховуючи індивідуальні особливості кожної країни. Найбільш застосовуваними заходами центральних банків провідних країн світу були:

- рефінансування та реструктуризація валютних боргів;
- створення інститутів з управління «проблемними боргами»;
- створення та реалізація програм підтримки банків;
- заходи з підтримки вкладників;

- реалізація програм прозорості для учасників фінансових процесів;
- створення стабілізаційних механізмів.

Застосування ж інструментів антикризового регулювання банківської діяльності різнилося відповідно до країн і умов їх застосування та характеризувалась наступними тенденціями:

- в країнах з економікою, що розвивається і невеликим фінансовим сектором частіше використовувались заходи антикризового регулювання (ширше використовуються інструменти, що регулюють ліквідність банківського сектора в порівнянні з інструментами, що регулюють достатність капіталу або кредитний ризик), а в розвинених країнах і країнах з великим фінансовим сектором частіше використовувались інструменти, що регулюють рівень кредитного ризику;

- існує група спеціальних заходів та інструментів, використання яких спостерігається виключно в кризових ситуаціях, а саме: викуп проблемних активів, інструменти надання додаткової ліквідності і т.д.;

- після останньої світової фінансово-економічної кризи багато розвинених країн почали розробляти концепції щодо виділення системно значимих фінансових інститутів і інструменти їх регулювання;

- багато країн ведуть роботу зі створення контрциклічну інструментів антикризового регулювання (проте мало країн застосовує їх на практиці, що пов'язано, перш за все, зі складністю визначення економічних циклів, а також необхідністю кореляції даних дій з іншими країнами).

Таким чином, для України слід запозичити позитивний досвід європейських країн щодо стабілізації фінансової системи, оскільки саме впровадження дієвих антикризових заходів є запорукою виходу з фінансової кризи та ефективним підґрунтям розвитку економіки у посткризовий період. Дуже важливим фактором є оптимізація роботи всіх інститутів, які відповідають за економічний та фінансовий стан країни, оскільки тільки спільними зусиллями можна досягти максимального успіху.

На сьогоднішньому етапі при побудові посткризової політики в Україні необхідно враховувати важливість таких факторів, як: вчасна та якісна оцінка обсягу «проблемних» активів та їх ліквідація, а також процес рекапіталізації банків з використанням державних і приватних коштів.

5.3. Розвиток державних банків та напрямки діяльності Банку розвитку

Інституційна структура банківських систем багатьох країн переформатовується функціонально і кількісно в рамках змін ринкової кон'юнктури. В Україні цей об'єктивний процес спостерігається в двох аспектах – як результат регуляторно-наглядової діяльності центробанку (НБУ), так і внаслідок посилення конкуренції та корпоративних змін безпосередньо на другому рівні вітчизняної банківської системи.

Водночас невирішеною залишається проблема дефіциту фінансових ресурсів – кредитних та інвестиційних для задоволення відповідних потреб клієнтів банків. Такий дефіцит, що загострюється у нестабільні періоди, є тим негативним явищем, що обмежує можливості економічного відтворення в різних секторах економіки, зокрема в реальному (секторі нефінансових корпорацій). Банківська статистика засвідчує коливання обсягів кредитування юридичних осіб – за 2015 р. кредити юридичним особам у національній валюті зменшились на 19,1%, в іноземній – на 20,3% [37]. Додатково “кредитне стиснення” у минулому році виявилось і в трикратному зменшенні обсягів випусків корпоративних облігацій порівняно з 2008 р. [27]

В Україні дотепер взаємодія фінансового і реального секторів економіки стикається із суттєвими перепонами. Банківські установи як комерційні організації здебільшого націлені на отримання максимального прибутку за короткий строк, зокрема спекулятивного характеру, і відтак не зацікавлені у фінансуванні інвестиційних проектів у реальному секторі, де маржа прибутку зазвичай нижча, а рівень операційних витрат на банківське супроводження – вищий. Банкоцентрична модель укладу фінансового сектору України поряд з іншими причинами мінімізує участь фондового ринку у мобілізації необхідних фінансових ресурсів.

За таких обставин актуалізується необхідність пошуку додаткових/альтернативних джерел та інструментів формування й акумуляції фінансових ресурсів у банківській системі, зокрема у сегменті діяльності державних банків чи банків з участю держави в капіталі. Таким джерелом, як показує міжнародний досвід, можуть бути ресурси спеціальної фінансової установи – Банку розвитку з використанням (за необхідності) цільової емісії центробанку.

Банки розвитку (інша вживана назва – багатосторонні фінансові інститути) надають фінансові та інші послуги/ресурси для підтримки і реалізації пріоритетних інвестиційних проектів (т. зв. драйверів росту) у

визначених основних ринкових сегментах [40]. При цьому забезпечується реалізація загальнодержавних інтересів і завдань фінансування соціально-економічного розвитку країни щодо стабілізації і модернізації національної економіки, “фокусування” національних економічних пріоритетів, стимулювання інвестиційної, зовнішньоекономічної, страхової, консультативної діяльності, спрямування закумульованих інвестиційних коштів у визначені пріоритетні сфери економіки (галузі) для підвищення конкурентоспроможності держави та її суб’єктів у міжнародному гео економічному просторі.

Діяльність банків як інститутів розвитку спрямовується на “... усунення “провалів ринку” і вирішення таких чотирьох основних завдань: подолання провалів ринку в інноваційній сфері; усунення інституційних провалів ринку (формування відсутніх, але необхідних сегментів ринку); розвиток економічної і соціальної інфраструктури; елімінування суттєвих регіональних дисбалансів розвитку” [40, с. 4].

Банк розвитку є фінансовою установою (державною фінансовою корпорацією) банківської системи країни, 100% капіталу котрої, як правило, належить державі. Започаткування та розгортання діяльності банку розвитку унормовується спеціальними законодавчими та підзаконними актами. Формування ресурсної бази (пасивів) банку розвитку можливо як за рахунок державних коштів, так і за рахунок коштів ринку, тобто приватного сектору. У цьому напрямку наукові та експертні розробки у цьому напрямі набувають все більшого поширення. Питання реорганізації банківських установ та диверсифікації банківських послуг досліджують Т. Васильєва, А. Гриценко, Т. Кричевська, Т. Майорова, В. Міщенко, С. Міщенко. С. Науменкова, Л. Примостка, Б. Пшик та інші фахівці. В оглядово-аналітичній частині даного підрозділу монографії узагальнюючою інформативною платформою можна вважати робочий звіт співробітників Світового банку щодо ролі банків розвитку та механізмів підвищення їх ефективності (2011 р.) [41].

Банки розвитку можуть бути: 1) глобального рівня – це Світовий банк (включаючи його структури – МБРР, МАР, МФК); 2) регіональними (спеціалізованими) – Європейський банк реконструкції та розвитку, Чорноморський банк торгівлі і розвитку, Африканський банк розвитку, Азійський банк розвитку, Ісламський банк розвитку, Арабський банк економічного розвитку Африки, Банк розвитку країн БРІКС, банки розвитку окремих країн та інші [42].

Вивчення зарубіжного досвіду діяльності банків розвитку показало, що такі структури займають важливу нішу в інституційній структурі фінансового сектору економіки. Практика їх діяльності орієнтується на вирішення стратегічних завдань підтримки національних економік, зокрема в кредитно-інвестиційному та експортному спрямуванні. Індикативна характеристика діяльності окремих зарубіжних банків розвитку подається нижче.

Бразильський Національний Банк Економічного і Соціального Розвитку (BNDES) є найбільшим банком розвитку в світі. BNDES перебуває у державній власності, отримує державні кошти для поповнення свого капіталу, але також отримує плату від позичальників за користування останніми ресурсами банку. Крім того, через афілійовану установу BNDESPAR, банк є прямим учасником ринку венчурного капіталу і набувачем великих стратегічних пакетів акцій у капіталі низки компаній. Для більшої ефективності BNDES, як і інші державні підприємства в Бразилії, має переваги в прибуткових схемах для своїх співробітників. Банк надає гранти і на соціальні проекти, однак вони мають зворотний характер, видаються на більш вигідних умовах, ніж у місцевих банків. Сфера кредитування BNDES доволі широка і включає венчурне фінансування (як еквівалент венчурних фондів); інфраструктурні проекти; підтримка торгівельної та іншої експансії бразильських крупних корпорацій (у т.ч. угод злиття і поглинання). BNDES бере участь у публічних тендерах, представляє дані про позичальників, їх активи і наслідки наданих пільгових кредитів. Банк надає кредити за довгостроковими процентними ставками, які є меншими порівняно з ринковими.

Основні напрями секторальної підтримки BNDES – інфраструктура, обробна промисловість та видобування корисних копалин. Чистий прибуток банку в максимальному дотепер розмірі 6,1 млрд. дол. Був досягнутий у 2011 р. і став можливим завдяки обслуговуванню випуску (андерайтингу) казначейських зобов'язань держави обсягом 63 млрд. дол. США. Загалом кумулятивна сума трансфертів держави банку протягом 2008–2010 рр. становила 180 млрд. дол., і в 2012 р. – приблизно 25 млрд. дол. США. За оцінками, більше половини обсягів фондування з відшкодуванням різниці між процентними ставками банк одержує від Казначейства. Водночас, через таку значну залежність від державних джерел фінансування рейтингова агенція Moody's була змушена знизити рейтинг BNDES до рівня суверенного рейтингу Бразилії.

15 липня 2014 р. у м. Форталеза (Бразилія) було оголошено про створення нового Банку розвитку представниками країн групи БРІКС (Бразилія, Росія, Індія, Китай, Південно-африканська республіка) з основними напрямками діяльності у сфері інфраструктури та фінансування потреб поточного розвитку країн учасників цієї групи [43].

Банк Розвитку Китаю (CHDB) є другим за обсягом активів у світі банком розвитку, що заснований у 1994 р. з метою надання фінансування проектам національного значення, зокрема інфраструктурним, а також у сфері енергетики, транспорту, добувної промисловості. За роки існування банк видав кредитів на суму понад 700 млрд. дол. Основними джерелами його фондування також (як і в Бразилії) є випуск облігацій, причому як у Китаї, так і за межами країни. Випущені банком забезпечені боргові зобов'язання (CDB), що знаходяться у портфелі місцевих банків, розглядаються як безризикові активи в рамках запропонованих правил достатності капіталу центробанку КНР. В окремі періоди банк був другим за величиною емітентом облігацій у Китаї (після Міністерства фінансів), що становило до чверті випущених облігацій країни в юанях і зробило банк найбільшим кредитором в іноземній валюті [44].

У сучасних нестабільних умовах Німецький банк розвитку (KfW — Kreditanstalt für Wiederaufbau – третій за величиною банк ФРН) брав участь у реструктуризації банківської системи. Так, у 2007–2008 рр. на порятунок Німецького промислового банку він витратив 8,4 млрд. євро). Для полегшення доступу до кредитних ресурсів для компаній, що мають потенційно ефективні бізнес-плани, уряд Німеччини влітку 2009 р. оголосив про створення спеціального державного фонду (10 млрд. євро), розпорядником якого став Німецький банк розвитку. До функцій цього банку належить надання кредитів банкам, які обслуговують компанії, що звернулися за антикризовою підтримкою. Банк мав практику (у 2009–2010 рр.) реалізації програми надання кредитним організаціям так званих глобальних позик (максимум на вісім років) для рефінансування корпоративних кредитів. Кошти виділялися з бюджету спеціальної програми Німецького банку розвитку з корпоративного кредитування (загальний обсяг 40 млрд. євро).

У Казахстані більше чверті обсягу інвестиційного довгострокового кредитування банками юридичних осіб припадає на частку “Банк розвитку Казахстану” [45] (або 84% усіх його операцій). Так, з початку діяльності (2000 р.) Банком вкладено в економіку Казахстану 7,5 млрд. дол., введено в експлуатацію 78 проектів, створено 20,4 тис. робочих місць. Частка

середньострокових (до 10 років) кредитів на реалізацію інвестиційних проектів у портфелі Банку становить 48,3%, довгострокових (від 10 років і більше) – 51,7%. Середньозважена ставка кредитного портфеля дорівнює 8,51% річних, середньозважений строк надання кредитів 10,66% років. Схвалені Банком інвестиційні проекти відповідають цілям, завданням і стратегічним напрямкам, визначеним у Стратегії індустріально-інноваційного розвитку Республіки Казахстан на 2003–2015 рр. Банк фінансує проекти в шести із семи перспективних кластерів (металургія, транспортна логістика, текстильна й харчова промисловість, нафтогазове машинобудування, виробництво будівельних матеріалів).

Досвід зарубіжних країн (у т. ч. тих, що розвиваються) засвідчує ефективність функціонування банків розвитку. Нижче наведена узагальнена інформація щодо функцій, джерел та інструментів фінансування банками розвитку інвестиційних проектів (вибірка за результатами аналізу відповідної зарубіжної практики) (табл. 5.4).

Таблиця 5.4

Функції банків розвитку та джерела/інструменти фінансування проектів*

Функції	Джерела та інструменти фінансування
<ul style="list-style-type: none"> • фінансування інвестиційних проектів національного значення; • корпоративне довгострокове кредитування «ефективних бізнес-планів»; • секторальне фінансування; • участь у фінансових програмах емітентів (у т.ч. андеррайтинг держбондів); • надання гарантій, поручительств; • підтримка експорту, страхування експортних кредитів та інвестицій; • –розвиток проектів державно-приватного партнерства 	<ul style="list-style-type: none"> • пряме фондування від центробанку, казначейства (+ нівелювання різниць в %-их ставках); • випуск власних цінних паперів, зокрема бондів; • плата за надані послуги – процентні та інші надходження; • сек'юритизація активів (агрегація пулу активів, контрактів чи позичок та їх вартісна трансформація у боргові цінні папери

Примітка. Авторська вибірка/синтез із сайтів зарубіжних банків розвитку та практики інвестування.

В Україні банки розвитку дотепер так і не розпочали функціонувати повною мірою, незважаючи на тривалі спроби створення законодавчих та операційних умов діяльності. Очевидною (але не єдиною) причиною є відсутність усталеного механізму фондування цих фінансових установ та очікувані непрості питання щодо особливостей регулювання та нагляду за їх діяльністю.

Тривалий час функції банку розвитку фактично виконував Національний банк України, хоча ці функції не передбачені ні

Конституцією України, ні Законом України “Про Національний банк України”. Інструментом були кредити рефінансування, які зазвичай використовуються для підтримки ліквідності банку при виконанні центральним банком своєї ключової функції кредитора останньої інстанції. Натомість в Україні кредити рефінансування використовувалися не на підтримку ліквідності банків, а на стимулювання кредитної активності. Банківська установа могла звернутися до НБУ з проханням надати кредит рефінансування під заставу деяких активів (наприклад, ОВДП). Надаючи кредит рефінансування під забезпечення такими кредитами, НБУ фактично виступав банком розвитку, оскільки ставав кінцевим постачальником кредитних коштів. Подібна ситуація тривала аж до початку останньої фінансової кризи, коли НБУ повернув кредитам рефінансування їх первісне значення, залишивши цей інструмент лише для використання в рамках виконання функції кредитора останньої інстанції. Саме в цей час – у 2008–2009 рр. – почалися активні дискусії щодо доцільності створення в Україні банку розвитку саме як банку другого рівня. Основними аргументами за необхідність створення такої установи були потреба в остаточному розділенні функції кредитора останньої інстанції від функції банку розвитку в НБУ та наполягання на фінансовій підтримці реального сектору за рахунок державних коштів в умовах інвестиційної дисфункції ринку капіталів. На противагу, основними аргументами проти створення такого банку були очікувані проблеми реалізації пруденційного нагляду, можливість задіяння банку у корупційних схемах, що могло б призвести до невиконання покладених на нього функцій.

В Україні створення вітчизняного банку розвитку все ще планується. У дослідженнях застерігається, що створений Український банк реконструкції і розвитку не можна вважати інститутом розвитку, він не здійснює довгострокового інвестиційного кредитування і його вплив на економіку мізерний [46]. Для формування і нарощування капіталу державних банків розвитку пропонується використовувати заощадження населення під державні гарантії їх повернення [46, с. 60].

На розгляд різного роду органів неодноразово подавалися пропозиції щодо необхідності створення такого банку та наділення його відповідними функціями. Принагідно тут згадуються ініціативи Національного агентства з реконструкції і розвитку (НАУРР) у 90-і роки. Однак ці та інші пропозиції не просувалися далі різних законопроектів або проектів постанов відповідних органів виконавчої влади. Причиною цього

є не стільки брак фінансування подібного банку (зрештою, наразі подібні функції виконувала Група управління проектами міжнародних кредитних ліній НБУ, що контролювала використання коштів різноманітних донорів, у т. ч. KfW), скільки недостатність розуміння місця та ролі такого банку у банківській системі України. Свого часу уряд України оприлюднив розпорядження №439 від 08.04.2009 р. “Про утворення комісії з питань утворення Банку сприяння розвитку на базі ВАТ” Український банк реконструкції та розвитку” (УБРР). Ще раніше пропонувалося створити банк розвитку на основі іншого державного банку – “Укрексімбанку”. Причиною відмови Уряду від ідеї спеціальної диверсифікації діяльності “Укрексімбанку” та створення на основі одного з його структурних підрозділів банку розвитку є можливість швидкої реалізації урядових завдань на базі порівняно невеликого УБРР. З практичної точки зору суттєвим фактором, що дестимулює створення вітчизняного банку розвитку, є те, що основний в Україні регіональний банк розвитку – ЄБРР– використовує гривневі інструменти, тобто це потенційно може скласти суттєву конкуренцію ще не створеному вітчизняному банку розвитку.

Втім, незважаючи на складнощі розвитку економіки України останнім часом, позитивним сигналом для міжнародних інвесторів стало посилення інтересу регіональних банків розвитку до реалізації інвестиційних проектів в Україні. Так, у 2014 р. угоди щодо реалізації проектів у нашій державі підписали ЄБРР, МФК, ЧБТР загальним обсягом 967,17 млн. дол. (зокрема, 558 млн. і 409,17 млн. дол. у першому і другому півріччі відповідно) [48, с. 161, 164]. Наприклад, ЄБРР підтримав експортно-імпорتنі операції, збільшивши обсяги фінансування за програмою сприяння торгівлі (ПСТ) для ПАТ “Укрексімбанк” до 270 млн. дол. Частка України в частині проектного фінансування досягла 19,8% і набула другої позиції серед групи інших країн (лідером є Казахстан з часткою понад 46%). У частині виділення позик суверенного фінансування від МБРР і МАР, включаючи гранти і технічну допомогу, частка України у минулому році становила 42% – 1,3 млрд. дол. від загального обсягу.

Започаткування діяльності та функціонування Банку розвитку потребує реалізації відповідного державного адміністративного проекту у сфері інституційного сектору загальнодержавного управління і належного його нормативно-правового забезпечення. Банк розвитку в Україні має бути створений як спеціальний державний банк “другого рівня” для

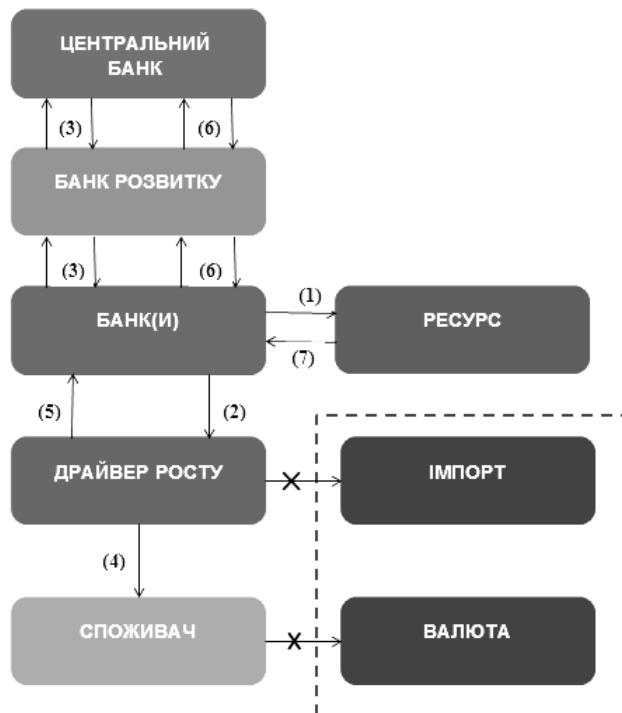
надання кредитів рефінансування банкам, які провадять кредитні операції щодо підтримки пріоритетних інвестиційних проектів, що відповідають встановленим державою критеріям. Це надзвичайно важливе завдання розвитку банківської системи й економіки держави загалом [49]. Критеріальний відбір пріоритетних інвестиційних проектів для їх фінансування на особливих умовах на сьогодні можливий у рамках дотримання положень Постанови Кабінету Міністрів України від 14.08.2013 р. № 715 “Про затвердження Порядку відбору, схвалення і реєстрації інвестиційних проектів у пріоритетних галузях економіки та вимог до таких проектів” [50]. Доступними цільовими кредитами Банк розвитку зможе стимулювати розвиток виробництва, які розширюватимуть внутрішній ринок (наприклад, проекти в реальному секторі, інфраструктура, сільське господарство, переробка сільгосппродукції тощо), створюватимуть робочі місця та через коопераційні зв’язки даватимуть поштовх подальшому розвитку виробництва й інфраструктурних галузей.

Напрями й очікувані результати діяльності Банку розвитку в Україні такі:

- фінансування проектів розвитку сектору нефінансових корпорацій;
- реалізація заходів державної економічної політики у сфері ринків капіталу, банківської системи, інвестування, міжнародного співробітництва, державно-приватного партнерства;
- стабілізація фінансової системи і реального сектору за рахунок проведення визначених пріоритетних інвестиційно-кредитних (не спекулятивних) угод, які мають вирішувати загальнодержавні питання економічного розвитку;
- активізація легального кругообігу фінансових ресурсів з відповідним зменшенням частки тінізації економіки за рахунок легалізації капіталу за його походженням і спрямуванням;
- підвищення довіри наявних і потенційних клієнтів до вітчизняних банків та інших фінансових інститутів, повернення вільних коштів на банківські рахунки, сприяння процесу інтермедіації, відновлення “циркуляції кредиту” в реальному секторі;
- залучення фінансових ресурсів державних і приватних інвесторів та кредиторів і спрямування їх у заздалегідь цілеспрямований кругообіг капіталу.

На рис. 5.2 показана можлива схема фінансування інвестиційних проектів за участю Банку розвитку з використанням цільової емісії центробанку (НБУ).

Рис. 5.2. Фінансування інвестиційних проектів за участю Банку розвитку та з використанням цільової емісії центробанку

Згідно з поданим рисунком:

- Центральний банк – Національний банк України, який має виключне право здійснювати емісію національної грошової одиниці;
- ресурс – фінансовий ресурс у вигляді грошових коштів у національній валюті (наприклад, депонування);
- банк (и) – банківська установа України;
- драйвер росту – вітчизняний товаровиробник, що залучає та використовує ресурс;
- споживач – особа (резидент або нерезидент), що споживає продукцію, роботи, послуги драйвера росту;
- імпорт – продукція, що вироблена нерезидентами та імпортована до України;
- валюта – ресурс у вигляді грошових коштів в іноземній валюті.

Пояснення щодо покрокового порядку реалізації цієї схеми є таким:

- (1) залучення фінресурсу банком з відкритого ринку, переважно короткострокового;

- (2) видача банком кредиту драйвера росту – кредитування вітчизняного товаровиробника відповідно до критеріїв відбору інвестпроектів;
- (3) отримання рефінансування (банком – від банку розвитку, а останнім – від НБУ). Фактично, це і є цільова емісія НБУ, який через банк розвитку компенсує обсяг і вартість фінансового ресурсу, який був вкладений в інвестпроект. Обсяг рефінансування має враховувати різницю між тим, за якою вартістю банк розвитку залучає ресурс, та ставкою, за якою він через інші банки (чи безпосередньо) кредитує проекти, що пройшли якісний відбір за визначеними критеріями;
- (4) виробництво продукції драйвером росту та продаж її споживачу;
- (5) повернення драйвером росту кредиту банку-кредитору;
- (6) банк повертає кредит рефінансування центральному банку – за рахунок надходжень від драйвера росту;
- (7) повернення фінансового ресурсу банком ринку (наприклад, депоненту).

Особливості використання цієї схеми можуть варіюватися залежно від поточної ринкової кон'юнктури. Наприклад, проміжок часу між кроками (2) та (3) може бути визначений окремо, але логічно буде припустити, що банк-кредитор зацікавлений в якнайшвидшому відновленні своїх обігових коштів, тому цей час повинен бути зведений до мінімально необхідного для здійснення контрольних процедур та документального оформлення операції. Розмір рефінансування порівняно з обсягом фактичної заборгованості повинен бути встановлений з урахуванням величин ставок залучення ресурсу та кредитування інвестиційного проекту. Після отримання рефінансування банк-кредитор може повернути ресурс (виконати крок 7) або повторно спрямувати його в наступний інвестиційний проект (виконати крок 2).

Вищенаведена схема “запуску” діяльності банку розвитку з використанням цільової емісії НБУ має кілька переваг. Зокрема, це:

- цільовий та контрольований характер кредитування. Видача кредиту банком-кредитором драйверові росту відбувається виключно на заздалегідь визначених умовах (строк, відсоткова ставка, критерії привабливості проекту тощо). У такий спосіб відсікаються можливі зловживання з боку банків-кредиторів щодо спрямування наявного фінансового ресурсу у неперіоритетні проекти.

- попередній відбір банку для отримання рефінансування. З метою максимізації доступності інструменту кредитної підтримки для широкого кола драйверів росту це мають бути банки із присутністю в усіх регіонах України та з достатнім рівнем надійності й кредитоспроможності.

Зазначені аспекти такого цільового і контрольованого кредитування позичальників усувають макроекономічні ризики, які супроводжують емісійне наповнення економіки (інфляційні очікування, монетизація дефіциту бюджету, розмір прямого чи гарантованого боргу).

Реалізація інституційних можливостей банку розвитку з використанням цільової емісії центрального банку є одним з варіантів вирішення нагальної проблеми подолання дефіциту фінансових ресурсів в економіці України. На сьогодні держава має вкрай обмежені можливості формувати ресурсну базу банку розвитку за рахунок різних джерел (таких, наприклад, як спеціальні відрахування від продажу невідновлюваних ресурсів – досвід Казахстану, або приватизації державного майна). За таких умов проблема дефіциту фінансових ресурсів для інвестиційного розвитку без цільової емісії центрального банку не буде повністю подолана, оскільки за сучасної кон'юнктури ринку запозичень банк розвитку, скоріш за все, матиме проблеми із формуванням належної за обсягами ресурсної бази за рахунок боргових та інших коштів. Для розширення власної ресурсної бази і переліку фінансових послуг банк розвитку міг би виступати андеррайтером випусків та маркет-мейкером випущених державних цінних паперів, підтримуючи їх ліквідність та забезпечуючи прийнятні умови їх розміщення та обігу (фактично переймаючи такі операції на сьогодні від ПАТ “Укрексімбанк” та ПАТ “Ощадбанк”).

Потенційно низькі обсяги коштів, що можуть бути спрямовані на капіталізацію Банку розвитку в умовах дефіциту бюджетних коштів, обумовлюють застосування нових інструментів фінансового ринку та заходів монетарного стимулювання. Зокрема, це:

- свопи (заміна) частини емітованих ОВДП і викуплених шляхом емісії в портфель НБУ (за станом на початок вересня їх обсяг складав 361 млрд. грн.) і ОВДП у банках з державним капіталом на емітовані облігації під інфраструктурні проекти;

- випуски інфраструктурних та інших облігацій з державними гарантіями та їх розміщення серед банків з державним капіталом [51, с. 168];

- структурування випусків нових облігацій під інфраструктурні проекти шляхом створення окремої компанії під випуск з концентрацією у ній найбільш прибуткових активів, запровадження державних гарантій під фінансування Банком розвитку визначених проектів.

Банк розвитку в Україні може і повинен стати головною банківською установою – трансформатором фінансових ресурсів у реальний сектор економіки через цілеспрямоване кредитування пріоритетних інвестиційних проектів. У сучасних нестабільних умовах банк розвитку може відіграти роль фінансового провідника процесів економічного відновлення і наступного зростання.

Для стимулювання створення і започаткування діяльності “повноцінного” банку розвитку в Україні необхідні:

- законодавче (а не підзаконне, як наразі) регулювання діяльності банку розвитку. Як відзначається у робочому звіті Світового банку, “у країнах з Цивільним кодексом банки розвитку створюються спеціальним законом”;

- зміна акцентів емісійної політики НБУ у забезпеченні економіки достатніми фінансовими ресурсами через Банк розвитку в рамках центробанківської функції єдиного емісійного центру.

Таким чином, створення і започаткування діяльності банку розвитку Україні дасть можливість:

- реалізувати заходи державної економічної політики у сфері розвитку ринків капіталу, банківської системи, інвестування, міжнародного співробітництва, державно-приватного партнерства.

- стабілізувати розвиток фінансової системи і реального сектора за рахунок проведення визначених пріоритетних інвестиційно-кредитних (не спекулятивних) угод, покликаних вирішувати загальнодержавні питання економічного розвитку. У цьому розумінні банк розвитку може відіграти роль драйвера економічного відновлення і зростання.

- активізувати легальний кругообіг фінансових ресурсів (коштів) з відповідним зменшенням частки тінізації економіки за рахунок легалізації капіталу (за його походженням і спрямуванням).

- підвищити довіру наявних і потенційних клієнтів до вітчизняних банків та інших фінансових інститутів, повернути частину вільних коштів на банківські рахунки. Сприяти процесу інтермедіації та ринку фінансових послуг. Запустити «циркуляцію кредиту» у реальному секторі економіки.

- підвищити рейтинги держави та вітчизняних корпорацій у міжнародних градаціях конкурентоспроможності та платоспроможності.
- залучати фінансові ресурси – інвестиції, кредити від МФО та державних і приватних інвесторів та позичальників.

5.4. Монетарний інструментарій посткризового відновлення: нові стимули центральних банків

Основним змістом і результатом антикризових заходів центральних банків країн провідних країн світу стала стабілізація національних та регіональних банківських систем. Цілеспрямованість монетарного інструментарію посткризового відновлення узагальнено зводиться до відновлення циркуляції кредиту, і на цій основі – темпів і пропорцій відтворення капіталу. У даному підрозділі монографії будуть розкриті нові особливості монетарної політики зарубіжних центральних банків.

Підвищення ролі центробанків у стабілізації фінансових ринків. Регуляторний ресурс центробанків був і залишається одним з визначальних факторів посткризової стабілізації фінансових ринків. М'яка монетарна політика (політика кількісного пом'якшення), яка реалізується сьогодні провідними центробанками світу, передбачає стимулювання економічного розвитку і пожвавлення кругообігу активів через відповідні інструменти пропозиції грошей. «Центральні банки відповіли на кризу, забезпечуючи фінансування в іноземній та внутрішній валютах. Стратегічні показники ... були знижені контрциклічно» [40]. При цьому артикуляція цілей м'якої монетарної політики відображається в утриманні центробанками низьких процентних ставок і придбанні ними державних цінних паперів.

Попри поки що нестійкі ознаки виходу з кризи, «основні питання залишаються щодо того, як банки працюють і як вони відрегульовані» [52]. За оцінками МВФ, обсяги списання банківських активів протягом 2007-2010 рр. склали 2,2 трлн. дол. [53]. В різних країнах заходи центробанків щодо посткризового відновлення банківських систем і ринків мають як спільні, так і відмінні риси³.

Аналіз інструментів монетарної політики зарубіжних центробанків.

³ В монографії використані: офіційні дані центробанків світу – ФРС США, Банку Англії, Банку Японії, ЄЦБ, Банку Китаю, Банку Росії і Національного банку України; опрацьовані експертні оцінки та огляди незалежних аналітичних структур.

Інструменти монетарної політики ФРС США під час кризи і в початковий відновлюваний період були спрямовані на пом'якшення регулятивного середовища з метою стимулювання відновлення американської економіки. Основними такими інструментами стали процентна ставка центробанку та викуп ним цінних паперів з фіксованою дохідністю (іпотечних та державних) на відкритих ринках. ФРС США тривалий час утримує базову процентну ставку на рекордно низькому рівні – в діапазоні 0,0 % – 0,25 % річних з грудня 2008 р. Ретроспективно основні зміни ставки ФРС США були такими: у вересні 2007 р. ставка складала 5,25 % і надалі поступово знижувалась. У грудні 2008 р. ставка була знижена з 1% до зазначених вище 0,0 % – 0,25 % річних і дотепер (січень 2011 р.) залишається незмінною.

Програми викупу боргових цінних паперів в США у 2010 р. мали інтервальний і поновлюваний характер. Спочатку придбання іпотечних облігацій ФРС США було припинено у березні 2010 р. з озвученими намірами продажу придбаних іпотечних облігацій поетапно протягом наступних п'яти років. Згодом, у серпні 2010 р. постало питання про додаткове стимулювання економіки шляхом реінвестування платежів при погашенні основної суми боргу від іпотечних цінних паперів в довгострокові казначейські зобов'язання. Така конверсія грошових потоків означає переорієнтацію монетарної підтримки з корпоративного сектора на державний. Загальний обсяг портфелю цінних паперів ФРС США станом на серпень 2010 р. складав 2,05 трлн. дол., з них було придбано під час кризи на суму 1,7 трлн. дол. (в основному це папери, забезпечені іпотекою).

В рамках реалізації програми TARP (Troubled Asset Relief Program) обсягом 700 млрд. дол. щодо викупу «токсичних» активів банків та інших корпорацій фінансова допомога та цільові інвестиції у банки та страхові компанії склала 309 млрд. дол. По закінченні програми станом на жовтень 2010 р. позичальниками було повернуто 2/3 обсягу TARP. Неповверненими залишаються близько 255 млрд. дол., з них 60 млрд. дол. складають позики, що були розподілені у вигляді кредитів серед більш ніж 600 американських банків, переважно малих і середніх.

Питання доцільності державної фінансової підтримки у різних формах, і зокрема щодо продовження викупу ФРС США державних цінних паперів поступово набувало все більш дискусійного характеру. Втім, 17 серпня 2010 р. ФРС США вперше з жовтня 2009 р. після попередньої триквартальної паузи поновила купівлю казначейських

зобов'язань США (US Treasuries) у рамках продовження кількісного пом'якшення монетарної політики. Загальний обсяг цієї поновленої програми монетарного стимулювання – 600 млрд. дол. з розрахунковими щомісячними обсягами викупу ФРС США американських казначейських зобов'язань в межах 75 млрд. дол. включно по II кв. 2011 р. Серед очікуваних позитивів такого кроку вбачаються такі, як зниження дохідності і зменшення вартості запозичень для домогосподарств і компаній, розширення доступу до кредитування та заохочення інвесторів до придбання «економічно більш продуктивних активів, таких як корпоративні облігації».

Монетарну політику Банку Англії характеризують дві особливості: низький рівень процентної ставки і продовження програми викупу державних облігацій в рамках реалізації цілей кількісного пом'якшення. Така політика передбачає стимулювання ділової активності відповідними інструментами.

Банк Англії, відліковуючи з жовтня 2008 р., зменшив процентну ставку загалом на 4,5 процентних пункти. Тільки у 2009 р. вартість грошей в Англії зменшувалась тричі – в січні, лютому і березні до 0,5 % і такою залишається дотепер станом на 01.03.2011 р. Програма Банку Англії щодо викупу держоблігацій обсягом 200 млрд. фунтів ст. стала цілеспрямованим інструментом грошово-кредитного стимулювання досягнення цільового рівня інфляції в країні. Скорочення обсягів цієї програми планується тільки наприкінці 2012 р. до 150 млрд. фунтів ст. і до 100 млрд. фунтів ст. наприкінці 2013 р.

За оцінками, ужорсточення грошово-кредитної політики Англії мало ймовірно – оскільки залежить від жорсткості програми податково-бюджетної консолідації. Втім, експерти ОЕСР вважають, що наявна м'яка грошово-кредитна політика доцільна для підтримки економічної активності, і Банк Англії повинен розпочати «нормалізацію політики для протидії інфляції та збереження довіри» [54]. Показники інфляції в Англії залишаються несприятливими. Річна інфляція в Англії у вересні 2010 р. склала 3,1 %, у жовтні – 3,2 %, що перевищує 2 %-й інфляційний цільовий рівень⁴.

---

⁴ У зв'язку з цим Голова Банку Англії у зверненні до міністра фінансів відмітив ймовірність того, що інфляція буде залишатись вище цільового рівня центробанку 2 % до закінчення 2011 р. і підтвердив готовність при необхідності посилювати чи зменшувати міру грошово-кредитного стимулювання. *Довідково:* Голова Банку Англії повинен писати листа міністру фінансів кожні три місяці, якщо річний рівень інфляції перевищує чи є меншим більш ніж на 1 % її цільового рівня, що встановлюється центробанком.

Банк Японії тривалий час залишає свою монетарну політику м'якою. Так, процентна ставка японського центробанку майже два роки – з грудня 2008 р. складала 0,1%. Починаючи з 5 жовтня 2010 р. вона встановлена у діапазоні між нулем і 0,1% і зберігається незмінною станом на 1.03.2011 р. Центробанк Японії прагне знизити курс ієни для підтримки власних експортерів. Очікується, що Банк Японії збереже ключову процентну ставку практично на нульовому рівні в найближчі два роки – з огляду на наявний дефіцит попиту в країні і перспективи вкрай незначного зростання споживчих цін до 2012 р.

Використання такого інструменту як викуп державних зобов'язань активізувалось у листопаді 2010 р., коли Банк Японії виділив 5 трлн. ієн (понад 62 млрд. дол.) для термінового придбання державних цінних паперів з метою стимулювання економіки країни. За експертними оцінками Банк Японії може витратити на придбання державних облігацій загалом до 35 трлн. ієн (понад 435 млрд. дол.).

Монетарні інструменти Європейського центрального банку (ЄЦБ) проявляються через проведення регіонально консолідованої процентної політики, придбанні зобов'язань суверенних та інших дебіторів, наданні кредитів під заставу облігацій країн-членів єврозони.

Ключова процентна ставка ЄЦБ зберігається донині на рівні 1% з травня 2009 р. і підвищення цієї ставки відтермінується, за оцінками, щонайменше, до 4-го кварталу 2011р. ЄЦБ також прогнозує, що інфляція у середньостроковій перспективі залишиться у межах 2 %-го цільового орієнтира.

Разом з тим, динаміка економічної активності у шістнадцяти країнах єврозони у 2010 р. сповільнилась у зв'язку з ужорсточенням бюджетно-податкової політики (даються ознаки проблеми державних фінансів Греції та інших країн). Прослідковується підвищення впливу важелів бюджетно-податкової консолідації при реалізації монетарного регулювання економіки країн ЄС.

Здійснена в рамках плану МВФ–ЄС–2010⁵ інтенсивна підтримка окремих країн ЄС з проблемами у сфері державних фінансів шляхом купівлі відповідних суверенних облігацій, викликала небажану надлишкову ліквідність. Необхідність стерилізації новоутвореної надлишкової ліквідності (її вилучення у рівновеликих обсягах відносно купівлі облігацій) актуалізувалась з квітня 2010 р. ЄЦБ офіційно заявив,

---

⁵ Мова йде про узгоджену програму підтримки фінансового сектора країн Єврозони обсягом 750 млрд. євро.

що нова програма купівлі облігацій вкрай важлива для гарантування ефективності грошово-кредитної політики. Прийнято рішення продовжити політику надання кредитів під заставу облігацій країн–членів єврозони і після 2010 р. для зменшення ризиків ліквідності ринків, їх волатильності з покращенням доступу до фінансування.

Інтервенція ЄЦБ на ринки державних і приватних облігацій розпочалась 10.05.2010 р. Хоча деталі таких інтервенцій мають закритий характер, достатньо ймовірно, що викупу підлягали в першу чергу євробонди Греції, Португалії, Ірландії. Тогочасний максимальний зафіксований тижневий обсяг викупу євробондів склав 16,5 млрд. євро.

Наслідки зазначеної інтервенційної активності ЄЦБ стали такими. Окремі керуючі центробанками країн ЄС (наприклад, Австрії та Нідерландів) стримано оцінили таке нововведення, а президент Бундесбанку публічно заявив, що програми придбання облігацій «містять суттєві ризики для стабільності». Призупинилось зростання євро відносно долара. Втім, покращилась ситуація на ринках облігацій «проблемних» країн: наприклад, зменшились тогочасні спреди доходності між 10-річними облігаціями Німеччини з однієї сторони та Греції і Португалії з іншої.

Водночас ЄЦБ об'явив про наміри реалізації додаткових інструментів підтримки ліквідності: а) запуск програми надання ресурсів у доларах США під фіксовану ставку на тендерній основі у формі РЕПО-операцій за наявності необхідного забезпечення; б) надання довгострокових кредитів банкам для забезпечення рефінансування поточних операцій за кордоном, зокрема таких як проектне фінансування; в) поновлення механізму підтримки ліквідності банків через надання останнім необмеженого доступу до готівки терміном від 3 до 6 місяців.

ЦБ КНР (Народний банк Китаю) девальвував свою валюту ще у вересні 2008 р. і з того часу утримує низький курс юаня відносно долара США і стабільний курс відносно євро при збереженні сталої частки держоблігацій країн ЄС у портфелі своїх міжнародних резервів. Водночас, відповідно до заяви радника ЦБ КНР, можливі зміни монетарної політики Китаю – “від помірної свободи до більшої обачності та навіть обережності” [55]. Фактично ЦБ КНР вже започаткував зміни у монетарній політиці – так, починаючи з другої половини 2010 р. була збільшена процентна ставка з 5,31 % до 6,06 % станом на 1.03.2011 р.

Посткризове відновлення світової економіки стримується т. зв. «валютними війнами», коли валютна політика окремих країн спрямована

на підтримку власного експорту на шкоду збалансуванню обопільних з іншими державами зовнішньоекономічних інтересів. Тема «валютних війн» не є новою, і в сучасній інтерпретації означає курсове протистояння долара США і китайського юаня, що відображається у торговельних дисбалансах між США (як імпортером) та Китаєм (як експортером).

Інтервенції центробанків на валютних ринках переслідують мету не стільки здійснити корекцію співвідношення власної та іноземних валют (що є чисто кількісним показником), скільки підтримати власних експортерів шляхом відповідних змін валютних курсів. Китай утримує низький курс юаня для захисту власного експорту від все більш слабкого долара за рахунок його підтримки (наприклад, Китай має найбільші у світі міжнародні доларові резерви і є значним покупцем казначейських облігацій США).

Ситуація на валютних ринках у найбільш активній парі юань-долар повинна дати відповідь на такі питання:

а) наскільки валютно-курсова політика є ефективною для макроекономічної стабілізації?

б) наскільки девальвація національної валюти є вигідною для країни-ініціатора, щоб утримати конкурентні позиції своїх експортерів на міжнародних ринках?

в) наскільки імпортозалежна країна (навіть така як США) може бути безпечною при зростаючих обсягах дефіциту бюджету і від'ємного сальдо платіжного балансу?

Китай з найбільшими у світі міжнародними доларовими резервами дотримується політики низького фіксованого валютного курсу юаня відносно долара США. Така стратегія вигідна Китаю з огляду на подвійне позитивне сальдо платіжного балансу країни – як за поточним рахунком, так і за рахунком капіталу, проте не тільки США, а й вся світова економіка при цьому втрачає стабільність внаслідок наявних валютних дисбалансів. Позитивне сальдо поточного рахунку платіжного балансу Китаю було найбільшим у 2007 р. – 10,6% відносно ВВП країни. За оцінками, у 2010 р. цей показник очікується на рівні 4,7 %, проте до 2015 р. можливе його зростання до 8 %.

Долар США поступово слабшає, – наприклад індекс долара ICE (InterContinentalExchange), що відображає вартість долара відносно зваженого кошика інших валют (з них – 77,3% складають європейські валюти), наприкінці вересня 2016 р. знизився до порівняного шестимісячного мінімуму. Втім, ризики слабкого долара межують з його

перевагами. Перспективно може зрости інфляція за рахунок зростання цін на імпортовані товари. Слабкий долар формує не тільки дорогий імпорт, а й здешевлює товари, які США як експортер продає на світових ринках. Це позитивно може обмежити дефіцит торгового балансу США.

Проблема для долара США полягає у тому, що й інші країни бажають мати свої валюти дещо послабленими з аналогічними цілями. Тобто, і США, і Китай рухаються в одному напрямі. Інтервенції різних центробанків спрямовані й на те, щоб не дати долару США знизитись надто суттєво.

Економіка Китаю як одна з найбільших потребує розвитку внутрішнього ринку та стимулювання інвестиційного і споживчого попиту саме на внутрішньому ринку. Але коли попит на китайські товари на зовнішніх ринках фактично невичерпний⁶ (китайська економіка найбільше зростала навіть під час кризи), то чому б цим не скористатися?

Серед інших країн групи БРІК інтерес мають дії Банку Росії. У Росії у 2010 р. спостерігався початок економічного відновлення. Стан грошової сфери визначали такі фактори, як покращення платіжного балансу, зниження процентних ставок, зміцнення рубля при збільшенні попиту на нього, зростання банківських резервів.

У 2010 р. монетарна політика Банку Росії була спрямована на стимулювання кредитної активності банків і підвищення доступності кредитних ресурсів. У 2010 р. ставка рефінансування Банку Росії знижувалась чотири рази з інтервалом 0,25 п.п. – з 8,5 % до 7,75 %⁷. Проте наприкінці лютого 2011 р. ця ставка зросла до 8 %. При зростанні валютних надходжень по рахунку поточних операцій протягом 1-го півріччя 2010 р. Банк Росії виступав нетто-покупцем іноземної валюти, обсяги придбання якої склали 44,1 млрд. дол. США (з них у II кварталі – 19,7 млрд. дол. США). Відповідний наданий обсяг рубльової ліквідності склав у першому півріччі 2010 р. 1,3 трлн. руб. (з них у II кварталі – 583,7 млрд. руб.). Внаслідок проведення інтервенцій Банком Росії на внутрішньому ринку і підтримки ліквідності банків зменшився попит кредитних організацій Росії на інструменти рефінансування порівняно з 2009 р.

За оцінками, річний рівень інфляції в Росії наприкінці жовтня 2010 р. не перевищив 7,5 %, гострота інфляційних очікувань поступово

---

⁶ Китай є другим після Канади зовнішньоторговельним партнером США.

⁷ Довідково: до кризи найнижчий рівень ставки рефінансування Банку Росії складав 10 % – з 19.06.2007 р. по 03.02.2008 р. вимоги Банку Росії до кредитних організацій у першому півріччі 2010 р. зменшились у 4,5 рази. Сукупні банківські резерви (без врахування готівки в касах) зросли за перше півріччя 2010 р. на 31,0%.

зменшилась. З метою підтримки внутрішніх факторів зростання Банк Росії має наміри продовжувати стимулюючу грошово-кредитну політику.

Використання НБУ антикризових монетарних інструментів. В Україні стабілізація банківської системи забезпечувалась діяльністю НБУ в рамках індикації необхідних змін монетарної політики, які, в свою чергу обумовлювалися процесами розвитку як зовнішніх, так і внутрішніх фінансових ринків. Вектор дій НБУ спрямовувався на підтримку ліквідності банківської системи України, коли антикризова переорієнтація грошово-кредитної та валютно-курсової політики відображалась в активізації механізмів рефінансування, змін в політиці резервування, стримування відтоку коштів за межі банківської системи з варіативним використанням інтервенційних інструментів.

В сукупності інструментів процентної політики НБУ важливою є облікова ставка. Проблема, яка залишається нерозв'язаною дотепер стосується того, що вартість грошей в Україні все ще більшою мірою визначається змінами ринкової кон'юнктури та ризиками, і порівняно в меншій мірі процентною політикою монетарного регулятора. Тому зміни облікової ставки та ставок рефінансування на фінансових ринках не трансформуються безпосередньо і швидко в зміни ставок банків за кредитами та депозитами. Проте саме економічні негаразди останніх років, і особливо уроки фінансової кризи засвідчили необхідність підвищення ролі процентної політики: “головним каналом грошової пропозиції потрібно зробити рефінансування комерційних банків, а основним регулятором – ставку процента (рефінансування)” [56].

Основна причина того, що облікова ставка в Україні недостатньо виконує роль “орієнтира ціни на гроші”, полягає в особливостях функціонування інших сегментів фінансового ринку і ціноутворення на відповідні активи. Так, першочергово це стосується непрозорого вітчизняного ринку цінних паперів (особливо ринків акцій), внаслідок чого ціна фондових активів мало кореспондується з їх вартістю. При наявній нерелевантності інформації ціна на фондові активи фактично залишається “річчю в собі”, а термін “справедлива вартість активів” виступає переважно як ймовірнісна конструкція.

Порівняння офіційних облікових ставок різних центробанків дає миттєву інформацію щодо стану кредитних ринків і ринків капіталу в різних країнах та можливих транскордонних напрямів переміщення грошових ресурсів. Зниження відсоткових ставок зарубіжними центробанками відбулось на порубіжжі 2007-2008 рр. при розгортанні

кризи, – зокрема, спочатку ФРС США і Банком Англії, надалі й іншими (див. рис. 5.3).

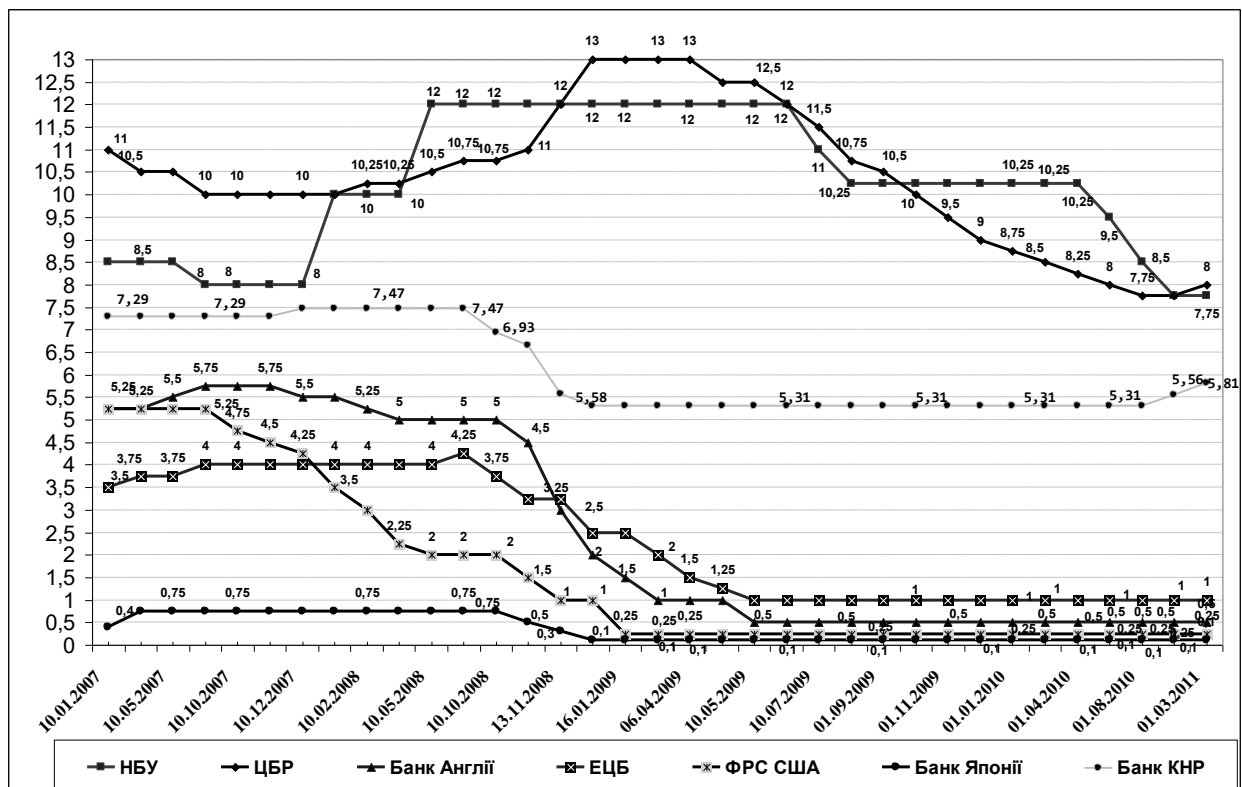

Рис. 5.3. Динаміка облікової ставки зарубіжних центробанків та НБУ

Облікова ставка НБУ була і зберігається вищою порівняно зі ставками центробанків розвинутих країн. Наявні близькі значення облікових ставок центробанків України та Росії пояснюються схожістю умов функціонування фінансових ринків.

Тричі здійснене НБУ у 2010 р. зниження облікової ставки – до 7,75 % з 10.08.2010 р. спрямоване на збільшення пропозиції грошей та відновлення циркуляції кредиту у фінансовій системі держави. Утримання НБУ порівняно більш високої, ніж в розвинутих країнах облікової ставки в рамках цього річних особливостей проведення грошово-кредитної політики доцільно з огляду на збереження інфляційних та інших ризиків, необхідність заохочення притоку капіталу в Україну та водночас на стримування його відтоку.

Втім, гроші для багатьох позичальників залишаються дефіцитом внаслідок їх дорожнечі, а підприємства і домогосподарства потерпають від браку обігових коштів. Імпліцитно проблеми банків визначаються проблемами їх клієнтів. Оскільки ресурсне забезпечення ділової активності в значній мірі визначається пропозицією грошей, то центробанки як кредитори останньої інстанції вимушені «взяти на себе

функцію основного фінансового посередника, доповнюючи, а то і повністю підмінюючи роль банків» [57].

Найавне кризове кредитне стиснення потребує стимулювання циркуляції кредиту і його доступності для потенційних позичальників. Але подальше зниження облікової ставки НБУ як засобу протидії кредитному стисненню доцільно відтермінувати. В умовах все ще значної інфляції, яка протягом останніх років (за винятком 2010 р.) вимірювалась двозначним числом, «наздоганяти» розвинуті країни в цьому питанні передчасно. Різке зменшення облікової ставки може збільшити відсоткові ризики для банківської системи. Небезпечне протиріччя між дорогими зобов'язаннями і низькодоходними активами проявляється у тому, що при наявних високовартісних депозитах банки не зацікавлені у кредитуванні за низькими ставками.

В Україні необхідним є поступове підвищення ролі облікової ставки як інструменту грошово-кредитної політики. Облікова ставка не повинна обмежено сприйматись як статистичний демонстративний індикатор. Потрібні дієві заходи щодо підвищення ефективності функціонування фінансових ринків, і першочергово ринку фондового. Належний розвиток фондового ринку потрібний як для “зв’язування” надлишкової ліквідності, так і для розширення інструментарію управління ризиками та більш мобільного оперування потоками капіталу.

Тому в сучасних умовах зниження ставки можливе тільки поступово в інерційній динаміці – з врахуванням інфляції та змін відсоткових ризиків банків. Облікова ставка повинна забезпечувати банкам мінімальну прибутковість без різких коливань вартості ресурсів (оскільки банки не повинні мати від’ємний нетто-результат процентних доходів).

Загальна детінізація економіки також здатна сприяти визнанню всіма контрагентами офіційного рівня процента як реального ринкового індикатора. Процентна ставка, так само як і валютний курс були і залишаються тільки “барометром” економічного розвитку країни, і тому вирішення монетарних завдань можливе в загальному руслі покращення макроекономічних результатів економічного розвитку.

У якості висновків і передбачень із проведеного дослідження слід зазначити наступне.

1. Центробанки розвинутих країн під час кризи і в початковий відновлюваний період використовували можливості монетарного стимулювання національних економік, і, зокрема політику «кількісного пом’якшення». Найавними інструментами такої політики стали: а)

зменшення і підтримка на низькому рівні базових процентних ставок; б) викуп на відкритих ринках державних та інших боргових зобов'язань. Політика протекціонізму все більше використовується як засіб міждержавної і корпоративної конкуренції.

2. Програми викупу центробанками боргових цінних паперів мали поновлюваний характер, зокрема в США. Наприкінці 2010 р. ефективність продовження програми придбання центробанками нових активів стала більш дискусійною, оскільки процентні ставки в провідних країнах тривалий час знаходяться на низькому рівні, а питання відновлення циркуляції кредиту залишається все ще відкритим. Доступність грошей та їх наявність поки що не стали гарантією «запуску» ділової активності.

3. В країнах єврозони монетарна політика поступово стає більш жорсткою в рамках бюджетних обмежень, а в США продовжується монетарне стимулювання розширення ліквідності. Особлива кількісна «щільність» процентної політики (практично біля нульової позначки) має місце в діяльності ФРС США, Банку Англії і Банку Японії. На противагу ЄЦБ віддає перевагу інструментам підтримки ліквідності банків і утримується від явного кількісного стимулювання. Пріоритетним для ЄЦБ є контроль над інфляцією (для ФРС США – регуляторна дуальність в частині монетарної підтримки економічного зростання водночас з контролем над інфляцією). Цільовий рівень інфляції в Англії та країнах ЄС визначається 2%. Процентна ставка ЄЦБ, хоча і перевищує аналогічні ставки країн англо-американської моделі, є також низькою.

В країнах ЄС поєднується консолідована монетарна політика і національні бюджетні плани. Тому в єврозоні більш чітко, на відміну від США, прослідковується комбінація стимулюючої монетарної та фіскальної політики. ЄЦБ обережний щодо подальших емісійних послаблень і нарощування обсягів суверенних боргів, відзначаючи ризики затягування згортання програм стимулювання.

Очевидно, що англо-американська і євроконтинентальна фінансові моделі підтверджують збереження своїх індивідуальних особливостей і питання конвергенції цих моделей не може бути всеохоплюючим попри все більш поширену універсалізацію регуляторної і бізнес-діяльності.

4. Незважаючи на посилення взаємозв'язків в умовах глобалізації і підвищення інституційної ролі міжнародних самітів у форматі G-20, кожній країні необхідно самотійно переборювати наслідки кризи і стимулювати свою економіку відповідно до реальних власних можливостей. М'яка монетарна політика повинна балансуватись

жорсткою бюджетною політикою (для уникнення бюджетних проблем окремих країн півдня єврозони). Надлишок глобальної ліквідності окреслює появу нових ризиків.

США утримують низький курс долара як засіб переборення наслідків кризи, обмеження притоку спекулятивного капіталу та підтримки експорту. Китай і Японія також прагнуть знизити курс національних валют з аналогічними цілями. Китай зменшує обсяги придбання казначейських зобов'язань США і протидіє укріпленню юаня. Коливання валютних ринків не сприяють посткризовій стабілізації економіки ні в світовому, ні в регіональному масштабі (щодо країн, в яких курсова політика постійно переглядається). Потрібна координація економічної, і у т.ч. валютної політики провідних країн. Фінансова стабільність безумовно «потребує допомоги монетарної політики» [47].

5. Варіативність інструментів монетарної політики НБУ залежить від кон'юнктури міжнародних ринків, результатів зовнішньоекономічної діяльності резидентів, а також визначається структурними змінами і темпами відновлення вітчизняної економіки. Простимульований платоспроможний внутрішній попит та відновлений експорт залишаються ключовими факторами стабілізації гривні, покращення сальдо зведеного платіжного балансу та його профіцит. За умов все ще обмеженого фінансування із зовнішніх джерел (проте не тільки при цьому), основний наголос слід зробити на розвиток внутрішнього ринку довгострокових фінансових ресурсів.

5.5. Формування інструментарію антикризового менеджменту банківської системи в Україні із урахуванням зарубіжного досвіду

Важливою умовою стійкого економічного зростання будь-якої країни є надійність і прогнозованість розвитку банківського сектора економіки. Нинішня фінансово-економічна криза, яка охопила Україну та світ, свідчить про неможливість ефективного розвитку економіки та забезпеченні стабільності діяльності банків. Подальший розвиток банківської системи значною мірою залежить від швидкості подолання кризових явищ. У цих умовах підвищується теоретичний і практичний інтерес до формування та розробки інструментарію антикризового управління банківським сектором в цілому.

В умовах світової фінансової кризи та зростання неплатоспроможності діяльності вітчизняних банків формування та реалізація інструментарію антикризового управління стає необхідністю

для здійснення ефективної діяльності всіх банківських установ. При цьому антикризовий менеджмент повинен бути зорієнтований як на подолання кризових явищ так і на їх попередження. Відтак, вивчення не тільки теоретичних розробок, але й практичних аспектів даного виду управління в банках розвинутих країн є важливим для формування та впровадження антикризових інструментів у банках України.

Формування системи антикризового управління на основі теоретичних розробок і досвіду провідних зарубіжних банків є пріоритетним завданням для вітчизняних банків. Практичні надбання чільних банків світу, досліджені у попередньому параграфі, є дуже корисними для аналізу та реалізації в українських банківських установах. Проте, використовуючи зарубіжний досвід, не варто сліпо використовувати весь антикризовий інструментарій: його реалізація потребує ґрунтовного вивчення та пристосування до реалій вітчизняного фінансового та банківського устрою. Сучасний стан розвитку економіки в Україні вимагає розробки принципово нових інструментів антикризового управління в банківській сфері з урахуванням впливу глобальної фінансової кризи. В зв'язку з цим, зростає важливість формування інструментів та механізмів управління банківськими установами, які б дали змогу підвищити стійкість банківського сектору до негативного впливу фінансових криз.

Вітчизняні вчені, зокрема В.В. Коваленко, характеризує систему антикризового управління як таку, що має властивості, які забезпечують особливий механізм управління: гнучкість і адаптивність, здатність до диверсифікації та своєчасного ситуаційного реагування, а також можливості ефективно використовувати потенціал банківської системи й неформальні методи управління [59].

Механізм антикризового управління банківським сектором повинен мати такі властивості: мобільність і динамічність використання ресурсів, проведення змін, реалізація інноваційних програм; здійснення програмно-цільових підходів у технологіях розробки та прийнятті рішень; врахування чинника часу в процесах антикризового управління; посилена увага до процесів розробки управлінських рішень і вибору альтернатив проведення діяльності; використання при розробці та реалізації рішень антикризових критеріїв якості.

Для формування системи антикризового управління в банку доцільно розглянути існуючі підходи. Залежно від цілей реалізації антикризове управління поділяється на реактивне та превентивне.

Реактивне антикризове управління характеризується чіткими та конкретними цілями, плануванням і впровадженням та базується на незначній кількості заходів з метою досягнення докризового стану банку.

Превентивне – здійснюється на основі узагальнюючих цілей, які формуються на рівні планування. Залежно від особливостей розвитку та стану банку, антикризове управління поділяється на попереджувальне, кризове та після кризове [60].

Антикризове управління повинно формуватися відповідно до вимог певних принципів. Одним з головних принципів вважаємо першочерговість заходів щодо мінімізації впливу кризи. Завдання по виконанню цього принципу покладаються на самі банківські установи, які відповідають за свою безпеку та стабільність. У випадку, коли банки вже не можуть запобігти розвитку кризових явищ, відповідальні органи державної влади здійснюють антикризові заходи. Зазначене свідчить про вивчення механізмів та інструментів антикризового управління у провідних банках світу необхідне для їх впровадження в діяльність вітчизняних банківських установ. Для прикладу, у США, країнах Євросоюзу, в Японії, Індії у діяльність банків впроваджується управління безперервністю бізнесу (Business Continuity Management або BCM). За визначенням Інституту безперервного планування [60], BCM являє собою цілісний управлінський процес, який дозволяє ідентифікувати потенційні загрози та створити основу для забезпечення стійкості та можливості ефективно реагувати на проблеми, які загрожують інтересам головних акціонерів, репутації, бренду та вартості основних активів. Відповідальними за формування та реалізацію таких антикризових планів, як правило, є працівники спеціально сформованих підрозділів. У разі, якщо банк невеликий, утримання спеціального персоналу є недоцільним. На такий випадок у деяких країнах для полегшення впровадження управління безперервністю бізнесу законодавчо розроблені методології розробки антикризових планів для різних видів діяльності банку. Так, у США [62, с.84-90] сформовано конкретну систему щодо розробки плану управління безперервністю діяльності в умовах даної країни, яка містить типові плани, методологію, сутність передбачення кризових ситуацій тощо. Впровадження такої концепції в діяльність значно спрощує антикризове управління банків.

В сучасній практиці вітчизняних банків функціонують підрозділи, які можуть передбачити та, при застосуванні певних заходів, знизити ризик виникнення криз – це безпосередньо відділ ризик-менеджменту та

служба внутрішнього аудиту [60]. Функціонування зазначених підрозділів у банку дозволяє реалізувати концепцію антикризового управління в банку.

Основні цілі антикризової служби можна сформулювати наступним чином: розробка та реалізація превентивних антикризових заходів – дана ціль домінує при роботі банку у періоди відсутності гострих кризових проявів, розробка критеріїв та переліку заходів по антикризовому управлінню банком в період гострої фази кризи [60].

Перша ціль передбачає діяльність антикризової служби по формуванню та підтримці системи збору та співставлення аналітичних даних про внутрішні та зовнішні джерела ризику, ступінь їх впливу на фінансову стійкість банку, а також здатність банку адекватно керувати даними ризиками. Отримана таким чином інформація використовується для моделювання основних напрямків можливого розвитку кризи в банку. Аналіз отриманих моделей дозволяє прийняти рішення по розробці та підтримці адекватної системи корпоративного управління та контролю, яка здатна звести вплив дестабілізуючих факторів до мінімуму [60].

Друга ціль стосується розробки системи, яка здатна на основі розроблених критеріїв своєчасно сигналізувати про те, що превентивні заходи, які застосовуються не є ефективними, а кризові прояви зростають, а також у максимально короткі строки перевести оргструктуру та бізнес-процеси банку на режим активної фази антикризового управління.

Відтак, у випадку практичної реалізації даної концепції побудови системи антикризового управління банку, необхідно чітко розмежувати повноваження та функції служби по антикризовому управлінню та рядом підрозділів банку, виокремивши при цьому особливості діяльності антикризової служби. Для ефективної організації даної системи доцільно обрати службу внутрішнього контролю, оскільки вона підпорядковується не менеджменту банку, а наглядовій раді.

Антикризова складова завжди була доволі важливою в процесі управління у банківських установах та системах, в забезпеченні та зміцненні фінансової стійкості банків, а останнім часом об'єктивна необхідність антикризового управління банківською системою стала справжньою вимогою. Але якщо на макро- та мезорівнях завданням держави та центральних банків є запровадження та забезпечення функціонування такої системи, то на мікрорівні завдання створення відповідних систем покладається на акціонерів та менеджерів, а завдання держави зводиться до контролю та нагляду за їх функціонуванням [63].

Антикризове управління в банківських установах та системах повинно бути щоденним, безперервним, триваючим протягом всього періоду їх функціонування, дієвим управлінським процесом, де суб'єктом виступають органи державного управління, а об'єктом – банки та банківська система. Комплексний підхід до проблеми антикризового управління банківською системою, якісна взаємодія (горизонтальна та вертикальна) всіх рівнів управління дозволить отримати довготривалий ефект. В сучасних умовах розвитку економіки України та вітчизняної банківської системи до першочергових заходів щодо подолання негативного впливу фінансово-економічної кризи на діяльність вітчизняних банків в рамках реалізації системи антикризового управління необхідними є:

1. Розробка якісного законодавчого забезпечення банківської діяльності. Закони, прийняті державою, норми і правила банківської діяльності, встановлені регулюючими органами, визначають правове поле, умови та напрямки розвитку як банківського сектора в цілому, так і окремих банків. Якість законодавчих і нормативних актів може сприяти ефективній діяльності комерційних банків і викликати для них додаткові складнощі. В останні роки з боку держави і НБУ зроблено чимало для нормалізації діяльності банків, однак сьогодні банки стикаються з новими проблемами, зумовленими як відсутністю необхідних законів, так і практикою виконання Національним банком деяких своїх функцій. Так, наприклад, погіршення якості портфеля банківських кредитів в значній мірі було обумовлено нерозвиненістю законодавчої бази, оскільки до цих пір не прийняті закони про кредитні операції банків.

В умовах незавершеності формування правової бази банки, стикаючись з великими проблемами, очевидно, мають право розраховувати на певну допомогу з боку регулюючих органів. Велика роль в цьому плані відводиться зміні підходів до банківського нагляду Національного банку України. Завдання щодо вдосконалення банківського нагляду можна розглядати в контексті формування системи попереджувального антикризового управління. Йдеться про розвиток змістовних (ризикоорієнтованих) підходів, переході від оцінки кількісних показників поточної діяльності банку до якісної діагностики на основі «професійного судження». Це передбачає створення системи раннього реагування (системи попередження проблем), що базується на моделі розвитку ситуації в банківській установі.

Також на законодавчому рівні потребує негайного вирішення проблема відповідальності власників банків за агресивний менеджмент, який призводить до накопичення ризиків банку. Прискорення прийняття закону про легалізацію доходів дозволило б, хоча б частково, повернути значні кошти в Україну, що суттєво допомогло б стабілізації банківської системи, зокрема, підвищенню рівня її капіталізації, а як результат – підняття рівня довіри до банківської системи України.

2. Розробка економічного механізму виникнення кризових ситуацій і створення системи сканування зовнішнього і внутрішнього середовища банку з метою раннього виявлення «слабких сигналів» щодо загрози виникнення кризи. Одним із інструментів такого виявлення за кордоном використовують стрес-тестування банківських установ на стійкість до кризових явищ. Стрес-тестування стало актуальним у світлі відновлення процесу інтеграції України до Євросоюзу. Воно є одним з умов вступу в ЄС і отримання фінансової допомоги від МВФ. Крім того, внутрішнє загострення ситуації в країні і дестабілізація фінансового ринку, а також визнання неплатоспроможними відразу чотирьох банків за короткий термін, дають ще один привід для перевірки роботи всієї системи [64, с.284].

3. Впровадження стратегічного контролінгу діяльності банку і розробка стратегії запобігання його фінансовим проблемам, оперативна оцінка і аналіз фінансового стану банку, виявлення можливості настання банкрутства. Задля скорочення витрат від банківських криз та ймовірності їх виникнення в майбутньому з боку держави і самого банку повинні бути вироблені загальні принципи антикризового управління. Система антикризового управління повинна включати в себе підготовчу роботу, профілактичну діяльність та управління в умовах кризи. Перші два види діяльності повинні здійснюватися на постійній основі. У якості важливого аспекту формування ефективної системи антикризового управління та неодмінною умовою контролінгу є підвищення ступеня прозорості та відкритості як діяльності банків, так і регулюючих органів. Істотну роль у підвищенні контролю над діяльністю банків як елемента механізму раннього попередження кризових ситуацій могло б зіграти створення, як, наприклад, у США, відкритої інформаційної бази даних на основі уніфікованого звіту про діяльність банків (Uniform Bank Performance Report) [64, с.290].

4. Розроблення політики діяльності банку в умовах кризи та виходу з неї. Основною метою антикризового управління банку в рамках існуючої

банківської системи є прийняття обґрунтованого рішення стосовно доцільності функціонування банку з подальшою розробкою та реалізацією комплексу заходів по виходу банку з кризового стану, або розробкою та реалізацією комплексу заходів щодо припинення його діяльності в залежності від характеру прийнятого на основі аналізу діяльності рішення.

Підготовча робота з попередження кризи у банку передбачає усвідомлення і розвиток механізму, що дозволяє своєчасно визначати проблеми, що загрожують нормальному функціонуванню банку, а також методи і способи вирішення цих проблем. Серед підготовчих заходів з попередження кризи рекомендується складання планів з антикризового управління [65, с.32]. Метою його розробки є визначення проблем, які з урахуванням специфіки бізнес-процесів та існуючих внутрішніх взаємозв'язків діяльності окремого банку здатні привести до розвитку кризи; моделювання кризових ситуацій і розробка примірних сценаріїв антикризового управління для найбільш ймовірних випадків виникнення криз; вироблення критеріїв для введення антикризового управління, також розробка комплексу заходів задля рішення виниклої проблеми і встановленню порядку контролю над їх проведенням.

Наявність плану з антикризового управління дозволить прискорити і спростити ухвалення необхідних управлінських рішень, скоротити можливі альтернативні дії і забезпечити їх послідовність. У світовій банківській практиці розробка і використання планів з антикризового управління вже отримала достатню розповсюдженість і враховується при оцінці якості банківського менеджменту в цілому. У нашій країні даному аспекту поки не приділяється достатньої уваги як з боку самого банку, так і з боку регулюючого органу. Хоча планування антикризових процедур не тільки підвищує ефективність управління в період кризи, але і здатне не допустити його розвитку.

Необхідність планування антикризових процедур в сучасних умовах визнається не тільки на мікро-, але і на макрорівні. Висока динамічність економічних процесів, фінансова глобалізація, циклічний характер розвитку ринкової економіки формують таку зовнішню середу діяльності банків, яка постійно породжує нові потенційні ризики. Це знаходить своє відображення як в розробці нових міжнародних стандартів регулювання банківської діяльності та вдосконалення банківського нагляду, так і в розробці національних програм з забезпечення стабільності банківської системи.

Держава повинна розробити чітку стратегію подолання кризи, її основні принципи. Всі економічні суб'єктів повинні мати уявлення про прийнятту модель подолання кризи та про те, як будуть розподілятися витрати подолання кризи і втрати, що виникли в ході його розвитку.

Акціонери банку та його менеджери повинні заздалегідь визначити міру своєї відповідальності за порушення законів про ринкову дисципліну, що дозволяє знизити ймовірність виникнення криз в майбутньому. При цьому не виключається і заборона для вищого керівництва збанкрутілих банків або банків, у яких була відкликана ліцензія за порушення законодавства, на роботу у відповідних посадах в майбутньому.

Розробка стратегії виходу з кризи дозволить заздалегідь визначити обов'язки і створити механізм узгодження політики і дій всіх державних відомств. Відсутність такої стратегії може привести до запізнення з прийняттям антикризових заходів, до того, що банки для свого порятунку будуть приймати ризиковані дії, а всі витрати подолання кризи перекладати з акціонерів на державу та вкладників.

Українські банки, що здійснюють свою діяльність в умовах нестабільного фінансового ринку і не використовують в практиці своєї діяльності такий найважливіший інструмент управління, як стратегічне планування, в кращому випадку розробляють і закріплюють в документах свою політику щодо окремих напрямків діяльності: кредитної, інвестиційної та ін. В основному робота банків будується на розробці поточних планів і операційному аналізі. В таких умовах відсутність планів антикризового управління і заздалегідь розроблених механізмів вирішення кризи негативно відображається на загальній ефективності антикризового управління банками.

5. Постійний облік ризику кредитної діяльності і розробка заходів щодо його зниження. Важливим елементом антикризового управління на постійній основі є ризик-менеджмент. Цьому аспекту банківського управління в наш час приділяється підвищена увага. Але управління ризиками являє собою важливий, але не єдиний аспект антикризового управління.

Таким чином, в сучасних умовах формування механізму попередження кризових явищ у банківському секторі і в кожному окремому банку вимагає переорієнтації роботи Національного банку і керівництва банків на раннє виявлення потенційних проблем і ступеня схильності їм з боку того чи іншого банку. Це передбачає розробку і впровадження нових підходів до оцінки якості діяльності банків, розвиток

відносин довіри і співпраці між банківськими установами і регулюючими органами. Важливим елементом такого механізму повинна стати підготовча робота, що включає в себе якісне планування антикризових процедур, удосконалення змісту банківського нагляду, зміцнення ринкової дисципліни та транспарентності діяльності українських банків.

В умовах світової глобалізації, а сьогодні й економічної кризи, конкуренція у бізнес-середовищі загострюється, тому для утримання місця на ринку збуту все більша частка виробників усього світу вимушена шукати шляхи, які забезпечують довготривале лояльне ставлення з боку клієнтів, співробітників, інших зацікавлених сторін суспільства. Впровадження ефективних заходів корпоративного антикризового управління, основою яких, на нашу думку, має стати зміна орієнтирів в досягненні сталого розвитку: не за рахунок недалекоглядної стратегії погоні за надприбутками, а поглиблення соціальної відповідальності [66, с. 55]. По суті, це основний двигун для переорієнтування прибутково орієнтованого бізнесу на соціально відповідальний. Відтак, доцільно стверджувати, що переорієнтація банківського бізнесу у вектор соціально-орієнтований є одним із провідних інструментів антикризового управління

В ЄС питання щодо впровадження принципів КСВ вже давно набуло міждержавного значення. Його правову основу нині складають Декларація прав людини (1948р.), Пакт ООН про економічні, соціальні та культурні права (1966р.), 185 Конвенцій та понад 200 Рекомендацій МОП, Європейська соціальна хартія (1966р.), конституції та інші законодавчі акти країн.

Визначальною ініціативою сучасного громадянського суспільства є Глобальний договір ООН, започаткований у 2000 році, у якому проголошено основні принципи соціально відповідальної поведінки підприємництва. В Україні рух за приєднання до Глобального договору набув організаційно-правового оформлення за підтримки Програми розвитку ООН у 2006 році, коли керівники 56 компаній та неурядових організацій, серед яких була і федерація профспілок України, підписали угоду про приєднання і взяли на себе зобов'язання дотримуватися його положень та публічно звітувати про результати своєї соціальної діяльності. На початку 2008 р. учасників Глобального договору стало вже 96 і цей процес триває.

Банківський сектор має найбільше можливостей для впливу на економічні і суспільні процеси. Особливим соціально значущим

завданням банківського сектору в контексті утвердження його соціальної орієнтації, ми визначаємо зниження економічної нерівності, шляхом впровадження корпоративної соціальної відповідальності (КСВ), а також обкладення фінансових установ спеціальним соціально значущим податком, який поділить їх на 2 типи: комерційні фінансові установи та фінансові установи соціально-орієнтованого типу, які по критеріях етичності інвестицій та ведення бізнесу, від податку звільняються.

Сьогодні багато дослідників і практиків вважають соціальну відповідальність дієвим механізмом зростання конкурентоспроможності організацій. Основними перевагами використання соціально-відповідальних технологій на мікрорівні є: покращення корпоративного іміджу і зміцнення репутації, формування позитивного сприйняття бренду, покращення якості продукції та послуг, залучення нових клієнтів і збільшення кількості споживачів, захоплення нових ніш на ринку і збільшенням обсягів збуту, зростання обсягів продажу і рентабельності, значний рівень продуктивності праці та збереження кадрів, вищий рівень задоволеності і моральне стимулювання працівників, налагодження зв'язків з регуляторними органами, постачальниками та неприбутковими організаціями, формування доброго ставлення налагодження міцних партнерських стосунків з громадами, можливість реального соціального впливу на вирішення соціально-економічних питань, захист навколишнього природного середовища і ресурсозбереження, економічний та соціальний ефект синергії від корпоративних відповідальних ініціатив та багато інших.

Основне завдання, що постало перед банківськими установами після впливу світової фінансової кризи на їх діяльність – це повернення довіри або формування нових передумов для її виникнення. На нашу думку, це завдання можна вирішити лише створивши нову систему відносин «банк – ринок банківських послуг – суспільство». Запропонована модель активізації банківської діяльності перетворює банківську установу з об'єкта впливу чинників невизначеного середовища на активний суб'єкт соціально-відповідального підприємництва. В її рамках активність банків спрямовується на впровадження продуктів та послуг, що сприяють забезпеченню стабільного та безпечного соціально-економічного розвитку суспільства. При виборі соціальної орієнтації банки отримують позитивні результати, які можна поділити на економічні, соціальні, іміджеві.

Створення та розширення діяльності банків соціально-орієнтованого типу має ряд переваг серед яких в першу чергу: можливість встановлення

партнерських відносин між банком, урядовими структурами, міжнародними організаціями і громадськістю; зростання вартості нематеріальних активів; покращення доступу до капіталів, зацікавленість і лояльність інвесторів (інвестиційних фондів); удосконалення та розвиток соціальної захищеності населення; підвищення фінансової грамотності населення та його інтегрованість на ринок фінансових послуг; орієнтація банківських продуктів на вирішення соціальних проблем (лояльні умови іпотечного та споживчого кредитування ін.); упровадження принципів чесного ведення бізнесу (повага до прав власності, захист добросовісної конкуренції, боротьба з корупцією, уникнення конфлікту інтересів, утримання від діяльності у неетичних сферах) [67].

Ми виділяємо такі функції соціально-орієнтованої банківської системи: морально-етична функція, оціночно-фільтруюча, функція забезпечення сталого розвитку, оперативна, або сигнально-попереджувальна функція, виховна функція, компенсаційно-регулююча функція, координувальна, інтеграційно-інклюзивна, консолідуюча функція.

Значимість соціально-орієнтованої банківської системи визначається його функціями та завданнями, а також є прямим наслідком розвитку цивілізації загалом. Завданням дослідників даної тематики, владних організацій та лобістів є створення і забезпечення реального механізму переходу світової економіки до ефективної системи соціально-орієнтованого капіталізму, шляхом переорієнтації податкової системи на податкові пільгу за критерієм етичності.

Важливим проявом інструменту антикризового управління – соціальної відповідальності є прозорість інформації щодо діяльності банку, що є дуже важливим фактором його ефективного функціонування. Адже дотримання банком стандартів прозорості та відкритості зумовлює забезпечення стабільності його діяльності в перспективі та підвищення рівня довіри клієнтів. До того ж важливою тенденцією сьогодення стає підвищення уваги з боку суб'єктів банківського бізнесу до таких чинників розвитку, як корпоративна етика, корпоративна соціальна відповідальність, кадрова політика. Важливість урахування цих факторів у стратегіях розвитку полягає в необхідності постійного покращення відносин із різними групами стейкхолдерів, а також у підвищенні вартості банку за рахунок таких нематеріальних активів, як репутація та етика.

Корпоративна соціальна відповідальність (КСВ) банку – це відповідальне ставлення банку до свого продукту (послуги), працівників,

споживачів, партнерів, акціонерів, активна соціальна позиція, яка полягає в гармонійному співіснуванні, взаємодії та постійному діалозі з представниками комерційного сектору і суспільства, державної влади, зацікавленими сторонами для ефективного сприяння рішенню гострих економічних, соціальних, гуманітарних та екологічних проблем.

Діяльність банку має бути спрямована таким чином, щоб принципи корпоративної соціальної відповідальності стали частиною його стратегії, культури й основної діяльності, відкритості, готовності звітувати за свої дії перед громадою та суспільством. Взаємодія банку з суспільством має ґрунтуватися на чіткому розумінні соціальної місії та ролі, яку він виконує у місцевому та державному масштабі.

Ми вважаємо, що система корпоративної соціальної відповідальності банку повинна являти собою сукупність принципів її взаємодії з суспільством, зацікавленими сторонами, такими як: співробітники, партнери, акціонери, інвестори, місцеві громади, органи влади, інші стейкхолдери та визначення його головних суспільних цінностей.

Соціальна відповідальність банківської установи повинна базуватись на певних принципах. Принцип спрямованості діяльності на побудову доброзичливих і взаємовигідних відносин з усіма зацікавленими сторонами має ґрунтуватися на безперечному дотриманні принципів корпоративного управління та ділової етики, прийнятих у світовій фінансовій практиці. Співробітники та керівники банку повинні брати участь у процесі виявлення й оцінки інтересів, очікувань і побоювань зацікавлених сторін, з якими вони взаємодіють, використовуючи двосторонні форми комунікацій, що дозволяють зробити цей процес найбільш ефективним. Взаємини з акціонерами та інвесторами повинні будуватися банком на принципах прямого конструктивного діалогу відповідно до міжнародних стандартів, які визначають норми ведення бізнесу.

Стимулювання формування громадянського суспільства через благодійні та спонсорські програми як принцип КСВ має забезпечувати банківській установі позитивне ставлення з боку окремих членів суспільства та їх груп, реалізація якого надасть банку чітко виражені конкурентні переваги у формі стійкої лояльності клієнтів, як реальних, так і потенційних.

Врахування суспільних інтересів при формуванні банківських продуктів. Цей принцип повинен реалізовуватись у процесі проектування нових продуктів і послуг банку, у рамках процесу внутрішніх

консультацій, з урахуванням фінансової безпеки банку та потреби суспільства

Однак, найбільш важливим при користуванні фінансовими послугами для споживачів є захист їхніх прав. В Україні існує нагальна необхідність створення комплексної системи захисту прав та інтересів споживачів фінансових послуг, яка має сприяти забезпеченню загальної фінансової стабільності в країні. Система захисту прав споживачів на ринках фінансових послуг повинна ґрунтуватися на «Загальних принципах захисту прав споживачів фінансових послуг», розроблених Організацією з Економічного Співробітництва та Розвитку (ОЕСР) та рекомендованих «Великою Двадцяткою» у якості універсального підходу до цього питання. Ці принципи передбачають, зокрема: включення норм щодо забезпечення захисту прав споживачів фінансових послуг в якості невід'ємної частини до законодавчої, нормативної та наглядової бази регулювання ринків фінансових послуг; визначення органів державного регулювання та нагляду, які б несли відповідальність за контроль у сфері захисту прав споживачів на ринках фінансових послуг; забезпечення неухильного дотримання вимог щодо розкриття інформації та забезпечення належної прозорості; сприяння підвищенню рівня фінансової грамотності та обізнаності споживачів фінансових послуг; забезпечення відповідальної ділової поведінки та високих стандартів надання фінансових послуг з боку фінансових установ та осіб, що здійснюють допоміжну діяльність на ринках фінансових послуг.

Як свідчить світова практика, питання захисту прав споживачів фінансових послуг успішно вирішує фінансовий омбудсмен, який виступає арбітром між споживачем і фінансовою установою. Система захисту прав споживачів фінансових послуг через фінансового омбудсмена вже працює в більш ніж сорока розвинених країнах по всьому світу. Впроваджувалася ця система за участі Світового банку, який має багаті напрацювання у цій галузі. Тому і в Україні для сприяння вирішенню проблем споживачів у позасудовому порядку Світовий банк пропонує створити систему фінансового омбудсмена. Якщо споживач роздрібних фінансових послуг переконаний, що фінансова організація вчинила з ним неправомірно, але судитися з нею не може, або не хоче, він може заявити про свої претензії фінансовому омбудсмену.

Перевага системи фінансового омбудсмена із захисту прав споживачів також і в тому, що послуги фінансового омбудсмена для споживача є безкоштовними. Жоден з існуючих у світі омбудсменів не

стягує плату за подачу претензії, навіть якщо рішення приймається на користь фінансової організації, на відміну від аналогічного результату при розгляді у суді. Там, в разі відмови споживачу у його претензії до фінансової установи, він має сплатити судові мито.

Урядом України затверджено Стратегію реформування системи захисту прав споживачів на ринках фінансових послуг на 2012-2017 роки. І це сприятлива можливість для заснування інституту фінансового омбудсмена. Потрібно тільки не випускати з поля зору громадськості проходження законопроекту у ВРУ та вчасно реагувати на його наповнення. Тільки прийняттям відповідного закону можливо врегулювати питання суперечок на фінансовому ринку України та відновити довіру споживача до цього сегменту сфери послуг.

Вирішальну роль у даному питанні повинна відігравати соціальна відповідальність банківських установ не лише перед споживачами фінансових послуг, а й згуртована соціально відповідальна діяльність усіх банків з метою повернення довіри до банківського сектору. Прикладом співпраці банківських установ є створення асоціацій банків з метою взяття на себе солідарної відповідальності. Зокрема, створена Асоціація «Дніпровський Банківський Союз» розробила Хартію корпоративної етики банківських працівників та установ-учасників. Хартія сформована для забезпечення корпоративних стандартів особистої та колективної поведінки банківських працівників та задля забезпечення впевненості споживачів банківських послуг у банківському секторі. Основне завдання Хартії завжди вказувати членам АДБС на найвищі стандарти професії, в той же час задовольняти встановлені законом і нормативними документами вимоги до банківського бізнесу в Україні.

У зв'язку з наявністю багатьох проблем українська банківська система, на наш погляд, повинна вживати заходи, спрямовані на запобігання криз. Проблема повинна ставитися більш широко, і мова повинна йти про створення в цілому ефективної комплексної системи превентивного антикризового управління. Суть цієї системи полягає в консолідації зусиль регулюючих органів та самих банківських установ по розробці заходів і управлінських рішень, які необхідно здійснювати для того, щоб запобігати всім проявам непомірного сукупного загострення протиріч, обумовлених передбачуваними або реальними факторами і причинами кризи.

Використання вищезазначених рекомендацій, на наш погляд, дозволить подолати негативні наслідки світової економічної кризи,

забезпечуючи при цьому надійний та стійкий розвиток вітчизняної економіки та її сектору – банківської системи.

Література

1. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег: [пер. с англ.] / Дж. М. Кейнс. – М.: Гелиос АРВ, 1999. – 352 с.
2. Самуэльсон П. Экономика / П. Самуэльсон. – М.: Прогресс, 1964. – 839 с
3. Lagadec P. Un nouveau champ de responsabilite' pour les dirigeants // The Virtual Corporation. – New York, 1993; Rev francaise de gestion. – Paris, 1996. – № 108.
4. Барановський О. І. Фінансові кризи: передумови, наслідки і шляхи запобігання: монографія / О. І. Барановський. – К.: Київ. нац. торг.-екон. унт., 2009. – 753 с.
5. Бурий С. А. Антикризове управління та управлінські рішення – проблеми підприємств малого бізнесу: [монографія] / С. А. Бурий, Д. С. Мацеха. – Хмельницький: Тріада-М, 2006. – 93 с.
6. Кузьмич О.О. Сутність державного антикризового управління банківським сектором / О.О. Кузьмич // Вісник Академії митної служби України. Серія: Державне управління. – 2010. – № 1. – С. 49–56.
7. Джулай В. О. Антикризове управління в банківському секторі економіки України : автореф. дис. ... канд. екон. наук / В. О. Джулай. – К., 2011. – 21 с.
8. Чигринець О. А. Використання інструментів антикризового управління банківською системою України / О. А. Чигринець // Збірник наукових праць ДЕДУТ. – 2009. – Вип. 13.
9. Лігоненко Л. О. Антикризове управління підприємством: навч. посіб. / Л. О. Лігоненко, М. В. Тарасюк, О. О. Хіленко. – К.: КНТУ, 2005. – 377 с.
10. Кузьмін О.Є. Концепція та еволюція провесно-структурованого менеджменту / О.Є. Кузьмін // Економіка: реалії часу. – №2(3). – 2012. – С. 7–16.
11. Денежно-кредитная политика ЕЦБ [Текст]. Франкфурт-на-Майне, Германия, 2004 – 161 с.
12. Про систему гарантування вкладів фізичних осіб: Закон України від 23.02.2012 № 4452-VI.
13. Леонов С.В., Афанасьєва О.Б. Доцільність та особливості створення госпітальних та брідж-банків в банківській системі України / Електронний режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/PSPE/20112/Leonov211.htm>.
14. Коваленко В.В. Антикризіві заходи банківського регулювання: міжнародні стандарти й вітчизняна практика [Текст] / Коваленко Вікторія Володимирівна, Гаркуша Юлія Олександрівна // Стратегічні пріоритети : наук.-аналіт. щоквартал. зб. / Нац. ін-т стратег. досліджень. - Київ : НІСД, 2015. - 2015. № 1(34). - С. 63-69.
15. Рада з фінансової стабільності готує нововведення для банків [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://24tv.ua/home/showSingleNews.do?rada_z_finansovoyi_stabilnosti_gotuye_novovvedennya_dlya_bankiv&objectId=105068
16. МВФ: Вимоги до достатності капіталу банків Європи повинні бути підвищені [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rbc.ua/ukr/top/economic/mvf-trebovaniya-k-dostatocnosti-kapitalabankov-evropy-16102011134700>
17. Провідні банки світу виконали базельські вимоги з випередженням на 5 років [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.finance.ua/ua/~1/2014/01/30/317895>
18. International convergence of capital measurement and capital standards: A resaved framework / Basle Committee on Banking Supervision [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.congen.com/congen/congen.pdf>

19. Банки зітхнули з полегшенням – «Базель-3» буде пізніше [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://real-economy.com.ua/news/32031.html>
20. Вагзян Г. Чем готов пожертвовать мир ради банковской стабильности / Г. Вагзян, Т. Очимовская // «Власть денег». – № 18–22(418). – С. 20–21.
21. Організація економічного співробітництва та розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.oecd.org/>
22. Плешакова Н.А. Світовий досвід антикризового регулювання в зарубіжних країнах/ Н.А.Плешакова// Ефективна економіка [Електрон.ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=4332>
23. Стукало Н. Державне антикризове регулювання банківського сектору: досвід ЄС та України/ Н.Стукало, М.Литвин// Вісник НБУ. – 2010. - №6. – С.20-25.
24. Барановський О. Регулювання і нагляд у банківській сфері: quo vadis?/ О. Барановський// Вісник НБУ. – 2010. - №6. – С.3-10.
25. Науменкова С. Проблеми підтримки фінансового сектору в умовах кризи/ С. Науменкова // Вісник Національного банку України. – 2009. – № 6. – С.12-18
26. Гольшева М. Антикризисное государственное регулирование реального сектора экономики: международный опыт/ М. Гольшева// [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.uecs.ru/uecs44-442012/item/1511-2012-08-28-06-12-00>
27. China model // Міжнар. Ділова газ. «The Economist» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economist.com/debate/overview/179>.
28. Сидоров, А. Антикризисные меры ведущих стран зоны евро в 2008 – 2010 гг. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mirec.ru/old/index.php%3Foption=com_content&task=view&id=168.html.
29. Дані міжнародної ділової газети «Financial Times» [Електронний ресурс]. – Режим доступу :[http : //www.ft.com/home/europe](http://www.ft.com/home/europe).
30. Дані фонду «Європейський стабілізаційний механізм» «ESM» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.efsf.europa.eu/attachments/esm_treaty_en.pdf.
31. Звіт Європейської Комісії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/internal_market/economic_analysis/docs/financial_integration_reports/20120426-efsir_en.pdf.
32. Хитрова Ольга Аліківна. Міжнародні антикризові стратегії розвитку соціально-економічних систем в умовах глобального конкурентного середовища [Текст] : автореф. дис ... канд. екон. наук : 08.00.02 / Хитрова Ольга Аліківна ; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. - Львів, 2016. - 20 с.
33. Щеглюк, М. С. Антикризові заходи центральних банків провідних країн світу [Текст] / Максим Сергійович Щеглюк // Економічний аналіз : зб. наук. праць. – Тернопіль : Економічна думка, 2014. – Том 16. – № 1. – С. 285-292.
34. Дані фонду «Європейський стабілізаційний механізм» «ESM» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.efsf.europa.eu/attachments/esm_treaty_en.pdf.
35. Обзор центра макроэкономических исследований Сбербанка России. Стратегии выхода из банковского кризиса: международный опыт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.sbrf.ru.
36. Інформаційна довідка на тему «Антикризова політика в рамках монетарного регулювання: міжнародний досвід» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://euinfocentre.rada.gov.ua>.
37. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу : <http://www.bank.gov.ua/>.

38. Офіційний сайт Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу : <http://www.nssmc.gov.ua/>.
39. Щодо індексу платоспроможності кредитних установ: Директива Ради 89/647/ЄЕС від 18.12.1989 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <https://zakon.lidasoft.com.ua/index.php/component/lica/?p=0&base=1&menu=330050&u=1&type=1&view=text>
40. Солнцев О. Институты развития: анализ и оценка мирового опыта/ О. Солнцев, М. Хромов, Р. Волков // Проблемы прогнозирования. – 2009. – №2. – С. 4.
41. Development Banks Role and Mechanisms to Increase their Efficiency [Електронний ресурс] / E.Gutierrez, H. Rudolph, T. Homa, B. Enrique // The World Bank. – 2011. – Режим доступу до ресурсу : <https://www.researchgate.net/publication/228275928>.
42. Международные банки развития [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу : <http://finance.cofe.ru/M/MEZHDUNARODNYIE-BANKI-RAZVITIYA>.
43. New BRICS Bank a Building Block of Alternative World Order. The World Post. 07.18.2014. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.huffingtonpost.com/paragkhanna/new-brics-bank_b_5600027.html
44. China Development Bank. Annual Report. 2012. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.cdb.com.cn/english>
45. Банк развития Казахстана [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kdb.kz/ru/about/reports/>
46. Пшик Б. І. Актуальні проблеми розвитку банківської інвестиційної діяльності в Україні [Електронний ресурс] / Б. І. Пшик, О. О. Печенко // Збірник наукових праць Університету банківської справи Університету НБУ. – 2014. – №1(16) – Режим доступу : http://fkd.khivs.edu.ua/archive_2%2817%292014_ukr.html
47. Васильєва Т. Державні інвестиційно-інноваційні банки: проблеми та перспективи функціонування / Т. А. Васильєва, В. В. Оніщенко // Науковий вісник: Фінанси, банки, інвестиції. – 2011. – № 3. – С. 60.
48. Байбикова Э. Р. Деятельность международных банков развития во II полугодии 2014 г. / Э. Р. Байбикова // Евразийская экономическая интеграция. – 2015. – № 1 (26). – С. 161, 164.
49. Фурман В. Економіку врятує Банк розвитку [Електронний ресурс] / В. Фурман. – Режим доступу : <http://fakty.ictv.ua/ru/index/read-blog/id/1620>.
50. Про затвердження Порядку відбору, схвалення і реєстрації інвестиційних проектів у пріоритетних галузях економіки та вимог до таких проектів / Постанова Кабінету Міністрів України від 14.08.2013 р. №715 // [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/715-2013-%D0%BF>.
51. The global crisis and financial intermediation in emerging market economies. BIS Papers No 5, December 2010. – Режим доступу: <http://www.bis.org/publ/bppdf/bispar54.htm>
52. William R White. Fixing finance: Few easy answers. – Режим доступу: http://www.oecd.org/document/45/0,3343,en_2649_201185_46695597_1_1_1_1,00.html
53. Доповідь МВФ з питань глобальної фінансової стабільності (ДГФС), жовт.2010р. – Режим доступу: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/gfsr/2010/02/pdf/summary.pdf>
54. ОЭСР: Банк Англии должен повысить ключевую ставку до 3,5% к концу 2011 г. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.cbonds.info/rus/news/index.phtml/params/id/462393>
55. Китай может изменить монетарную политику. – Режим доступу: <http://slon.ru/news/488263>

56. Глазьев С. О практичности количественной теории денег, или сколько стоит догматизм денежных властей // Вопросы экономики. – 2008. – № 7. – С. 44.
57. Андрушин С., Кузнецова В. Центральный банк как кредитор последней инстанции: новые вопросы теории денежно-кредитной политики // Вопросы экономики. – 2010. – № 12. – С. 79.
58. Financial stability: 10 questions and about seven answers. Speech delivered by Mr J.Caruana, General Manager of the BIS, at the 50th Anniversary Symposium of the Reserve Bank of Australia, Sydney, 9 February 2010. – Режим доступу: <http://www.bis.org/speeches/sp100209.htm>.
59. Коваленко Д. І. Організація антикризового управління в банківському секторі економіки [Електронний ресурс] / Д. І. Коваленко // Режим доступу: http://knutd.com.ua/publications/pdf/Ukrainian_editions/kovalenko.pdf
60. Коренева О. Г. Формування системи антикризового управління в банківських установах [Електронний ресурс] / О.Г. Коренева // Ефективна економіка. – 2012. – №5 – Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/?Op=1&z=1150>
61. Glossary of General Business ontinuity Management Terms The Business Continuity Institute [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.thebci.org/Glossary.pdf>.
62. Зверяков О.М. Антикризове управління банком в умовах фінансової нестабільності [Електронний ресурс] / О. М. Зверяков // Вісник соціально-економічних досліджень. – 2011. – № 3 (43). – 80-85. – Режим доступу: http://vsed.oneu.edu.ua/files/full/2011/vsed_43-2011.pdf, с.84-90
63. Шпачук В. В. Сутність, визначення та засади здійснення антикризового управління банківською системою, державо управлінський аспект / В. В. Шпачук [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/portal.
64. Тарасевич Н. В. Антикризове управління діяльністю банків в сучасних умовах / Н. В. Тарасевич, А. М. Литвиненко. // Економіка і організація управління. - 2014. - Вип. 1-2. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eiou_2014_1-2_42, с.284 с.290
65. Иванов В.В. Разработка планов антикризисного управления банком / В.В. Иванов // Банковское дело. – 2010. – № 6. – С. 31–33., с.32
66. Євтушенко В. А. Соціальна відповідальність як інструмент превентивного антикризового управління [Електронний ресурс] / В. А. Євтушенко // Проблеми і перспективи розвитку підприємництва. – 2013. – № 2. – С. 55-60. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pirprp_2013_2_13.
67. Штибель У. Місце і роль банківської системи у забезпеченні сталого розвитку економіки і суспільства [Електронний ресурс] / У. Штибель // Теоретико-методологічні і науково-практичні засади інвестиційного, фінансового та облікового забезпечення розвитку економіки: мат. міжн. наук.-практ. інтернет-конф., 2011. – Режим доступу: <http://sophus.at.ua/publ>.

Наукове видання

О. В. Дзюблюк, М. Д. Алексеенко, В. В. Корнеєв, В. І. Міщенко, С. В. Науменкова,
Б. П. Адамик, Г. Р. Балянт, Ю. М. Галицейська, Г. М. Забчук, О. О. Іващук,
Лібена Кантнерова (Liběna Kantnerová), О. Л. Малахова, О. В. Меглушко, З. К. Сороківська,
Т. Б. Стечишин, Я. І. Чайковський, Л. М. Ониськів, В. Я. Рудан, Л. М. Сегеда

**ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ГРОШОВОГО ОБІГУ
ТА БАНКІВСЬКОЇ СПРАВИ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНОЇ
ФІНАНСОВОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ**

Монографія

за редакцією

доктора економічних наук, професора

О.В. Дзюблюка

Підписано до друку 27.01.2017.

Формат 60x 84/16. Гарнітура Times New Roman.

Папір офсетний 80 г/м². Друк електрографічний.

Умов.-друк. арк. 17,32. Обл.-вид. арк. 16,07

Тираж 300 примірників. Замовлення № 01/17/2-61.

Видавець та виготувач:

ФОП Осадца Ю.В

м. Тернопіль, вул. Винниченка, 9/7

тел. (0352) 40-08-12, (0352) 40-00-63, (097) 988-53-23

*Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої
справи до державного
реєстру видавців, виготівників і
розповсюджувачів видавничої продукції
серія ТР № 46 від 07 березня 2013 р.*